

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ORTADOĞU İKTİSADI ANA BİLİM DALI

**TÜRKİYE İLE İLİŞKİLER BAĞLAMINDA,
SOSYO-EKONOMİK AÇIDAN KUZEY IRAK**

Doktora Tezi

Arif Sami Uygun

İstanbul, 2012

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ORTADOĞU İKTİSADI ANA BİLİM DALI

**TÜRKİYE İLE İLİŞKİLER BAĞLAMINDA,
SOSYO-EKONOMİK AÇIDAN KUZAY IRAK**

Doktora Tezi

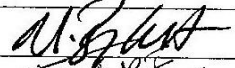
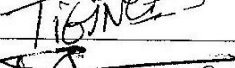

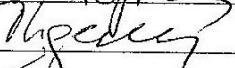

Arif Sami Uygun

Danışman: Yrd. Doç. Dr. İ. Murat BOZKURT

İstanbul, 2012

TEZ ONAYI

Marmara Üniversitesi Ortadoğu İktisadı Anabilim Dalı 301706220089006 no'lu doktora öğrencisi Arif Sami UYGUN' un hazırladığı "Türkiye İle İlişkileri Bağlamında Sosyo - Ekonomik Açıdan Kuzey Irak" konulu DOKTORA TEZİ ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI lisansüstü Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin 15. maddesi uyarınca ..17.07.2012..günü, saat 14.00.' da yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonucunda adayın tezinin ..Kabul..' ne OYBİRLİĞİ/OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Yard. Doç. Dr. İ. Murat BOZKURT	olumlu	
Prof. Dr. Tiğınçe OKTAR	olumlu	
Prof. Dr. Seyfettin Erdoğan	olumlu	
Prof. Dr. Süleyman KIZILTOPRAK	olumlu	
Doç. Dr. Hamdi GENÇ	olumlu	

ÖNSÖZ

20. yüzyılın başlarında gelişmekte olan dünyanın en stratejik enerji kaynağı olarak kömürün yerini petrolün alması ile birlikte, zengin petrol kaynaklarına sahip olan Ortadoğu'nun önemi, coğrafi açıdan stratejik öneminin yanında daha da artmıştır. Bölgedeki zengin petrol yataklarının keşfinin bir sonucu olarak, bu topraklar batılı devletlerin hedefi haline gelmiştir. Tarih boyunca, barındırdığı etnik gruplar itibariyle Ortadoğu'nun bir minyatürü konumunda olan ve bölgenin neredeyse merkezinde bulunan Irak, tarihî süreçte pek çok önemli olaya şahit olmuş ve büyük güçlerin egemenliği altına girmiştir. 20. yüzyılın başlarında İngiltere'nin egemenliğine giren Irak, 2003 yılında bu kez ABD tarafından işgal edilmiştir.

Zengin petrol yataklarıyla birlikte, önemli ölçüde su kaynaklarına ve bölgenin en fazla şehirli nüfusuna sahip tek Ortadoğu ülkesi olan Irak, bundan böyle de dünya gündeminden hiç düşmeyecekmiş gibi görünmektedir.

Günümüzde petrol, enerji, mezhep çatışması, Kürt sorunu kavramları ile özdeşleşmiş olan Irak'ın parçalanması ve muhtemel bir iç savaş tehlikesi en çok tartışılan konulardan biridir. Irak içerisinde, ülkenin kuzey bölgesinde yoğunlaşmış Kürt nüfusun oluşturduğu Irak Kürt Bölgesel Yönetiminin (IKBY) varlığı ve attığı siyasî-ekonomik adımlar ile ülkedeki Şii varlığı, söz konusu tartışmaların kaynağını teşkil etmektedir.

IKBY'nin benimsediği ve takip etmekte olduğu bu politikaların doğrudan etkileyeceği ülkelerin başında ise Türkiye gelmektedir. Bu nedenle bu çalışmada IKBY sosyo-ekonomik açıdan ele alınarak, bölgedeki gelişmelerin yansımaları Türkiye ve IKBY açısından incelenmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın hazırlanmasında, bu amaca yönelik incelemelerin yapılması ve mümkün olduğu kadar güncel bilgi ve gelişmeleri içermesi temel amaç olarak benimsenmiştir. Çalışmada devletten ve özel sektörden birinci elden bilgi toplama gayreti ve bu bölgede bulunmanın avantajının kullanılması hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Irak, Kuzey Irak, Uluslar Arası İlişkiler, Sosyo-Ekonomik İlişkiler

ABSTRACT

Together with the oil's taking the place of coal at the beginning of 20th century as the most important and critical energy resource of the developing world, the importance of Middle East, which has the richest oil reserves of the world, has increased much more, besides its strategic importance regarding the geography. As the result of exploration of the rich oil reserves in the region, these lands have become the target of western countries. It seems that Iraq, which has the %10 of world oil resources with its proved oil reserves, will continue to be the main topic of agenda also at the beginning of 21st century.

Dismemberment of Iraq, which has been identified with the concepts of oil, energy, sectarian tension and Kurdish issue and the thread of a possible civil war are the ones among most discussed issues today. The existence of North Iraq Kurdish Regional Government formed by Kurdish population concentrated in the northern region of the country in Iraq and its politic and economic steps and the Shiite existence on the other hand, construct the main source of the aforesaid arguments.

Turkey is the most important one among the countries which will be directly affected with these policies adopted and followed by North Iraq Kurdish Regional Government. Because of this reason North Iraq Kurdish Regional Government was considered in details within this scope and with the perspective of economic aspects and the reflections of developments in the region was tried to be analyzed from the point of Turkey and North Iraq Kurdish Regional Government.

Which of the definitions stated above does North Iraq Kurdish Regional Government correspond with regarding the socio-economic scope or can all these definitions be applied to from the point of Turkey? This question is so important, critical and current issue for our country that it can not be answered at once as yes or no. North Iraq Kurdish Regional Government is certainly a formation that correct, realistic and objective analyses are required to be done for our country, which the concepts such as federation, autonomous administration is discussed regarding the solutions for Kurdish issue. Performing such analyses that may serve for these purposes and

including up-to-date information and developments as much as possible are adopted as the primary objective during the preparation of the study.

Keywords: Iraq, Northern Iraq, International Relations, Socio-Economic Relations

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	ii
ABSTRACT.....	iv
TABLolar LİSTESİ	x
ŞEKİLLER LİSTESİ	xiii
HARİTA LİSTESİ.....	xiv
KISALTMALAR LİSTESİ.....	vi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İRAK'IN GENEL COĞRAFİ YAPISI VE TARİHİ

1.1. ORTADOĞU'NUN YERİ VE ÖNEMİ	5
1.1.1. Coğrafyası	7
1.1.2. Siyasi ve Sosyal Yapısı	10
1.1.3. Ekonomik Potansiyel.....	12
1.2. İRAK'IN COĞRAFİ KONUMU	18
1.3. İRAK TARİHİ	21
1.3.1. Osmanlı Öncesi Irak Tarihi	22
1.3.1.1. Sümerler, Akadlar, Asurlar, Persler, Helenler Dönemi	22
1.3.1.2. Abbasiler ve Moğol İstilaları Dönemi	25
1.3.1.3. Selçuklular ve Safeviler Dönemi	29
1.3.2. Osmanlı Döneminde Irak	31
1.3.3. Osmanlı Dönemi Sonrası Irak	36
1.3.3.1. İngiliz İşgal Dönemi	37
1.3.3.2. Bağımsız Irak'ın Kuruluşu.....	40
1.3.3.3. Saddam Döneminde Sosyal, Siyasal ve Ekonomik Açından Irak	47
1.3.3.3.1.Siyasî ve Sosyal Yapı	48
1.3.3.3.2.İdari Yapı	50
1.3.3.3.3.Ekonomik Yapı.....	51

1.3.3.3.4. Irak'a Uygulanan Ekonomik Ambargonun Sonuçları.....	55
1.3.3.3.5. Irak'ta ABD Müdahalesine Kadar Yaşanan Gelişmeler.....	56
1.3.3.3.6. 2010 Seçimleri ve Sonuçları.....	64

İKİNCİ BÖLÜM

SADDAM SONRASI DÖNEMDE IRAK'IN İDARİ YAPISI VE SOSYO-EKONOMİK DURUMU

2.1. IRAK'IN İDARİ YAPISI	67
2.2. IRAK'IN SOSYO-EKONOMİK DURUMU	69
2.2.1. Sosyal Yapı.....	69
2.2.1.1. Nüfus ve Demografik Yapı.....	69
2.2.1.2. Dini ve Etnik Yapı	72
2.2.1.3. Eğitim.....	75
2.2.1.4. Sağlık	77
2.2.2. Ekonomik Yapı.....	79
2.2.2.1. Ekonomi Politikası ve Yatırımlar	81
2.2.2.2. Ekonomik Büyüme, Dış Borçlar.....	85
2.2.2.3. İş Gücü ve İşsizlik.....	88
2.2.2.4. Enflasyon	90
2.2.2.5. Dış Ticaret.....	91
2.2.2.6. Ekonominin Sektörel Dağılımı	96
2.2.2.6.1. Tarım.....	96
2.2.2.6.2. Sanayi	98
2.2.2.6.3. Hizmetler	100
2.2.3. Doğal Kaynaklar.....	101
2.2.3.1. Su Kaynakları	101
2.2.3.2. Petrol ve Doğalgaz.....	102
2.2.3.3. Madenler	109
2.2.4. Ulaşım ve Haberleşme.....	109
2.2.4.1. Karayolu.....	109
2.2.4.2. Demiryolu	110

2.2.4.3. Havayolu	111
2.2.4.4. Denizyolu ve Limanlar	112
2.2.4.5. Haberleşme ve Medya	112

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KUZEY IRAK VE TÜRKİYE SOSYO-EKONOMİK İLİŞKİLERİ

3.1. KUZEY IRAK	115
3.1.1. Tarihi Geçmişi ve Coğrafi Konumu	115
3.1.2. Diğer Ülkelerin Bölgede Nüfuz Edinme Çabaları	120
3.1.3. İdari ve Siyasi Yapı	124
3.1.3.1. İdari Yapı	124
3.1.3.2. Siyasi Yapı ve Siyasi Partiler.....	130
3.1.3.2.1.KDP (Kürdistan Demokratik Partisi) ve KYB (Kürdistan Yurt Severler Birliği)	131
3.1.3.2.2.Goran ve Diğer Partiler.....	135
3.1.3.2.3.Mevcut Siyasi Durum	136
3.1.4. Nüfus ve Sosyal Yapı	136
3.1.4.1. Demografik Özellikler	137
3.1.4.2. Etnik ve Dini Yapı	140
3.1.4.2.1.Kürtler	141
3.1.4.2.2.Araplar	146
3.1.4.2.3.Türkmenler	148
3.1.4.2.4.Diğer Etnik Kimlikler	151
3.1.4.2.5.Dinî Yapı	154
3.1.4.3. Kültürel Yapı	156
3.1.4.4. Eğitim.....	157
3.1.4.5. Medya ve Haberleşme	161
3.1.5. Ekonomik Yapı ve Uygulanan Ekonomi Politikaları.....	162
3.1.5.1. Ekonomik Göstergeler ve Yatırımlar.....	164
3.1.5.2. Sektörler İtibariyle Ekonomik Durum	169
3.1.5.2.1.Tarım.....	170
3.1.5.2.2.Sanayi	172

3.1.5.2.3.Hizmetler Sektörü	173
3.1.5.3. Doğal Kaynaklar	176
3.1.5.3.1.Bölgenin Petrol ve Doğalgaz Kaynakları	176
3.1.5.3.2.Su Kaynakları	179
3.1.5.3.3.Diğer Kaynaklar.....	181
3.1.5.4. Bütçe ve Gelir Kaynakları	182
3.1.5.4.1.Bütçe	182
3.1.5.4.2.Federe Yönetimden Gelen Pay	185
3.1.5.4.3.İbrahim Halil Sınır Kapısı Gelirleri	186
3.1.5.4.4.Diğer Gelirler	187
3.1.6. Musul ve Kerkük	188
3.2. KUZEY IRAK VE TÜRKİYE SOSYO-EKONOMİK İLİŞKİLERİ.....	192
3.2.1. Türk Şirketlerinin Yatırımları ve Yabancı Sermaye Yatırımları İçindeki Payı.....	193
3.2.2. Ticaret Hacmi ve Türk Şirketlerinin Faaliyetleri	196
3.2.3. Kerkük-Yumurtalık Petrol Boru Hattı.....	199
3.2.4. Alt Yapı ve İnşaat.....	205
3.2.5. Eğitim ve Sağlık	207
3.2.6. Kültür ve Turizm	211
3.2.7. Bankacılık ve Finans	211
3.2.8. Türkiye İçin Habur Sınır Kapısının Önemi ve Diğer Sınır Kapılarıyla Karşılaştırılması.....	212
SONUÇ	218
KAYNAKÇA.....	222

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1.1. Irak'ta Türk İktidarları ve Hüküm Süreleri	34
Tablo 1.2. 7 Mart 2010 Tarihinde Yapılan Irak Genel Seçimlerinde Partilerin Aldıkları Oy Miktarları ve Oranları	65
Tablo 1.3. 7 Mart 2010 Tarihinde Yapılan Irak Genel Seçimlerinde Partilerin İllere Göre Milletvekili Dağılımı	66
Tablo 2.1. 2000-2009 Irak'ın Nüfusu (000)	70
Tablo 2.2. Irak'ta Nüfusun Eyaletlere Göre Dağılımı, Bin Kişi, (2007)	71
Tablo 2.3. Irak'ta On yaş Üzeri Bireylerin Eğitim Seviyesi (2007) (%)	76
Tablo 2.4. 2008 Yılı Irak'taki Sağlık Kuruluşları Sayısı	78
Tablo 2.5. Irak'ın Temel Ekonomik Göstergeleri (2008-2011).....	80
Tablo 2.6. Arap Ülkeleri Arasında İş Yapabilme Sıralaması (2010).....	81
Tablo 2.7. Yıllar İtibariyle Irak'ta Yabancı Sermaye Yatırımları	84
Tablo 2.8. Sektörler İtibariyle Irak'ta Yabancı Sermaye Yatırımları (2011)	84
Tablo 2.9. Irak'a Yatırım Yapan Ülkeler, 2011	85
Tablo 2.10. 2003-2009 Döneminde Irak'ta Büyüme Oranları.....	87
Tablo 2.11. Irak'ta Yıllar İtibariyle İşsizlik Oranları (%).....	88
Tablo 2.12. Irak İller İtibariyle 2008 Yılı 15 Yaş ve Üstü İşsizlik Oranları (%).....	89
Tablo 2.13. Irak'ta 2005-2009 Döneminde Yapılan Emekli Maaşı Ödemeleri.....	90
Tablo 2.14. Yıllar İtibariyle Irak'ta Gerçekleşen Tüketici Fiyatları Enflasyon Oranları (%)	91
Tablo 2.15. Yıllar İtibariyle Irak'ın Dış Ticaret Rakamları (Milyar Dolar)	92
Tablo 2.16. Yıllar İtibariyle Irak'ın İhracatında Önemli Yer Tutan Ülkeler (Milyar Dolar)	93
Tablo 2.17. Yıllar İtibariyle Irak'ın İthalatında Önemli Yer Tutan Ülkeler (Milyar Dolar)	94
Tablo 2.18. Yıllar İtibariyle Sektörlerin Irak GSYİH'deki Payı (%)	96

Tablo 2.19. Yıllar İtibariyle Irak Ekonomisine İlişkin Tarımsal Üretim Verileri (Ton)	97
Tablo 2.20. Önemli Petrol Üreticisi Ülkelerin Petrol Rezerv ve Üretim Miktarları (1995).....	103
Tablo 2.21. Irak'ın Günlük Petrol Üretimi ve İhracatı, (2005-2008), (Milyon Varil/Gün).....	105
Tablo 2.22. Vilayetler İtibariyle Irak'ta 5 Yaş ve Üzeri İnternet Kullanımı Oranları, 2008	114
Tablo 3.1. Son 30 Yılda Bölgenin Sıcaklık Ortalamaları	119
Tablo 3.2. İKBY'de Aile Büyüklüğü Ortalamasına Göre Nüfusun Dağılımı, 2010	139
Tablo 3.3. Çalışan Nüfusun İller Bazında Ekonomik Sektörlere Göre Dağılımı, 2007, (%)	140
Tablo 3.4. 2006 – 2007 Eğitim Yılında Bölgedeki Öğrenci Sayısı	159
Tablo 3.5. 2006 – 2007 Eğitim Yılında Bölgedeki Okulların Sayısı.....	159
Tablo 3.6. İllere Göre Eğitim Bakanlığı Enstitülerindeki Öğretmenlerin Sayısı (2003-2007)	160
Tablo 3.7. İKBY'de Özel ve Devlet Yüksek Okul Öğrenci, Öğretmen, Fakülte ve Üniversite Sayıları (2003, 2008,2009).....	160
Tablo 3.8. İKBY'de Milli Gelir ve Cari Fiyatlarla Kişi Başı Milli Gelir, (2003 – 2008)	164
Tablo 3.9. İKBY'de 2012 - 2016 Yılları Arasında Öngörülen Yatırımların Dağılımı .	165
Tablo 3.10. Bölgedeki Yatırım Tutarları, Milyon Dolar (01.08.2006-21.11.2011)	166
Tablo 3.11. İKBY'de Sanayi Yatırımları Proje Sayısı, Proje Tutarı ve Projelerde Çalışan İşçi Sayıları (2005–2010).....	167
Tablo 3.12. İKBY'de Sektörler İtibariyle Yatırımlar (2006 – 2010).....	168
Tablo 3.13. 2004 – 2008 Cari Fiyatlarla Kamu ve Özel Sektör Yatırım Oranları.....	168
Tablo 3.14. İKBY'de 2007 Yılı Sulama ve İllere Bağlı Olarak Ürün Yetiştirilebilen ve Yetiştirilemeyen Alanlar (Hektar)	171
Tablo 3.15. İKBY'de 1997 – 2002 Yılları Arasında Yazlık Bitki Ekim Alanları Yüzölçümü Ortalaması, (%)	171
Tablo 3.16. Bölge İllerindeki Hayvansal Proje Sayısı (2007)	172

Tablo 3.17. IKBY’de 2009 Yılında Rafidain ve Rasheed Banktaki Tasarruf Tutarları (Milyon Dolar)	174
Tablo 3.18. Bölgedeki Oteller (2006)	175
Tablo 3.19. Bölgedeki Bazı Kültürel Göstergeler (2003, 2007 ve 2008).....	175
Tablo 3.20. Kuzey Irak’taki Nehirler (2007)	181
Tablo 3.21. Kullanım Alanları Bakımından Su Kaynakları (2006).....	181
Tablo 3.22. Irak Federe Yönetimi ve IKBY Bütçe Tahminleri (Milyar Dolar)	183
Tablo 3.23. 2005 - 2009 Toplam Kamu Harcamaları (Milyar Dolar)	184
Tablo 3.24. IKBY’de Sektörler İtibariyle Bütçeden Ayrılan Fonların Durumu.....	185
Tablo 3.25. IKBY, Yabancı Sermaye, Ortak Sermaye ve Yerli Yatırım Dağılımı (01.08.2006 - 21.11.2011)	195
Tablo 3.26. 2010-2011 Eğitim Yılı, Kuzey Irak’taki Türk Okulları (Fezalar Eğitim Kurumları)	209
Tablo 3.27. Habur Sınır Kapısı ve Türkiye’nin Diğer Sınır Kapıları (2011)	214
Tablo 3.28. Kara Kapılarında İşlem Gören Araç Sayıları (2010).....	216

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1.1. Dünya Petrol Rezervleri	14
Şekil 2.1. Irak Haritası	68
Şekil 2.2. Arap Ülkelerinde Hurma Üretimi (Ton).....	98
Şekil 2.3. Dünya Doğalgaz Rezervi Dağılımı.....	104

HARİTA LİSTESİ

Harita 1.1. 1914 Yılında Ortadoğu	7
Harita 1.2. Günümüzde Ortadoğu.....	9
Harita 1.3. Ortadoğu'dan Petrol Akışı	15
Harita 1.4. Ortadoğu'da ve Dünyada Ağır Petrol Yatakları	17
Harita 1.5. Irak	20
Harita 1.6. Sümerler.....	23
Harita 1.7. Irak'ta ABD Tarafından İlan Edilmiş Uçuşa Yasak Bölgeler	58
Harita 2.1. Irak'ta Etnik Yapının Bölgelere Göre Dağılımı	74
Harita 2.2. Irak Petrol Yatakları Ve Rafinerilerinin Ülke Geneline Dağılımı	106
Harita 3.1. Kuzey Irak'ın Coğrafi Durumu.....	118
Harita 3.2. IKBY'nin Sınırları ve Anlaşmazlığa Konu Olan Bölgeler	126
Harita 3.3. Kürt Bölgesel Yönetimi Haritası	129
Harita 3.4. KDP ve KYB Bölgeleri	134
Harita 3.5. Kuzey Irak Coğrafyasında Türkmenlerin Yaşadığı Yerler (Açık Renkli Alan)	149
Harita 3.6. Kuzey Irak Bölgesi Elektrik Enerjisi Yatırımları	173
Harita 3.7. Musul Vilayeti ve Ona Bağlı Kerkük Sancağı Haritası	188
Harita 3.8. Kerkük-Yumurtalık Petrol Boru Hattı	200
Harita 3.9. Nabucco Boru Hattı	202
Harita 3.10. Genel Energy Lisans Haklarının IKBY'deki Bölgelere Göre Dağılımı	205

KISALTMALAR LİSTESİ

ASİAD	: Ankara Sanayici ve İşadamları Derneği
BM	: Birleşmiş Milletler
BAE	: Birleşik Arap Emirlikleri
COSIT	: Irak Planlama Bakanlığı ve İstatistik ve Enformasyon Kurumu
CSIS	: Uluslar Arası Stratejik Araştırmalar Merkezi
ÇUG	: Çok Uluslu Güç
DEİK	: Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu
DÜ	: Dicle Üniversitesi
GSMH	: Gayri Safi Milli Hâsıla
GSYH	: Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla
Hdİ	: Hukuk Devleti İttifakı
IAEA	: Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı
IB	: Irak'ın Birliği İttifakı
IKBY	: Irak Kürt Bölgesel Yönetimi
İMİ	: Irak Milli İttifakı
ISCI	: Irak Yüksek İslam Konseyi
İTO	: İstanbul Ticaret Odası
KDP	: Kürdistan Demokrat Partisi
KİB	: Kürdistan İslam Birliği
KİC	: Kürdistan İslami Cemaati
KİL	: Kürdistan İttifakı listesi
KRSO	: Kürdistan Bölgesi İstatistik Kurumu
KYB	: Kürdistan Yurtseverler Birliği
OFF	: Gıda Karşılığı Petrol Anlaşması
OPEC	: Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
TPAO	: Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı
TOBB	: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
UNESCO	: Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Teşkilatı
UNSCOM	: BM Özel Komisyonu
USC	: ABD Enerji Enstitüsü

GİRİŞ

Ortadoğu'daki siyasî gelişmelerden en çok etkilenen ülkelerden biri olan Irak'ın, zengin tarihi, kültür birikimi ve ekonomik potansiyeli dikkate alındığında, bugün hiçbir şekilde hak etmediği bir durum ile karşı karşıya kaldığı görülür. İnsanlık tarihinin ve Asur-Sümer gibi uygarlıkların beşiği konumundaki ülke, o şaşalı dönemlerinin çok uzağındadır. Irak halkı; açlık, yokluk ve bunun dışında pek çok sıkıntıyla boğuşmaktadır. Irak, tarih ve coğrafya kitaplarında Dicle ve Fırat nehirlerinin suladığı, verimli Mezopotamya toprakları ile akıllarda yer eder. Ancak günümüzde, neredeyse her türlü gıda maddesini ithal etmek zorunda kalan bir ülke konumundadır.

Coğrafi bakımdan büyük öneme sahip olan bu topraklar, kültürel açıdan da son derece önemlidir. Tarihte Irak topraklarında hüküm sürmüş uygarlıklarla, günümüz Irak'ın durumu karşılaştırıldığında, gerçekten büyük bir çelişki görülmektedir. Hammurabi'nin adaleti ile hafızalara kazınmış olan ve sulama kanallarıyla büyük bir gelişme ve medeniyet ortaya çıkaran bu eski kavimler, günümüz Irak toplumu için sadece bir hayal gibidir.

Ortadoğu sözcüğü; çöl, petrol, çatışmalar ve savaşlar ile özdeşleşmiş ve akıllara böyle yerleşmiştir. Petrol, bölge için olduğu kadar, Irak için de zenginlik ve refahtan çok, savaş ve acı anlamına gelmektedir. 19. yüzyıl sonlarında petrole yönelik artan talep, bir anlamda günümüzde yaşananların da habercisi olmuştur. Enerji kaynağı olarak neredeyse bir asırdır kömürün yerini almış olan petrol, dünya coğrafyasının her tarafına eşit bir şekilde dağılmış değildir. Ortadoğu bölgesi, petrol yataklarının en zengin ve çıkarılmaya müsait olduğu bölgelerin başında yer almaktadır.

Dünya politikalarına egemen devletlerin çıkarları hep bu bölgede çatışmış ve Birinci Dünya Savaşı öncesinde yapılan gizli anlaşmalar, petrol paylaşımının veya mücadelesinin ilk basamağını oluşturmuştu. İkinci Dünya Savaşı ve sonrasındaki Soğuk Savaş dönemi, Ortadoğu'nun enerji bakımından öneminin en üst noktaya ulaştığı dönemdir. Durum böyleyken, bölge ülkeleri arasındaki mücadeleler, güç dengelerinin oluşumuna büyük katkıda bulunmuştur. Artık küresel güçler kadar, bölgesel aktörler de sahnede yer almaya başlamış ve bu küçük oyuncular, sahip oldukları petrol vasıtasıyla

güce ve itibara da sahip olacaklarını görmüşlerdir.

Ortadoğu'nun son 20–30 yılını şekillendiren oyuncularının başında da, Irak ve Saddam yer almaktadır. Gerçekten de 1970'li yıllardan beri Irak, Kuzey Irak, Petrol ve Kürt sorunu kavramları ve bu bölgede yaşanan çatışmalar, yazılı ve görsel basının ana malzemesi olmaya devam etmektedir.

Ortadoğu ve özellikle Irak, 1970'li yıllardan bu yana dünya kamuoyunda sıkça yer almaktadır. Türkiye, Irak'ın ekonomik potansiyelinin yanı sıra, Kuzey Irak bölgesi ile kültürel bağlara da sahip olmasından dolayı, bölge için ayrıcalıklıdır. Her iki bölgede de mevcut bir etnik unsura, Kürt nüfusuna ev sahipliği yapan Türkiye, bu yönüyle de bölge gündemindedir. Ayrıca, Türkiye'nin dinamik bir özel sektöre sahip olması, bölge ile ilgilenen diğer büyük devletler yanında onu avantajlı ve güçlü bir oyuncu konumuna taşımaktadır. Bu durumun en önemli ve belirgin göstergeleri ise, Irak'ın kuzeyinde güvenlik ve istikrarın hâkim olması ile birlikte, bölgeye yönelik Türkiye'nin artan ihracatı, Habur gümrük kapısındaki yoğun araç trafiği ve bölgede her geçen yıl artan Türk özel sektör yatırımlarıdır.

K. Irak bölgesi ekonomik potansiyeli açısından ele alındığında, Ortadoğu ve Irak için hayati öneme sahip su kaynaklarının yanı sıra, petrol ve doğal gaz rezervleri bakımından da, oldukça zengin bir konumdadır. Bölgedeki petrol ve doğal gaz ihracından sağlanacak gelire, 6 yıl sonra bölgede yaşayan nüfusun milli gelirinin 10 kat artması ve sosyo-ekonomik yapısının Körfez Ülkeleri seviyesine çıkması öngörülmektedir.

ABD Enerji Enstitüsü'nün (USC) hazırladığı rapora göre, K. Irak'ta 50 milyar varil petrol ve 3 trilyon metreküp doğalgaz rezervi mevcuttur. Bu veriler, bölgedeki gaz miktarının Türkiye'nin yaklaşık 150 yıllık ihtiyacını karşılayabilecek kadar büyük bir kapasitede olduğunu göstermektedir. K. Irak'tan alınacak doğal gazla, sınıra yakın bir yerde elektrik üretilip, tekrar bölgeye satılması planlanmaktadır.

Ayrıca, İKBY'nin merkezi hükümetle yaşadığı siyasi sorunlar ve alacaklarının tahsil edememesi nedeniyle, bölgede çıkan ham petrolün satın alınması ve bunun karşılığında, bölge için acil ihtiyaç olan işlenmiş petrol ürünleri verilmesi görüşmeleri

nihai aşamaya gelmiştir. Böylece, K. Irak petrolü ve doğal gazı, Türkiye için enerjide arz çeşitliliğinin sağlanmasının yanı sıra, Türkiye'nin enerji maliyetlerini de olumlu yönde etkileyecektir. Diğer taraftan yeni bir oyuncunun enerji piyasasına girmesi, Türkiye'nin İran ve Rusya gibi geleneksel gaz tedarikçilerini daha uygun satış koşullarına zorlayacaktır.

Bununla beraber, Türkiye'nin K. Irak'tan doğrudan petrol ve doğal gaz alımı yapması, İKBY'yi kendi topraklarında yerleşen terör örgütü mensuplarına yönelik tavrında değişiklik yapmasına neden olacaktır. Böylece, Türkiye'nin terörle mücadelede daha etkili sonuçlar elde etmesi beklenebilir.

Bu çalışmanın amacı, genel olarak Irak, özel olarak da, Irak'ın kuzeyinde yer alan bölgesel özerk yönetimin sahip olduğu ekonomik potansiyel çerçevesinde, Türkiye ile olan sosyo-ekonomik ilişkilerini analiz etmek, Türkiye açısından önemini ortaya koymak ve geleceğe yönelik bir perspektif sunmaktır. Özellikle 2003 yılındaki ABD işgalinden sonra hızlı gelişmelere sahne olan Irak ve Kuzey Irak ile ilgili gerçekleştirilen bu çalışmanın hazırlanması esnasında, çalışmanın güncelliğini korumak, yaşanan sıkıntıların başında gelmiştir. Diğer taraftan, güncel bilgilerin temin edilmesi ve çeşitli kaynaklardaki bilgiler arasında yer alan çelişkiler de ayrı bir problem olarak ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada esas olarak, Irak ve Kuzey Irak bölgesel yönetiminden elde edilen resmi veriler temel alınmakla beraber, diğer ulusal ve uluslar arası kaynaklardan elde edilen verilerden yararlanılmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde, Irak'ın genel coğrafi konumu ve tarihi geçmişi bağlamında, bu topraklarda hüküm süren devletler ele alınarak, ülkenin önemi irdelenmektedir. Bunun yanı sıra, Saddam döneminde Irak'ın siyasi ve sosyal yapısı, idari yapısı ve ekonomik yapısı analiz edilmekte ve ABD müdahalesine kadar ki süreçte yaşanan gelişmeler ele alınmaktadır.

İkinci bölümde, Saddam sonrası Irak'ın idari yapısı ve sosyo-ekonomik durumu incelenerek, nüfus, eğitim, sağlık, ekonomik yapı, doğal kaynaklar, ulaşım ve haberleşme konularında ele alınmakta ve irdelenmektedir.

Üçüncü ve son bölümde ise, Kuzey Irak, Türkiye sosyo-ekonomik ilişkileri

incelenerek, bölgenin tarihi geçmişı, coğrafi konumu, idari ve siyasi yapısı, nüfusu, sosyal ve kültürel yapısının yanı sıra, ekonomik yapısı incelenmektedir. Ayrıca, Kuzey Irak ve Türkiye sosyo-ekonomik ilişkileri, Türk şirketlerinin bölgedeki yatırımları ve ticari faaliyetleri, Kerkük-Yumurtalık boru hattı, eğitim ve sağlık, kültür ve turizm, bankacılık ve finans, habur sınır kapısı başlıkları altında analiz edilmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. IRAK'IN GENEL COĞRAFI YAPISI VE TARİHİ

1.1. ORTADOĞU'NUN YERİ VE ÖNEMİ

Ortadoğu'nun bugünkü sınırlarını, Birinci Dünya Savaşı sonrası, Kahire'de toplanan İngiliz ve Fransız iki subay belirlemiştir. Sycos-Picot hattı olarak adlandırılan söz konusu sınırlar, dönemin iki büyük emperyalist gücü olan İngiltere ve Fransa'nın Ortadoğu'ya bakış açılarını yansıtmaktadır.¹

Tarih boyunca Ortadoğu, dinlerin ve kültürlerin kesişme noktası olmuş; Mısır, Sümer, Babil, Asur gibi çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. Ayrıca eski dünyanın (Afrika, Asya, Avrupa) buluşma yeri olan Mezopotamya, Nil Vadisi ve Bereketli Hilal'i içinde barındıran, ticaret yollarının kavşağında bulunan önemli bir bölgedir. Ortadoğu pek çok ilke imza atmıştır. Yazı, ilk defa bu bölgede kullanılmış ve tarihteki ilk barış anlaşmasını da yine burada imzalanmıştır. Tarım, şehircilik, ticaret dünyaya bu bölgeden yayılmıştır.

Kutsal kitaplar incelendiğinde, insanoğluna gönderilen peygamberlerin çoğunun Ortadoğu'da çıktığı ve insanlık tarihinde çok önemli yerleri olan semavi dinlerin, öğretilerini bu coğrafyada yaydıkları görülür. Dini kaynaklara göre insanlığın ilk yayılış noktası, Ortadoğu ve özellikle Mezopotamya ile Şam civarındır.²

Dini, coğrafi ve tarihi açıdan taşıdığı özelliklerinden dolayı bölge, sürekli gerginliklere sahne olmuştur. Yavuz Sultan Selim'in doğu seferi ile başlayan, Kanuni zamanında Bağdat'ın fethi ile devam eden Ortadoğu'daki Osmanlı hâkimiyeti süresince, bölge göreceli olarak huzura kavuşmuştur. Bu barış ve huzur dönemi, dünyadaki güç dengesinin değişmesi ile sona ermiştir. Suriye ve Lübnan'ın Fransızlar; Irak, Filistin ve Ürdün'ün İngilizler tarafından işgal edilmesi ve buralarda manda devletler kurulmasıyla, Ortadoğu fiilen ve resmi olarak Osmanlı'dan koparılmış, Hıristiyan Batı'nın

¹Anıl Çeçen, "Güney Komşumuz Irak", *Avrasya Dosyası*, 2000, Cilt 6, Sayı 5, s.13.

²Ahmet Bedir, *Kuran'ı Kerim Atlası*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2009, s.25.

egemenliğine girmiştir.³

Ortadoğu, dünyanın “siyah altın” olarak adlandırılan petrolün deposu konumundadır. Özellikle Basra Körfezi civarındaki Arap ülkeler, şeyhlikler ya da krallıklar tarafından yönetilen bölge, petrolün krallığı olarak tanımlanmaktadır.⁴ 20. yüzyılın başlarından itibaren dünyanın en stratejik enerji kaynağı olarak kömürün yerini petrolün alması, zengin petrol kaynaklarına sahip olan Ortadoğu’nun öneminin bir kat daha artmasına neden olmuştur. Günümüzde petrolün yanı sıra doğalgaz rezervlerini de göz önüne alındığında, dünya enerji kaynaklarının çok önemli bir kısmı, bu bölgede bulunmaktadır.

Bölgedeki zengin petrol yataklarının keşfi, bu toprakları batılı devletlerin hedefi haline getirmiştir. Aslında, “bitümen” denen yarı katı ve çamurlu bir maddenin çatlaklar arasından yeryüzüne çıktığını, milattan önce 3000 yıllarında Mezopotamya halkları gözlemlemiştir. Sızıntı şeklindeki bu kaynakların en ünlüsü, Babil şehrinde fazla uzak olamayan Fırat üzerindeki Hit bölgesidir (Bugünkü Bağdat’ın bulunduğu yer). Günümüzde asfalt olarak bilinen bu madde sızıntılarının bir kısmı, petrol gazlarıyla birlikte devamlı yandığı için, Ortadoğu’da ateşe tapma geleneği yönünden iyi bir ortam oluşturmuştur.⁵ Eski Ortadoğu’da ticari bir mal sayılan bitümen, inşaatlarda harç olarak kullanılmıştır. Filistin’deki Eriha kenti ve Mezopotamya’daki Babil kentinin duvarları bu harçla örülmüştür.

Bölgede belirleyici güç, İkinci Dünya Savaşı’na kadar İngiltere, bu savaştan sonra da ABD olmuştur. Bölgenin siyasî coğrafyasının şekillenmesi, Arap Yarımadası’nın güneyinde ve körfez bölgesinde bulunan ülkelerin bağımsızlıklarını kazanmaları, Soğuk Savaş döneminde gerçekleşmiştir. Bu ülkelerin kuruluş tarihleri şöyledir; Irak (1958), Suriye (1945), Suudi Arabistan (1926), Lübnan (1296), Ürdün (1958), Kuveyt (1961), Katar (1972), Bahreyn (1972), Umman (1972), Birleşik Arap Emirlikleri (1971), Mısır (1956).

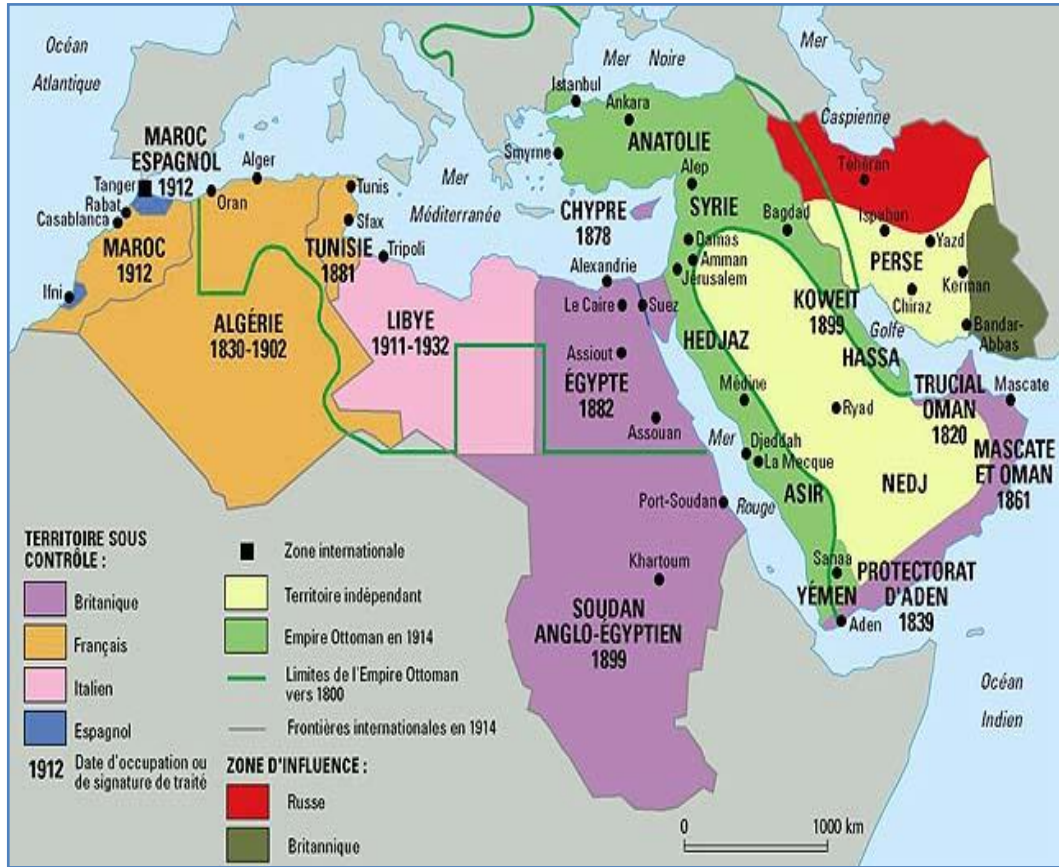
³Davut Dursun, **İslam Dünyasında Entegrasyon Hareketleri**, İşaret Yayınları, İstanbul, 1999, s.53.

⁴Charles Zorgbibe, **Körfezin Tarihi ve Jeopolitiği**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992, s.37.

⁵Daniel Yergin, **Petrol Para ve Güç çatışmasının Epik Öyküsü**, Çeviren: Kamuran Tuncay, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1995, s.22.

1.1.1.Coğrafyası

“Ortadoğu” kavramı, literatürde ilk defa 1902 yılında Alfred Thayer isimli Amerikan deniz tarihçisi tarafından Arabistan ile Hindistan arasındaki bölgeyi ifade etmek için kullanılmıştır.⁶ Bu kavram ile ilgili yazılmış eserlere bakıldığında, “Ortadoğu” kavramının birbirinden farklı tanımlandığı ve her bir çalışmaya göre genişleyip daraldığı görülmektedir. Avrupa’yı dünyanın merkezi olarak gören ve dünyanın diğer bölgelerini bu merkeze olan uzaklıklarına göre “yakın”, “orta” ve “uzak” şeklinde tanımlayan bu görüş, “Ortadoğu” kavramını göreceli olarak ortaya çıkarmıştır.⁷

Harita 1.1. 1914 Yılında Ortadoğu

Kaynak: <http://okulweb.meb.gov.tr/34/09/350725/resim/inktarihharitalar>, Erişim Tarihi: 10.12.2011.

⁶Bernard Lewis, *Orta Şarkın Tarihi Hüviyeti*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, XII, 1964, s.75.

⁷Davut Dursun, *Ortadoğu Neresi*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995, ss.15-21.

Siyasi bir terminoloji olarak ele aldığımızda ise, “Ortadoğu” kavramı yerel bir tanımlama olmayıp, bu mücadelenin ana güç odaklarından Avrupa (esasinda İngiltere) merkezli bir dünya görüşünün yansımasıdır.

15. yüzyıldan itibaren Avrupalı denizciler Hindistan ve Çin’in zenginliklerine ve doğal kaynaklarına ulaşmak için, Afrika’nın güneyini dolaşarak yeni yollar keşfetmişlerdir. Seyahatleri sırasında Hindistan ve Çin’e “Uzakdoğu”, Osmanlı topraklarına ise daha yakın olduğu için “Yakındoğu” tabirini kullanmışlardır. Daha sonra Yakındoğu terimine karşılık, yeni hedef belirlemeleri yapmak için bölgeye “Ortadoğu” adı verilmiştir.⁸

1915 yılına gelindiğinde İngiltere’nin Savaş Bakanı Danışmanı Sir Myke Sykes ile Fransız George Picot birlikte hazırladıkları “The Sykes-Picot Anlaşması” sonucunda Ortadoğu’yu kendi amaçları doğrultusunda nüfuz bölgelerine ayırmışlar, Suriye ve Lübnan’ı Fransa’ya, aşağı Mezopotamya, Bağdat, Basra ve Ürdün’ü İngiltere’ye bırakmışlardır.

İkinci Dünya Savaşı sırasında ise, Doğu Akdeniz’de bulunan İngiliz Kuvvetlerinin bağlı bulunduğu komutanlığın (Ortadoğu Komutanlığı - Middle East Command) kullandığı Ortadoğu terimi, daha sonra uluslararası literatürde kendine yer bulmuştur.⁹ Osmanlılar batı için “Frengistan”, İslamî Coğrafyacılar ise batı için “El-Mağrib”, doğu için ise “El-Maşrik” terimlerini kullanmışlardır.¹⁰

Dünya hâkimiyetinde önemli bir rol oynayan ABD ise petrolü ön plana alarak, sınırları dar alanlı olarak tanımlayan İngiltere’nin aksine, Ortadoğu bölgesinin sınırlarının geniş tutmuştur. ABD Ortadoğu’nun sınırlarını, siyasi ve ekonomik çıkarlarına uygun olarak, Fas’tan Pakistan’a kadar oldukça geniş bir coğrafyayı kapsayacak şekilde belirlemiştir.

Genel olarak günümüzde Ortadoğu, yüzölçümü toplamı 7,3 milyon km’yi aşan, kuzeyde Türkiye, batıda Mısır, doğuda İran ve güneyde Yemen ülkelerinin çevrelediği bir dikdörtgen içinde yer almaktadır. Türkiye, İran, Irak, Suriye, Suudi Arabistan, Kıbrıs

⁸Selami Gözenç, *Güneybatı Asya Ortadoğu Ülkeler Coğrafyası*, Çantay Kitabevi, İstanbul, 1999, s.2.

⁹Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik*, Küre Yayınları, İstanbul, 2008, s.131.

¹⁰Murat Açar, *İslam Coğrafyacıları ve Müslüman Coğrafyacılar* Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2002, s.32.

Adası, Mısır, Ürdün, Lübnan, İsrail, Kuveyt, Bahreyn, Katar, BAE, Umman ve Yemen'den oluşmaktadır.

Harita 1.2. Günümüzde Ortadoğu

Kaynak: <http://www.worldatlas.com/webimage/countrys/me.html>, Erişim Tarihi: 28.05.2012.

Fiziki büyüklük olarak bakıldığında, Ortadoğu'nun en büyük ülkesi olarak 2.149.690 km²'lik alanda yer alan Suudi Arabistan yer almaktadır, ikinci sırada 1.648.526 km² ile İran yer almakta, ardından da sırasıyla 1.001.450 km² büyüklükle Mısır ve 814.578 km² ile Türkiye gelmektedir. Ortadoğu'nun en küçük ülkeleri ise 694 km² ile Bahreyn, 10.450 km² ile Lübnan ve 11.000 km² ile Katar'dır.

Ortadoğu'nun büyük bir kısmını 16 ile 27 Kuzey paralelleri arasında yer alan

ve bölgenin temel sembolü olan çöllerden meydana gelmektedir. Örneğin, Suudi Arabistan'ın 1/3'ü çöllerden oluşmaktadır.¹¹ Türkiye, bölgede yer alan ve çöl barındırmayan tek ülkedir, denilebilir. Ortadoğu; Dicle, Fırat ve Nil gibi üç önemli nehri bünyesinde barındırmakta ve Süveyş Kanalı, Akabe Körfezi, Aden Körfezi, Basra Körfezi gibi stratejik önemi olan yerlere sahiptir.

Fırat ve Dicle arasındaki verimli topraklar, tarihte Mezopotamya olarak adlandırılmıştır. Bunun yanı sıra, bugünkü Türkiye'nin güneydoğusu, Irak, Suriye ve Ürdün'ün bazı kısımları ile Lübnan, Filistin ve İsrail'i kapsayan Bereketli Hilal Bölgesi; Dicle, Fırat, Ürdün, Yermuk ve Asi nehirleri vasıtasıyla yarım milyon kilometre kareye yakın bir alanı su bakımından beslemektedir. Ortadoğu bölgesinin en zengin su kaynaklarına sahip iki ülkesi, Irak ve Türkiye'dir. Ortadoğu bölgesinde ortaya çıkacak yeni gelişmelerle, yakın bir gelecekte suyun petrole birlikte öneminin daha da artacağı beklenmektedir.¹²

1.1.2. Siyasi ve Sosyal Yapısı

Ortadoğu, özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgedeki egemenliğinin sona ermesiyle birlikte "sorunlu bölge" olarak anılmaya başlanmıştır. Bu bölge, günümüzde de önemli ve aynı zamanda sorunlu bir bölge olma özelliğini sürdürmektedir.¹³

Bölgenin nüfusu ve barındırdığı petrol kaynakları, bölgenin siyasi olarak da önemini artırmaktadır. Sadece diğer ülkeler için değil, ülke içi iktidar sahibi olmak isteyenler için de petrol çok önemli bir kaynak olmuştur.

Öyle ki, Suudi Arabistan Kralı İbn Suud 1953'te öldüğünde 37 oğlu varken, oğullarından da 191 torunu dünyaya gelmiştir. Bu torunları da, 1991 yılı ortalarına kadar da 843 erkek çocuk sahibi olmuştur. Aralarında İbn Suud'un erkek kardeşlerinden doğan çocukların da bulunduğu ve kadınların dâhil edilmediği aile nüfusu 6.500-7.000 kişi arasındadır. Suud ailesi için nüfus çok önemlidir, çünkü ailenin hangi kolu tahta varis olursa toplam petrol gelirlerinin beşte biri o kola ait olacaktır. Hanedan, bu kâr hakkını Kur'an-ı Kerim'in "Ve şunu bilin ki (savaşta) toplanan tüm ganimetin beşte biri

¹¹Tufan Karaaslan, *Ortadoğu'nun Coğrafyası*, Nobel Yayını, Ankara, 2006, s.20.

¹²Zekai Şen, *Ortadoğu'da Su Sorunu, Bereketli Hilal ve Türkiye*, Su Vakfı, İstanbul, 2006, s.46.

¹³Ekrem Memiş, *Kaynayan Kazan Ortadoğu*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2002, ss.17-22.

Allah'a ve Peygamber'e (as), yakın akrabalara, yetimlere, muhtaçlara ve yolculara ayrılır; eğer siz Allah'a inanırsanız."^(*) ayetinden almaktadır. Kral, Hazreti Peygamber'in temsilcisi olduğunu belirterek gelirin beşte biri üzerinde hak iddia etmektedir.¹⁴

Günümüzde Ortadoğu ülkelerini oluşturan 18 ülkenin nüfusları toplamı yaklaşık olarak 285 milyondur. Bölge de nüfus dengeli olarak dağılmamıştır ve toprak ile iklim şartlarının tarıma uygun olduğu Basra Körfezi kıyıları ve Mezopotamya'da daha yoğun olarak yer almıştır. Bölgede nüfusları 60 milyonu geçen ülkeler sırasıyla; Türkiye, İran ve Mısır olurken nüfusları bir milyonun altında olan ülkeler ise Bahreyn ve Katar'dır. Son yıllarda Ortadoğu ülkelerinde hızlı bir nüfus artışı yaşanmaktadır ve kırsal kesimlerden, vahalardan kentlere doğru yoğun göçler gerçekleşmesi, bu ülkelerde çeşitli sosyo-ekonomik sorunların da ortaya çıkmasına yol açmaktadır.

Ortadoğu'da şehirleşme oranında son 30 yılda büyük bir artış yaşanarak, %15'ten %55'lere kadar çıkmıştır. Bu oran Kuveyt'te %96, Katar'da %90, Bahreyn'de %87, BAE'de %80 civarındadır. Dünya yerleşim tarihi boyunca Ortadoğu şehirleşme hareketlerinin ilk başladığı yer olarak kabul edilmektedir. Bölgede ilk şehirleşme hareketleri, 6000 yıl kadar önce Mezopotamya'da pazaryeri ve vaha şehirleri şeklinde olmuştur. Daha sonra dini merkezler (Mekke, Medine, Kudüs, Kerbela, Necef, Kum), endüstriyel ve petrol merkezleri (Dammam, Basra, Kerkük, Kuveyt, Doha), son zamanlarda ise turistik ve ticari merkezler (Dubai, Beyrut, Cidde, Amman, Şaklava) önem kazanmıştır.

Bölge son derece renkli bir kimliğe sahiptir. Sosyo-kültürel hayat açısından Ortadoğu'da yerleşen değişik kavimler, kendi dillerini bölgeye taşımışlardır. Dini etkilerle Arapçanın kullanımının yanı sıra Farsça, Türkçe, Kürtçe ve İbranice dilleri de bölgede yoğun olarak konuşulmaktadır. Ayrıca belirli bölgelerde Rumca, Ermenice ve Süryanice de kullanılmaktadır. Bölgenin en önemli bilim, edebiyat ve sanat dili Arapçadır. Farsça ve Türkçe de bölgede en çok konuşulan diller arasında yer almaktadır. Ayrıca İngiltere'nin bölgeye hâkim olmasından sonra İngilizce de yaygınlık kazanmış,

(*) Kur'an-ı Kerim, Enfal 8/41.

¹⁴ Muhammed Heykel, **3. Petrol Savaşı**, Pınar Yayınları, İstanbul, 1993, s.72.

özellikle ticaret, eğitim ve diplomasi gibi alanlarda kullanılmaya başlanmıştır.

Samiler ve Araplar Ortadoğu'nun en geniş etnik grubunu oluşturmaktadır ve iki ana kola ayrılmaktadır. Bu iki ana grup içinde Kaldiler, Süryaniler, Mecusiler, Akadlar, Babilliler ve Asuriler yer almaktadır. Araplar hem Samiler içinde hem de tüm diğer gruplarda en büyük etnik grubu oluşturmaktadır. Türkiye, İran ve İsrail dışında bölgedeki ülkelerin çoğunluğunu Araplar teşkil etmektedir. İranlılar, Ermeniler, Kürtler ve Rumlar ise Hint-Avrupa grubuna dâhildirler.

Yirminci yüzyılın başlarında bölgenin siyasi yapılanmasındaki en büyük etken petrol olmuştur. Sanayi devrimini gerçekleştirmiş olan batılı ülkeler açısından, önemli bir sanayi ham maddesi olan petrolün bol miktarda Ortadoğu'da bulunduğu tespit, bölgenin öneminin daha da artmasına neden olmuştur. Bunun sonucu olarak bölge, yirminci yüzyılda tüm siyasi olayların odak noktası haline gelmiştir.

Kabile geleneği Ortadoğu ülkelerinin çoğunda halen etkilidir. Bugün kabile önderlerinin ve şeyhlerinin yerlerini krallar, emirler ve sultanlar alırken, İran ve Irak dışında kalan Körfez ülkelerinde neredeyse 100 yıla dayanan kabile yönetimleri bulunmaktadır. Suudi Arabistan'da Suud Ailesi 1902'den, Bahreyn'de Halife Ailesi 1783'ten, Katar'da Tani Ailesi 1878'den, Umman'da Sait Ailesi ile Kuveyt'teki Sabah Ailesi 18. yüzyıldan ve BAE'deki Emirler (Abu Dabi'de Al-Nahyan Ailesi, Dubai'de Al-Maktum Ailesi) 19. yüzyıldan bu yana iktidarda bulunmaktadır.

Arapların çoğunluğu dini bakımdan Müslüman olmakla beraber, mezhep olarak Sünni ve Şii olarak iki ana gruba ayrılmışlardır. Şii nüfus oranı İran'da %91, Irak'ta %60, Bahreyn'de % 55, Suriye'de %12, Suudi Arabistan'da %10 ve BAE' de %5 civarındadır.¹⁵

1.1.3. Ekonomik Potansiyel

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından, Ortadoğu'da kurulmaya başlayan devletler, yoksul, nüfusları az ve doğal kaynakları kıt durumda iken, aradan 30 yıl geçmeden dünyada kişi başına düşen geliri en yüksek duruma ulaşmışlardır. Bunun sonucu olarak

¹⁵Yıldız Yavuz Gökalg, *Global Strateji'de Ortadoğu*, Der Yayınları, 2000, İstanbul, ss.51-53

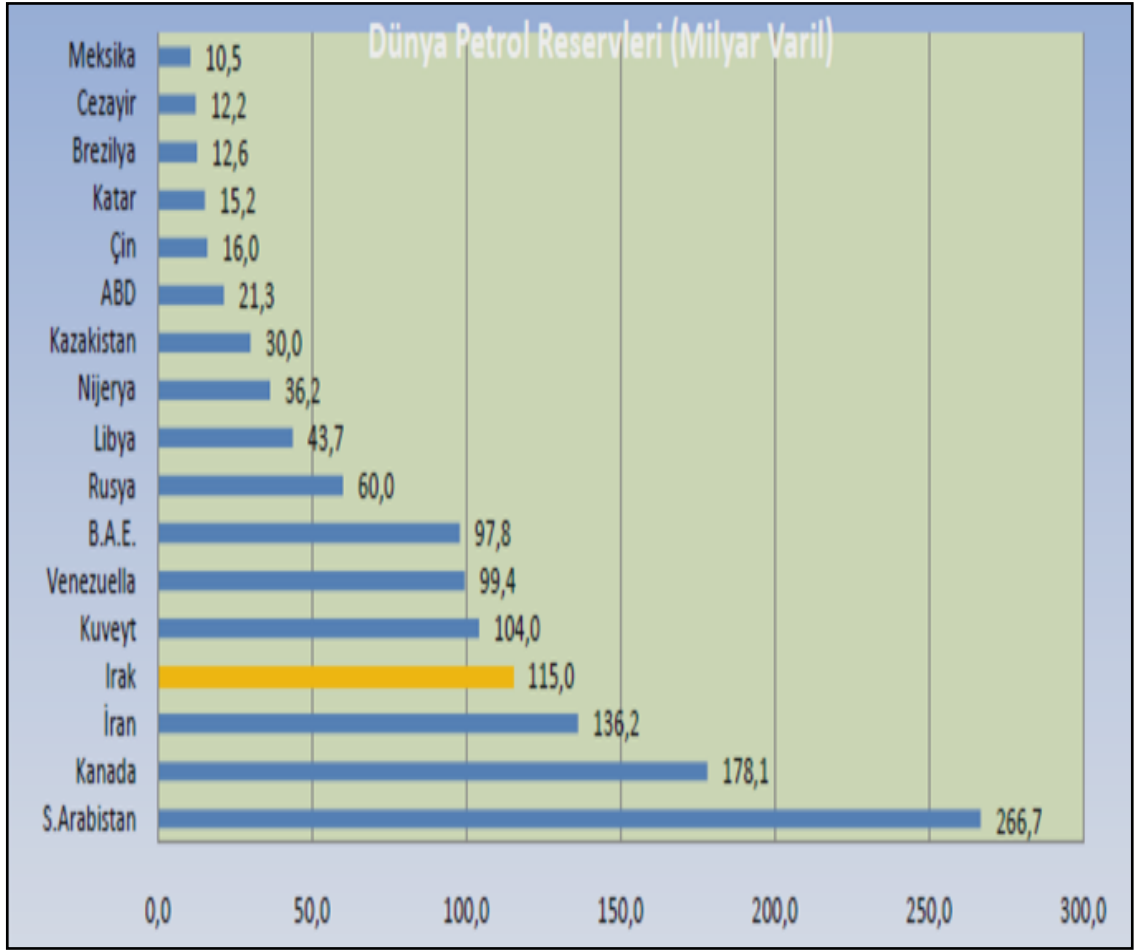
da küresel ekonominin çok önemli aktörleri durumuna gelmişlerdir. 2008 yılı itibariyle bu ülkelerde kişi başına düşen milli gelir seviyesi; Katar'da 69.754 dolar, BAE'de 41.930 dolar, Kuveyt'te 47.790 Dolar, Bahreyn'de 20.610 dolar, Suudi Arabistan'da 16.190 dolarıdır. İsrail hariç tutulursa bütün bölge ekonomileri gelişmekte olan ekonomiler sınıfına girmektedir. Bölge ülkelerinin ekonomik yapılarında öne çıkan en önemli sektör, petrol ve petrokimya sanayidir.¹⁶

20. yüzyıla damgasını vuran petrolün ticari amaçlarla kullanılmaya başlanması 19. yüzyılın ortalarına denk gelmektedir. Bölgede ilk petrol yatakları 1908'de İran'da ve 1927'de Irak'ta bulunmuştur. Ayrıca 1932'de Bahreyn, 1938'de Kuveyt ve Suudi Arabistan, 1939'da Katar da petrol yatakları bulunan ülkeler arasında yer almıştır. BAE ve Umman'ın bu piyasaya girmeleri 1960'lı yıllarda gerçekleşmiştir. Petrolün bulunması, bu ülkelerin ekonomik yapılarının çok hızlı bir şekilde gelişmesini sağlamıştır. Örneğin 20.yüzyılın başında küçük bir balıkçı kasabası olan Kuveyt, petrodollarlardan gelen büyük gelir sayesinde Ortadoğu'nun en gösterişli başkentlerinden biri haline gelmiştir ve diğer Körfez ülkelerinde de aynı süreçler yaşanmıştır.

Ortadoğu devletlerinin ekonomik gücünün temelinde petrol üretimi yer almaktadır. Dünya petrol rezervlerinin %65'ini Ortadoğu petroleri oluşturmaktadır ve Ortadoğu'nun diğer bir ekonomik kaynağı olan doğalgaz ise dünya doğalgaz rezervlerinin %40'ını teşkil etmektedir. İran, Irak, Suudi Arabistan, Kuveyt, BAE ve Katar gibi ülkelerin ekonomilerinin neredeyse tamamı petrol üretimine dayanmaktadır. Ortadoğu petroleri, İran'da Kuzistan Havzası, Kerkük, Güney Irak Havzası ve Suudi Arabistan ve Basra Körfezi Havzası şeklinde başlıca dört havzada toplanmıştır.¹⁷

¹⁶William L.Cleveland, **Modern Ortadoğu Tarihi**, Çeviri: Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008, s.495.

¹⁷A.Öner Pehlivanoglu, **Ortadoğu ve Türkiye**, Kartuş Yayınları, İstanbul, 2004, s.25.

Şekil 1.1. Dünya Petrol Rezervleri

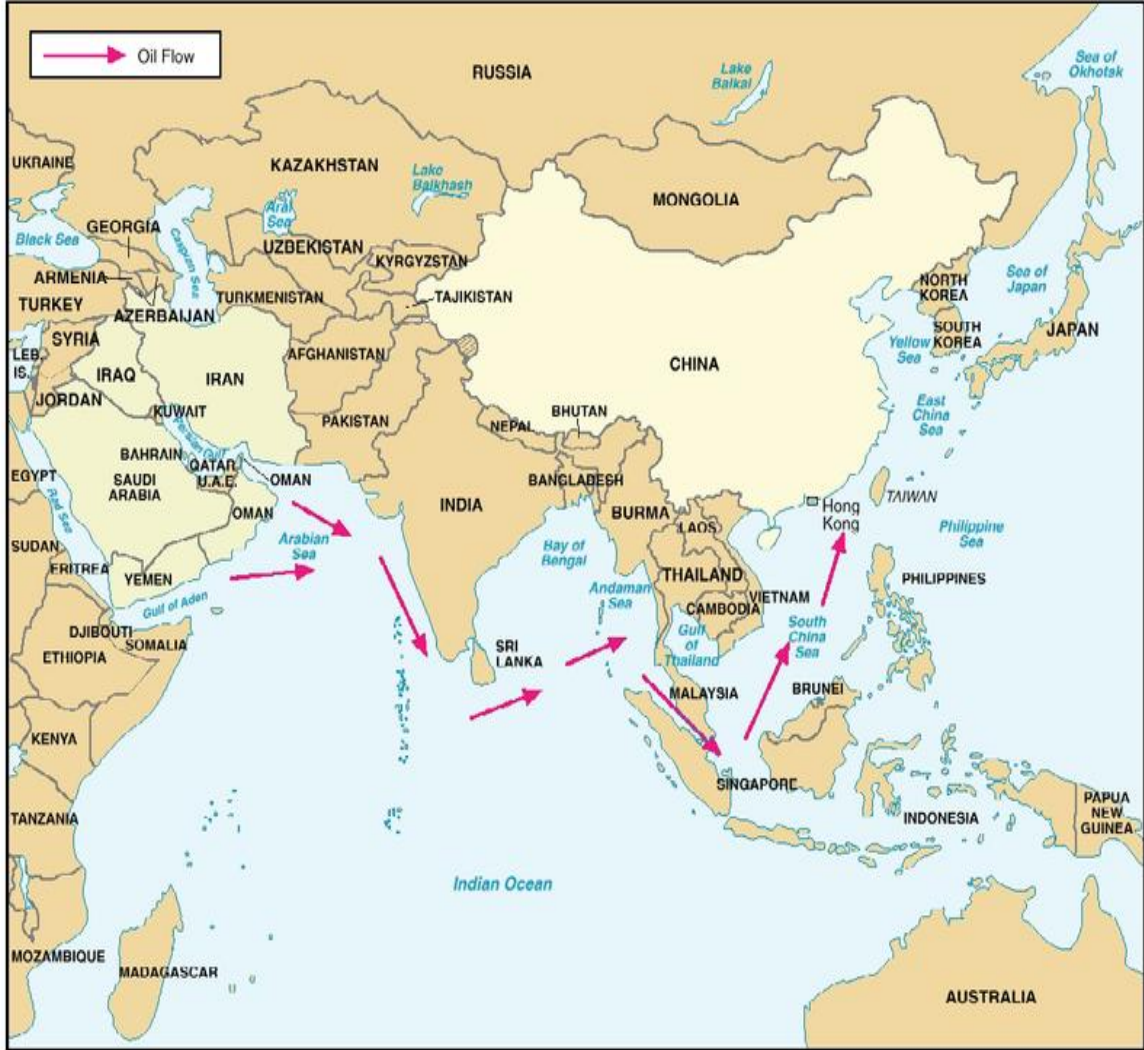
Kaynak: EIA, US Energy Information Administration, <http://www.eia.gov/>, Erişim Tarihi: 11.01.2012

19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında ipek, pamuk, tahıl, hurma gibi tarımsal ürünler; Ortadoğu ülkeleri ekonomilerinin yükünü taşımaktayken, 20. yüzyılın ortalarına gelindiğinde bu durum tamamen değişmiş ve yerini petrol ve doğalgaza bırakmıştır. Petrol ve doğalgaz, artık bu bölge devletlerinin ülke ekonomilerinde en önemli ve belirleyici ihraç hammaddesi haline gelmiştir.¹⁸

Avrupa ülkeleri, İngiltere ve Norveç hariç önemli enerji kaynaklarına sahip değildir ve petrol ihtiyaçlarını karşılama noktasında Ortadoğu petrollerine bağımlıdırlar. Ayrıca, bu bağımlılık düzeyi, Japonya ve Çin için %70, ABD için ise %25 dolaylarındadır (Bkz, Harita 1.3).

¹⁸Chitsyakov Alevi, **The Middle East in the Light of Geopolitical Changes**, International Affairs, Moscow, 1995, No.8, s.48.

Özellikle Irak ve Suudi Arabistan'da üretilen petrol, bu ülkelerde bulunan rezervlerin üretim ömrü ve büyük potansiyeli yanında, arama ve üretim maliyetleri açısından yüksek avantaja sahiptir. Dünyanın herhangi bir coğrafi bölgedeki 5–22 Dolar arasında değişen varil başına maliyet, Irak ve Suudi Arabistan'da 1,5 Dolar düzeyindedir.

Harita 1.3. Ortadoğu'dan Petrol Akışı

Kaynak: http://en.wikipedia.org/wiki/File:China%E2%80%99s_Critical_Sea_Lines_of_Communication.png,

Erişim Tarihi: 11.01.2012

Öte yandan, 20. yüzyılın sonunda, BM Ortadoğu ekonomisi raporunda, Arap dünyasının en büyük sorununun aşama belirtisi olmayan ekonomileri olduğunu belirtmiştir. Ödemeler dengesi açığı, kamu hizmetlerinin yetersiz olması, zayıf ve adil

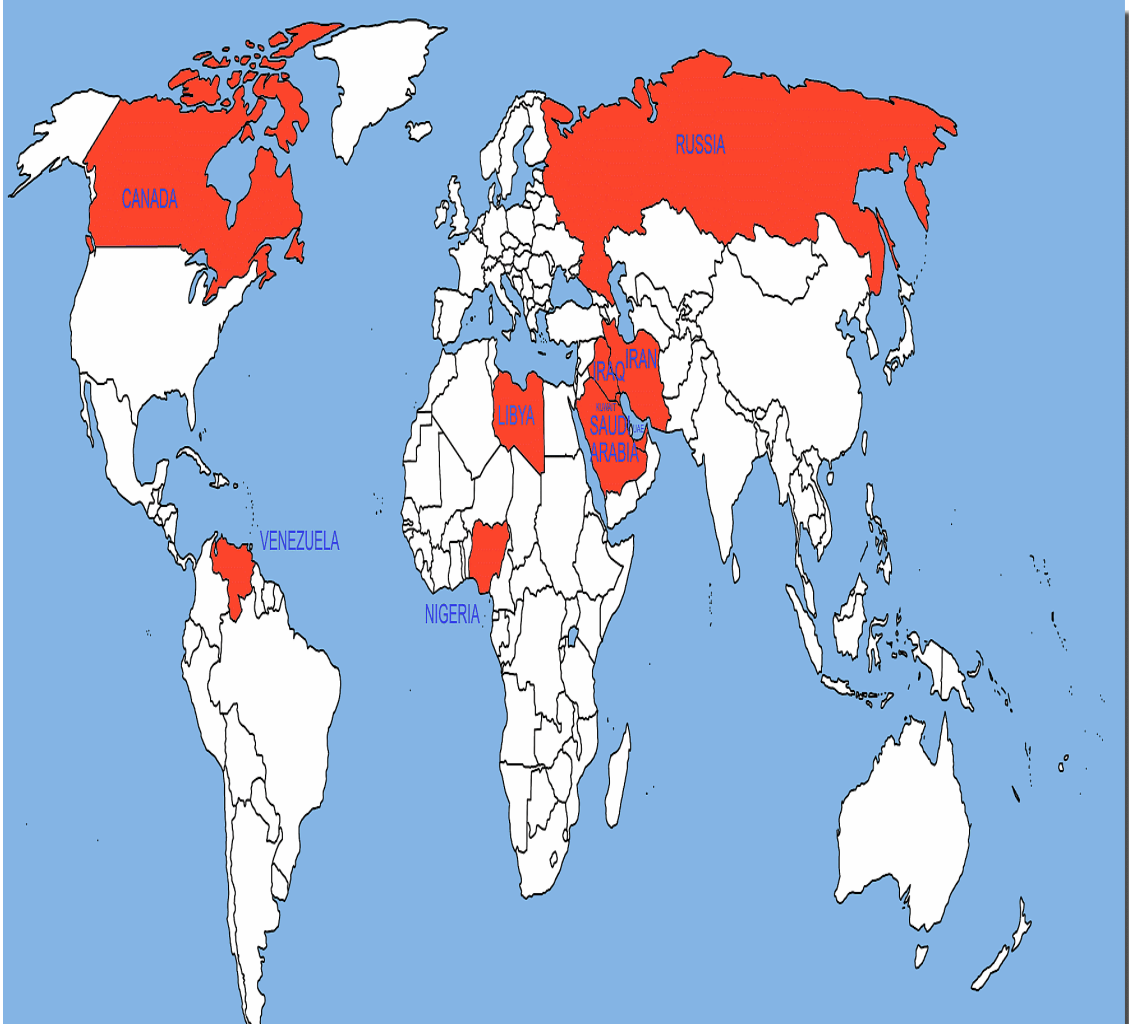
olmayan vergilendirme sistemi, şişirilmiş proje bütçeleri olarak tarif edilen Ortadoğu ekonomisi kötü bir tablo çizmektedir.¹⁹

Günümüzde Ortadoğu bölgesinin petrol kaynakları tükenmeye yüz tutmuştur ve bölge bir başka petrol türevi olan ağır petrolle gündeme gelmektedir. The Wall Street Journal'da 26 Mayıs 2011'de yayınlanan bir haberde ağır petrolün * hangi coğrafyada yoğunlaştığına dikkat çekilmiştir. Buna göre, Türkiye ve Ortadoğu'da toplam 971 milyar varil ağır petrol bulunmaktadır. Dünyadaki ağır petrol rezervi ise 3 trilyon varil olarak tahmin edilmektedir.

Öte yandan bu miktardaki petrolün, dünya tüketimine 100 yıl yeteceği belirtilmektedir. Ağır petrolü, Kuveyt ve Suudi Arabistan, halen İran Körfezi'nden 30 km içeride yer alan Wafra bölgesinde, buhar yöntemiyle çıkarmaktadır. Anca çölde su bulmak sorun olduğu için, petrol rezervinin yanında bulunan tuzlu su dışarıya alınıp buharlaştırılıp tekrar yeraltına pompalanmaktadır. Bu da maliyeti çoğaltan bir etkidir. Dolayısıyla zengin Fırat sularına sahip Irak, bölge ülkeleri arasında ağır petrol yataklarının işlenmesi açısından, büyük bir avantaja sahiptir.

¹⁹ Ilan Pappé, **Ortadoğuyu Anlamak**, Çeviren: Gül Atmaca, NTV Yayınları, İstanbul, 2011, s.388.

(*) Ağır petrol, akıcı olmayan, ancak üzerinde işlem yapılarak sıvılaştırıldıktan sonra üretilen petroldür.

Harita 1.4. Ortadoğu'da ve Dünyada Ağır Petrol Yatakları

Kaynak: <http://topraksuenerji.org/?p=256>, Erişim Tarihi: 10.10.2011

Ortadoğu ülkelerinin birçoğu ekonomik açıdan oldukça kuvvetli olmalarına rağmen, son dünya ekonomik krizinin etkisiyle büyük zararlara uğramışlardır. Örnek olarak Dubai borsalarında 2008 yılında yaşanan büyük krizi göstermek mümkündür.

Finansal krizin sonucu olarak, Dubai'ye gelen ziyaretçi sayısı azalmış, ucuz emeği oluşturan Hindistanlı, Pakistanlı ve diğer uzak doğulu çalışanların ülkelerine dönmeye başlamaları neticesinde Dubai'de iş gücü kaybı yaşanmıştır.

Petrol dışında, Ortadoğu ülkelerinin temel ekonomik faaliyeti tarıma dayalı olup, nüfusun %65'i geçimlerini tarımdan sağlamaktadır. Ancak bölgede tarımsal faaliyetler, Türkiye, İran, Irak ve Suriye dışında iklim, toprak yapısı ve sulamanın

yetersiz olması nedeniyle istenilen düzeyde değildir. Türkiye dışında sulanabilir toprakları yüksek olan ülkeler sırasıyla: Irak % 65, İsrail % 35, Lübnan % 22, İran % 20 olarak sıralanır. Bu bölgede en fazla yetiştirilen kültür bitkileri kahve, muz, hurma, narenciye ve zeytindir.²⁰

Ortadoğu ülkeleri yüksek askerî harcamaları ve silah alımları ile dikkat çekmektedir. Bölge ülkelerinin 1970–1985 yılları arasında 111 milyar dolar tutarında olan bu harcamaları, 1985–1999 döneminde dünyadaki tüm silah alımlarının %35'ini oluşturarak 315 milyar dolara ulaşmıştır.²¹ Ortadoğu ülkeleri içerisinde Suudi Arabistan, 2009 yılında gerçekleşen ve 2008 yılı GSMH'nin % 8,2'sini oluşturan 39,3 milyar dolarlık savunma harcaması ile dikkatleri üzerinde toplamaktadır.²²

Petrol sonrası bir dünyaya hazırlıklı olmak bakımından ve çevreci bir enerji sistemi olması sebebiyle, Ortadoğu ülkelerinde son yıllarda güneş enerjisinin önemi de hızla artmaktadır. Güneş enerjisinin kısa dönemde pahalı ve geri dönüşü uzun zaman alan yatırımı gerektirmesi nedeniyle, B.A.E. gibi birikmiş sermayesi olan Körfez ülkeleri, bu yatırımları daha rahat yapabilmektedirler.

Avrupa'nın hem çatılarda kurulacak güneş panelleri, hem de fotovoltaik sistemlerin kullanımıyla elde edecekleri elektrik, toplam elektrik üretimlerinin ancak yüzde 20'si ile 30'unu karşılamasına rağmen, bol güneş enerjisine sahip Arap dünyasında bu oranın çok daha fazla olacağı vurgulanmaktadır.²³

1.2. IRAK'IN COĞRAFİ KONUMU

Irak, eski dönemlerde Mezopotamya diye isimlendirilen bölgede yer almaktadır. Mezopotamya, Eski Yunanlılar tarafından, Fırat ve Dicle nehirleri arasında kalan bölgenin bir kısmı olarak belirtilmiştir. Bugün Irak, Dicle ve Fırat arasında kalan ve onların yakın çevresinde bulunan bölgelerden oluşmaktadır.

²⁰Selami Gözenç, **a.g.e.**, s.84.

²¹CSIS, **Military Balance in the Middle East**, An Overview 1, 14 April 2003, s.4.

²²Country Profiles, <http://www.state.gov/t/>, Erişim Tarihi: 10.08.2011.

²³C.D Wolf, **Arap Dünyasından Avrupa'ya Güneş Enerjisi ihracatı imkânları**, Vol: 14, 1998, ss.447-452.

Potamus Eski Yunanca'da nehir, mezo ise arasında anlamındadır. Bu nedenle bölge, Mezopotamya olarak adlandırılmıştır. Mezopotamya, insanlık tarihi açısından çok önemli bir yere sahiptir. Yazı bu bölgede keşfedilmiştir ve yine büyük kentler burada kurulmuş, tarıma başlanmış, hayvanlar evcilleştirilmiş, saraylar ve tapınaklar da burada yapılmıştır. Mezopotamya, Türkiye'nin güney doğusunu, Irak'ı ve Suriye'nin doğusunu kapsamaktadır. Kuzey kısmı Asur ülkesi, güneyi ise Sümer ve daha sonra Babil ülkesi olarak bilinmektedir.²⁴

Bölge, 7. yüzyılda Müslümanlar tarafından fethedildikten sonra "Irak" olarak anılmaya başlanmıştır. Daha önceleri Mezopotamya bölgesinin batısındaki topraklar, "Irak'ul Arab" ve bugünkü kısmını da kapsayan doğu kesimi "Irak'ul Acem" olarak adlandırılmıştır.²⁵ Osmanlı döneminde merkeze olan uzaklığı sebebiyle bölge "Irak" olarak tanımlanmıştır. Diğer bir görüş ise Uruk kelimesinden geldiğidir.

Sahip olduğu enerji kaynakları, barındırdığı etnik farklılıkları, mezhepsel yapısı ve genel olarak Ortadoğu'daki coğrafi konumu itibariyle Irak, her zaman stratejik anlamda önemli bir ülke olmuştur. 438.317 km²'lik yüzölçümüyle Irak coğrafyası Körfez ülkeleri arasında, Suudi Arabistan ve İran'dan sonra en büyük yüzölçümüne sahip üçüncü ülkedir. Arap yarımadasının kuzey doğusunda yer alan Irak'ın komşuları; kuzeyde Türkiye, doğuda İran, güney doğuda Kuveyt, güneyde Suudi Arabistan ve batıda Ürdün ve Suriye'dir.

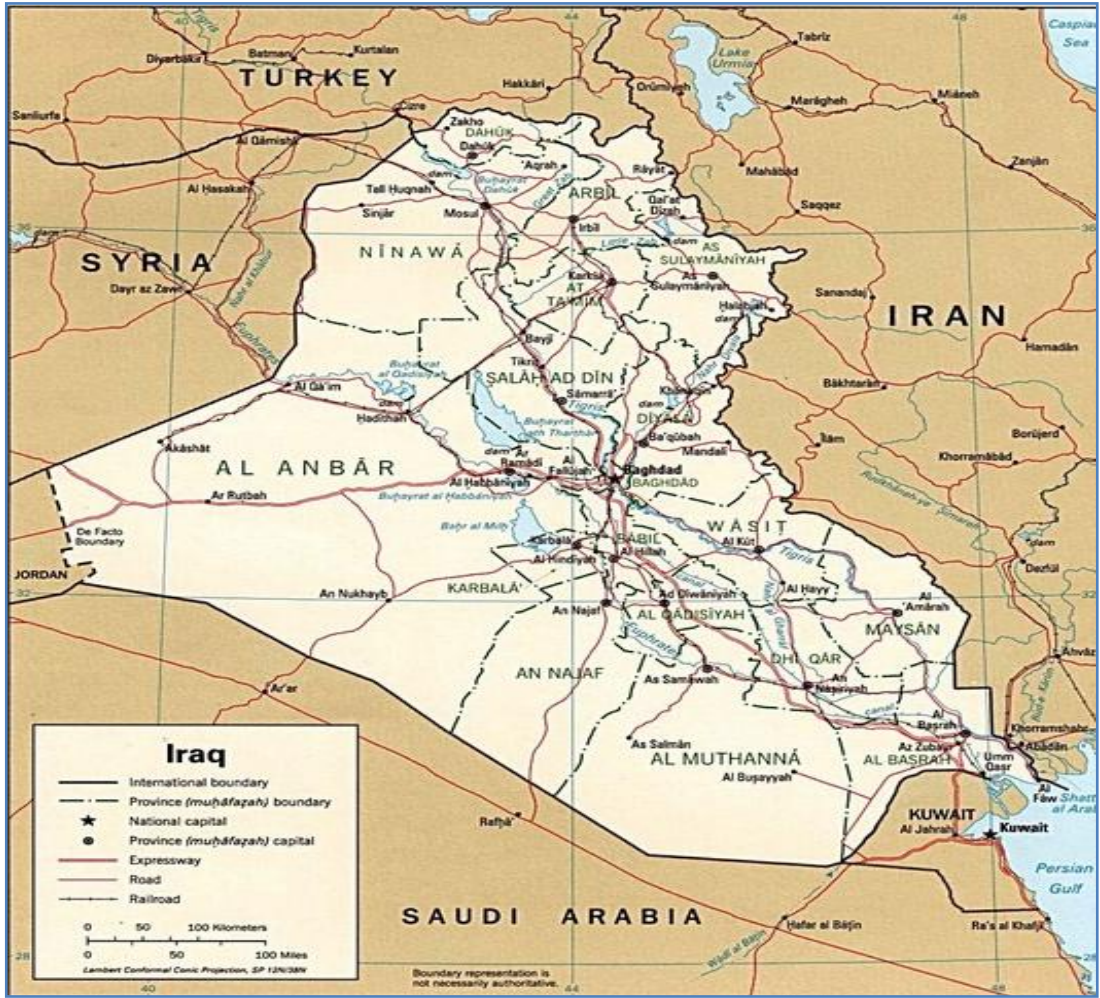
Denize olan kıyı sınırı (Basra Körfezi) 60 km olan Irak'ın, kuzeyindeki dağlık arazi dışında her taraftan savunma problemi olan sınırlarla çevrilidir. Ülkenin sınırları toplamı 3.631km olup bunun 350 km'si Türkiye ile olan kuzey sınırını oluşturmaktadır.²⁶ Coğrafi bakımdan Irak, kuzeydoğu yükseltileri, Fırat-Dicle Havzası ve güneybatı çölleri olarak birbirinden farklı yüzey şekillerine sahip üç kısımdan oluşmaktadır. Kuzeyde yer alan ormanlar, ülke topraklarının %3-4 kadarını kaplarken çöller %40'ını teşkil etmektedir.²⁷

²⁴ Çiğdem Maner, **Mezopotamya**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, s.6

²⁵ Turan Silleli, **Büyük Oyunda Türkiye-Irak İlişkileri**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2005, s.15.

²⁶ Ramazan Özey, **Dünya Denkleminde Ortadoğu- Ülkeler, İnsanlar ve Sorunlar**, Aktif Yayınları, İstanbul, 2009, s.312.

²⁷ Erdoğan Akkan, **Irak Fiziki ve Beşeri Coğrafyası**, İslam Ansiklopedisi, C. XIX, İstanbul, 1999, s.83.

Harita 1.5. Irak

Kaynak: <http://www.orsam.org.tr/tr/haritaGaleri.aspx?HaritaID=12>, Erişim Tarihi: 31.05.2012.

İklim olarak bakıldığında ise Irak'ta, soğuk ve kurak kışlar, sıcak bulutsuz yazlar görülmektedir. Orta ve güney Irak'ta nadirde olsa sel felaketleri yaşanmaktadır. Toz ve kum fırtınaları da diğer felaketler arasında yer alır. Çoğunlukla geniş düzlüklerden oluşan bir arazi yapısına sahip olan Irak'ın, İran sınırında büyük bataklıklar yer almaktadır.

Sahip olduğu petrol rezervleri, tarıma açık verimli alanları ile Ortadoğu ve Basra Körfezi'nin stratejik öneme sahip ülkesi Irak, güneybatı Asya'nın merkezinde yer alıp, Arap dünyasının İran ve Türkiye'ye karşı doğu sınırını oluşturmaktadır. Fırat ve Dicle havzalarını kontrol altında tutan Irak, Basra Körfezi'nin petrol kaynaklarının da önemli bir bölümünü topraklarında bulundurmaktadır. Bu nedenle de Ortadoğu'daki güç

dengeleri bakımından anahtar konumda olup, dünyanın en zengin petrol rezervlerine sahip üç ülkesinden biridir. Irak ayrıca önemli su kaynakları, zengin tarım alanları ve büyük bir nüfusla birlikte, şehir medeniyeti geleneğine sahip bölgedeki tek Arap ülkesidir. Arap Yarımadası'nın diğer petrol zengini devletleri, Irak'ın sahip olduğu beşeri ve fiziksel kaynaklara sahip değildir.²⁸

Irak coğrafyasına bakıldığında, ülkenin sınırlı stratejik derinliğine sahip bir kara devleti olduğu görülür. Kuzey Irak'taki dağlık bölgenin dışında kalan sınırları doğal olarak savunmasızdır. Bu faktörler, Irak'ın 1980–1988 yılları arasında İran'la yaptığı savaşta ona dezavantaj olmuştur.²⁹

1.3. IRAK TARİHİ

Avrupalılar Irak için, antik devirlerden beri bölge için Yunanca kökenli bir kelime olan ve nehirler arasında kalan toprak anlamına gelen “Mezopotamya” kelimesini kullandılar. Arapçada ise bu sözcük onu çevreleyen verimli toprak anlamına gelmektedir ve 8. yüzyıldan beri Dicle ve Fırat nehirlerinin verimli vadisini tanımlamak için kullanılmıştır.

Hindistan'daki İndüs ve Mısır'da ki Nil nehirlerinin buldukları bölgelere sağladığı ekonomik ve sosyal katkılar gibi, Fırat ve Dicle nehirleri de Mezopotamya bölgesini oluşturmakta ve Bereketli Hilal'in doğu kısmındaki verimli toprakları meydana getirerek, geniş su havzaları ile geçtikleri yerlere hayat vermektedir. İnsanoğlu için hayatî öneme sahip olan su, insanlığı tarih boyunca bulunduğu yere çekmiştir. İşte bu nedenle Nil'in hayat verdiği Mısır ve Dicle ile Fırat'ın oluşturduğu Mezopotamya, medeniyetlerin beşiği olmuştur.

Tarih boyunca bu bölge, Obeytiler, Sümerler, Babil, Asur, Akad, Med, Pers, Makedon, Fars ve Sasani Krallıkları, Selçuklular, Moğollar, Safeviler ve daha sonra da Osmanlıların hâkimiyetine girmiştir.

²⁸William Harris, **Modern Irak'ın Stratejik Konumu**, Avrasya Dosyası, Sonbahar 2000, Cilt 6, Sayı 3, s.58.

²⁹Yaşar Onay, **Neden Irak, Küresel Egemenlik Savaşı ve Irak**, Babil Yayıncılık, Ankara, 2003, s.65.

1.3.1. Osmanlı Öncesi Irak Tarihi

Irak'ın tarihine bakıldığında Osmanlı öncesi dönemde de birçok medeniyete ev sahipliği yaptığı görülmektedir. Bu medeniyetlerden en önemlileri Akadlar, Sümerler, Asurlar, Persler, Helenler ile Abbasiler ve Moğollardır.

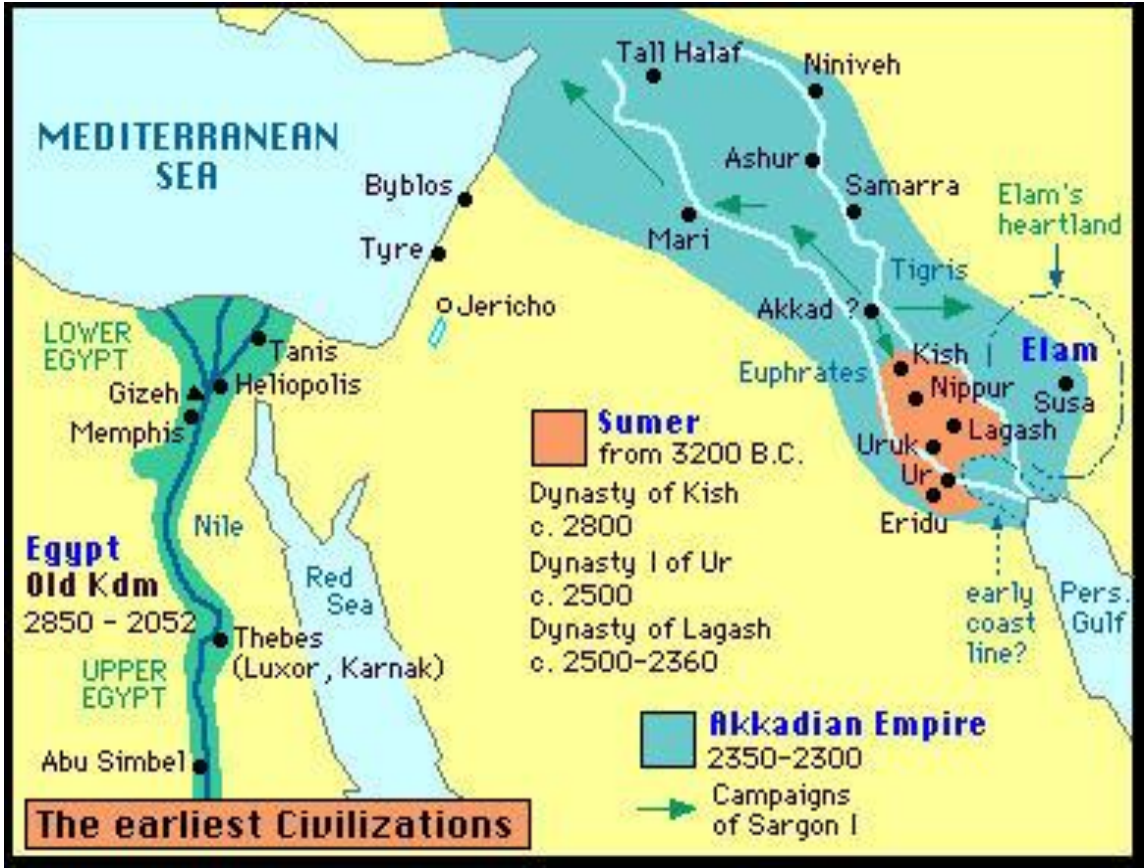
1.3.1.1. Sümerler, Akadlar, Asurlar, Persler, Helenler Dönemi

Irak'ta izine rastlanan en eski topluluk, çamur ve samandan kerpiç yapmayı öğrenerek, göçebe yaşamdan yerleşik hayata geçen, MÖ 6000 civarlarında ortaya çıkan Obeytiler'dir. Mezopotamya tarihinde ilk kalıcı köyleri inşa etmişlerdir.³⁰ Daha sonra bu köylerin bazıları, kasabalara ve yerleşik şehirlere dönüşmüştür.

Obeytiler'den sonra, Sümerler de Mezopotamya'nın kuzeyinden Irak'ın güney kesimine ulaşmışlardır. Sümerlerle birlikte "tarih"ten söz etmeye başlanmaktadır. Çivi yazısı olarak tarihe geçen Sümerce, MÖ 3000 dolayında ortaya çıkmıştır ve Obeyt dilinden bazı köy adlarını da içermektedir. Sümerler şehirlerde yaşamaya başladıktan sonra, Obeytiler'in çiftçilik tekniklerini daha da geliştirmişlerdir ve yeni akarsu ve havuz kanalları açarak daha verimli ve yaygın bir sulama sistemi oluşturmuşlardır. Bu yenilik sayesinde, gıda fazlası oluşurken nüfus artışı da hızlanmıştır. Nüfus M.Ö 2500'lere doğru yaklaşık elli bin kişiye ulaşmıştır.

Çevresindeki surların uzunluğu 10 km'ye yaklaşan, milyonlarca kerpicingin üst üste konularak inşa edildiği Uruk şehrini kurmuşlardır. İnsanların güvende olacakları yaşam alanlarına akın etmelerinin sonucunda, Uruk'a komşu şehirlerin sayısı 126'dan 24'e inmiştir.

³⁰William R. Polk, **Irak'ı Anlamak**, NTV Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, Şubat 2007, s.20.

Harita 1.6. Sümerler

Kaynak: <http://www.tarihharitasi.com/mezopotomya-uygarliklari-haritalari/128-sumerler-haritasi.html>, Erişim Tarihi:31.05.2012.

Tarihte ilk senet, MÖ 3000'lerde Sümerler tarafından kullanılmıştır ve ilk bakışta bir simgeler dizinininden ibarettir. Bu, bir nesneyi aslına uygun resmetmek yerine, çubuk figürleri ile üçgen biçimli bir yazı aletini kile bastırmak suretiyle ortaya çıkarılmış bir sistemdir. Zamanla çubuk figürlerini daha soyut ve stilize hale getirmişlerdir ve sonunda da çivi yazısı olarak bilinen bir yazı düzenine dönüştürmüşlerdir. Böylece yazının hem oluşturucuları hem de ustaları olarak yeni bir kâtipler sınıfı ortaya çıkmıştır. Bu memurlar, tarihteki ilk bürokrasiyi oluşturmuşlardır. Ayrıca çömlekçi çarkı, araba tekerleği, saban, yelkenli tekne, yapı kemeri, tonoz, oymacılık, kakmacılık gibi yararlı teknik ve aletler Sümer'ler tarafından geliştirilmiştir.³¹

³¹Kemalettin Köroğlu, **Eski Mezopotamya Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s.55.

İlerleyen dönemlerde Sümerler, her kentin kendine özgü bir yerinin, her insanın kısmetini açıklamasının ve köleden hükümdara kadar her kişinin kendine özgü bir rolünün bulunduğu bir hukuk sistemi geliştirmişlerdir. Babil Kralı Hamurabi'nin (MÖ 1792–1750) kanunları bunlardan en önemlisidir. Kimin kiminle nasıl evleneceği, ölümünden sonra mal varlığının kimlere geçeceği, çeşitli borçlar için ne kadar faiz ödeneceği gibi günümüze kadar ulaşan 282 kadar bölüm, bu kanunlarda yer almaktadır.³²

Bu arada, Irak coğrafyasında Akadlar olarak bilinen topluluk ortaya çıkmış ve MS 2400'lerin ortalarına doğru 1. Sargon adında büyük bir lider idaresinde Sümer ovasına inmişlerdir. Bu lider, Sami dili konuşan yandaşlarının barınması için Akad şehrini kurmuştur. Sümer ve Akad karışımı olarak bilinen Babil uygarlığı, Irak'ın kültürel tarihinde çok önemli bir rol oynayarak, insanların zihninde yüzyıllar boyunca yer almıştır. Tarımı geliştirmek için bataklıkları kurutup tarıma açmışlar, sulama kanalları yapmışlar ve kurak bölgelerde akarsuların önüne setler çekerek barajlar inşa etmişlerdir.³³

MÖ 1350 dolaylarına gelindiğinde, Suriye'den Bereketli Hilal boyunca ilerleyerek Irak içlerine varan Asurlular, Musul civarında küçük bir şehir devleti kurmuşlardır ve bu ülkenin kapladığı alan ancak 12.950km kadardı. Söz konusu bölgenin iklimi sert, yerel kaynakları oldukça az ve nüfusu yaklaşık 100.000 kişi civarındaydı. Demir silahlarla donatılmış askerî gücü ile parlak bir devir yaşasa da, zamanla kaynaklarını tüketmiştir. Devlet savaş ganimetleriyle zenginleşirken, savaş için nüfusun yetersiz olması sebebiyle, çevreden çok sayıda paralı asker toplamak zorunda kalmış ve giderek yabancılara bağımlı hale gelmiştir. MÖ 616'ya gelindiğinde ise, Asur Devletinin zenginliği ve şöhreti sona ermiş; Asur sıradan küçük bir devlet haline gelmiştir.

MÖ 539 yılında Pers İmparatoru Kyros'un, Babil ordusunu yenerek Babil'e girmesiyle, Mezopotamya'daki güç odağı yer değiştirmiş ve doğuya kaymıştır. Medler ve Persler olarak bilinen halkların kurduğu yeni bir devlet, söz konusu dönem için

³²Georges Roux, **Ancient Iraq**, Penguin Books, England, 1977, s.355.

³³Ahmet Sousa, **History of Mesopotamian Civilization**, al-Huriya Printing House, Baghdad, 1983, s.261.

dünyanın en büyük imparatorluğuna dönüşmüştür. Kyros ve peşinden gelen diğer Pers imparatorları, ticari açıdan Babil'i çok önemli gördüklerinden, burayı idarî başkent yapmışlar ve toprak mülkiyeti sisteminin temellerini atmışlardır. Ayrıca, "Irak" adını koyanların da Persler olduğu sanılmaktadır. Sözcüğün kökeni incelendiğinde de "Irak", Arapça gibi görünmesine rağmen Farsçada "düzlük" anlamına gelen "Erag"tan geldiği tahmin edilmektedir.

Perslerden sonra Makedonya Kralı Büyük İskender, MÖ 334'te Asya'ya gelerek Pers İmparatorluğunu fethetmeye çalışmıştır. Pers hükümdarının barış yolunu seçmesine rağmen, Büyük İskender, MÖ 330'da Mısır'dan dönerek Babil'e girmiştir.

İslam fethinden önce, Irak'ta yer alan son güç, ağır süvari icat eden Part İmparatorluğudur. Orta Asya Kabilelerinden oluşan Partlar, MÖ 144'te Babil'i alarak Dicle kıyısında, bugünkü Bağdat'ın güneyine düşen bir yerde, Farsça Tespan denilen - ve daha çok Yunan kaynaklarında Ktesiphan adıyla bilinen- başkenti inşa etmişlerdir. Partlar, Fırat'ı batı sınırları kabul ederek, Irak'ta Romalılarla aralıklarla savaşmışlardır. Savaş hali Irak'ta üstünlüğün sürekli el değiştirdiği bir seyirde devam etmiştir. M.S 224'te ise Partlar'ın yerini alan başka bir istilacı İran topluluğu olan Sasani İmparatorluğu, egemenliklerin merkezi haline gelen ve adı Irak olan bir devlet kurmuşlardır.

1.3.1.2. Abbasiler ve Moğol İstilaları Dönemi

İlk halife Hz. Ebu Bekir zamanında, Halit Bin Velid komutasında olan bir Arap ordusu, Irak'ın bazı şehir ve kasabalarını fethetmeye başlamıştır. Böylece fethine başlanan Irak'ta, ikinci halife Hz. Ömer zamanında buraya gönderilen Sa'd İbni Vakkas komutasındaki İslam Ordusu, bölgeyi İslam topraklarına katmıştır. Basra ve Kufe'de "Irak el-Arabi" adı verilen iki kale kurulmuştur.³⁴

Bağdat'ın gelişip büyümesine kadar Medain şehri Irak'ın merkezi olurken, Emeviler zamanında Şam olan hilafet merkezi, Emevi saltanatının yıkılmasıyla Bağdat'a taşınmıştır. Böylece Bağdat, İslam Âlemi'nin merkezi olarak önem kazanmaya başlamıştır.

³⁴ Meryem İmamzade, **Irak Dosyası**, Akabe Yayınları, İstanbul, 1986, s.12.

754 yılında ikinci Abbasi halifesi Mansur'un çeyrek yüzyıl süren halifeliği süresince, eski Sasani sistemini örnek alan ve başında Budacılık'tan dönmüş Bermekiler ailesi bulunan yeni bir yönetim sistemi geliştirilmiştir. Halife Mansur Sünnî inanca ağırlık verirken, beraberinde devlet makamları için Mevaliler'i, yani Arap olmayanları tercih etmiştir. Bu dönemde Bağdat, başkent yapılmış ve buraya **Barış Kenti** anlamına gelen Medinetü's-Selam adı verilmiştir. Bir saray kompleksi olarak Bağdat, kısa sürede gelişerek devasa ve canlı bir imalat ve ticaret merkezine dönüşmüş, eski Sümer kentleri gibi, ticaret ve mesleğe dayalı bölümlere ayrılmıştır. Bağdat'ın kurulmasındaki asıl amaç, Abbasiler'in doğuya doğru genişlemesiyle birlikte ortaya çıkan yeni merkez arayışlarıydı.

İkinci Abbasi halifesi Mansur, iklim şartlarının elverişliliği, ticaret yollarının üzerinde yer alması, geniş sulama imkânlarına sahip bulunması ve askeri yönden savunmaya uygun olmasından dolayı, bu bölgeyi tercih etmiş ve böylece Bağdat'ı inşa ettirmiştir. Farsça kökenli bir kelime olan ve "Allah'ın İhsanı" anlamına gelen Bağdat, kuruluşundan Abbasi Devletinin yıkılışına (1258) kadar hilafetin merkezi olmayı sürdürmüştür.

Bağdat hilafetin olduğu gibi, kültürün de merkezi olmuştur. Avrupalıların çok azının okuma yazma bildiği Karanlık Çağda, Bağdat'ta kaliteli kâğıt üretimi yapılmış ve bu kâğıdın bir kısmı, eğitilmiş sayılabilecek Bizans'a gönderilirken; çoğu, kitap ticareti için yerel düzeyde tüketilmiştir. Bilinen erken dönem Arap Edebiyatı'nın büyük bir bölümü ve Arapça grameri Abbasiler dönemine aittir.

830 yılında, Halife Harun Reşid zamanında Beyt'ül-hikme adıyla anılan eğitim kurumlarında, Helenistik, İran ve Hint kültürlerine ait eserler tercüme edilirken, ilerleyen zamanlarda, matematik, tıp, zooloji ve kimya bilimine dair eserler de Müslümanların bilgisine sunulmuştur. Cebirin kurucusu sayılan Harezmi, İslam felsefesinin ilk temsilcisi olan Kindi, astronomi ile ilgili çalışmalarıyla tanınan Fergani, kimyacı ve filozof Razi, İslam felsefesinin önemli temsilcilerinden olan Farabi ve İbn Sina gibi bilim adamları ve düşünürler, çalışmalarını dinî ve pozitif bilimlerin merkezi olan Bağdat'ta gerçekleştirmişlerdir.

Aynı zamanda, Hanbelî ve Hanefî mezhepleri Bağdat'ta sistemleştirilirken; kelam, tasavvuf, felsefe alanlarındaki derinliğiyle tanınan İslam âlimi İmamı Gazali, Bağdat'taki Nizamulmülk medreselerinde hocalık yapmıştır. Ayrıca, Cüneyd-i Bağdadi, Abdülkadir Geylani gibi Kitap ve Sünnete bağlılığı esas alan ve “Bağdat Mektebi” olarak adlandırılan tasavvuf ekolunun oluşumuna zemin hazırlayan ünlü mutasavvıflar, Bağdat'ta yetişmişlerdir.³⁵

Batı dünyasında ve Müslümanlar arasında en iyi bilinen Abbasi Halifesi Harun Reşid'in vefatı ile halife Memun iktidara gelmiştir. Yirmi yıllık yönetimi boyunca merkezi hazinenin gelirleri büyük ölçüde azalmış, buna bağlı olarak eyaletlerde toprak sahiplerinin ve vergi memurlarının halk üzerindeki baskısı önemli ölçüde artmıştır.

Daha sonra halife olan Mutasım tarafından, hanedanı meydana getiren “vatandaş asker”lerin yerine dışarıdan yabancı paralı askerler getirilmiştir. Bunlar Abbasi hanedanının mensupları değil, Türk kökenli askerlerdir. Irak'a kendisinin getirdiği bu yabancı askerlerden hoşlanmayan yerli halktan kaçan Halife Mutasım, 836'da Bağdat'tan ayrılmış ve yeni bir başkent oluşturmaya çalışmıştır. Kendisi ve çevresindekiler için bir sığınak olarak seçtiği bu yer, geçmişi Obeytiler dönemine kadar giden ve Sargon'un kurmuş olduğu başkentten pek uzak olmayan Samarra kentidir.

Moğol İmparatoru Cengiz Han'ın torunu Hülagu'nun, İslam Ülkeleri'nin üzerine yürüyerek, o dönemde bir milyonluk nüfusuyla, hâlâ dünyanın en büyük kentlerinden biri olan Bağdat'ı hedef alması üzerine Halife Mutasım, ateşkes istemiştir. Buna rağmen, Hülagu kente saldırmış ve Moğol ordusu 1258'de Bağdat'ı tamamen kuşatarak teslim almıştır. Mutasım'ın ailesi ve şehir halkından yüz binlerce kişi, (yaklaşık 800.000 kişi) öldürülmüş ve kent bir hafta süren yağma için askerlere bırakılmıştır. Moğolların gözünde kentler, barındırdıkları topluluklar ve zengin sulama sistemleri ile varlıktan ziyade yok edilmesi gereken hedefler olmuş ve Bağdat da bu nedenle Moğolların hedeflerinden birisi haline gelmiştir.

Moğollar, yaklaşık Bağdat'taki 500 yıllık kültürel ve bilimsel birikimi tahrip etmişler; kütüphaneler, medreseler ve sarayları yıkmışlardır. Bu yıkımda binlerce cilt

³⁵Süleyman Ateş, **İslam Tasavvufu**, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1992, s.109.

kitabı yakmışlar, yüzlerce siyaset ve bilim adamını idam etmişlerdir. Moğolların Bağdat'ı istila edip buradaki kültürel eserleri yağmalamaları ve yüz binlerce Müslüman'ı öldürmeleri, bütün İslam dünyasını derinden etkilemiştir. Bunun nedeni ise Bağdat'ın hilafetin merkezi olmasıdır.

Bağdat talan edilmiş, halife öldürülmüş, yüz binlerce bilimsel eser yakılmış ve Dicle nehrine atılmıştır. (Bağdat'ın işgalinden sonra, Dicle nehrinden günlerce, kan ve mürekkep aktığı ifade edilmiştir). Bu olaylar zinciri, İslam kültür ve medeniyetinde uzunca bir zaman süren durağanlığın ortaya çıkmasına ve siyasi istikrarsızlığa yol açmıştır.

Hülagu'dan sonra 1393 yılında Timur, Moğol İmparatoru olmuştur. Timur'un Şiraz'ı fethinden sonra, Sultan Ahmed kendisine olan bağlılığını bildirmiş, onun adına para bastırmıştır. Ancak Timur yine de onu cezalandırmaya karar vermiş ve 1401'de Bağdat'a hareket etmiştir. Gerçekte hükümdarlarından memnun olmayan Bağdatlıların, şehrin kapılarını açmaları üzerine de kolayca şehre girmiştir. Yaklaşık doksan bin kişiyi katlederek Bağdat'ı yerle bir eden Timur, Bağdat'ı bir mezarlığa dönüştürmüştür. "Eğer Timur, Hülagu'dan daha az katliam yaptıysa bunun nedeni, büyük ölçüde kısıllacak canların daha az olmasındandır." denilmektedir.³⁶

Tarihi süreç içerisinde büyük bir kültür, tercüme ve bilim merkezi olan Bağdat, Hanefî ve Hanbelî mezheplerinin de doğduğu topraklardır. Fakat 11. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, özellikle Moğol saldırıları ile başlayan bir gerileme dönemine girmiştir. Moğollar tarafından gerçekleştirilen iki saldırıdan en vahşi olanı, 1401 tarihli yıkımdır ve Bağdat'ı tarih sahnesinden silmeye yetmiştir. Makrizi, Bağdat'ın 1437'de harabe halinde olduğunu, ne bir cami ne cemaat ne de bir çarşı kaldığını, kanalların tamamen kurduğunu ve Bağdat'ın şehir olmaktan çıktığını söylemektedir.³⁷

Bağdat, kuruluşundan itibaren, İslam tarihinin, kültür ve medeniyetinin beşiği olmuştur. Bu talihsiz ve güzel şehre önceleri barış ve bilim egemenken, zamanla siyasi mücadelelerden, kabile çatışmalarından, istilalardan, mezhep savaşlarından kaynaklanan kargaşa ve anarşi ortamı hâkim olmuş ve Bağdat neredeyse her yüzyılda, bir savaşın

³⁶ Yasar Yücel, **Timur'un Ortadoğu-Anadolu Seferleri ve Sonuçları**, Türk Tarih Kurumu, 1 Ankara, 989, s.3.

³⁷ Abdülaziz el-Duri, **Bağdat**, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, IV., 1991, s.433.

yaşandığı şehir haline gelmiştir. **Barış Kenti** adıyla kurulan bu şehir, ismine uygun bir yaşam süremezken, yakın geçmişte ve günümüzde de ciddi yıkımlara maruz kalmıştır.

1.3.1.3. Selçuklular ve Safeviler Dönemi

Türklerin Irak'taki varlığı, Abbasi ordularında görev almaları sebebiyle oldukça eskiye dayanmaktadır. Selçuklu Türkleri, yönlerini batıya çevirerek İslam Dünyası'na yönelmiş, önceki yüzyıllarda olduğu gibi tek tek savaşçılar olarak hizmete girmek yerine, beylerinin yönetimindeki oymaklar halinde Irak'a göç etmişlerdir. 1055'te ele geçirdikleri Bağdat'ın onlar için sadece bir ordugâh değil, Türklerin bölgedeki hâkimiyeti için de önemli bir adım olmuştur. Bu nedenle faaliyetlerinin çoğunu Irak dışında yürütmelerine rağmen, Bağdat üzerinde kalıcı bir etki bırakmışlardır.

Bağdat'ın Türkler tarafından yeniden inşası, ilk kez Osmanlı Devleti döneminde gerçekleşmemiştir. Ayrıca Tuğrul Bey, 1055–1058 yılları arasında Bağdat'ta inşa faaliyetlerinde bulunmuştur.³⁸

Tuğrul Bey, 1056'da Bağdat'taki Darülmare'yi genişleterek etrafını duvarlarla çevirmiştir. Melikşah da, sarayın yakınında olan Muharrim Camii'ni büyüterek 1091 yılında yeniden inşa ettirmiş ve cami bundan sonra Sultan Camii olarak adlandırılmıştır. Bu dönemde Sultan Cami, saray, hamamlar, ribat (Aşevi) ve çarşıları ile Türk mimarı eserleriyle Bağdat'ta yeni bir şehir inşa edilmiştir. Sultan Alparslan zamanında Nizam-ül Mülk tarafından yaptırılan Nizamiye Medresesi, Bağdat'a yeni bir hayat vermiş; Melikşah ve Terken Hatun'un önem verdiği Horasan ve Hatuniye Mahallelerinde yaptırılan mimarî eserler sayesinde Bağdat, bir Selçuklu şehri karakteri kazanmıştır.³⁹

Bağdat şehrindeki 862 yıllık Türk kültür ve tarihi, günümüzden geçmişe bakıldığında, büyük bir hayranlık uyandırmaktadır. Sadece Osmanlı döneminde bile 383 yıllık süreçte, Bağdat'ta 34 cami ve mescit, 14 medrese, 4 türbe, 15 saray, konak, ribat ve han inşa edilmiştir.

³⁸Abdusselam Uluçam, **Irak'taki Türk Mimari Eserleri**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1989, s.13.

³⁹Yusuf Halaçoğlu, **Bağdat-Osmanlı Dönemi**, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, IV., 1991, s.436.

İmam-ı Azam Ebu Hanife Külliyesi bu yapıların en önemlilerinden birisi olmuştur. Ehl-i Sünnet âlimlerinden olup Hanefi mezhebinin kurucusu olan İmam-ı Azam olarak bilinen Ebu Hanife Numan bin Sabit, 767 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir. İmamı Azam Ebu Hanife'nin kerpiçten olan ilk mezarı yenilenecek, Selçuklu döneminde kâgir bir türbeye çevrilmiş ve yanına da bir medrese yapılmıştır.

Bunların yanı sıra, Selçuklu Hükümdarı Melikşah'ın aralıksız otuz sene kadar makamını elinde tutan İran asıllı veziri Nizam-ül Mülk'ün girişimleri sonucu kurulan Nizamiye Medreselerinde verilen eğitim, kendi döneminde dünyanın en çarpıcı eğitim sistemlerinden birini oluşturmuştur. Buradaki amaç, imparatorluğun önemli bütün kentlerinde ehil memurlar yetiştirecek birer medrese açmaktır.⁴⁰ Ortaya konan örnek başkalarını da harekete geçirerek, Irak ve İran genelinde bir tür mini Rönesans yaşanmıştır. Böylece Nizam-ül Mülk gerek doğu, gerekse batı dünyasında Ortaçağ'ın en önemli şahsiyetlerinden biri sayılmıştır ve sonraki yöneticilerin zihninde, değeri eğitime verilen hizmetle ölçülebilecek bir devlet idealini yerleştirmiştir.

Öte yandan, kurulan Nizamiye Medreseleri sayesinde Selçuklular, bölgede yayılmakta olan Şii akımına karşı Sünniliği korumayı ve desteklemeyi temel politika olarak benimsemişlerdir. Bu sayede, hem devletin bütünlüğünü koruyup, hem de İslam'ın birliği temin etmişlerdir. 10. ve 11. yüzyıllarda güç kazanmış olan Şiilik ve Mutezile fikri, Sünnî görüşüne sahip Selçuklular ve onların açmış olduğu Nizamiye Medreselerinden yetişen Sünnî düşünceye sahip âlimler tarafından zayıflatılmıştır. Nizamiye Medreselerinin gayesi, genelde Sünniliği korumak olduğundan, Sünnî tasavvuf da bunun içinde yer almıştır. Bu yüzden, Selçuklu Dönemi Üniversiteleri olan Nizamiye Medreseleri'nin bu hareketin dışında kalmadıkları ve meseleyle akademik seviyede ilgilendikleri görülmektedir.

Bağdat, Nizamiye Medresesi'nin hocalarından İmam Gazali'nin ilmi katkılarından dolayı da önem kazanmıştır. Bağdat mektebinin temsilcisi Cüneyd-i Bağdadi'den de etkilenecek fikirlerini olgunlaştıran Gazali, bu haliyle sadece İslam tasavvufuna hizmet etmekle kalmamış; tasavvuf onunla birlikte yeni bir devreye girmiş ve İslam Kültüründe adeta resmî bir kişilik kazanmıştır.

⁴⁰Kıvameddin Burslan, **Irak ve Horosan Selçukluları Tarihi**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999, s.XI.

Gazali'den sonra Abdülkadir-i Geylani'ni de Bağdat'a katkısı olan isimler arasındadır. Bağdat'ta önemli bir tarikat kuran ve tarikat zinciri Cüneyd-i Bağdadiye kadar ulaşan Geylani (öl. 1166) dönemin büyük kişiliklerinden olup, tarikatı İslam Dünyası'nın değişik yerlerinde etkili olmuştur.

Netice olarak Bağdat, İslam tasavvuf kültürü için önemli bir merkez haline gelmiştir. Tasavvufun ferdi züht döneminden başlayarak, son geldiği devre olan tarikat devresine kadar önemini korumuştur. Sünnî dünyanın lideri olan Selçuklular dönemi de, Kur'an ve Sünnete sıkıca bağlı tasavvuf anlayışı için bir şans olmuştur.

Bir yüzyıl kadar sonra ise İran'da, neredeyse küllerinden doğarcasına yeni bir hanedan olan Safeviler ortaya çıkmış ve Şii kimliği, hanedanı Irak'a yöneltmiştir. Buranın "evliya" mezarlarının ve Şii liderlerinin bulunduğu bir ülke olması bunun temel nedenidir.

1.3.2. Osmanlı Döneminde Irak

Çok güçlü bir Osmanlı padişahı olan Yavuz Sultan Selim, 1512'de tahta çıktığında İran'da Şiiliği'nin yükselişine ve Safevi hükümdarı Şah İsmail'in, Şiiliği İran'ın resmi mezhebi ilan edişine tepki göstermiştir. Şah'ın Bağdat'taki Sünni dindaşlarını katletmesini sebep olarak gösteren ve İranlıların kendi imparatorluğunda bölücü eylemler yapmasına öfkelenen Yavuz Sultan Selim, Irak'ı fethetmeye ve böylece İran'ı küçük düşürmeye karar vermiştir. Bu karar sonrası Osmanlılar güçlü toplara, disiplinli piyadeye ve sayısal üstünlüğe dayanarak, 1514 yazının ortalarında Çaldıran Savaşı'nda İran ordusunu büyük bir yenilgiye uğratmıştır. Bu yenilgiyle birlikte Şah, güç bela kaçıp kurtulurken, haremi Osmanlı birliklerine esir düşmüştür.

Osmanlı Devleti karşısında güçlü bir devlet olan Şii-Safevi Devleti, Çaldıran Savaşı'ndan sonra uzun bir süre Osmanlılara karşı herhangi bir savaş hareketinde bulunamamıştır. İlerleyen dönemlerde, İranlılar tarafından desteklenen Anadolu'daki pek çok isyan ve Bağdat'ta İmam-ı Azam gibi İslam büyüklerinin türbelerinin yakılması sonucu Osmanlı ordusu, Kanuni komutasında 11 Haziran 1534'te İstanbul'dan hareket ederek İran'a sefere çıkmıştır. 29 Ekim'de Hemedan'a, 15 Kasım'da Kasr-ı Şirin'e ve 16 Kasım'da Hanikin'e varan Osmanlı ordusunu, Bağdat valisinin elçileri karşılamış ve

itaatlerini bildirmişlerdir. 1508 yılında Şah İsmail'in istilası sırasında tahrip edilen İmam-ı Azam türbesi ile medresesi, 1534 yılında Kanuni Sultan Süleyman tarafından Mimar Sinan'a yeniden inşa ettirilmiştir.

1534'teki seferde, Irak-ı Arap ve Irak-ı Acem fethedildiği için buna, İki Irak Seferi anlamına gelen İrakeyn Seferi denilmiştir. Bir sene altı ay yirmi yedi gün süren İrakeyn Seferi neticesinde; bölgedeki Şii- Safevi hâkimiyeti son bularak Bağdat da dâhil olmak üzere Basra, Osmanlı topraklarına katılmıştır.

1625 yılında İran Şahı Abbas, Bağdat'ı ele geçirdikten sonra birçok Ehli Sünnet Müslüman'ı öldürmüş ve şehrin büyük kısmını tahrip ederek İmam-ı Azam ile Abdülkadir-i Geylani'nin türbelerini yıktırıştır. Sultan Dördüncü Murad Han ve ordusu, İstanbul'dan hareketinin yüz doksan yedinci günü olan Kasım 1638'de Bağdat önlerine bu yıkımın hesabını sormak için varmıştır ve yaklaşık on beş sene önce Safevilere geçen Bağdat şehri, kesin olarak tekrar Osmanlı idaresine katılmıştır. Dördüncü Murat Han, bu zaferden sonra Bağdat fatihi olarak anılmıştır.

Osmanlı döneminde Bağdat'ta cami, türbe, imaret, medrese, ribat ve hamamdan meydana gelen yeni bir külliye inşa edilmiştir ve Azamiye Mahallesinin etrafı surlarla çevrilerek kale haline getirilmiştir. İran Şahı Abbas'ın 1623–1638 yılları arasında tahrip ettiği külliye ise, Sultan IV. Murat'ın (1639) seferi sırasında esaslı bir şekilde elden geçirilmiştir. 1669 yılında vezir defterdar Mehmet Paşa, cami revaklarını; 1674'te Sultan IV. Mehmet, harim kubbesini tamir ettirmiştir.

17. yüzyılda Bağdat eyaletinde birçok aşiret ayaklanması yaşanmıştır ve İran'la savaşlar yeniden başlamıştır. Hasan Paşa ve oğlu Ahmet Paşa'nın kırk yılı aşkın müddetle valilik yapmaları ve bazı uzak eyaletlerde de benzer oluşumların ortaya çıkması, Bağdat'ta Kölemen Devleti'nin kuruluşuna zemin hazırlamıştır. Osmanlı Devleti de, durumun hassasiyetinden ve diğer sorunlarla uğraştığından bu yönetimin varlığını tanımak zorunda kalmıştır.

1704 yılında Bağdat valiliğine getirilen Hasan Paşa, bir taraftan güvenliği sağlamaya çalışmış, diğer taraftan ise merkezi irade dışında yeni bir örgütlenme faaliyeti içerisine girmiştir. Bağdat'ta Osmanlı saray teşkilatına benzer bir örgütlenmeye

giderek kendi sarayında has, hazine ve kiler odaları ile bir mektep kurmuştur. Abaza, Gürcü ve Çerkez köleler satın almış ve onları bazı yerli eşraf çocuklarıyla birlikte sarayda eğitmiştir. Bunlardan becerisi ve yeteneği görülenler, gerek yönetimi altındaki yerlerde, gerekse kendi idaresi içinde görevlendirilmiştir.

Hasan Paşa'nın yürütmüş olduğu bu faaliyetler, daha sonra Bağdat'ta bir Kölemen Devletinin kuruluşuna ortam hazırlamıştır. Federe hükümet, Kölemenlerden Ahmet Paşanın damadı ve kethüdası olan Basra Valisi Süleyman Paşa'yı, Bağdat valiliğine tayin etmiştir (1749). Böylece Bağdat'ta Kölemenler Hükümeti dönemi başlamıştır.

Kölemen Devleti'nin kurulmasıyla birlikte, merkezden Bağdat'a vali atanması yerine Kölemen Ocağı'ndan yetişen ve çoğunlukla kethüdalar arasında nüfuzlu ve güçlü olanların Bağdat valisi olma geleneği başlamıştır. Ancak kethüdalar arasında sürekli nüfuz mücadeleleri, yönetimde istikrarın sağlanmasını engellemiştir. Ayrıca çok sık aşiret isyanlarının meydana gelmesi, İran savaşları ve Vahhabilik hareketi de istikrarın sağlanmasına engel oluşturan diğer etkenlerdir. Kölemenler döneminde, en huzurlu devir son vali Davut Paşa zamanı olmuştur.

1772 yılında Bağdat'ta ortaya çıkan veba salgını, halk arasında büyük ölçüde ölüm olayları meydana getirmiştir. Salgından kurtulabilen bir kısım halk ise şehirden göç etmek zorunda kalmıştır. Bu durum, Kölemen Hükümetinin nüfuzunun azalmasına ve Kölemenler arası çekişmelerin meydana gelmesine sebep olmuştur.

Merkezi hükümet tarafından 1817 yılında Bağdat Valiliğine atanan Davut Paşa'nın, devlete karşı yükümlülüklerini yerine getirmesine rağmen her geçen gün daha da bağımsız hareket etmesi, II. Mahmut'un merkezîyetçi siyasetine ters düşmüştür. Bunun sonucunda İkinci Mahmut tarafından görevlendirilen Ali Rıza Paşa, doksan günlük bir kuşatmadan sonra Bağdat kalesini ele geçirerek Davut Paşa'yı yakalamıştır. Kölemenlerin çoğu, gerek çarpışma sırasında gerekse şehrin alınışından sonra öldürüldüklerinden dolayı, Bağdat'ta Kölemen Hükümeti devri sona ermiştir.

Bağdat şehri tarihte pek çok olaya sahne olmuş, Ortadoğu'nun önemli bir merkezidir. Tarihte oynadığı roller dikkate alındığında siyasi, ekonomik, dini ve kültürel

merkez olma özelliklerinin tümünü üzerinde taşıyan ender merkezlerden biridir. Bağdat'ın sahip olduğu bu vasıflar, tarih boyunca devletlerin bu merkeze hâkim olma arzusunu doğurmuştur.

Bu durum, bazen Bağdat'ın lehine sonuçlanarak, kültür ve medeniyetinin gelişimine katkıda bulunmuş; bazı zamanlar da aleyhine olmuş ve şehri geriye götüren sonuçlar doğurmuştur. Örneğin; Harun Reşit'in, Tuğrul Bey'in ve Kanuni'nin Bağdat'a kazandırdıklarıyla Hülagu'nun, Timur'un ve Şah İsmail'in kaybettirdikleri karşılaştırılabilir. Kölemenler zamanında Bağdat şehrinde bir kısım imar çalışmaları yürütülmüşse de, istikrarın sağlanması bir türlü mümkün olmadığından, bu hizmetler de yeterli olmamıştır.

Kanuni Sultan Süleyman tarafından 1534 tarihindeki fethinden itibaren 1917 yılındaki İngiliz işgaline kadar süren 383 yıl Osmanlı yönetiminde kalmış olan Irak ve Bağdat, toplam 863 yıl Türk kültürünün yaşam bulduğu bir coğrafyayı da temsil etmiştir. Irak'ta 1055 yılında başlayan Türk hâkimiyeti, 1918 yılında sona ermiştir.

Tablo 1.1. Irak'ta Türk İktidarları ve Hüküm Süreleri

Siyasi İktidar	Hâkimiyet Dönemi	Hâkimiyet Süresi
Büyük Selçuklu	1055-1157	102
Irak Selçukluları	1118-1194	76
Musul Atabeyleri	1127-1233	106
Kıpçaklar	1130-1140	10
Erbil Atabeyleri	1144-1209	65
İlhanlı Dönemi	1258-1344	86
Celayırlılar	1339-1410	71
Karakoyunlular	1411-1470	59
Akkoyunlular	1470-1508	38
Safeviler	1508-1534	26
Osmanlılar	1534-1918	384
TOPLAM		863

Kaynak: Mahir Nakip, **Kerkük'ün Kimliği**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2007, s.35

Ticaret yolları üzerinde önemli bir merkez olan Bağdat şehri, İslam Uygarlığının da en önemli merkezlerinden biri olmuştur. Ancak şehir, Osmanlılara geçmeden çok önce bu özelliğini kaybetmiştir. Bağdat, kuruluşundan bugüne değin tarihi kimliği yanında, Mezopotamya'nın merkezinde antik çağın en önemli

şehirlerinden Babil'in yakınında bulunmasıyla da önemli bir kent olmuştur. Tarihi süreçte Fırat kıyılarında Babil kenti önemini kaybederken, Dicle kıyısında kurulan Bağdat, 8. ve 16. yüzyıllarda Osmanlı döneminde yeniden canlanmıştır. Dört yüz yılı bulan Osmanlılar döneminde bilim, edebiyat ve mimarî eserlerindeki eski ününü tekrar kazanmıştır. Kurulduğu tarihten bu yana Bağdat, yaşamaya devam eden bir şehir olmuştur.

1831'e kadar devam eden Kölemen dönemi sonrasında Osmanlı yönetimi, Irak'ta yeni düzenlemeler yapmış ve Tanzimat yasalarını, Şehrizer ve Bağdat illerinde 1843 senesinde, Musul ilinde ise 1847 senesinde uygulamaya başlamıştır. 1800'lü yılların sonlarında ABD, Rusya, Fransa, İngiltere ve İtalya gibi ülkeler, sömürgeleri vasıtasıyla petrol kaynaklarına sahiptiler. Almanya İmparatoru Kayzer Wilhem II ise, Ortadoğu'daki petrol kaynaklarına ulaşabilmek için II. Abdülhamit ile temasa geçerek, 1888 yılında İstanbul-Bağdat Demiryolu projesi imtiyaz hakkını elde etmiştir. Osmanlılar için asker ve mühimmat nakliyesinin öncelikli olduğu bu proje, (İstanbul-Bağdat-Hicaz) 1940 yılında tamamlanarak Bağdat'a ilk tren seferi yapılmıştır.⁴¹

Basra Körfezi'nden Bağdat'a kadar uzanan ve Birinci Dünya Savaşı'na kadar Osmanlı idaresinde kalan güney Irak bölgesi, kendine has coğrafi, sosyal ve dinî yapısından dolayı, Osmanlı Devleti için sıklıkla sorun yaratan bir bölge olarak kabul edilmiştir.

Coğrafi olarak doğuda Osmanlı Devleti'nin rakibi Şii mezhepli İran, güneyde ve batıda ayrılıkçı al-Suud ve Vahhabi hareketinin filizlenip geliştiği Arap yarımadası ile çevriliydi. Dicle ve Fırat Nehirlerinin geçtiği ve birleştiği (Şattul Arap) Güney Irak'ın sosyal yapısı da, çoğunluğunu İran'la benzer inanışa sahip Arap aşiretlerinden oluşmaktaydı. Büyük bir kısmı göçebe ve yarı yerleşik yapıda olan bu aşiretlerin aralarında yoğun bir rekabet, nüfuz mücadeleleri ve hatta çatışmalar mevcuttu. Bu durum bölge aşiretlerini, dış siyasi ve ekonomik (İran ve İngiltere) etkenlere karşı çok açık bir hale getirmiş ve Osmanlı yerel yönetimleri için büyük bir sorun teşkil etmişti.

⁴¹Ufuk Gülsoy, **Hicaz Demiryolu**, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1994, s.26.

1.3.3. Osmanlı Dönemi Sonrası Irak

Irak, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla İngiltere'nin mandasına girmiş, daha sonra 1932'de bağımsızlığını kazanmıştır. 1958'e kadar süren monarşi rejimi, bu tarihte gerçekleştirilen askeri darbe ile son bulmuş ve Cumhuriyet kurulmuştur. On yıl süren Cumhuriyet rejimi, 1968'de yerini, Arap dünyasını bir araya getirme düşüncesini temel alan Baas Partisi'ne bırakmıştır.

Irak, Suriye, Lübnan, Güney Yemen, Mısır ve Libya'da güçlü olan ve İslam sosyalizminin bir türü olarak tanımlanabilecek olan Baas Rejimi döneminde Irak, tek partili bir Cumhuriyet şeklinde yönetilmiştir. 1970 yılında yürürlüğe giren Geçici Anayasa ile ülke, 18 ile ayrılmış, Bağdat'a özel bir statü verilmiştir. Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı kuzeydeki Erbil, Dahok ve Süleymaniye illerin kapsayan bölgede, Kürtlere sınırlı özerklik tanınmıştır.

1979'da Saddam Hüseyin'in iktidarı ele geçirmesinden sonra Irak, 1980 yılında İran ile dokuz yıl süren bir savaşa girmiştir. 1989'da bu savaş bittikten sonra, bu kez Kuveyt'i işgal etmiştir. Bunun sonucunda BM, Irak'a 1990'da ekonomik ambargo koymuş ve Irak 1991'de Körfez Savaşı'nda hedef ülke haline gelmiştir. Daha sonra, Aralık 1996'da BM kontrolünde, petrol karşılığı gıda ve ilaç programı anlaşmasına tabi tutulmuştur. Irak'a uygulanan bu ambargolar, ülkenin ABD tarafından 2003'teki işgaline kadar sürmüştür.

Küresel bir güç olan ABD, özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bu gücünü tüm dünyaya kabul ettirmek istemiştir. 11 Eylül 2001 olayları sonrasında Afganistan'a ve Irak'a yaptığı operasyonlardan önce, gerek siyasi ve ekonomik yaptırımlar uygulayarak, gerekse askeri operasyonlar düzenleyerek küresel müdahalelerde bulunmuştur.

ABD, 1991'de Saddam Hüseyin'i devirerek Irak'ı işgal etme işini, koalisyon ortağı olan İngiltere ile ve nihayetinde BM'yi de arkasına alarak 19 Mart 2003'te başlattığı operasyon neticesinde, 9 Nisan 2003'te başkent Bağdat'a girerek gerçekleştirmiştir.

Irak'ta 16 Mayıs 2003'te işgal yönetimi kurulmuş ve 13 Aralık 2003'te Saddam Hüseyin yakalanmıştır. 1 Haziran 2004'te geçici Hükümet Konseyinin kendisini feshetmesinin ardından, 28 Haziran 2004'te ABD, Irak'ta egemenliği Iraklılara devrettiğini açıklamıştır. 30 Ocak 2005'te yapılan seçimlerin sonucunda, Irak devlet başkanlığına, 6 Nisan 2005 tarihi itibarıyla KYB lideri Celal Talabani getirilmiştir.

1.3.3.1. İngiliz İşgal Dönemi

İran kenti Abadan'ın doğusunda 1907'de büyük bir petrol yatağının bulunması, İngilizlerde Irak'ın da petrol barındırabileceği kanısını uyandırmıştı. Kraliyet Donanması'nın, bir süre önce yakıt amaçlı kömür yerine petrol kullanmaya başlaması ile İngilizler, petrolde bir "hayati ulusal çıkar" bulunduğunu anlamışlardı. İngilizlere göre petrolü denetim altında tutanlar, dünyaya hükmedecek veya en azından ellerindeki imparatorluğu kaybetmeyecekti. Tanınmış İngiliz Devlet Adamı Lord Curzen, Birinci Dünya Savaşı'ndan söz ederken "İtilaf kuvvetleri, bir petrol dalgası üzerinde zafere doğru yürüdü" diyerek konuyla ilgili görüşlerini açık şekilde dile getirmişti.⁴²

Böylece, Irak'ın Osmanlılardan kopartılması oyunu başlamış olup, bunun ilk perdesi olarak, Türkiye'nin 1914'te Almanya ve Avusturya ile birlikte 1. Dünya Savaşı'na girmesinin ardından, İngiltere de Hindistan üzerinden Basra'ya asker gönderdi. Bunun üzerine, 1915 yılında İngilizler, Bağdat'ı almak amacıyla Basra'da karaya çıktılar.

Kut'ul Emare'de "Avrupa'nın hasta adamı" diye adlandırdıkları ve kolay yenebileceklerini sandıkları Osmanlı ordusuyla karşılaştılar. Türkler, Bağdat'a doğru ilerleyen İngilizleri püskürterek, bir İngiliz tümeninin tamamını Bağdat'ın 160km kadar güneyinde Kut'ul Emare'de çembere aldılar. İngilizler, kuşatmayı kırmak için dört ay uğraştılar. Bu sürede neredeyse açlıktan ölme noktasına gelen İngiliz garnizonu, teslim olmak zorunda kalmıştır. Bu savaş esnasında 7.000 askerlerini kaybetmişler ve 13.000 askerleri Türkler tarafından esir alınmıştır. Bu felaketin ardından İngilizlerin Irak topraklarındaki ilerleyişleri iki yıl kadar duraksamıştır.⁴³ Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı sonunda, 1918 yılının Ekim ayında, İtilaf Devletleri ile Mondros Ateşkes

⁴²Charles Tripp , **A History of Iraq**, Cambridge University Press, U.K., 2007, s.32.

⁴³Charles V.F. Townshend, **Irak Seferi ve Esaret**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007, s.573.

anlaşmasını imzaladığında, Irak'ın tamamı İngiltere'nin işgali altına girmiştir.

İngiliz mandasından memnun olmayan Şii cemaatinin önderleri başta olmak üzere halk, İngilizlere karşı ayaklanmaya çağırılarak 30 Haziran 1920'de büyük bir başkaldırıda bulunmuşlardır. Altı ay boyunca, Arap karşıtı olduğu sanılan Kürtler de dâhil olmak üzere neredeyse bütün Irak halkı birlikte hareket etmiştir. O sırada Irak'ta 133.000 askeri ve üstün bir silah gücü olan İngiltere, bunun sonucunda 1.654 kayıp vermiştir. Bu durum İngiliz hükümetini dehşete düşürmüştür. Çünkü bu bir aşiret isyanı değil, ulusal bağımsızlık savaşıydı. Mücadeleyi büyük ölçüde yürüten hiç kuşkusuz aşiret insanlarıydı ama onlara, Sünni, Şii olmak üzere saygın din adamları, doktorlar, öğretmenler, tüccarlar ve gazetecilerden oluşan büyük bir toplum kesimi destek vermişti.⁴⁴

Bu ayaklanmadan sonra İngilizler, siyasi ve mali zorluklardan dolayı Irak'ı doğrudan yönetemeyeceklerini anlamışlardır. Perde arkasından kontrol ettikleri Monarşi rejimli kukla hükümetler kurdurmaya çalışmışlardır. Bu amaçla, Mart 1921'de, dönemin sömürgeler bakanı Winston Churchill başkanlığında, sadece Irak'ı değil, bütün Ortadoğu'yu yeniden düzenlemek üzere, Kahire'de bütün kıdemli İngiliz Ortadoğu uzmanlarının katıldığı bir toplantı düzenlemişlerdir.⁴⁵

Bu toplantı sırasında Fransızlar, bir süre önce Suriye Krallığı'ndan indirdikleri Faysal'a, Irak Kralı unvanı vermek için İngilizleri ikna etmişlerdir. İngilizler de Arap İsyanı sırasında, Osmanlılara karşı birlikte işbirliği yaptıkları Faysal'a, bu unvanı vermeye çoktan hazırdılar.

Faysal; Şerif Hüseyin'in 3. oğludur, Mekke şerifidir ve Haşimi sülalesinden geldiği için Hz. Muhammed'in soyundandır, yani Ehl-i Beyt'tendir. Bu nedenle, Sünni bir Müslüman olmasına rağmen, Şii kesiminden de saygı görmüştür. İstanbul'da eğitim görmüş, 1913'te Ankara'daki mecliste milletvekili olmuştur. Arap ayaklanmasının önderi olarak Suriye, Filistin ve Mısır'da yaygın olarak tanınan Faysal, Irak'ta çok az tanınmıştır. Çünkü Irak, savaş sırasında Arap Dünyası'nın geri kalan bölümünden büyük

⁴⁴Gareth Stansfield, **Irak, Hot Spots in Global Politics**, Polity Pres, Cambridge, U.K., 2007, s.27.

⁴⁵Mohammad A.Tarbush, **The Role of The Military in Politics, A Case Study of Iraq to 1941**, Kegan Paul International Ltd, Boston, ABD, 1982, s.36.

ölçüde kopmuştur. Faysal, Irak'a 1921'de getirilmiştir ve dikkatle yönetilen milli bir referandumla krallığı onaylanmıştır. Henüz bir Irak Milli Marşı olmadığından, askeri bandonun çaldığı “Tanrı Kralı Korusun” marşı ile Bağdat'taki törende taç giymiştir.⁴⁶

İngilizler perde arkasından kontrol ettikleri Irak'ı, 1921'den 1936'ya kadar “Temsili Demokrasi” adı altında yönetmişlerdir. 1930'larda, gelişmiş sivil kurumlarının yokluğundan, kentler ile kırsal alanların, zenginler ile yoksulların, toprak sahibi olan ile olmayanların, okumuşlar ile cahillerin arasındaki dengesizliklerin artması sonucu, halk nezdinde, temsili hükümetlerin önemi çok azalmıştır. Ayrıca hükümetlere karşı bir hüsrana ve kızgınlık duygusu oluşmuş, mevcut yönetimi değiştirmek için kestirme yollar arayışı güçlenmiştir. Bu arayış sırasında ordu; en verimli, en modern, en uygun eylem aracını sunuyormuş gibi görünmüştür. Böylece, 1936'dan 1941'e kadarki dönemde ordu, her zaman siyasal yaşamın belirleyicisi olmuştur. Söz konusu dönemde yedi defa darbe yapılmış, ya da darbeye destek verilmiştir. Bu dönem Irak'ta “Darbeler Dönemi” olarak yerini almıştır.

Bazı arayışlar içinde olan Irak Ordusu, İngiliz yönetimiyle tamamen özdeşleştirilen Asurî topluluğunu sindirip büyük bir bölümünü katlettikten ve aşiret ayaklanmalarını bastırdıktan sonra, 1936'da ülke tarihindeki birçok darbenin ilkinin gerçekleştirmiştir.

Krallığın bu ara döneminde, yönetimden memnun olmayan Arap milliyetçiler, İngiliz müdahalesine karşı duydukları öfkenin acısını Bağdat'ta yerleşik olarak yaşayan Yahudi cemaatinden çıkarmışlardır. Bu olaylarda 200 Yahudi hayatını kaybetmiştir. 1941 yılında neredeyse 100.000 Iraklı Yahudi'nin, buradan ayrılarak yeni İsrail Devleti'ne yerleşmek zorunda kalmaları, Ortadoğu'da bulunan 2000 yıllık azınlık kültürünün de sonunu getirmiştir.⁴⁷

İngilizler, 1932'de manda yönetimine son vermeye razı olmuşlardır. Irak, bu yeni biçimsel statüsünü ifade eden bir adımla Milletler Cemiyetine (Birleşmiş Milletler) katılmıştır ve 30 Ekim 1932'de bağımsızlığına kavuşmuştur. Bundan bir yıl sonra,

⁴⁶ İbrahim Khaleel Ahmed, Abbas Hameedy, **Tarikh al-Iraq al-Muaser**, Wizarat al-Talim al-Ali Wa al-Baith al-Ilmi, Mousel, 1989, s.32

⁴⁷ Charles Tripp, **a.g.e.**, s.96.

İngilizlerin kral olarak Irak'ın başına oturttuğu ve Irak halkının asla sevmediği Kral Faysal tıbbi tedavi için gittiği İsviçre'de ölmüştür. Faysal'ın yerine, ondan daha milliyetçi eğilimli olan ve İngiliz karşıtı 21 yaşındaki oğlu Gazi (1933-1939) geçmiştir. Gazi, liderlik özelliklerinden yoksun olmasından dolayı, devlet ve yönetim konularında fazla deneyimli olmayan bir grup tarafından idare edilmek durumunda kalmıştır.

1.3.3.2. Bağımsız Irak'ın Kuruluşu

Nuri Said, monarşinin sona erdiği tarihe kadar, yani 1930'dan 1958'e kadar, altı defa başbakanlık yapmış ancak halk arasında Irak'tan ziyade İngiliz çıkarlarını gözetmiş biri olarak tanınmaktaydı. 1921–1942 yılları arasında kısa aralıklarla başbakanlığa getirilen dört ya da beş isim; İstanbul'da eğitim görmüş, Arap ayaklanmasında Faysal'a destek vermiş, Irak kökenli ve kırsal kesimden gelmiş kişilerdir.

1938'de İkinci Dünya Savaşı çıktığında beşinci defa başbakanlık görevinde bulunan Nuri Said, savaşta İngiltere'yi desteklemekten yana tavır takındığı için ordu ile ters düşmüştür. Bunun sonucunda, 1940'ta istifa ederek yerini Reşid Ali Başbakanlığındaki koalisyon hükümetine devretmiştir. Kral Gazi, 1939'da -bir otomobil kazası olduğu söylenen, İngilizlerce kışkırtılmış olduğuna inanılan bir olayda- hayatını kaybetmiştir. Olayların böyle gelişmesi üzerine, dönemin dışişleri bakanı olan 1958'e kadar önemli bir rol oynayacak olan Nuri Said, İngilizler tarafından iktidara getirilmiştir. Kendisine, hükümetine ve monarşiye yönelik düşmanlığının farkında olan Nuri Said, rejimini korumak için bazılarını öldürmüş, bazılarını hapse atmış ve bazılarını da satın alarak muhaliflerini susturmuştur. Askeri birimlerin Irak içinde görev yaparken cephaneden yoksun bırakılmasını ve genellikle iktidar merkezlerinden uzak tutulmasını sağlayarak orduyu da etkisiz hale getirmiştir.⁴⁸

Öte yandan, ülkeyi ekonomik bakımdan yeniden yapılandırmaya yönelik bir program uygulamaya başlamıştır. Bunu gerçekleştirmek için önemli ölçüde, artan petrol gelirlerinden yararlanmıştır.

⁴⁸Reeva S. Simon, **Iraq Between the Two World Wars**, Columbia University Press, New York, 1986, s.58.

1958 yılına kadar çeşitli aralıklarla süren iktidarı döneminde Nuri Said, iki önemli sorunla karşılaşmıştır. Birincisi, Sovyetler Birliği'nin gittikçe artan önemi karşısında komünizme karşı duyulan sempati, ikincisi ise kurulmuş bulunan ve konumunu giderek sağlamlaştıran İsrail Devleti'ne karşı milliyetçilerin izlediği düşmanca tutumdur. Bununla birlikte, içerideki hoşnutsuzluğu yatıştırmanın, komünizmi belli bir noktada durdurmanın ve milliyetçileri de kendi İsrail karşıtı geçmişi ile ikna etmenin yollarını bulmuştur.

İsrail karşıtlarına karşı yaptığı en kapsamlı jest, (1948–1949) bağımsızlık savaşında İsrail'e karşı savaşmak üzere Irak birliklerini göndermesi olmuştur. Komünizm tehlikesini ve Sovyetler Birliği'nin etkisini geçiştirmek amacıyla 1955 yılında Türkiye, İran, Irak, Pakistan ve İngiltere arasında Bağdat Paktı (CENTO – Merkezi Antlaşma Teşkilatı) oluşturulmuştur. Bu da Nuri Said'in siyasi başarılarından biridir. Bağdat Paktı yürürlüğe girince daha önce 8 Temmuz 1937'de Irak, Türkiye, İran ve Afganistan arasında imzalanan, üye ülkeler arasında tamamen yardımlaşmaya yönelik olan Sad-Abad Paktı, gölgede kalmaya başlamıştır.

1958'de Irak'ta hükümet darbesi olmuş, 1979'da İran'da Şah devrilerek yerine Humeyni geçmiştir. Humeyni, paktın gereksizliğini bildirmiştir. 1979 yılı sonlarında Afganistan'da komünist rejim yönetimi ele geçirmiş ve 22 Eylül 1980'de de Irak-İran Savaşı'nın başlamasıyla paktın oluşumunu sağlayan şartların tamamen ortadan kalktığı görülmüş böylece Sadabat Paktı kendiliğinden sona ermiştir.

Reşid Ali, İngiltere'nin Irak topraklarını kullanma ve karşılığında askeri destek sağlama teklifini reddettiği gibi, Basra'daki İngiliz askerlerinin Irak topraklarını terk etmesini istemiştir. Bağdat kökenli bir avukat olan Reşid Ali, daha önce de üç defa başbakanlık görevinde bulunmuştur.⁴⁹

Irak ordusunun Mayıs 1941'de, Bağdat yakınlarında bulunan İngiliz üssünü kuşatması üzerine, İngiltere ile Irak arasındaki savaş başlamıştır. 1941 Mayıs'ının sonuna gelindiğinde ise Raşit Ali Hükümeti savaşı kaybetmiş; darbeciler ve Raşid Ali ülkeyi terk etmiş böylece Irak yeniden İngiliz idaresi altına girmiştir. Raşid Ali'nin devrildiği 1941'den 1958 devrimine kadar, Nuri Said tekrar başbakanlığa getirilerek

⁴⁹Tayyar Arı, **Irak, İran, ABD ve Petrol**, Güncellenmiş İkinci Baskı, Alfa Yayınları, 2007, İstanbul, s.390.

Irak'ı yönetmiştir. Said, Sünni Bağdat ve Musul'un yanı sıra, Şii Necef'te de sivil gösterilerin başlaması üzerine, muhalefeti sindirmek için polisi harekete geçirmiştir. Baskılar, muhalefeti yeraltına indirmiş ve Irak siyasi yaşamına bir süre önce Suriye'den girmiş olan Baas (Yeniden Diriliş) fikrine yaklaşmayı getirmiştir.

Baas düşüncesi, Suriye'de Rum Ortadoks aileye mensup bir tahıl tüccarının oğlu olan Mişel Eflak (1921-1989) ve Sünni Müslüman bir aileden gelen Salah Bitar (1911-1980) tarafından ortaya konulup geliştirilmiştir. Eflak ve Bitar, yükseköğrenimlerini yapmak üzere 1928 yılında Fransa'ya Sorbon Üniversite'sine gitmişlerdir.⁵⁰

İlk olarak Suriye'de ortaya çıkan ve ardından bütün Ortadoğu coğrafyasında yayılan Baasçılığın ideolojik temelinde, sömürgeciliğe karşı milliyetçilik fikri yatmaktadır. Birlik, özgürlük ve sosyalizm düşünceleri temeline dayanan Baas Partisi'nin Suriye dışındaki ilk şubesi, Şam'daki üniversitelerde okuyan öğrenciler tarafından, 1948 yılında Ürdün'de kurulmuştur. Ayrıca aynı yıl Bağdat'ta biri "Arap Baasçıların Sözcükleri" ismiyle Mişel Eflak, diğeri ise "Arap Siyaseti Üzerine" ismiyle Salah Bitar tarafından iki broşür yayımlanmıştır.

Bu çabaların bir sonucu olarak Baas Partisi'nin Irak'taki örgütlenmesi, Fuad el-Rikabi adlı Irak'lı genç bir mühendis liderliğinde, üniversite öğrencileri tarafından, 1951 yılında gerçekleştirilmiştir.⁵¹ Bu kişi, daha sonra Saddam Hüseyin tarafından öldürülmüştür. Gelişimin ilk evresinde Baas'ın ilginç tarafı, sadece fikirleri değil üyelik anlayışıdır. Rikabi ve arkadaşları sadece subayları değil, sayıları gittikçe artan eğitimli serbest meslek sahiplerini de saflarına katacak bir çalışma içine girmişlerdir. Rikabi'ye çok az sayıda sivil katılmıştır ama 1958'de bir düzineden az olan "Hür Subaylar" olarak adlandırılan bir grubu, etkilemesini bilmiştir. Bu grubun üyeleri, fiilen askeri birimleri komuta etmektedir. Daha kıdemli bir subay olan General Abdülkerim Kasım'ı, liderlik için çağrılmalarıyla etkileri daha da artmıştır. Kasım da kendisine yakın ve pan-Arapçılığa derinden bağlı Albay Abdüsselam Arif'in öncülük ettiği başka bir grubu,

⁵⁰ Abu Jaber S. Kamel, **Arap Baas Sosyalist Partisi**, Çeviren: Ahmet Ersoy, Altnok Matbaası, Ankara, 1970, s. 28.

⁵¹ Doğan Şentürk, **Saddam'ın Baası**, Alfa Yayın, İstanbul, 2003, s.66.

beraberinde getirmiştir.⁵²

14 Temmuz 1958’de, Ürdün’e doğru hareket halinde olan Irak ordu birlikleri, yön değiştirerek Bağdat’a girmiş ve krallık sarayına saldırmışlardır. Genç kral II. Faysal, kral vekili Abdullah ve kraliyet ailesinin diğer mensupları bahçede vurularak öldürülmüşlerdir. Kadın kılığına girerek kaçmaya çalıştığı ileri sürülen Nuri Said ise ertesi gün, sokakta yakalanarak kurşunlanmıştır. Bu kanlı devrimden sonra, ülkede hemen Cumhuriyet ilan edilmiştir. Abdülkerim Kasım Başbakan, Savunma Bakanı ve Genel Kurmay Başkanı olmuştur.⁵³

Abdülkerim Kasım’ın kendi gibi asker olan Abdüselim Arif ile arasında gerilim vardır. Arif, Nasır ekolüne dâhildir ve en büyük arzusu Araplardan oluşan tek bir Arap Devleti kurmaktır. Eski imparatorluk sisteminden gelen devletlerin kimlikleri de bu yeni devletin içinde eriyip gitmiştir.

Kasım ise Irak milliyetçisidir. Irak’ın ekonomik olarak kalkınmasını, güçlü, bağımsız ve zengin bir ülke haline gelmesini istemektedir. Kasım, yarı Sünni, yarı Kürt ve doğuş itibarı ile Şii’dir. Bu özelliklerinden dolayı, milli birliği sağlamak için iyi bir pozisyona sahip olduğu düşünülmüştür. Otoriter bir karaktere sahip olan Kasım, herhangi bir muhalefetle karşılaştığında zor kullanmaya yatkın bir yapıya sahiptir.

Kasım’ın “Tek lider” olma gücü, istihbarattan, güvenlik güçlerinden ve ordudan gelmektedir. Ancak, halk desteğinden uzaktır. Kasım, ilk olarak, kendisine karşı bir tehlike olarak gördüğü Albay Arif’i -bağımsız bir yandaş kitlesi bulmaya çalışan silah arkadaşını- önce Almanya’ya büyükelçi olarak atamıştır. Arif dönmeye kalkınca da onu, hapse attırıştır ancak idamını istememiştir. Bunun yanı sıra, 1941’deki askeri ayaklanmaya liderlik yapmış olan ve sürgünden dönen Reşit Ali’yi, idam ettirmiştir. Oysa Ali, kendine önemli bir pozisyonda görev verilmesini beklemektedir.

1961 sonbaharında Irak’ın kuzeyinde ciddi çarpışmalar yaşanmıştır. Kürt grupları içindeki en önemli lider olan Molla Mustafa Barzani, uzun zamandan beri

⁵²Robert A. Fernea & Wm. Roger Louis, Yaşar Onay, **The Iraqi Revolution of 1958**, I.B. Tauris & Co. Ltd. London: 1991, ss.198-202.

⁵³**The 1968 Revolution in Iraq**, Experience and Prospects: The Political Report of the Eighth Congress of the Arab Ba'th Socialist Party in Iraq, January 1974, London: ss. 16-19.

Bağdat hükümetinin muhalifi durumundayken, daha sonra peşmerge gerillaları ile birlikte tekrar savaş alanına geri dönmüştür.

Peşmergeler, gerek Kasım döneminde gerekse sonraki Saddam döneminde iç huzursuzluk nedeni olmaya devam etmişlerdir. Kasım'a muhalif gruplar, Arap milliyetçiliği hareketinin merkezinde yer alma düşüncesini reddetmesini ve önce Irak politikasını takip etmekteki kararlılığını hazmedememişlerdir. Zaten daha önce de onu yerinden etmek için birkaç kez girişimde bulunmuşlardır. Ancak o, her seferinde bundan kurtulmayı başarmıştır. 1958'de Raşit Ali'nin dönüşündeki komplo, 1959'da kuzeydeki ayaklanma ve aynı yılın Ekim ayında Saddam Hüseyin adındaki bir gencin, arabasına ateş etmek sureti ile yapmış olduğu suikast girişimi, bütün bu komploların en önemlilerini oluşturmuştur.

Baas Partisi, Irak'ın gayri resmi siyasetinde sağlam ve oldukça etkili bir güç olmuştur. Bütün bu karışıklığın içinde asıl öldürücü darbe, Baasçılardan gelmiştir. Liderleri Kasım'ın eski ortağı; Arif ve Tuğgeneral Hasan el-Bekir'dir. Bu iki lider, Irak'ın Arap Dünyası içindeki yalnızlığından ve komünist desteğine bağımlı kalmasından hoşlanmamışlardır. Bunların tümünün farkında olan General Kasım, problemin büyümekte olduğunu görmüştür ama buna karşı yaptığı tek şey bazı Baasçıları tutuklamak olmuştur. Bunun dışında ilave bir önlem almaya gerek duymamış ve kendini savunmak için ordunun güvenilir birimlerinden yararlanmamıştır.

9 Eylül 1963'te diğer Baasçılar, Kasım'a sadık olanlara ve komünistlerle bazı bağlantıları olan hava kuvvetlerine saldırmışlardır. Bu arada destekçilerini Bağdat'ta sokaklara dökmüşler ve kendi kontrollerindeki ordu birliklerini CIA'nın verdiği ileri sürülen yardımla, savunma bakanlığına saldırtmışlardır. Uzayan sokak çatışmaları sonunda Kasım yakalanmış, destekçileri de vurularak öldürülmüştür. Kasım da kısa süre sonra, acele bir yargılanmanın ardından kurşuna dizilmiştir.⁵⁴

İktidar, Baas partisine geçmiş görünmektedir. Oysa darbenin liderlerinden olan Abdüsselam Arif, Baasçı değildir ama başkan olarak o atanmıştır. Yardımcılığına ise Hasan el-Bekir getirilmiştir. Bunu, otoritenin kimde olduğunun tartışıldığı bir kargaşa

⁵⁴Marian Farouk, Peter Slugleh, **Iraq, Since 1958, from Revolution to Dictatorship**, I.B Tauris ooking Co. Ltd. London, U.K, 1990 ss. 84.

dönemi takip etmiştir. Baas, Irak'taki en önemli politik güç olmuştur ama her noktada hizipler ortaya çıkmıştır ve bir türlü kalıcı bir anlaşma sağlanamamıştır. Anlaşmazlığın temel nedeni, önceliğin Irak'a mı, yoksa daha geniş kapsamlı Arap milliyetçiliğine mi verileceği konusudur.

Ordu içinde geniş bir desteğe sahip olan Arif, askerî konumunu kullanarak Baas'ı ortadan kaldırmıştır. Müttefiklerinden ve güvenilir aşiretlerden kişileri askere yazdırmış ve yeni bir ordu kurarak Cumhuriyet Muhafızlarını oluşturmuştur. Irak Milliyetçiliği benimseyen bir politika izlemiştir. Kısa zamanda usta bir siyasetçi olduğunu kanıtlamış ve 1966 yılındaki şüpheli bir helikopter kazasında hayatını kaybedene kadar, uzun bir zaman iktidarda kalmıştır.

Daha sonra yerine, yine bir asker olan kardeşi Aburrahman Arif geçmiştir. Kardeş Arif benzer yöntemleri uygulamaya çalıştıysa da, aynı derecede usta olmadığı için, çok daha ağır problemlerle uğraşmak zorunda kalmıştır.

İktidarın sorunlar altında ezildiğini gören Baas Partisi, kendini çabuk toparlayarak orduya ve Cumhuriyet muhafızlarının arasına sızmıştır. 1968'in Temmuz ayında darbe sayılacak bir müdahale ile başkan Arif, görevinden alınarak bir uçağa bindirilmiş ve yurtdışına gönderilmiştir. Ancak hemen sonrasında, tarihin benzer sorunları yine yaşanmaya başlanmıştır. Arif'i yerinden indiren ordunun içinde, düşünce ayrılıkları baş göstermiştir. Baasçı olanlar ile olmayanlar arasında iktidarın nasıl paylaşılacağına dair anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır. Bu anlaşmazlıkların akabinde ikinci bir darbe yapılmış ve sonucunda Hasan el-Bekir, başkan olarak atanmıştır. Başkan yardımcılığına ise akrabası olan genç Saddam Hüseyin getirilmiştir. Bekir, Baas partisinde genel sekreter olmasına karşın, gücü orduya dayanmaktadır. Saddam ise gücünü Baasçı olmasından, deneyimli komploculuğundan ve Tikrit il merkezindeki büyük ve yaygın aile bağları ile kabile ve aşiret ilişkilerinden almaktadır.⁵⁵

Osmanlılar, Irak'ı üç ile bölerek yönetmişlerdir. Bunlar; kuzeyde, Kürtlerin yaşadığı bölgede bulunan, Musul valiliği, orta kesimde, Sünni çoğunluğun bulunduğu Bağdat şehri ve güneyde, Şiiilerin olduğu Basra'dır. Musul ve Basra illerinde aşiret

⁵⁵ Leeth Abderrahman Jawad al-Zabeedy, **Thawra 14 Temmuz 1958 fe al-Iraq al-Jomhareyat al-Iraqi**, Wizarat al-Thaqafa wa al-i'lam, Bagdad, 1979, s.498.

ilişkileri geçerlidir. Bundan dolayı Osmanlılar, dolaylı bir şekilde kabile reisleri ve ileri gelen ailelerin önderleri aracılığıyla yönetime egemen olmuşlardır.

Bağdat ilinde ise durum biraz daha karışıktır, çünkü burası Şiilerin kutsal saydıkları Necef ve Kerbela'ya yakın bir bölgedir. Her ne kadar Osmanlıların Sünni yöneticileri, Şiilerin dini liderlerinden pek hoşlanmasa da, onlara saygı göstermek zorundaydılar; çünkü İran şahı, Şii Müslümanların koruyucusuydu ve onların adına her an duruma müdahale etmek için hazır beklemekteydi.

Öte yandan, Basra ilinin önde gelen aşiretleri, XVII. yüzyıl itibarı ile İngiliz East India şirketi ile ticarete başlamıştı. Dini ve etnik azınlıklar ise ülkenin her tarafına yayılmışlardı. Söz konusu azınlıklar arasında, Doğu Hıristiyanları, Türkmenler, Şiiler ve büyük bir Musevi cemaati mevcuttu. Kısacası Irak'taki Osmanlı sisteminin karmaşık bir yapısı vardı. Bu karışıklık büyük oranda, idarenin köle memluk sınıfı aracılığı ile yürütülmüş olmasından ileri gelmekteydi. Memluk ilkesi, İslamiyet'in ilk döneminde ortaya atılmış ve Müslüman'ın Müslüman'a karşı savaşını engelleyen ve Kur'an'da yer alan yasaktan kaçınmak için icat edilmiş bir yöntemdi.

Memluklar merkezden çok uzakta, Mısır ve Irak'ta, otonom bir yönetim kurmayı başarmışlardır. Dışarıda Halife'ye karşı itaatkârdılar ancak bölgelerini kendi sistemlerine göre yönetmişlerdir. Irak'taki Memluk rejiminin mensupları, Gürcistan'ın dağlık bölgelerinden getirilmiştir. Memlukların sayıları sürekli artmış, hiç azalmamıştır. 1831'de Irak'ta, Osmanlılara bağlı olan Bağdat'ın Memluk valisi itaatsizlikten dolayı görevinden alınmış ve her üç ilin kontrolü (Bağdat, Musul ve Basra), doğrudan İstanbul'a bağlanmıştır.

Mithat Paşa dönemi ile birlikte (1869–1872), Irak'ta il sistemi uygulanmaya başlanmış ve Irak bölgesi; 1878'den, Osmanlı Devleti'nin elinden çıktığı Birinci Dünya Savaşı'na kadar, idari olarak kuzeyde Musul, ortada Bağdat ve güneyde Basra olmak üzere üç ayrı ilden oluşan bir yapıda yönetilmiştir.

Irak'a 1860'ta atanan Vali Mithat Paşa, yatırımları ve vergi toplamayı kolaylaştırmak amacıyla, Irak tarihi boyunca gelişmiş olan çeşitli arazi haklarını yasal düzene bağlamış, özellikle pirinç ve hurmada ihracata dönük ticaretin hız kazanmasına

neden olmuştur. Ticari ürünlerin rağbet görmesiyle birlikte, özellikle Irak'ın sulak güney kesiminde tarımsal araziler iki katına çıkmıştır. Düzenli yaşama dönük bu anlayış, çok sayıda Bedevi'yi göçebelikten çiftçiliğe yöneltmiştir. Sünni devletten ve kent tüccarlarından çekindikleri için, bunların büyük bir bölümü Şiiliği benimsemişler ve Güney Irak'ta hayatlarını sürdürmüşlerdir.

Irak, 19. yüzyıl ortalarına doğru, sosyal bir değişimden geçmeye başlamıştır. Bunların en önemlisi "aşiret" toplumunun, yarı göçebelikten yerleşik tarıma geçişidir. Osmanlı yönetimi buna destek vermiştir; çünkü Bedevilere oranla, çiftçileri denetlemek ve vergilendirmek çok daha kolay olmuştur. Osmanlı Devleti, Irak'ta göçebe ve yarı yerleşik aşiretlerin yerleşik hayata geçmeleri ve tarımla uğraşmaları için, her türlü kolaylığı sağlamaya çalışmıştır. Toprak tahsisi, vergi muafiyetleri, tohum verilmesi ve aşiret şeyhlerine maaş bağlanması gibi tedbirler, aşiretlerin büyüklüğü ve bölgelerin coğrafi ve sosyal koşullarına göre esnek bir yapıda uygulanmıştır.

1.3.3.3. Saddam Döneminde Sosyal, Siyasal ve Ekonomik Açından Irak

Saddam Hüseyin, kırsal bir yerleşim merkezi olan Tikrit'e bağlı Dicle Nehri kıyısındaki küçük ve fakir el-Ouja köyünde 28 Nisan 1937 tarihinde doğmuştur. Söz konusu bölgenin en önemli unsuru, aileler grubu anlamına gelen "aşera"dır. Saddam, soyunun Hazreti Peygamber'in amcasının oğlu ve damadı olan İmam Hz. Ali'den geldiğini iddia etmiştir.⁵⁶

Saddam, 1957'de sosyalist bir Arap milliyetçi parti olan Irak Baas Partisine katılmıştır. Genç Saddam, İngiliz destekli Irak monarşisini devirerek ülkenin yönetimini ele geçiren General Abdülkerim Kasım'a karşı 1958 yılında gerçekleştirilen başarısız bir suikast girişimine katılmış, ancak suikastın başarısız olması üzerine Mısır'a kaçmıştır. 1963 yılında Baas Partisi tarafından düzenlenen askeri bir darbeden sonra Saddam Hüseyin, ülkesine geri dönmüştür. Ancak, birkaç hafta içinde General Abdülkerim Kasım'ın eski dostu olan Abdülislam Muhammed Arif'in ülkenin kontrolünü yeniden Baasçıların elinden almasından sonra Saddam Hüseyin,

⁵⁶ Heykel, s.72.

tutuklanarak ceza evine konmuştur.⁵⁷

Saddam Hüseyin 1966 yılında cezaevinden kaçmış, 1968 yılında başarılı bir askeri darbe neticesinde yeniden ülkenin yönetimini ele geçirecek olan Baas Partisinin Genel Sekreter yardımcılığına seçilmiştir. Bu dönemde ülke yönetimini, yine bir Tikrit'li ve aynı zamanda Saddam Hüseyin'in akrabası olan General Hasan el-Bekir ile birlikte paylaşmıştır. Bu iki şahsiyet, Baas Partisi bünyesinde yakın işbirliği kurarak uzun yıllar birlikte çalışmış ve partide güç hâkimiyetini ve kontrolü ellerinde tutmuşlardır. Ancak Saddam Hüseyin geçen yıllar süresince gittikçe güçlenmiş ve 16 Temmuz 1979'da hem Baas Partisinin hem de Irak'ın liderliğini ele geçirmiştir, böylece Irak'ın siyasi tarihindeki etkinliği başlamıştır.⁵⁸

1.3.3.3.1. Siyasî ve Sosyal Yapı

16 Temmuz 1979'da hem Baas Partisinin hem de Irak'ın liderliğini ele geçirmesi ile birlikte Saddam Hüseyin, Irak siyasi tarihindeki yerini almıştır. 1979–2003 tarihleri arasında sürecek iktidarı boyunca, Irak'ı kendi anlayışı doğrultusunda yönetmeye başlamıştır. Herkesi kurulu düzene dâhil etmiş, rüşvetle satın almış ya da ortadan kaldırmıştır. Ayrıca, iktidarını koruyabilmek için istihbarat ve güvenlik örgütlerine çok önem vererek Ulusal Güvenlik Kurulu, Özel Güvenlik Örgütü, Genel Güvenlik Örgütü, Genel İstihbarat Teşkilatı, Askeri İstihbarat Teşkilatı, Düzenli Ordu Birlikleri ve Cumhuriyet Muhafızlarını kurmuştur.

Döneminde Baas'ın “Özgürlük, Sosyalizm ve Birlik” olarak tanımlanan üç ilkesi, onun çabalarıyla gelişmiş ve Baas, kitlesel bir siyasi partiye dönüşmüştür. Irak'taki Baas hareketiyle birlikte, 1969'da kurulan Irak Devrim Komuta Konseyi üyeleri, Saddam Hüseyin dönemi boyunca yasama ve yürütme gücünü daha da etkin bir şekilde kullanmışlardır. Bu konseyin beş üyesinden üçü, Tikrit'ten Saddam Hüseyin'in akrabası olup, ülkenin önemli kademelerinde görev almışlardır.

Ayrıca, Baas ideolojisini ülke çapında yayma faaliyetine, bizzat kendisi girişerek geniş bir okur-yazarlık kampanyası başlatmıştır. Zorlama yöntemlerle de olsa

⁵⁷Simon Henderson, *Instant Empire: Saddam Hussain's Ambition for Iraq*, Mercury House, San Fransisco, 1991, s. 52.

⁵⁸Henderson, s.55.

ülkesinde yüz binlerce kişinin okur-yazar olmasını sağlayan Saddam, bu kampanya nedeniyle UNESCO tarafından ödüllendirilmiştir.

Diğer yandan, 1973 yılında gerçekleşen Ekim Savaşı (Yom Kippur Savaşı) sonrasında yaşanan petrol ambargosu nedeniyle, dünya genelinde artan petrol fiyatları sayesinde Saddam Hüseyin, ülke içinde sağlık ve eğitim yatırımlarını artırmış ve Irak'ı Orta Doğu'nun en iyi ülkesi haline getirmiştir.⁵⁹

Baas rejimi ve Saddam Hüseyin döneminde Irak, tek partili bir Cumhuriyet şeklinde yönetilmiştir. Tek parti ve tek liste ile yapılan seçimler neticesinde oluşan 250 kişilik bir meclis bulunmaktadır.

Irak'ın sosyal yapısı içinde önemli bir yere sahip olan Şiiler, Irak nüfusunun çoğunluğunu oluşturmalarına rağmen, siyasi açıdan hep azınlıkta kalmışlardır. İyi eğitim görmüş ve ekonomik açıdan oldukça iyi durumda bulunan Sünniler, Saddam döneminde sürekli olarak iktidarda bulunmuşlardır. Bunu kırmak için Şiiler, 1991 yılında, Körfez Savaşı'nın ardından, önemli bir isyana kalkışmışlar ancak başarılı olamamışlardır.⁶⁰

Baas Partisi ve Saddam Hüseyin döneminde kamu sektöründe oldukça düşük düzeyde çalışma imkânı bulabilen Şiiler, şehirlere göç ettiklerinde de genellikle düşük ücretlerle çalışmışlardır. Daha çok tarım sektöründe istihdam edilmişlerdir. Tarımdan elde edilen gelirin kısıtlı olması ve Saddam Hüseyin döneminde yatırımların tarım sektöründen petrol endüstrisine kaydırılması, Şiilerin ekonomik durumlarını daha da kötüleştirmiştir.

Çoğunlukla Irak'ın orta ve kuzeybatı kesimlerinde yaşayan ve Sünni kimlikleri ile özdeşleşen Araplar, Irak'ın kurulmasından 2003 yılına kadar geçen sürede sürekli iktidarda ve devletin en önemli kurumlarının yönetiminde bulunmuşlardır.

Arap ve Kürtlerle birlikte Irak'ın üç asli unsurundan biri olan Türkmenlere karşı, özellikle Baas döneminde uygulanan asimilasyon politikaları, 1974'ten sonra

⁵⁹Mark Bowden, *Tales of the Tyrant*, The Atlantic Monthly, Volume 289, No 5, May 2002.

⁶⁰Mesut Özcan, *Irak: Ortadoğu'nun Etnik ve Kültürel Minyatürü*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2004, s.158-159.

Saddam Hüseyin tarafından da sürdürülmüştür. Bu dönemde Türkmenlerin yoğun olarak yaşadıkları Kerkük Şehri'nin adı 'El-Tamim' olarak değiştirilmiş; Türkmen memurlar, Irak'ın güney bölgelerine atanmış ve ülke dışına gidenlerin mallarına el konulmuştur. Daha çok Irak'ın kuzeyinde Kerkük, Erbil, Selahaddin, Musul ve Telafer bölgelerinde yaşayan Türkmenler; Irak'taki diğer etnik gruplara nazaran, ülkenin her tarafına yayılmışlardır.

Başta Erbil, Süleymaniye, Dahok olmak üzere genellikle Irak'ın kuzeyinde yaşayan Kürtler ise, güçlü aşiret bağlarına sahiptirler. Kürtler, 1991'de Körfez Savaşı'ndan sonra Bağdat yönetimine karşı ayaklanmışlardır. Şiiileri kanlı bir şekilde bastıran Saddam Hüseyin, aynı şekilde Kürtlere de bir imha planı uygulayarak iki milyon Kürt'ü komşu ülkelere göç etmek zorunda bırakmıştır.⁶¹

Saddam döneminin demir yumruğu ve baskıcı politikaları altında bütünlüğünü koruyabilmiş olan Irak, günümüzde üç federasyonlu bir ülkeye dönüşme konusunda, çok önemli ve hızlı bir süreci yaşamaktadır.

1.3.3.3.2. İdari Yapı

Irak'taki idari yapı, Osmanlılar zamanındaki yapının devamı olup, batılı sistemlerinden hemen hiç etkilenmemiştir. Şehirlerin başında Türkiye'deki valiyeye karşılık gelen mutasarrıflar, bundan sonra da kaymakamların idare ettiği kazalar vardır. Nahiyeler ise müdürlerin yönettiği, köyden büyük yerleşim merkezleridir. Köy idarecisi olan muhtarlar, genellikle halk tarafından seçilmektedir. 1970 yılında yürürlüğe giren "Geçici Anayasa" ile ülke, 18 il ayrılmıştır. Bunlar; Bağdat, Diyala, Selahattin, Vasif, Maysan, Basra, Zi Kar, Mutanna, Kadisiye, Babil, Kerbela, Necef, Anbar, Nineva, Dahok, Erbil, Kerkük ve Süleymaniye'dir. Bağdat'a özel bir statü verilmiş, Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı kuzeydeki Erbil, Dahok ve Süleymaniye'yi kapsayan bir bölgede, Kürtlere sınırlı bir özerklik tanınmıştır.

1979 yılında iktidara gelen Saddam Hüseyin, istihbarat elemanlarını Doğu Almanya, Romanya ve Bulgaristan'da eğiterek ve parti teşkilatlarını sosyalist ülkelerin deneyimlerinden yararlanarak yeniden örgütlemiştir. Saddam dönemindeki Irak'ta

⁶¹Emin Salih, **Irak Siyaseti ve Etnik Kimlikler**, Kerkük Vakfı, İstanbul, 2008, s.43.

yönetim sistemi; en üstte her şeyi kontrol eden ve bütün kararları tek başına veren başkan, arkasından onu destekleyen Baas Partisi, geniş bir istihbarat ağı ve güçlü bir ordu olarak sıralanmaktadır. Başkan ayrıca, gerek evlilikler yoluyla, gerekse şiddet kullanarak aşiretler arasındaki dengeyi sağlamıştır. Böylece, kendisine karşı çıkacak bir muhalefetin oluşumunu sağlayacak yapıyı ortadan kaldırmıştır.⁶²

1.3.3.3.3. Ekonomik Yapı

Irak'ta ekonomik gelişme, ham petrol ihracatı ile 2. Dünya Savaşı'ndan sonra sağlanmış ve bu, 1980'li yıllara kadar devam etmiştir. Ancak, Saddam Hüseyin'in 1991'de Kuveyt'i işgali, Birleşmiş Milletler tarafından Irak'a ambargo uygulanmasına yol açmıştır. Daha sonra Irak, Aralık 1996'da BM kontrolünde, petrol karşılığı gıda ve ilaç programı anlaşmasına tabi tutulmuştur. Irak'ın petrol satışları, 1990 yılı Ağustos ayında uygulanmaya başlanılan ekonomik yaptırımlarla, bir yıl içinde 10,1 milyar dolardan 305 milyon dolara kadar düşmüştür. Bu ambargolar, Irak'ın 2003'teki işgaline kadar sürmüştür.⁶³

1972'de Irak petrol şirketinin yaklaşık % 75 hissesini ellerinde tutan Amerikan ve İngiliz şirketleri ülke dışına çıkarılarak Irak petroleri millileştirilmiştir. Irak, 1990–2003 yılları arasında süren ekonomik ve askeri yaptırımlar boyunca Rus, Çin, Fransız, Kanada ve Hindistan petrol firmalarıyla, çeşitli petrol yataklarının işletilmesi için anlaşmalar yapmıştır. Körfez Savaşından önce, oldukça gelişmiş olan Irak'ın Petrokimya, tekstil, inşaat malzemeleri ve işlenmiş gıda malzemeleri gibi sanayi tesisleri, Körfez Savaşı'nda büyük ölçüde zarar görmüş ve hammadde sıkıntısı nedeniyle büyük bir kısmı kapatılmıştır. Ayrıca, Irak elektrik şebekesinin yüzde 90'ı savaş sırasında yok edilmiştir.

Ağırlaşan ekonomik durum ve artan sosyal ve insani olumsuzluklar neticesinde BM Güvenlik Konseyi, 14 Nisan 1995'te 986 sayılı kararlarla Irak'a uygulanan ekonomik yaptırımları hafifletmiş, Irak'ın petrol ihracatına, gıda ve ilaç satın alınmasına imkân sağlayan “petrol karşılığı gıda satışı” kararını onaylamıştır. Bu dönemde Irak, hızlı bir büyüme sürecine girmiştir. Böylece büyüme rakamları, 1998'de %13, 1999'da %17

⁶² Yaşar Onay, **a.g.e.**, s.72.

⁶³ Ümit Ertuğrul, **Irak Türkleri ve Türkiye**, Kerkük Vakfı, İstanbul, 2006, s.1.

olarak gerçekleşmiştir. Körfez Savaşı'ndan önce, kişi başına düşen milli gelir, yaklaşık 653 dolarken 1999 yılında 2.700 dolar seviyesine kadar çıkmıştır.⁶⁴

Saddam döneminde Irak, diğer bölge ülkeleri ile karşılaştırıldığında önemli ölçüde bir kentli nüfusa ve kalifiye işgücüne sahiptir. Askeri açıdan ise, Mısır dışında diğer bütün Arap Ülkeleri arasında en fazla teknik bilgiye sahip ülke konumundadır.

1991–1995 yılları arasında uygulanan ambargo ve OFF (Oil for food) sisteminin başlaması ile yeterince petrol gelirleri sağlanamaması, Irak hükümetini sürekli para basmak zorunda bırakmıştır. Bu dönemde, fiyatlar yükselmiş, enflasyon %237'lere kadar çıkmış ve peşinden sıkı para politikası uygulamaya konulmuştur.

OFF ile üretim miktarı kısıtlanmış olan petrolden elde edilen gelirler, döviz ve mal piyasalarında uygulanan farklı kurlar, dağıtılan karnelerin piyasada satılması, gayri-hukuki işlemler, petrol ve petrol ürünleri kaçakçılığı ve benzeri birçok etken ekonominin daha da kötüye gitmesine sebep olmuştur. 1991–1996 döneminde, petrol dışı GSMH, sabit ya da düşme eğilimi göstermekteyken, OFF'nin uygulanmaya başlanması ile artmıştır. 2000–2002 yılları arasında GSMH'deki artış oranı %5,2 olarak gerçekleşmiştir. 1991–2002 döneminde Irak özel sektörü; ekonomik faaliyetlerini Türkiye, Ürdün, Körfez Ülkeleri, Suriye ve İran'la yapılan "BM denetimi dışı ticaretle" ve Irak Hükümeti tarafından OFF yoluyla, ya da yasadışı petrol ticareti vasıtasıyla güçlendirilmiş, böylece ekonomik kalkınmanın sağlanması hedeflenmiştir.⁶⁵

Irak savaş süresince, savunma harcamalarını karşılamak için büyük miktarda dış borçlanmaya gitmiştir ve dış borç stoku, 2001 yılında 62 milyar dolara, 2002 yılında ise 120 milyar dolara ulaşmıştır. Irak'ın harcama kalemlerinden en önemlisi savunma harcamaları olmuş ve 2002 yılında yaklaşık olarak 1,3 milyar dolara ulaşmıştır.⁶⁶

Irak'ın ekonomik gücü büyük ölçüde, petrol ihracından gelen gelire dayanmaktadır. Yukarıda da açıklandığı üzere Irak, Suriye ve Türkiye üzerinden boru hatlarıyla petrol ihraç edebilirken İran, ihracatını büyük ölçüde Basra Körfezi'nden gerçekleştirmiştir. Kısacası Basra Körfezi'ndeki petrol sevkiyatının kesintisiz sürmesi,

⁶⁴Hakan Yıldız, **Büyük Oyun, Irak-Musul-Kerkük Üçgeni**, IQ Yayıncılık, İstanbul, 2004, s.179.

⁶⁵ T.C. Bağdat Büyük Elçiliği, Ticaret Müşavirliği, **Irak Ülke Raporu**, 2009.

⁶⁶ The Economist Intelligence Unit-EIU, 2003.

Irak'ın değil, İran'ın işine gelmiştir. Bu sebeple Irak, petrol taşıyan İran gemilerine saldırılar düzenlemeye başlamıştır. İran da bunu karşılıksız bırakmamış, Irak'ın petrol tesislerine saldırmıştır.

Körfez petrol ticaretinin zarar görmesi, ABD'nin savaşa aktif olarak katılmasına yol açmıştır. ABD ve müttefikleri (Avrupa Ülkeleri ve Japonya) büyük ölçüde Körfez petrolüne muhtaçtır ve petrol taşıma yollarının saldırıya açık olması Batı Dünyası için tehlike oluşturmaktadır. Körfez petrol yolunu açık tutmak için ABD, bir filo göndermiş ve kendi bayrağının çekili olduğu Kuveyt tankerlerini koruma altına almıştır.

1988 yılına kadar sekiz yıl aralıksız süren İran-Irak savaşı, Irak'ın büyük ölçüde ekonomik gücünü ve kaynaklarını yok etmiş ve Irak halkını göreceli bir refah toplumundan, ekonomik zorluklar içinde yaşayan bir halk haline getirmiştir. Savaş, yüz binlerce yaşama, pek çok çevre sorunlarının oluşumuna, altyapı projelerinin durmasına, geniş nüfus kitlelerinin göç etmesine neden olmuştur. Bu savaş boyunca yaklaşık 262 bin İranlı ile 102 bin Iraklı'nın canından olduğu ve 700 bin kişinin yaralandığı tahmin edilmektedir. Bunun yanı sıra, savaş sona erdiğinde Irak, yaklaşık 74–91 milyar dolarını, İran ise 94–112 milyar dolarını boşuna harcamıştır. Ayrıca bu rakamlara, petrol ve tarım ürünlerinden doğan kayıplar da eklendiğinde bu miktarların Irak için 561 milyar dolara, İran için ise 627 milyar dolara çıktığı görülmektedir.⁶⁷

Savaşın başlangıcında Irak taarruzları başarı göstermiş, ancak ilerleyen yıllarda İran dengeyi sağlamış, kaybettiği toprakları geri almıştır. Hatta bazı bölgelerde Irak topraklarına girmiştir. Temmuz 1988'de, Birleşmiş Milletler aracılığı ile taraflar arasında ateşkes anlaşması imzalanmıştır.

Sekiz yıl süren savaş, her iki ülkenin de kaynaklarının tükenmesine ve finansal açıdan darboğaza girmelerine yol açmıştır. Savaşın hasarını gidermek maksadıyla Körfez ülkelerinden ve batılı finans kurumlarından yüklü miktarlarda borç alınmak zorunda kalınmıştır. Bu durum, Irak ekonomisi üzerinde büyük bir maliyet oluşturmuştur. Ayrıca, savaş sırasında, özellikle petrol üretim ve işleme tesislerinin,

⁶⁷ El Farim Karsh, **The Iran-Iraq War; Impact and Implications**, London, 1989, s.130.

limanların tahrip edilmesi, savaşın sona ermesine rağmen Irak'ın savaş öncesi petrol üretim seviyesine ulaşmasını uzun süre geciktirmiştir.

İran Savaşı süresince, sulama tesislerinin bakımsızlığı ve arıtma tesislerindeki hasarların oluşturduğu tuz bataklıkları, özellikle ülkenin güneyindeki tarım faaliyetlerini olumsuz olarak etkilemiştir. Bu süre boyunca Irak, tarımsal ürünleri ithal etmek zorunda kalmış; bu da köyden kente göç olgusunu ve bunun beraberinde de sosyal problemleri ve işsizliği ortaya çıkarmıştır.

İran'la sekiz yıl süren savaşın ardından daha iki yıl geçmeden, dünya kamuoyu bu kez Saddam Hüseyin'in 2 Ağustos 1990'da Kuveyt'i işgaline şahit olmuştur. İşgalin nedeni olarak; geçmişte Kuveyt'in Basra'nın bir kazası, Irak'ın 19. ili olduğu öne sürülmüştür. Kuveyt'e ait olan Varba ve Bubiyan adalarının, Irak'ın güvenli bir şekilde petrol ihracını engellemesi ve bundan kaynaklı Saddam Hüseyin'in bölgesel bir güç olma hedefinin zarar görmesi de işgalin nedenleri arasında görülmektedir. Irak ayrıca, İran Savaşı boyunca Kuveyt'in kendisine ait petrolü çaldığını ve üretimi yüksek tutmak suretiyle petrol fiyatlarının düşmesine neden olduğunu bu yüzden de ülkesinin zarar gördüğünü ileri sürmüştür. Bu zararın ödenmesi için de 50–80 milyar Dolar civarındaki borcunun silinmesini istemiştir.

23 Şubat 1991'de Irak'a karşı, yaklaşık yüz saat süren kara saldırısı başlatılmıştır. Bunu yoğun hava akınları takip etmiştir. Bu saldırılar sonucunda Irak, Kuveyt'i ilhak kararını kaldırmak ve tazminat ödemek başta olmak üzere bütün şartları kabul etmek zorunda kalmıştır. Bu şekilde Körfez Savaşı fiilen sona ermiştir. 1991 yılı Nisan ayının ilk haftasında, Irak'ın, BM Güvenlik Konseyi tarafından ortaya konan ateşkes şartlarını kabul ettiğine dair yazılı müracaatı ile de savaş, resmen sona ermiştir.

Savaş sonunda Irak'ın nükleer ve kimyasal tesisleri yok edilmiş, savaş öncesi dünyada 4. sırada yer alan askeri gücü tamamen sona ermiş ve ekonomisi çok derin bir yara almıştır. Bu savaşın, Irak'a 200 milyar dolar, Kuveyt'e 100 milyar dolar, koalisyon güçlerine ise 75 milyar dolara mal olduğu tahmin edilmektedir.⁶⁸

6 Ağustos 1990'da BM Güvenlik Konseyinin aldığı 661 sayılı kararla

⁶⁸El Farim Karsh, a.g.e., s.137.

uygulamaya konan ekonomik yaptırımlar, Körfez Savaşı'nın sona ermesinden sonra da sürdürülmüştür. Bu yaptırımlar neticesinde, Irak'ın en önemli gelir kaynağı olan petrol satışı düşmüş, yaşam şartları oldukça kötü bir hale gelmiş, hastanelerde ilaçlar tükenmiş, bebek ölüm oranları hızlı bir şekilde artmıştır. Ayrıca temiz içme suyu da zor bulunur hale gelmiştir.

Diğer taraftan çok hızlı artan enflasyon, Irak'taki orta sınıfı neredeyse yok olma noktasına getirmiş; bir zamanlar beslenme, eğitim ve kamu hizmetleri konusunda bölge ülkeleri standartlarının çok üstünde olan Irak, acımasız bir felaketle karşı karşıya kalmıştır. 1990'dan önce ülkedeki kişi başı GSMH 3 bin doların üzerindeyken, 2001 yılına gelindiğinde 500 doların altına düşmüş ve Irak, dünyanın en yoksul toplumlarından biri haline gelmiştir.⁶⁹

1.3.3.3.4. Irak'a Uygulanan Ekonomik Ambargonun Sonuçları

Ambargo Irak Hükümetini ve Saddam rejimini cezalandırmak amacıyla uygulandığı belirtilse de bu, Irak halkına ve çevresindeki ülkelere (Ürdün, Lübnan, Mısır ve Türkiye) büyük zararlar vermiştir.

Irak'taki Yaptırımlar Komitesinin bilgisi dışında, günde 100.000 varil petrolün Irak Hükümeti'nce, Ruslara Körfez üzerinden satıldığı iddia edilmiştir. 1997–1999 arası dönemde çoğunluğunu çocukların oluşturduğu 720.000 kişinin öldüğü tespit edilmiştir. Kirli su ve bakımsızlığın yol açtığı hastalıklar, ölümlerle sonuçlanmıştır. BM Yardım Koordinatörü Başkanı, 2000 yılı Şubat ayında görevinden istifa etmiş, Irak'a uygulanan yaptırımların sadece halka zarar verdiğini, hükümeti kesinlikle etkilemediğini belirtmiştir.⁷⁰

Dünya kamuoyunda oluşan genel kanı, Irak'a uygulanan yaptırımların teorik ve hukuksal anlamda bir ambargodan beklenen nitelikte olmadığı ve masum insanları cezalandırmaya yönelik davranışların, uluslararası bir örgüt tarafından işlendiği yönündedir. BM İnsan Hakları Alt Komitesi raporlarında da bu gerçekler, kısmen dile

⁶⁹El Farim Karsh, **a.g.e.**, s.98.

⁷⁰Tayyar Arı, **Irak, İran ve ABD Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya**, Alfa Basım, İstanbul, 2003, ss.490-491.

getirilmiştir. Netice itibariyle çok sayıda insanın ölümüyle sonuçlanan ambargo, hükümete değil halka yönelik bir uygulama olmuştur.⁷¹

Yüksek okuryazar oranı ile Ortadoğu ülkelerine göre daha iyi bir gelişim düzeyinde olan Irak, Batılı Ülkeler tarafından uygulanan ekonomik yaptırımlar neticesinde çok büyük zararlar görmüştür. Sosyal yapıda büyük yaralar oluşmuş ve halkın en temel ihtiyaçları bile karşılanamaz hale gelmiştir.

1.3.3.3.5. Irak'ta ABD Müdahalesine Kadar Yaşanan Gelişmeler

Saddam, 1988 yılının ilkbahar ve yaz aylarında kuzeyde Kürtlere karşı yürüttüğü sekiz askeri saldırıya, Kur'an sürelerinin birinin adı olan ve "Kutsal savaş ganimetleri" anlamına gelen "Enfal" adını vermiştir. Baas rejiminin, hem askeri, hem de sivil hedeflere karşı, sistematik olarak kimyasal silahlar kullanması sonucunda, yaklaşık 3.000 köy yok olmuş ve 180.000 kişi hayatını kaybetmiştir. 2004 yılında, kurbanlarının gömüldüğü toplu mezarlar ortaya çıkarılmıştır. Sadece ölümler değil, göçe zorlanan 1,5 milyon insan açısından da büyük bir yıkım ile sonuçlanan harekât, insanlık tarihinin sivillere yönelik olan en ağır suçlardan biri kabul edilmiştir.⁷²

Körfez Savaşı'nda Irak'ın yenilgisinden sonra, ülkede Saddam yönetimini hedef alan halk ayaklanmaları başlamıştır. Saddam yönetimi elinde kalan kuvvetlerle bu ayaklanmaları bastırmayı başarmıştır. Önce, Mart 1991'de, Basra ve çevresinde başlayarak Bağdat'a kadar sıçrayan Şii ayaklanması yaşanmış ve ayaklanma sert biçimde bastırılmıştır. Birkaç gün sonra da kuzeyde Kürt ayaklanması başlamıştır.⁷³

Ayaklanmalara karşı girişilen sindirme hareketleri, başka bir bunalımın doğmasına neden olmuştur. Katliamdan korkan yaklaşık 1,5 milyon Kürt mülteci, Türkiye ve İran sınırına yığılmıştır. Birleşmiş Milletler önderliğinde bu mülteciler için, bir kurtarma harekâtı başlatılmıştır.⁷⁴

1991 yılının Nisan ayında ABD, 36. paralelin kuzeyinde yani Kürt bölgesinde,

⁷¹Tayyar Arı, **Irak, İran ve ABD Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya**, Alfa Basım, İstanbul, 2003, s.492.

⁷²Kerim Yıldız, **Irak Kürtleri**, Belge Yayınları, İstanbul, 2005, s.60.

⁷³Countries and Their Cultures. Iraq, <http://www.everyculture.com/Ge-It/Iraq.html>, Erişim Tarihi: 11.12.2011

⁷⁴Ahmet Küçükaslan, **Irak Ülke Raporu**, T.C. Başbakanlık Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, 2011, s.15.

-ilerleyen zamanlarda fiili bir Kürt yönetiminin oluşacağı bölgede- Irak'a, karada ve havada faaliyet yasağı getirmiştir. Aynı yasadak, Şiiileri koruma amacıyla Kasım 1992'de 32. paralelin güneyi için de ilan edilmiştir.⁷⁵ 36. paralelin kuzeyi için getirilen faaliyet yasağını kontrol etmek amacıyla, Çekiç Güç olarak adlandırılan bir yapı oluşturulmuştur. 2003 yılı Mart ayında başlayan ABD işgaline kadar görevine devam eden ve Türkiye'de konuşlanan bu güç, Kürtlere güvenli bir yaşama alanı sunduğu kadar, örgütlenmeleri için de geniş imkânlar sağlamıştır.⁷⁶

Birleşmiş Milletlerin 1991 yılı Ağustos ayında, Irak'a koyduğu ticaret ambargosu, Körfez Savaşı sonrasındaki ateşkese rağmen kaldırılmayarak yürürlükte kalmaya devam etmiştir. Ancak 1995 yılında, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 986 sayılı kararıyla, Irak'ın gıda ve ilaç ihtiyacı için petrol ihraç etmesine izin verilmiş ve ambargo kısmen yumuşatılmıştır. BM Güvenlik Konseyi'nin 3 Nisan 1991'de 2981 oturumunda aldığı 687 sayılı ateşkes koşullarını düzenleyen karar, menzili 150 km'yi geçen balistik füzeler de dâhil, kitle imha silahlarının denetimini ve imhasını da öngörmüştür.

⁷⁵ Baker and Hamilton, a.g.e., pp.16-19.

⁷⁶ <http://www.akademikbakis.org>, Erişim Tarihi: 17.10.2011.

Harita 1.7. Irak'ta ABD Tarafından İlan Edilmiş Uçuşa Yasak Bölgeler

Kaynak: www.musavirlikler.gov.tr/upload/IRQ/IRAK%20RAPOR%202.doc, Erişim Tarihi: 12.04.2012.

Denetim işleri, BM Özel Komisyonu (UNSCOM) ve Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (IAEA) tarafından yürütülmüştür. Irak'ın bu uluslararası silah denetim örgütleri ile olan ilişkileri, oldukça sorunlu yürümüştür. UNSCOM görevini daha fazla sürdürememiş ve Aralık 1998'de Irak'tan çekilmiştir.

UNSCOM'un çekilmesinin ardından ABD ve müttefik güçler, yoğun hava bombardımanları ile Irak'ı BM ile işbirliğine zorlamışlardır. Bir türlü rayına oturmayan BM denetlemeleri, Irak'ın, 2002 yılında silah denetçilerinin ülkeye gelişlerini reddetmesine kadar devam etmiştir.

Bu durum Irak için bir dönüm noktası olmuştur. ABD Kongresi, Ekim 2002'de Başkan Bush'a Irak'a savaş açma yetkisi vermiştir ve buna ilave olarak Irak'a, ülkeye

yeniden dönen silah denetçileri ile işbirliği yapmaması durumunda ciddi sonuçlarla karşılaşacağı uyarısında bulunulmuştur.⁷⁷

11 Eylül 2001’de ABD, İkiz Kulelere yapılan saldırı sonrasında aralarında Irak’ın da bulunduğu bir grup ülkeyi, şer ekseni olarak ilan etmiştir. 2002 yılının Eylül ayında BM Genel Kurulu çalışmalarında konuşan ABD başkanı George W. Bush, Irak’a yapılacak müdahaleye destek verilmemesi durumunda, BM’nin anlamını yitireceğini dile getirmiştir. Ayrıca ABD’ye şüpheyle bakan dünya liderlerine, kendilerine yardım etmedikleri takdirde, ABD’nin harekete geçmesini engellememelerini söylemiştir.⁷⁸

Irak’ta varlığı iddia edilen kitle imha silahları bulunamamıştır ve savaş için ortak bir uluslar arası uzlaşma oluşmamıştır. Buna rağmen ABD’nin tek başına yapacağı bir müdahalenin kötü örnek teşkil edeceği eleştirileri dahi, ABD ve müttefiklerinin saldırı amacıyla yaptıkları hazırlığı engelleyememiştir.

Bu süreç içerisinde ABD, Türkiye’den de Irak’a bir cephe açmak istemiştir. 1 Mart 2003’te TBMM’de yapılan ve ADB askerlerinin Türkiye’den geçişleri için izin verilmesini isteyen hükümet teskeresinin oylamasında, bu istek TBMM tarafından reddedilmiştir. Bunun üzerine ABD, müdahale planlarında değişiklik yapmak zorunda kalmıştır.

ABD, kitle imha silahlarının yayılmasının önlenmesi, Ortadoğu’dan kaynaklandığına inandığı radikal İslamcı terörün önlenmesi, enerji kaynaklarının ve arzının güvenliği, İsrail’in güvenliğinin sağlanması gibi sayılabilecek temel nedenlerden dolayı, Irak’a müdahale etmeye karar vermiştir.

Savaş hazırlıklarına hız veren ABD, 17 Mart 2003’te Saddam Hüseyin ve oğullarına ülkeyi terk etmeleri için 48 saat süre tanıyan bir ultimatoma vermiştir. 20 Mart tarihinde ise ABD ve İngiltere öncülüğündeki koalisyon güçleri, Saddam Hüseyin’in teröre verdiği desteğe engel olmak, Irak’ı kitle imha silahlarından arındırmak ve Irak’ı özgürleştirmek adına, hava ve kara harekâtını başlatmışlardır.

⁷⁷Mustafa Aydın, Nihat Ali Özcan ve Neslihan Kaptanoğlu, **Riskler ve Fırsatlar Işığında Irak’ın Geleceği ve Türkiye**, TEPAV Yayınları, Matsa Basımevi, İstanbul, 2007, s.8.

⁷⁸Mustafa Aydın, Nihat Ali Özcan ve Neslihan Kaptanoğlu, **a.g.e.**, s.14.

Koalisyon güçleri 9 Nisan'da Bağdat'a girerek Saddam Hüseyin rejimini devirmiştir. 15 Nisan'da Irak bütünüyle koalisyon güçlerinin denetimine girmiş ve ABD Başkanı 1 Mayıs'ta savaşın resmen sona erdiğini dünya kamuoyuna duyurmuştur. Bu tarihten itibaren, işgalden günümüze kadar olan süreç, kronolojik olarak incelendiğinde başlıca şu gelişmeler görülmektedir:⁷⁹

9 Mayıs 2003 - Amerika ve İngiltere, savaş sonrası Irak için, BM Güvenlik Konseyi'ne hazırladıkları tasarı metninde, ülke petrol kaynaklarının ABD ve İngiltere'nin kontrolüne geçmesini önermişlerdir.

Mayıs 2003- BM Güvenlik Konseyi, Irak'taki BM yaptırımlarını kaldırmış; ABD'nin Irak petrollerini kullanmasını kabul etmiştir.

Haziran 2003- BM silah denetçileri, Irak'ta kitle imha silahı bulunduğu dair kendilerine verilen bilgilerin doğruluğundan şüphe duyduklarını açıklamışlardır.

Temmuz 2003- Süleymaniye kentindeki Türk Karargâhına, ABD kuvvetlerince baskın düzenlenerek karargâhta görevli bazı Türk askerler, dostane olmayan bir tutumla gözaltına alınmışlardır.

Ekim 2003- Irak Teftiş Grubu, Irak'ta kitle imha silahı bulunmadığını ilan etmiştir.

Aralık 2003- Saddam Hüseyin Tikrit'te yakalanmıştır.

Mart 2004- Irak'ın geçici anayasası imzalanmıştır.

Nisan 2004- Ebu Gureyb Cezaevindeki Iraklı tutuklulara, ABD askerlerince yapılan insanlık dışı muamelelerin fotoğrafları yayınlanmıştır.

Haziran 2004- ABD tarafından geçici hükümetin başına İyad Allavi getirilmiştir.

Ekim 2004- Irak'ta incelemelerde bulunan silah denetçileri, 1991'den sonra

⁷⁹Mete Çubukçu ve Taha Özhan, **İşgal Altında İstikrar Arayışları 2010 Irak Seçimleri**, SETA Analiz, Nisan 2010, s.6.; **Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı web sitesi**, <http://www.mfa.gov.tr/irak-turkiye-ikili-iliskilerinde-son-donemde-meydana-gelen-gelismeler.tr.mfa>, Erişim Tarihi: 15.10.2011.

Saddam rejiminin kitle imha silahı ürettiğine dair delil bulunamadığını açıklamışlardır.⁸⁰

30 Ocak 2005- Iraklılar 275 üyeli meclisin üyelerini seçmişlerdir. Bu seçim, 50 yıl sonra yapılan ilk çok partili seçimdir. Geçici Ulusal Meclis, yapılan seçimlerde Şii Birleşik Irak İttifakı oy çoğunluğu ile birinci; Kürt partiler ise ikinci sırada yer almışlardır. Sünni Arapların büyük çoğunluğu bu seçimleri boykot etmişlerdir.

22 Nisan 2005- Celal Talabani cumhurbaşkanlığına seçilmiştir. Talabani, Şii İttifakın adayı Nuri El Maliki'yi, hükümeti kurmakla görevlendirmiştir.

Aralık 2005- Irak Anayasası, referandumda kabul edilmiştir.

30 Aralık 2006- Saddam Hüseyin idam edilmiştir.

Türkiye 2007'de hava, 2008'de ise Kuzey Irak'ta yerleşen teröristlere karşı kara harekâtı düzenlemiştir.

Ekim 2007- Irak Yüksek İslam Konseyi (ISCI) lideri Abdülaziz El Hekim ile Sadr Grubu lideri Muktada El Sadr, Irak'ta akan kanın durdurulması ve anlaşmazlıkların ortadan kaldırılması amacıyla bir anlaşma imzalamışlardır.

2-3 Kasım 2007- İkinci Genişletilmiş Irak'a Komşu Ülkeler Dışişleri Bakanları Toplantısı, İstanbul'da düzenlenmiştir.

26 Kasım 2007 - ABD Başkanı Bush ile Irak Başbakanı Maliki, ABD ile Irak arasında uzun süreli bir ilişki tesis edilmesini öngören "İlkeler Bildirgesi"ni imzalamışlardır.

18 Aralık 2007'de kabul edilen 1790 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararıyla, ABD önderliğindeki Çok Uluslu Güç'ün (ÇUG), BM Şartının VII. bölümü kapsamında Irak'ta kalış süresi, Irak Hükümeti'nin başvurusu doğrultusunda ve Irak Hükümeti'nin bunu son bir talep olarak değerlendirdiği de kaydedilmek suretiyle, 31 Aralık 2008 tarihine dek uzatılmıştır.

⁸⁰ Ahmet Küçükbaşlan, a.g.e., s.12.

24 Aralık 2007- Irak İslam Partisi (İİP), Kürdistan Demokrat Partisi (KDP) ve Kürdistan Yurtseverler Birliği (KYB) tarafından Süleymaniye’de bir Mutabakat Muhtırası düzenlenmiştir. Muhtıra, KDP adına Mesud Barzani, KYB adına Celal Talabani ve İİP adına Cumhurbaşkanı Yardımcısı Tarık Haşimi tarafından imzalanmıştır. Muhtırada birleşik, federal ve çoğulcu bir Irak için İİP, KDP ve KYB arasında, 21 ana hedef çerçevesinde işbirliği yapılması öngörülmektedir.

2008 yılı başı itibariyle Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattı, yeniden faaliyete geçirilmiştir. Kısa süreli kesintiler olmakla birlikte, bu hattan günde ortalama 800.000 varil petrol akışı sağlanmaktadır.

Şubat 2008- Irak Petrol Bakanı Hüseyin Şehrestani, İKBY’le sözleşme imzalayan şirketlerle, Petrol Bakanlığı arasındaki anlaşmaların iptal edildiğini ve yeni düzenlemeyle söz konusu şirketlere yapılan ham petrol satışının durdurulacağını bildirmiştir. Ayrıca işbirliği mutabakatlarının iptal edileceğini, gelecekte de Irak ham petrolünün ve petrol ürünlerinin satışı konusunda anlaşma yapılmayacağını bildiren bir mektubu, ilgili Irak makamlarına göndermiştir.

3 Şubat 2008 - Cumhurbaşkanı Talabani Kerkük’e yaptığı ziyarete atıfla, Türkmenlerle görüşüğünü, Türkmenlere Kerkük’teki idari kadroların üç ana unsur arasında eşit şekilde paylaşılacağı garantisini verdiğini söylemiştir. Şehirdeki kadroların %32’si Arap, % 32’si Türkmen, %32’si Kürt ve %4 Hıristiyanlar olmak üzere paylaşılması fikrine katıldığını ve Kerkük’ün, Anayasa’ya göre bir Irak şehri olduğunu ifade etmiştir.

10 Şubat 2008 - Eski Irak bayrağındaki Baas Partisini sembolize eden üç yıldızın silinmesiyle oluşan yeni Irak bayrağı, İKBY Parlamento Binası önünde göndere çekilmiştir.

30 Mart 2008 - Mukteda El-Sadr ülke genelindeki tüm yandaşlarına silahlı eylemlere son vererek sokaklardan çekilmeleri yönünde çağrıda bulunmuştur. Böylelikle, başta Basra ve Bağdat olmak üzere, Mehdi Ordusu ile Irak güvenlik güçleri ve ABD kuvvetleri arasında Irak’ın birçok kentinde süren çatışmalar nedeniyle Bağdat’ta 27 Mart 2008 tarihinden itibaren uygulanmış olan sokağa çıkma yasağı, 31

Mart 2008 tarihinde kaldırılmıştır.

18 Mart 2008- Genişletilmiş Irak'a Komşu Ülkeler Süreci kapsamındaki Iraklı Yerlerinden Edilmiş Kişiler Çalışma Grubu Toplantısı, Amman'da, Güvenlik Çalışma Grubu toplantısı ise 13-14 Nisan 2008 tarihlerinde Şam'da düzenlenmiştir.

22-25 Mayıs 2008 tarihleri arasında, III. Irak Uluslararası Fuarı Gaziantep'te düzenlenmiştir. Bu fuara 8.000'i yabancı, toplam 50.000 katılımcı ve 600 yabancı firma katılmıştır. Anılan etkinlik, Irak'ın yurtdışında düzenlediği ilk resmi fuar olması nedeniyle, önem taşımaktadır.

29 Mayıs 2008- Stokholm'de İsveç'in ev sahipliğinde, Birinci Yıllık Gözden Geçirme Toplantısı yapılmıştır. Eş başkanlıklarını Irak Başbakanı Nuri Maliki ve BM Genel Sekreteri Ban Ki-moon'un yaptığı toplantıya Türkiye, Başbakan Tayyip Erdoğan başkanlığında bir heyetle katılmıştır.

19 Temmuz 2008- Irak Ulusal Meclisinde yapılan oturumda, Irak Hükümetinde boş durumda bulunan bir başbakan yardımcılığı ve dokuz bakanlığa Tevafuk Grubu ile Şii Bloğundan atamalar yapılması üzerinde, mutabakata varılmış ve böylece 2007 yılının ilk aylarından beri devam eden hükümet krizi sona ermiştir.

Ağustos 2008 - Ürdün Kralı II. Abdullah, Irak'ı ziyaret eden ilk Arap lideri olmuştur. Kasım 2008'de Irak Parlamentosu ABD ordusunun 2011 sonuna kadar kalış süresini uzatan anlaşmayı onaylamıştır.

3 Kasım 2008 tarihinde, Irak Ulusal Meclisinde yapılan bir oylamayla kabul edilen Yerel Seçimler Yasasının 50. maddesine göre, *Asuri/Keldanilere* Musul'da, Basra'da ve Bağdat'ta birer olmak üzere, yerel meclislerde toplam üç sandalye ile temsil edilmeleri uygun görülmüştür. Aynı zamanda, *Yezidi* ve *Şabeklere* Musul'da, *Mandailere* Bağdat'ta birer sandalye verilmiştir. Böylece azınlıklara, Irak genelinde ve yerel meclislerde toplam altı sandalye tahsis edilmiştir.

Ocak 2009 - Yapılan yerel seçimlerde, Başbakan Maliki'nin liderliğini yaptığı blok, oyların büyük kısmını kazanmıştır.

07 Mart 2010 - Irak Parlamentosu seçimleri yapılmıştır. Bu seçimlerde hiçbir parti, hükümet kuracak çoğunluğu elde edememiştir.

Ağustos 2010 - ABD tüm muharip askerlerini Irak'tan çekmiştir.

21 Aralık 2010 - Yeni Irak hükümeti güvenoyu almıştır. Gorran Hareketi dışındaki tüm partiler hükümete katılmıştır.

10 Eylül 2011 – Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi İl Meclisi seçimleri yapılmıştır.

15 Aralık 2011 - ABD askerlerin Irak'tan çekilmesi tamamlanmıştır.

2003 ABD işgalinden günümüze kadar devam eden şiddet sürecinde, 1 milyon Iraklı'nın hayatını kaybettiği tahmin edilmektedir. Ayrıca, 3 milyon kadının dul kaldığı ve 5 milyon çocuğun da yetim kaldığı belirtilmektedir. Irak, işgalden sonra idari ve mali yolsuzluk alanında dünya çapında yedinci ülke konumuna gelmiştir. Hatta 11 Haziran 2011 tarihinde Irak Parlamentosu Başkanı Usame el Nucafy, ABD'li ve Iraklı denetçilerin verdiği bilgiye dayanarak, Irak'ın yeniden yapılandırılması için petrol gelirlerinden aktarılan 17 milyar doların çalındığını dile getirmiştir.⁸¹

Ayrıca yaklaşık 5 milyon kişi, yaşadığı toprakları terk ederek ülke içine ve dışına göç etmiştir. Ülkedeki yer değiştirmeler adeta etnik ve mezhepsel bir toplum mühendisliği görünümü arz etmektedir.⁸² 2007 yılından sonra güvenlik, eskiye nazaran nispeten normalleşme yoluna girmiştir. 2007 yılı Eylül ayında haftalık olay sayısı 1.550 iken, Ocak 2010 da bu sayı,180'e kadar düşmüştür.⁸³

1.3.3.3.6. 2010 Seçimleri ve Sonuçları

Irak'ta, daha önce ertelenen genel seçimler 7 Mart 2010 tarihinde yapılmıştır. Seçime aşağıda belirtilen grup ve ittifaklar katılmıştır.⁸⁴

Irakiye (Irakiye İttifakı): (laik Şii, Sünni) Irak Eski Başbakanı Iyad Allavi

⁸¹ <http://www.mujaz.me/coverages/2538401/read/1551507>, Erişim Tarihi:06.07.2012

⁸²Mustafa Aydın, Nihat Ali Özcan ve Neslihan Kaptanoğlu, **a.g.e.**,s.IX.

⁸³James A. Baker and Lee H.Hamilton, ss.16-19.

⁸⁴Mete Çubukçu ve Taha Özhan, **a.g.e.**, s.24.

liderliğindeki ittifak içerisinde, laik Şii'lerle laik Sünnilerin yer aldığı belirtilmektedir.

HDİ (Hukuk Devleti İttifakı): (Şii) Irak Başbakanı Nuri El Maliki'nin liderliğindeki koalisyon içinde yoğun olarak Şii'ler yer almaktadır.

İMİ (Irak Milli İttifakı): (Şii) 2005 yılında yapılan seçimlere birlik olarak giren Birleşik Şii İttifakının halefidir.

KİL (Kürdistan İttifakı listesi): KDP, KYB gibi ulusal eğilimli Kürt partileridir. Bunların dışında; IB (Irak'ın Birliği İttifakı) Sünnidir, IU (Irak Uzlaşısı) (Tavafuk) Sünnidir, GORAN Değişim Hareketi, Kürttür, KİB (Kürdistan İslam Birliği); KİC, Kürdistan İslami Cemaati yer almaktadır.

Tablo 1.2. 7 Mart 2010 Tarihinde Yapılan Irak Genel Seçimlerinde Partilerin Aldıkları Oy Miktarları ve Oranları

Partiler	Partilerin Aldıkları Oy Oranları, %	Toplam Oy sayısı
İRAKİYE (Laik Sünni-Şii)	24.48	2.851.823
HDİ (Şii)	24.02	2.797.624
İMİ (Şii)	17.98	2.094.814
KİL (Kürt)	14.48	1.686.344
GORAN (Kürt)	4.18	487.181
IB (Sünni)	2.70	314.823
IU (Sünni)	2.61	303.477
DİĞER (KİB, KİC)	9.76	1.649.185

Kaynak: Mete Çubukçu ve Taha Özhan, İşgal Altında İstikrar Arayışları 2010 Irak seçimleri, SETA Analiz, Nisan 2010, s.24.

2005'te parlamentoda mevcut 275 sandalye sayısı, 2010 yılında 325'e çıkarılmıştır. 7 Mart 2010'da yapılan seçimlere katılım oranı, %63 olarak gerçekleşmiştir. Kadınlara yönelik pozitif ayrımcılık yapmak amacıyla, parlamentodaki tüm sandalyelerin %25'i, kadın adaylara ayrılmıştır.⁸⁵

Tablo 1.2.'de görülmekte olan seçim sonuçları incelendiğinde, mevcut veriler laik İrakîye İttifakının tüm kesimlerden oy aldığını, Şii'lerin bölünmüş listelerle girdiği seçimlerde güç kaybettiğini göstermektedir. Kürtlerin etnik temelde bir seçim yaptıkları

⁸⁵Mete Çubukçu ve Taha Özhan, a.g.e., s.24.

ve Şiiilerin aksine tüm ülkede söz sahibi olmak istemedikleri, kendi bölgelerinin kendilerine yettiği sonucuna ulaşılmaktadır.

Tablo 1.3. 7 Mart 2010 Tarihinde Yapılan Irak Genel Seçimlerinde Partilerin İllere Göre Milletvekili Dağılımı

	IRAKIYE	HDİ	İMİ	KİL	GORAN	IU	IB	KİB	KİC
Anbar	11	-	-	-	-	2	1	-	-
Babil	3	8	5	-	-	-	-	-	-
Bağdat	24	26	17	-	-	1	-	-	-
Basra	3	14	7	-	-	-	-	-	-
Diyala	8	1	3	1	-	-	-	-	-
Dahok	-	-	-	9	-	-	-	1	-
Erbil	-	-	-	00	2	-	-	1	1
Kadisiye	2	4	5	-	-	-	-	-	-
Kerbela	1	6	3						
Kerkük	6	-	-	6	-	-	-	-	-
Mlysan	-	4	6	-	-	-	-	-	-
Musanna	-	4	3	-	-	-	-	-	-
Musul	20	-	1	8	-	1	1	-	-
Necef	-	7	5	-	-	-	-	-	-
Selahattin	8	-	-	-	-	2	2	-	-
Süleymaniye	-	-	-	8	6	-	-	2	1
Vasit	2	5	4	-	-	-	-	-	-
Zikar	1	8	9	-	-	-	-	-	-
Ulusal bakiye	2	2	2	1	-	-	-	-	-
Toplam	91	89	70	43	8	6	4	4	2

Kaynak: Mete Çubukçu ve Taha Özhan, İşgal Altında İstikrar Arayışları 2010 Irak seçimleri, SETA Analiz, Nisan, 2010, s.24.

Türkmenler seçime Kerkük'ün Irak toprakları içerisinde kalmasını öngören tek siyasi oluşum olarak gördükleri Irakiye İttifakı ile girmiş ve parlamentoda 12 milletvekili ile temsil edilmişlerdir. Ayrıca, Irak meclisinde, azınlıklara 8 sandalye ayrılmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

2. SADDAM SONRASI DÖNEMDE IRAK'IN İDARİ YAPISI VE SOSYO-EKONOMİK DURUMU

2.1. IRAK'IN İDARİ YAPISI

Irak'ı yönetmenin son derece güç olduğu, Arap Dünyası'nda okutulan ortaokul kitaplarında bir hikâyeye anlatılmaktadır. Miladi 661–750 yılları arasında Arap dünyasına egemen olan Emevi Hanedanlığı döneminde, Irak'ta büyük bir huzursuzluk yaşanmaktadır. Şam'da sarayı bulunan Halife Yezid, sertliği ve katılığıyla tanınan el-Hac bin Yusuf el-Sakfi'yi, Irak'a vali olarak göndermiştir. Sakfi, Irak'ın ileri gelenlerini, Kufe'deki büyük camide toplamıştır. Herkes geldikten sonra Sakfi, minbere çıkmış ve klasik Arap nesrinin şaheseri sayılan konuşmasını yapmadan önce, tam bir saat beklemiştir. Yusuf el Sakfi'nin konuşması şu sözlerle başlamaktadır: “Ey Irak halkı, ey bölücüler ve ikiyüzlüler. Emirü'l Mü'minin, okluğunu karıştırmış, beni en sert ve sağlam ok olarak seçmiş ve size atmaya karar vermiştir.” El-Sakfi Irak'taki yönetimi süresince, kendi sözleri gibi de sert uygulamalarda bulunmuştur. 14 yıl aradan sonra, ölüm döşeğinde yatarken son sözleri şöyle olmuştur: “Allah beni affetsin, zira ben 100 bin, hatta daha fazla insanı öldürdüm.”⁸⁶

Irak, kuruluşundan günümüze kadar neredeyse her yüz yılda, çeşitli istilalar ve yıkımlara maruz kalmış ve son olarak da 2003 yılında ABD işgaline uğramıştır. Irak'ı idare etmenin zorlukları, günümüzde de sürmektedir.

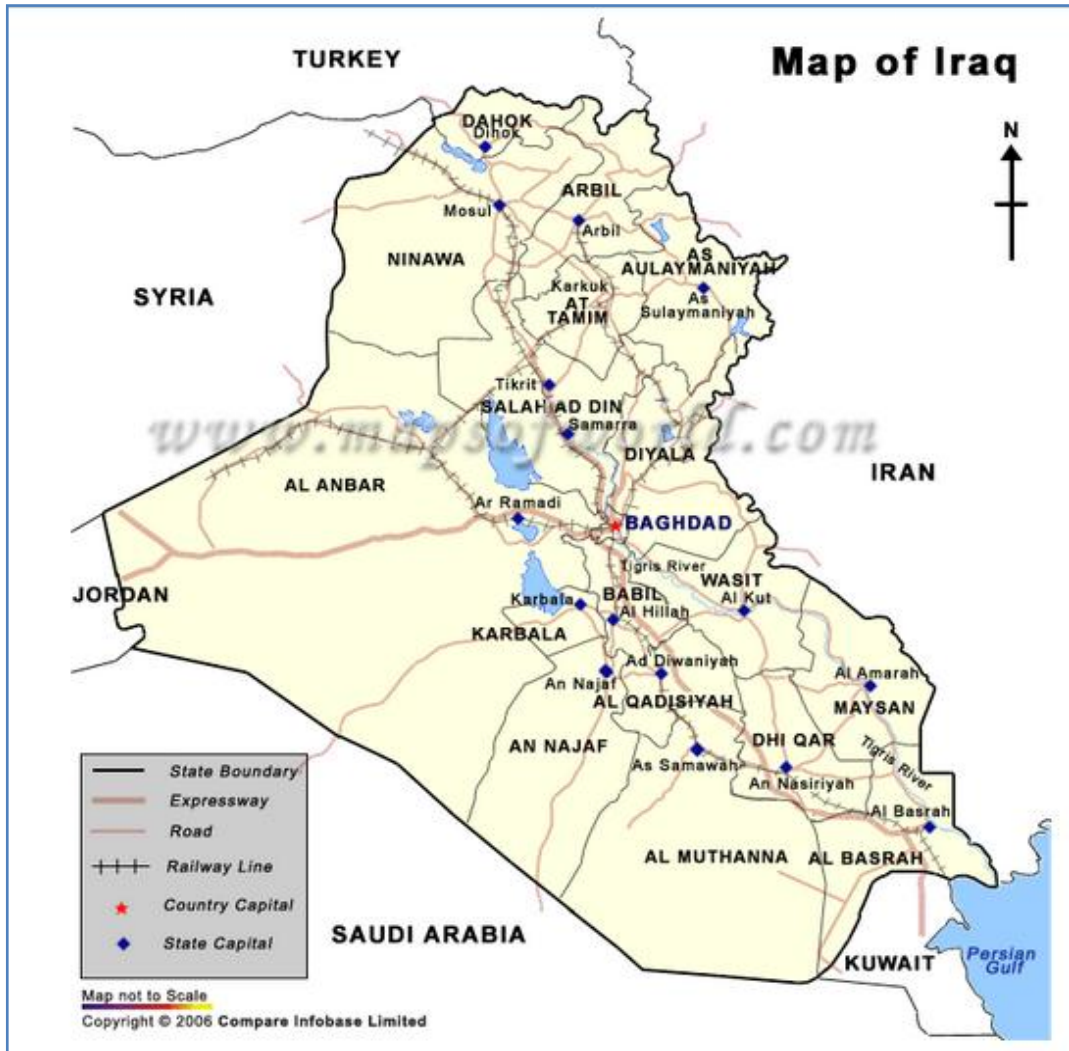
5 Ekim 2005'te yapılan referandum ile kabul edilen anayasaya göre Irak Cumhuriyeti, federal, bağımsız ve tam egemen devlet; yönetim şekli de cumhuriyetçi, temsili parlamenter ve demokratik bir yönetim olarak tanımlanmaktadır.⁸⁷ Bu anayasa, açık olmayan ve Irak'ın parçalanmasını kolaylaştıracak gibi görünen bir yapıya sahiptir. Ancak buna rağmen, halk oylamasında kabul görmesi, ABD tarafından kendi halkına karşı bir zafer gibi gösterilerek iç politikada, propaganda konusu yapılmıştır. Yeni

⁸⁶ Muhammed Heykel, a.g.e, s.115.

⁸⁷Gökhan Çetinsaya-Taha Özhan, *İşgalin 6.Yılında Irak*, SETA Yayınları, Ankara, 2009, s.47.

anayasada devletin yapısı ve yönetim şekli tanımlandıktan sonra, aşağıdaki maddelere yer verilmektedir:⁸⁸

- ❖ Devletin resmi dini İslam'dır.
- ❖ Devletin iki resmi dili vardır: Kürtçe ve Arapça. Türkmençe ve Asurice de kendi bölgelerinde resmi dildir.

Şekil 2.1. Irak Haritası

Kaynak: http://www.loadtr.com/385648-irak_haritasi.htm, Erişim Tarihi 11.07.2012

⁸⁸ COSIT, KRSO, s.4.

2.2. IRAK'IN SOSYO-EKONOMİK DURUMU

Daha önce de belirtildiği üzere Irak, sahip olduğu petrol zenginliği sayesinde ve çok kültürlü yapısı ile gerek ekonomik, gerekse kültürel açıdan tüm dünya için büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle ülke sadece petrol kaynağı olarak değil, bir medeniyetler beşiği olarak da düşünülmelidir. Bu da ülkenin sosyal yapısını önemli ölçüde etkilemektedir.

2.2.1. Sosyal Yapı

Irak'ın sosyal yapısı nüfus, eğitim ve sağlık konularına değinilerek açıklanacaktır.

2.2.1.1. Nüfus ve Demografik Yapı

Irak nüfusu, ülke tarihi boyunca çeşitli iniş-çıkışlar yaşamıştır. Irak'ın bağımsızlığına ulaştığı 1932'de, İngiliz subaylar tarafından ülkenin nüfusu yaklaşık olarak 3,5 milyon kişi olarak tespit edilmiştir. 1957 yılına gelindiğinde bu rakam 6,3 milyona ulaşmıştır. 1965'te 8 milyon ve 1977'de ise 12 milyon olan nüfus, 1992'de 19,3 milyona yaklaşmıştır.⁸⁹

Saddam, İran-Irak Savaşı sırasında ülkede doğum oranlarını artırmak amacıyla Nazi uygulamalarına benzeyen bir politika gütmüştür. Erkeklerin savaş dullarıyla evlenmesine mali teşvik sağlanmış, evleneceği kadın ortaokul mezunu ise erkeğe 200 dinar, yüksekokul mezunu ise 300 dinar ve üniversite mezunu ise 500 dinar karşılıksız yardım yapılacağı belirtilmiştir.⁹⁰

Irak nüfusu yaş ortalaması açısından değerlendirildiğinde, yaşanan savaşlardan dolayı, genç nüfusun yoğunlukta olduğu görülmektedir. Nüfusun %55'i 15-64 yaş grubu, % 42'si 0-14 yaş grubu ve % 3'ü 65 yaş ve üzeri gruba dâhildir. Ortalama ömrün yaklaşık 66,5 yıl olduğu Irak'ta, bebek ölüm oranlarının yüksekliği önemli bir sosyal

⁸⁹ İzzetullah İzzeti, **Soğuk Savaş Döneminde Irak**, Çeviren. Hakkı Uygur, Küre Yayınları, İstanbul, 2006, s.10.

⁹⁰ Kerim Yıldız, **a.g.e.**, s.118.

sorundur. 2008 yılı verilerine göre, Irak nüfusunun %75'i okuma yazma bilmektedir.⁹¹

Tablo 2.1. 2000-2009 Irak'ın Nüfusu (000)

YILLAR	TOPLAM	KADIN	ERKEK
2000	24.086	12.039	12.047
2001	24.813	12.389	12.424
2002	25.565	12.751	12.814
2003	26.340	13.124	13.216
2004	27.139	13.510	13.629
2005	27.963	13.908	14.055
2006	28.810	14.317	14.943
2007	29.682	14.739	16.058
2008	31.895	15.837	16.058
2009	32.105	15.942	16.163

Kaynak: COSIT, Irak Planlama Bakanlığı İstatistik Kurumu, 2010

Irak'ta yıllık nüfus artış hızı %2,5 düzeyindedir. Ülke nüfusu 2000 yılında 24.086.000'dan 2009 yılında 32.105.000'a yükselmiştir. (Tablo 2.1) Irak nüfusunun 2025'te 40 milyona, 2040'ta ise 50 milyona çıkması hesaplanmaktadır.⁹²

Irak'taki istatistikî kaynaklar, hali hazırda güvenilir bilgiler sunmamakla birlikte, Irak Planlama Bakanlığı tarafından kurulan İstatistik Kurumu (COSIT) bu konuda çalışmalara başlamıştır.

⁹¹ Iraq Household Socio-Economic Survey - Irak Hane Halkı Sosyoekonomik Anketi, IHSES-2007, p.34.

⁹² COSIT, KRSO, s.34.

Tablo 2.2. Irak'ta Nüfusun Eyaletlere Göre Dağılımı, 2007, (000)

EYALET ADI	NÜFUS
BAĞDAT	7.145
MUSUL	2.811
BASRA	1.913
SÜLEYTMANİYE	1.894
BABİL	1.652
Zİ KAR	1.616
DİYALA	1.561
ERBİL	1.542
ANBAR	1.486
SELAHATTİN	1.191
NECEF	1.081
VASİT	1.065
KADİSİYE	990
KERKÜK	902
KERBELA	888
MAYSAN	824
MUTANNA	615
DAHOK	505
TOPLAM	29.682

Kaynak: <http://www.cosit.gov.iq>, Erişim Tarihi: 12.05.2012.

2007 yılı verilerine göre Irak'ta en kalabalık eyalet, 7 milyon nüfusu ile Bağdat'tır. Verimli arazilere yakınlığı ve başkent olması nedeniyle Bağdat ve çevresi, nüfusun yaklaşık dörtte birini barındırmaktadır. Bağdat'ı, Musul ve Basra eyaletleri izlemektedir. Sayısal olarak Irak nüfusunun çoğunluğunu Şii'lerin oluşturmasına rağmen, Iraklı Sünniler tarih boyunca iktidarda olan kesim olmuştur. Sünnilik, Kürtler ve Türkmenlerden ziyade Araplar tarafından politik olarak kullanılmıştır.⁹³

Ülke nüfusunun % 60-65'i Şii Müslüman, % 32-37'si Sünni Müslüman, %3'ü Hıristiyan ve diğer dinlerden oluşmaktadır. Ülkede, 1,5 milyon Türkmen nüfusunun olduğu tahmin edilmektedir. Bazı kaynaklarda bu rakamın 2,5-3 milyon arasında olduğu belirtilmektedir.⁹⁴

⁹³ Veysel Ayhan-Ferhat Pirinççi, **Saddam Hüseyin Tarih Yeniden Yazılırken**, Barış Platin Kitap, Ankara, 2008, s.15.

⁹⁴ <http://www.kerkukvakfi.com/arastirmalar.asp?id=42> Erişim Tarihi 15.05.2012

(*) Dünyada Şii nüfusunun dağılımı şöyledir: İran %89, Irak %60-65, Azerbaycan %74, Bahreyn %70, Kuveyt %30, Lübnan %35-40, Afganistan % 19, Pakistan %20, Katar %20, Birleşik Arap Emirlikleri %16, Suudi Arabistan %5, Tacikistan % 5, Hindistan % 1, Suriye %11-12 (Nusayri), Yemen %70 (Zeydi).

Irak'ta sosyal yapı; aşiretler, petrol geliriyle güçlenmiş büyük şehirlerde yaşayan ekonomik üst sınıf, siyasi iktidardan güç alan seçkinler, eğitilmiş tabaka ve farklı etnik ve dini gruplardan oluşmaktadır.

Bölgedeki nüfusun büyük çoğunluğunun, ülkenin çöllerle ve güneyde bataklıklarla kaplı olması nedeniyle şehirlerde yaşadığı görülmektedir. Nüfus, başkent Bağdat ile tek liman kenti olan Basra'da ve Dicle kenarındaki Musul'da yoğunlaşmıştır. 2007 yılı "Irak Hane Halkı Sosyo Ekonomik Anketi" verilerine göre, nüfusun % 71'i şehirlerde yaşamaktadır.⁹⁵ 2008 yılı itibariyle işsizlik oranı % 15,3'tür.⁹⁶

2.2.1.2. Dini ve Etnik Yapı

Irak'ta farklı etnik ve mezhepsel grupların coğrafi olarak belirgin şekilde birbirlerinden ayrı bölgelerde yaşadıkları görülmektedir. İşgalden sonra ortaya çıkan en önemli hususlardan biri, mülteci sorunudur. Etnik ve mezhepsel gruplar arası güvenlik sorunları derinleştikçe, ülke içi ve dışı göç hareketleri yoğunlaşmış ve 2.529.000 Iraklı son 30–40 yıldır yaşanan savaşlar nedeniyle dış ülkelere göç etmek zorunda kalmıştır.⁹⁷

Öncelikle Kerkük'te yaşayan Sünni Araplar, Kürtler tarafından göçe zorlanmış ve ABD operasyonları ile mezhep savaşları sonucunda 1.800.000 Sünni Arap, Suriye ve Ürdün'e göç etmiştir. Göçmenlerin 1.000.000'i Suriye'de, 550.000'i Ürdün'de, 100.000'i Mısır'da ve diğerleri de başka ülkelerde yaşamaktadır.

Bu bağlamda 2007 yılı itibarı ile, ülkenin kuzey bölgelerinde 741.900, orta bölgelerinde 450.500, güney bölgesinde 716.000, toplam 1.908.400 Iraklı'nın yerlerinden edildiği bilinmektedir. Göç eden grupların orta ve eğitilmiş sınıflar içerisinde olması, ülke geleceğinin inşası açısından bir kayıptır.⁹⁸

Irak etnik yapı olarak, %80 Arap, %17 Kürt, %3 diğer etnik gruplardan oluşmaktadır. Irak Hane Halkı Anketi verilerine göre ise, halkın % 83'ü Arapça, % 13'ü Kürtçe, %1,5'i Türkçe ve %2,5'i ise diğer yerel dil ve lehçeleri (Asurca, Kalde dili,

⁹⁵ COSIT, KRSO, s.34.

⁹⁶ Dicle Kalkınma Ajansı Irak Çalışma Ziyareti Raporu, 2011, s.12.

⁹⁷ Türkiye'ye Yönelik Türkmen Göçü ve Türkiye'deki Türkmen Varlığı, Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi, ORSAM, Rapor No:18, Eylül 2010.

⁹⁸ Mustafa Aydın, Nihat Ali Özcan ve Neslihan Kaptanoğlu, a.g.e., s.42.

Ermenice v.s.) konuştuğunu ifade etmiştir.⁹⁹

Irak, nüfus ve sosyal yapısı ile adeta Ortadoğu'nun küçültülmüş hali veya bir minyatürü şeklindedir. Irak'taki sosyal ve etnik grupların hemen hepsinin komşu ülkelerdeki dini ve etnik gruplarla bir şekilde bağı vardır. Kürtlerin Türkiye, Suriye ve İran'daki Kürtlerle; Şii Arapların İran, Kuveyt, Bahreyn ve Suudi Arabistan'daki Şiiilerle; Sünni Arapların Ürdün ve Suriye'deki Sünnilerle ve Arap dünyasındaki İslami akımlarla; Türkmenlerin de Türkiye ile ilişkileri ve bağları bulunmaktadır.¹⁰⁰

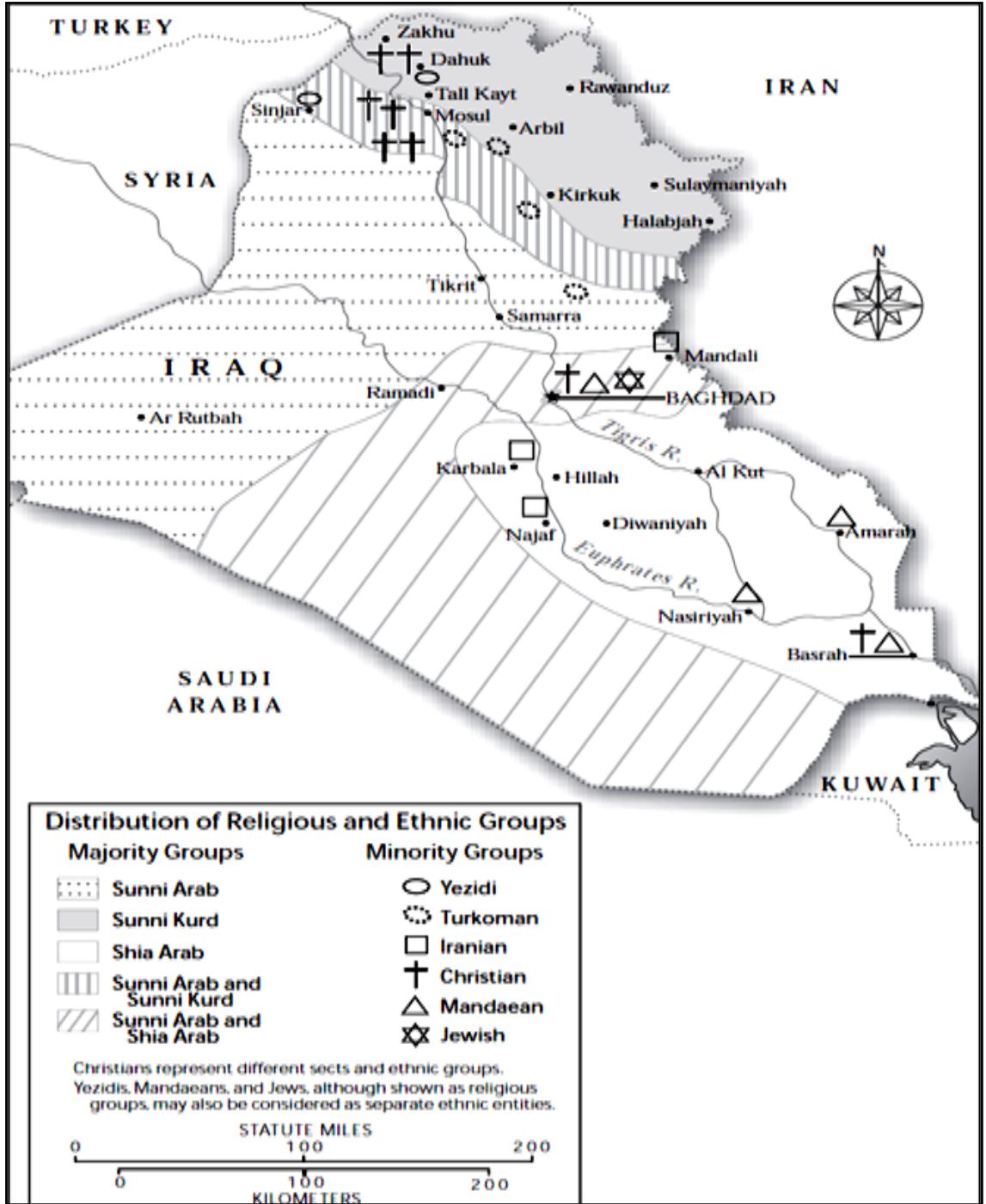
Arapların büyük bir bölümü, ülkenin orta ve güney bölgelerinde bulunmaktadır ve Sünni, Şii olmak üzere ikiye ayrılmışlardır. Bağdat, Selahaddin, Diyala ve El-Anbar eyaletlerinde yoğun olarak yerleşmişlerdir.

Etnik yapının bölgelere göre dağılımı Harita 2.1'de görülmektedir.¹⁰¹

⁹⁹COSIT, KRSO, ss.198-200.

¹⁰⁰Gökhan Çetinsaya-Taha Özhan, **a.g.e.**, s.20.

¹⁰¹Baker and H.Hamilton, s.102.

Harita 2.1. Irak'ta Etnik yapının bölgelere göre dağılımı

Kaynak: James A. Baker and Lee H. Hamilton, *The Iraq Study Group Report – A Way Forward – A New Approach*, Vintage Books, New York, 2006, s.102.

Yukarıdaki haritada görüldüğü üzere, güneyde nüfusun çoğunluğunu teşkil eden Şii Araplar, kuzeyde etnik gruplar olan Kürtler ve Sünni Araplar bulunmaktadır. Ancak bu gruplar, kendi içlerinde dini ve sosyal yapı olarak homojen değildir.

Kürtler Kırmançi ve Soran lehçesini konuşanlar olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Dini açıdan Soranlar arasında Kadirilik, Kırmançiler arasında ise Nakşibendilik ön plandadır. Şiiler on iki, Sünniler ise dört mezhebe ayrılmışlardır.

Irak Şiiler'i arasında siyasete dair üç ana eğilim bulunmaktadır. Ahmet Çelebi ve İyad Allavi gibi laik Şiiler'in yanı sıra, din adamlarının siyasetteki rolünü, eğitim ve özel hukuk düzenlemeleri ile ilgili konularla sınırlı tutan Sistani ve İslam'ın devlet yönetiminde çok etkin olmasını isteyen Sadr gibi Şii liderler de vardır.

Ülkenin güneyinde yoğun olarak Şiiler yaşamaktadır ve bunların en önemli dini merkezleri Hz. Ali'nin türbesinin bulunduğu Necef'tir. Ayrıca Kerbela'da bulunan Hz. Hüseyin ve Hz. Abbas'ın türbeleri, Şiiler'in mukaddes yerleridir. Şiiler, yoğun olarak Irak'ın ikinci büyük kenti Basra'nın yanı sıra Nasiriye, Kerbela, El-Amara, Kut gibi illerde yaşamaktadırlar.¹⁰² Her yıl İran'dan Irak'a Kerbela ve Necef Hacı için çok sayıda ziyaretçi gelmektedir. 40 gün süren ve Irak sınırından sonra gücü yetenlerin yürüyerek Kerbela'ya gittikleri bu hac için İran'da 15 yıllık sıra olduğu belirtilmektedir.

Büyük bir kısmı Sünni olan Kürtler, ülkenin kuzeydoğusunda bulunan Dahok, Erbil ve Süleymaniye illerinde yaşamaktadırlar. Irak'ı 9–11. yüzyıllarda yurt edinen Türkmenler ise, günümüzde Irak'ın orta, kuzey ve kuzeybatı bölgelerinde yer almaktadırlar. Ayrıca Kerkük, Musul, Telafer ve Mendelin yoğun olarak yaşadıkları yerlerdir.¹⁰³

2.2.1.3. Eğitim

Irak eğitim yapısı ve nüfusun eğitim düzeyi açısından değerlendirilecek olursa, yaşanan savaşlar ve bu ülkeye uygulanan yaptırımların eğitim sistemini çökme noktasına getirdiği görülür. Yaşanan işgallerden, savaş sonrası karmaşadan, ayrıca terör nedeniyle gerçekleşen göçlerden eğitim sektörü de nasibini almış, öğretmenlerden ve Üniversite hocalarından başka ülkelere iltica edenler olmuştur.

Öte yandan, Mart 2010 itibari ile ülkede 24 üniversite, 42 teknik enstitü bulunmaktadır. Irak hükümet kabinesinde eğitim ve öğretim işlerinden sorumlu 2

¹⁰²Baker and H.Hamilton, ss.16-19.

¹⁰³Ümit Ertuğrul, a.g.e., s.179.

bakanlık vardır: Bakanlıklardan biri ilk ve orta öğretimden, diğeri ise teknik, mesleki ve araştırma enstitüleri de dâhil olmak üzere orta öğretim sonrası eğitimden sorumludur.

Tablo 2.3. Irak'ta On Yaş Üzeri Bireylerin Eğitim Seviyesi, 2007, (%)

Vilayetler	Okuma Yazma Bilmeyen	Sadece Okuyan	Okuyan ve Yazar	İlkokul	Ortaokul	Lise	Teknik Okul	Lisans ve Üzeri	Diğer	Tanımlanamayan
Dahok	31,4	4,2	25,9	20,9	7,8	4,4	2,2	1,8	0,2	1,3
Musul	23,4	3,6	26,3	27,4	8	4,7	2,8	3,7	0,1	0,1
Süleymaniye	25,2	3,3	24,6	25,3	9,3	5,9	3,7	2,5	0,1	0,2
Kerkük	17,7	3,7	18,9	31,5	12,5	6,5	5,5	3,4	(.)	0,3
Erbil	27,6	4,2	24,1	22,7	9,7	5	2,7	2,6	0,1	1,3
Diala	11,3	1,3	16,2	29,8	15,3	9,6	7,8	8,3	0	0,4
Al Anbar	9,6	1,6	21,1	31,9	13,5	9,4	5,6	7,2	(.)	0,2
Bağdat	12,4	1,2	16,8	32,5	16,7	9,3	5,2	5,9	0	0,2
Babil	18,3	3,4	19,2	33,3	9,1	6,9	4,7	4,7	0,1	0,1
Kerbela	14,8	4,3	26,9	32,4	9,5	5,1	3,7	3,2	(.)	0,2
Wsit	23,4	2,3	22,5	27,6	9	7,2	4,1	3,5	(.)	0,4
Selahaddin	21,1	2,5	20,3	31,2	10,7	7,1	3,6	3,3	0	0,1
Necef	24,6	2,6	23,6	24,9	10,1	6,4	3,7	3,5	0,3	0,2
Kadisiye	26,2	2,2	22	25	10,3	5,1	4,9	3,6	(.)	0,5
Muthanna	29,6	3,2	29,9	21,7	6,7	3,9	3,1	1,4	0	0,5
Thi Qar	23,1	2,4	25,8	25,1	9,6	5,6	5	3,1	0,1	0,2
Missan	30,9	2,3	21,7	26	8,7	4,6	3,7	2	0	0,1
Basra	15,8	1,5	23,2	32,9	9,8	6,4	5,96	4,6	(.)	0,1
Toplam	19,1	2,4	21,5	29,2	11,6	6,9	4,6	4,4	(.)	0,3

Kaynak: COSIT, Republic of Iraq, Ministry of Planning, Central Organizations for Statistics and Information, 2008-2009 Iraq Annual Statistical Abstract, s.98.

Tablodan da görüleceği üzere, okuma-yazma bilmeyenlerin oranının en yüksek olduğu il 31,4 ile Dahok'tur. Oranın en düşük olduğu il ise 9,6 ile Al Anbar'dır. Lisans ve üzeri eğitimde ise en yüksek oran 8,3 ile Diala, en düşük oran olan 1,4 ile Muthanna'dır.

Irak'ta eğitim sisteminin yeniden inşası için yoğun çaba harcanmakta ve bütçeden bu alana önemli miktarda kaynak ayrılmaktadır. Irak yönetimi, özellikle

mühendislik, eğitim, bilişim, işletme, hukuk ve tıp alanlarında öğrencileri yurtdışında eğitim görmeleri için teşvik etmektedir.

Almanya, Yeni Irak'ı inşa edecek genç nesilleri ve bilim adamlarını yetiştirme işine oldukça önem vermektedir. Bu amaçla Almanya-Irak arasında karşılıklı seminerler düzenlenerek, öğretim elemanı ve uzman değişimi yapılmakta ve Iraklı öğrencilere burs sağlanmaktadır. Türkiye'nin Milli Eğitim Bakanlığına bağlı kurumların ve Türk üniversitelerinin bu konuda, diğer ülkelerle rekabette eksik ve yetersiz kaldıkları gözlemlenmektedir.¹⁰⁴

Ayrıca Irak'ta uygulanan okuma yazma seferberliği de, eğitim konusunda atılan önemli adımlardan biridir.¹⁰⁵ Geçmişte, Saddam döneminde, ülkede eğitim alanında çalışmalar yapılmıştır. Okur-yazarlık düzeyinin artmasına yönelik olarak kampanya başlatılmış, verilen eğitim sonrası okuma-yazma öğrenemeyenler hapis cezası ile cezalandırılmıştır. Bu kampanyası ile Saddam UNESCO tarafından ödüllendirilmiştir.¹⁰⁶

Ancak ambargo nedeniyle Irak ekonomisinin çökme noktasına gelmesi, ülkedeki eğitim sistemini olumsuz yönde etkilemiştir. Binlerce Iraklı çocuk, yaptırımlara rağmen okula gitmek yerine, ailesine katkı sağlamak için çalışmaya zorlanmıştır. Bu durumu düzeltmek için, Irak'ın güneyindeki öğretmenler ve bürokratlar, yoğun çaba sarf etmektedirler.¹⁰⁷

2.2.1.4. Sağlık

Irak'ın sağlık sektörü açısından ele alındığında, 1960-70'li yıllarda ülkede diğer Ortadoğu ülkelerine göre daha etkin bir sistem kurulduğu görülmektedir. Bu dönemde ülkenin sağlık sistemi, kamu tarafından finanse edilmektedir. Irak hükümet verilerine göre, kentlerde sağlık hizmetlerine ulaşım oranı % 97, kırsalda ise % 79 düzeyindedir. Tıp ve hemşirelik okulları, Ortadoğu ülkelerinin tümünden öğrenci çekmekte olup ve tıp eğitimi ücretsizdir. Tıp fakülteleri, kendi yörelerinden öğrenci

¹⁰⁴İbrahim Özdemir, **Türkiye-Irak ilişkilerinin Geleceği ve Yükseköğretim Boyutu**, <http://www.tumhaberler.com/haber/index.pl?haber=6946343>, Erişim Tarihi: 10.10.2011.

¹⁰⁵Ersal Yavi, **Hedefteki Adam Saddam**, Yazıcı Yayınevi, İzmir, 2002, s.487.

¹⁰⁶Ayhan- Pirinççi, **a.g.e.**, s.69.

¹⁰⁷Anthony Arnove, **Kuşatma Altında Irak**, Çeviren: Mehmet Harmancı, Everest Yayınları, İstanbul, 2001, ss.183-186.

kabul ettiğinden, ülke genelinde doktor ve uzman doktor dağılımı nispeten eşittir. Hemşirelik eğitimi 1933'te başlamış ve sağlık sektöründe öncelikli yer edinmiştir.

Tablo 2.4. 2008 Yılı Irak'taki Sağlık Kuruluşlarının Sayısı

Vilayetler	Hastaneler	Diğer Sağlık Kuruluşları	Kamu Klinikleri
Ninova (Musul)	17	145	30
Kerkük	8	78	22
Diala	12	79	13
Al-Anbar	12	128	17
Bağdad	77	171	88
Babil	16	92	24
Kerbela	7	39	16
Wasit	10	41	14
Selahaddin	10	71	12
Necef	9	56	15
Kasidiye	7	44	12
Muthanna	5	44	12
Thiqr	9	109	15
Missan	6	59	14
Basra	16	93	30
Toplam	221	1.249	334

Kaynak: COSIT, Republic of Iraq, Ministry of Planning, Central Organizations for Statistics and Information, 2008-2009 Iraq Annual Statistical Abstract, s.118.

Körfez harekâtı öncesi dönemde, örgütlenme bakımından Irak'ın sağlık sektörü değerlendirildiğinde, en üst basamakta Sağlık Bakanlığının yer aldığı görülmektedir. Daha sonra, her eyalette, eyaletin nüfusuna göre en az bir tane olmak üzere Sağlık Müdürlüğü, Sağlık Müdürlüklerine bağlı Sağlık Bölgeleri ve bunlara bağlı birinci basamak sağlık kurumları şeklinde teşkilatlanmıştır. Her sağlık müdürlüğü bölgesinde bir tane ikinci basamak hastane vardır.¹⁰⁸

Körfez Savaşı, savaş sonrası uygulanan ambargolar ve nihayet 2003 yılındaki ABD işgali ile halk sağlığı ve beraberinde sağlık sistemi hızla kötüleşmiştir. Irak'ta

¹⁰⁸ Feride Saçaklıoğlu, **Irak'ta Savaş ve Sağlık**, Türk Tabipleri Birliği Yayınları, Ankara, 2005, s.21.

Saddam rejimi devrildikten sonra kurulan yeni hükümetler, sektörün iyileştirilmesine yönelik çaba sarf etmişlerdir. 2009'da Sağlık Bakanlığına 4 milyar dolar tahsis edilmiştir. Halen Irak'ta 208 devlet hastanesi, 80 özel hastane ve 2000 klinik mevcuttur.¹⁰⁹

2.2.2. Ekonomik Yapı

Irak Devleti, kuruluşu itibariyle tarım ve hayvancılığa dayalı bir ekonomik yapıya sahiptir. Ülke, ekonomik açıdan iyi dönemler yaşasa da, bugün oldukça karmaşık bir süreçten geçmektedir.¹¹⁰ Bu nedenle, Irak'ın ekonomik yapısını ve mevcut durumunu anlayabilmek için ekonomi politikalarını ve ekonomik gelişme sürecini irdelemek gerekmektedir.

Saddam döneminin bittiği 2003 yılından itibaren, bölge yönetimi makro ekonomik değerlere önem vermeye başlamıştır. Para politikalarının ve mali politikaların disiplinine sıkıca uymaya çalışması sonucunda bölgede döviz kuru, faiz oranı ve enflasyon oranları istikrara kavuşmuştur. Dünya ticaret örgütüne üye olan Irak, sağlıklı mali rezervlere sahip olmak ve ülke çıkarlarına yönelik modern ticaret kanunları çıkarmak için çalışmaktadır. Bugüne kadar, yabancı sermaye yatırımlarını teşvik etmek için rekabet kanunu, tüketiciyi koruma kanunu, çevreyi koruma adına sürdürülebilir kalkınma kanunu ve istihdam kanunu çıkarılmıştır.

Irak'ın ekonomik yapısına ilişkin temel ekonomik göstergeler Tablo 2.5.'te yer almaktadır.

¹⁰⁹COSIT, p.166.

¹¹⁰Mesut Özcan, **Sorunlu Miras, Irak**, Küre Yayınları, İstanbul, 2003, s.15.

Tablo 2.5. Irak'ın Temel Ekonomik Göstergeleri (2008-2011)

	2008	2009	2010	2011
Nominal GSYİH (Milyon Dolar)	84.719	74.729	91.617	97.939
Reel GSYİH'deki Artış (%)	7,8	5,8	6,2	6,5
Kişi Başı GSYİH	3.750	3.937	4.154	4.384
Tüketici Fiyat Enflasyonu (Ort%)	2,8	1,0	6,1	4,5
Petrol Üretimi (1000 varil/ gün, ort)	2.384	2.444	2.603	2.774
Bütçe Dengesi (GSYİH'nin %'si)	13,3	-12,7	-4,7	-4,5
İhracat fob (MilyarDolar)	58,8	39,2	49,9	51,5
İthalat fob (Milyar Dolar)	37,2	35,8	42,6	48,9
Cari Hesap Dengesi (Milyar Dolar)	13,7	-0,1	3,5	-1,7
Cari Hesap Dengesi GSYİH'nin %'si	16,1	-0,1	3,8	-1,7
Ortalama Döviz Kuru	1.193	1.170	1.170	1.170
Dış Borç (Yıl Sonu, milyar dolar)	67,7	50,3	52,1	45,3

Kaynak: Economist Intelligence Unit, Irak Ülke Raporu, Mayıs 2012.

1963'ten itibaren Irak'ta devlet, bölgedeki sosyal eğilimlerin artması, milliyetçilik fikirleri ve petrol gelirleri dolayısıyla, ekonomik, siyasi ve sosyal hayatta önemli rol oynamıştır.¹¹¹ 1980'li yıllarda Arap dünyasında Suudi Arabistan'dan sonra ikinci büyük ekonomiye sahip durumdaydı. Petrol ihracatına dayalı olan Irak ekonomisinde, İran-İrak Savaşının kaybedilmesi ve BM'nin 1990 yılındaki ambargosu ile GSMH'de büyük oranda düşme görülmüştür. Bunun sonucunda çok büyük çaplı yabancı borçlanmaya gidilmiştir. Dünyada yaşanan son kriz Irak ekonomisini doğrudan etkilememiş, ancak petrol fiyatlarındaki ve taleplerindeki düşüşten kaynaklı olarak dolaylı şekilde etkilemiştir.

¹¹¹ Hamdi Genç ve Ferhat Sayım, **Ortadoğu ve Kuzey Afrika Ülkelerinin Ekonomik Yapısı, Mena Ülkeleri Ekonomileri**, MKM Yayınları, Bursa, 2011, s.25.

Tablo 2.6. Arap Ülkeleri Arasında İş Yapabilme Sıralaması (2010)

Ülke	Dünya Sıralaması	Arap Ülkeleri
Suudi Arabistan	13	1
Bahreyn	20	2
BAE	33	3
Katar	39	4
Kuveyt	61	5
Umman	65	6
Tunus	69	7
Yemen	99	8
Urdun	100	9
Mısır	106	10
Lübnan	108	11
Fas	128	12
Cezayir	136	13
Filistin	139	14
Suriye	143	15
Irak	153	16
Sudan	154	17
Komoros	162	18
Jibuti	163	19
Moritanya	166	20

Kaynak: The World Bank, *Doing Business in the Arab World*, International Finance Corporation, Abu Dhabi, 2010, s.14.

Tablo 2.6.'da görüldüğü gibi diğer Arap ülkeleri ile kıyaslandığında Irak, sıralamada oldukça gerilerde yer almaktadır. Sadece Arap ülkeleri ile olan kıyaslamada değil, dünya genelinde de Irak'ın iş yapabilme sıralaması oldukça düşüktür. Bunun sebepleri arasında, ülkedeki güvenlik sorunu, siyasi istikrar problemi, rüşvetle iş yapılması, özel sektörün gelişmemesi, yetersiz eğitilmiş iş gücünü göstermek mümkündür.

2.2.2.1. Ekonomi Politikası ve Yatırımlar

1921'de Irak kurulduğunda, ülkede tarım ve hayvancılığa dayalı bir ekonomik düzen hâkimdi. O dönemde petrol, ülke ekonomisi için sınırlı rol oynamaktaydı. İngiliz mandası döneminde, büyük arazi sahipliği, rejimin sosyal tabanını oluşturmuştur. Kırsal alanda arazilerin, bunun yanı sıra şehirlerdeki ticaret ve endüstriyel üretimin belirli ellerde toplanmış olması sadece ekonomik gücün değil, siyasi gücün de tekelleşmesine neden olmuştur.¹¹²

1950'lilere gelindiğinde petrol, Irak ekonomisinin vazgeçilmez temel unsuru

¹¹² Özcan, *Sorunlu Miras, Irak*, s.15.

olmaya başlamıştır. Irak, 1958’de krallığın devrilmesinden, 1968 yılına kadar çalkantılı bir darbeler dönemi geçirmiştir. Bu dönemde Irak’ta toprak reformu yapılmış, endüstrinin gelişmesi için 5 yıllık planlamalar yürürlüğe konmuştur.

Öte yandan Irak, 1960 yılında kurulan, petrol üretimi ve fiyatlandırılmasını düzenleme amacı taşıyan OPEC’in kurucu üyesi olmuştur. Günümüzde OPEC üyesi ülkeler, dünya ham petrol rezervlerinin üçte birine, doğalgaz rezervlerinin ise üçte ikisine sahiptir.¹¹³

1968 yılında Baas yönetimi ülkede iktidarı ele geçirmiş ve sanayileşmeye önem vermiştir. 1973’te Irak’taki yabancı petrol şirketi millileştirilmiştir ve bunun sonucunda 1968’de 488 milyon dolar olan petrol geliri, 1974’te 5,7 milyar dolar, 1980’de ise 26,5 milyar dolara ulaşmıştır.¹¹⁴

Diğer taraftan 1980 yılında başlayan İran-İrak Savaşı sırasında ülke, büyük ekonomik kayıplar yaşamıştır. Bunun sonucu olarak uzun vadeli planlamalar yapılamamıştır ve ekonomi tamamen petrole bağımlı hale gelmiştir. Savaş nedeniyle petrol ihracında büyük düşüşler olmuş, savaşın sürdürülebilmesi için dış borç alınması yoluna gidilmiştir. Savaştan sonra özellikle Kuveyt ve Suudi Arabistan’dan alınan borçların ödenmesi konusu, Kuveyt’in Irak tarafından işgaline kadar uzanmıştır.

1990–1991 Birinci Körfez Savaşı, ekonomiyi nerdeyse durma noktasına getirmiştir. Buna Saddam Hüseyin’in kendi rejimini koruyabilmek adına, ülkenin ekonomik kaynaklarını da kullanması eklenince, ekonomi iyice gerilemeye başlamıştır. Ancak savaşın ilk yıllarında Saddam Hüseyin, elindeki geniş parasal kaynakları kullanarak halkın desteğini kazanmayı başarmıştır. İlerleyen dönemlerde askerî olmayan harcamaların kısılması ve ekonomik açıdan girilen dar boğaz, ülkeyi zor durumda bırakmıştır.¹¹⁵ Tüm bunların sonucunda 06 Ağustos 1990’da, BM’nin 611 sayılı kararı gereğince ABD önderliğindeki uluslararası güç, Irak’a ambargo uygulamaya başlamıştır. Ambargo, ülke ekonomisini daha da kötüleştirmiştir. Bu süreçte BM, geliri gıda ve

¹¹³Baker and H.Hamilton, s.70-76.

¹¹⁴Chaten Abduljabar Mahdi, **II.Körfez Savaşı’ndan Sonra Irak Ekonomisi ve Irak Petrollerinin Irak Ekonomisindeki Yeri ve Geleceği**, Marmara Üniversitesi, Ortadoğu İktisadi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009, s.31.

¹¹⁵Roger Owen-Şevket Pamuk, **20. Yüzyılda Ortadoğu Ekonomileri Tarihi, İstanbul: 2002**, Sabancı Üniversitesi, İstanbul, s.228.

sağlık alanında kullanılmak kaydıyla, Irak'ın petrol ihraç etmesine izin vermiştir.¹¹⁶

Öte yandan ABD'nin Irak'ı işgali sonrası kurulan Geçici Koalisyon Hükümeti döneminde, Irak'ı yeniden yapılandırma çalışmaları ile özellikle özel sektörde birçok reform yürürlüğe konmuştur. Bu dönemde Irak Merkez Bankası bağımsız bir kuruluş olarak yeniden yapılandırılmış, para politikalarını belirleme yetkisi ile donatılmıştır.

Yine bu dönemde Yeni Irak dinarı piyasaya sürülmüş, şirketlere ve bireylere vergi kimlik numaraları verilmiş, gümrüklerden vergi toplanmaya başlanmıştır. Aynı süreçte bankacılık sektörünü düzenleyen yasa çıkarılmış, yabancı bankalara ülkede faaliyet gösterme izni verilmiştir. Çıkarılan yabancı sermaye yasası ile yabancı şirketlere, enerji alanı dışında faaliyet gösteren Irak'lı şirketlerde, %100'e kadar hisse sahibi olma olanağı getirilmiştir. Ayrıca, ülkede yeni vergi sistemine geçilmiş ve vergi gelirlerinin artması sağlanmıştır.¹¹⁷

Ülke ekonomisinde yatırımların önemi de oldukça büyüktür. 2008 yılından itibaren iç çatışmaların azalması, Irak ekonomisinin hızlı bir şekilde büyümeye başlamasını sağlamıştır. Dünya Bankasının tahminlerine göre Irak'ın, 2012 yılında %12,6 ve 2013 yılında ise % 10,2 oranında ekonomik olarak büyümesi beklenmektedir. 2010 yılında 39,7 milyar doları tutarında yabancı sermaye yatırımı sağlanan Irak'ta, 2011 yılında yaklaşık %40'lık artışla 55,7 milyar doları tutarında yabancı yatırım gerçekleşmiştir. (Tablo 2.7.)

¹¹⁶ <http://irak.ihh.org.tr/kronoloji.html>, Erişim Tarihi: 18.10.2011.

¹¹⁷ Ahmet Küçükcaslan, **a.g.e.**, s.8/45.

Tablo 2.7. Yıllar İtibariyle Irak'ta Yabancı Sermaye Yatırımları

YILLAR	TUTAR (Milyar Dolar)
2003	3,87
2004	6,74
2005	1,17
2006	5,05
2007	2,70
2008	17,93
2009	28,70
2010	39,67
2011	55,67

Kaynak: Türk Ticaret Ateşeliği Erbil'den alınmıştır. **2011 Irak Yabancı Yatırım Raporu Özeti**, Erbil, 2012, s.14.

Bağtat'ta 487 milyon dolar tutarında 1.600 adet konut inşası ile Nursoy Firması ve Musul'da 388 milyon tutarında 6.750 Mega wattlık doğal çevrim santrali inşası ile Çalık Enerji, Irak'ta yatırım yapan Türk şirketlerinden bazılarıdır.

Tablo 2.8. Sektörler İtibariyle Irak'ta Yabancı Sermaye Yatırımları, (2011)

SEKTÖRLER	TUTAR (Milyon Dolar)	(%)
Konut	14,524	26,1
Petrol ve Gaz	12,769	24,9
Elektrik	11,196	23,7
Su ve Arıtma	4,285	7,7
Savunma	2,850	5,6
Haberleşme	2,063	3,9
Sanayi	1,919	3,8
Ulaşım	1,213	2,6
Turizm	844	1,7

Kaynak: Türk Ticaret Ateşeliği Erbil'den alınmıştır. **2011 Irak Yabancı Yatırım Raporu Özeti**, Erbil, 2012, s.16.

Irak ekonomisi petrole dayalı bir yapıya sahiptir. Buna rağmen ülkede konut sektörü, son iki yıldır en çok yatırım yapılan alan olmuştur. 2011 yılında 14,5 milyar dolar tutarındaki yabancı sermaye yatırımı, konut sektörüne yönelmiştir; bu rakam

toplam yatırımların % 26,1'i oranına karşılık gelmektedir. Tahminlere göre Irak'ın, talebi karşılamak için yıllık 650 bin konut inşa etmesi gerekmektedir. Irak'taki yabancı sermaye yatırımları içinde konuttan sonra, %24,9 ile ikinci sırada petrol ve doğal gaz yatırımları, üçüncü ve dördüncü sıralarda ise, %23,7 ve %7,7'lik oranlarla alt yapısı çökmüş olan elektrik, su ve arıtma yatırımları gelmektedir.

Tablo 2.9. Irak'a Yatırım Yapan Ülkeler, 2011

ÜLKE	Milyon Dolar	(%)
Güney Kore	11,988	21.5
ABD	6,878	12.4
İngiltere	4,096	7.4
Hollanda	3,825	6.9
Türkiye	3,694	6.6
Almanya	3,172	5.7
Çin	3,093	5.6
BAE	2,959	5.3
İtalya	2,829	5.1
İran	2,184	3.9

Kaynak: Türk Ticaret Ateşeliği Erbil'den alınmıştır. 2011 Irak Yabancı Yatırım Raporu Özeti, Erbil, 2012, s.17.

Tablo 2.9.'dan da görüldüğü üzere, Irak'a yatırım yapan ülkeler incelendiğinde, Güney Kore 11,9 milyar dolarlık yatırım tutarıyla ABD'yi geçmiş ve 2011 yılında en büyük yatırımcı ülke olmuştur. Güney Koreli Hanwha şirketi, en büyük yatırımını 7,2 Milyar Dolar ile konut sektöründe gerçekleştirmiştir. Güney Kore'den sonra ise ABD, 6,8 milyar dolarla en büyük ikinci yatırımcı ülke haline gelmiştir. 2010 yılında en büyük yatırımcı ülke konumunda olan Türkiye, 2011 yılında 5. sıraya gerilemiştir.

2.2.2.2. Ekonomik Büyüme, Dış Borçlar

Irak ekonomisine bakıldığında, 1970'li yıllarda ülkede petrol ve petrol dışı sektörlerin hızla büyüme sağladığı görülmektedir. Bunda o yıllardaki petrol fiyatlarının yüksekliği, petrol üretiminin zirve yapması ve petrol ihracından elde edilen gelirlerin başka sektörlerle aktarılmasının etkisi büyüktür.

1980 yılında İran'la başlayan savaş yüzünden, petrol üretimi düşmüş ve bu düşüş ekonomide de gerilemeye yol açmıştır. İran-Irak Savaşı, 1990 yılında Irak'ın Kuveyt'i işgali ve sonrasında uluslararası güçle girişilen 1.Körfez Savaşı, ambargo ve

nihayet 2003'te ABD işgali, Irak ekonomisini istikrarsızlığa sürüklemiştir. Savaş öncesi ekonomi, zaten kötüyken İran'la sekiz yıl süren savaş sonrasında daha da kötüye gitmiştir.¹¹⁸

2003 yılında savaşın da etkisiyle ekonomik büyüme %33 oranında düşmüştür. Bu düşüş petrol sektöründe %37 ve petrol dışı sektörlerde %28 oranında gerçekleşmiştir. 2004 ve 2005 yıllarında geçici Irak Yönetiminin, ekonominin yönetilmesine ilişkin aldığı kararlar sayesinde ekonomi, bir ölçü de olsa canlanmıştır. 2006 yılında metal, ağaç, kâğıtçılık, tütün gibi sektörlerdeki olumlu gelişmeler sayesinde %10 oranında büyüme gerçekleşmiştir. 2003 yılından sonra, sanayi üretiminin düşüşünde, serbestleştirilen ve son derece düşük vergilerle desteklenen, ithalatın da etkisi büyük olmuştur. 2004 yılından sonra Irak'ın yeniden imar edilmesine yönelik çalışmalar başlatılmış ve bu durum inşaat sektöründeki büyümeyi artırmıştır.¹¹⁹

Öte taraftan 2003 işgalinden sonra güvenliğin sağlanamaması, ülkedeki tüm kurumların tasfiye edilmesine ve yenilerinin kurulmasının zaman almasına neden olmuştur, bu da ekonomiyi kötü yönde etkilemiştir. Bununla beraber güvenlik sağlandıkça ekonomide ciddi bir canlanma olmuştur. 2007 yılı sonlarına doğru özellikle petrol sektöründe başlayan hareketlilik, bütçede ve hükümet harcamalarında olumlu bir takım gelişmelere sebep olmuştur. 2008 yılı Mayıs ayında son beş yılın en yüksek üretim seviyesine ulaşılmıştır. Sağlanan ekonomik iyileşmenin temelinde, ülkede görece güvenlik ve politik istikrarın sağlanması ve petrol gelirleri ile birlikte yatırım bütçesinin de iyileşmesinin payı oldukça büyüktür. Irak Merkezi İstatistik Kurumu (COSIT) verilerine göre 2007 yılında Irak %4,1 büyümüştür ve bu artış petrol sektöründe %9-10, petrol dışı sektörlerde ise %3 seviyesinde gerçekleşmiştir.

2011 yılında ekonomisi en çok büyüyen ülkeler arasında %10,9 büyüme ile Irak dördüncü sıradadır¹²⁰.

¹¹⁸Joseph E. Stiglitz, **Üç Trilyon Dolarlık Savaş Irak Savaşı'nın Gerçek Maliyeti**, ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2009, ss. 134-135.

¹¹⁹ Irak Ülke Raporu, **Bağdat Büyük Elçiliği Ticaret Müsteşarlığı**, Ekim 2008. s.16.

¹²⁰ The Economist & Tempo Dergisi, "2012'de Dünya" özel sayısı, s.82.

Tablo 2.10. 2003-2009 Döneminde Irak'ta Büyüme Oranları

Yıllar	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Reel GSYİH Büyümesi (%)	-33.1	23.0	3.3	1.9	1.5	7.8	5.4

Kaynak: The Economist Intelligence Unit, Iraq Report, 2011 www.eiu.com. (01.05.2012)

2008 yılında GSYİH 70 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Irak'ın son yıllarda bütçe gelirlerinin % 90'ının petrol satışından elde edilmesi öngörülmektedir.¹²¹ Bu da göstermektedir ki, Irak'ın büyümesi uzun yıllar petrole ve petrol fiyatlarına bağlı kalacaktır. Irak Parlamentosu tarafından kabul edilen 2012 bütçesinde, gelirler 87,4 milyar dolar, giderler ise 100 milyar dolar olarak belirlenmiştir. Gelirler içerisinde 2,6 milyon varil/gün petrol ihracatı önemli bir yer almaktadır. Bütçenin harcama kalemi ise iki ana gruba ayrılmıştır. Bunlar; yatırım harcamaları ve idari harcamalardır. Yatırım harcamaları 31,7 milyar dolarken toplam giderler içindeki payı, yaklaşık %31'dir. Genel idari giderler ise 68, 3 milyar dolardır.¹²²

CSIS, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Merkezinin 05 Ocak 2011 tarihli ve "Irak'ın Yaklaşan Ulusal Sorunları: Ekonomi, Demografik sorunlar, Bütçe ve Ticaret" başlıklı raporuna göre, Irak'ta kişi başına düşen milli gelir, 2010'de 3.800 dolardır. Bu miktar itibariyle Irak, dünyadaki 183 ülke arasında 159'uncu sırada yer almaktadır.¹²³

Irak dış borçları açısından incelendiğinde, Paris Kulübü uzlaşması öncesinde Irak'ın 2004 yılındaki toplam borcu, 133 milyar dolardır. Bu borcun 42,6 milyar doları Paris Kulübü üyelerine olan borçlardır. Özellikle 1990 yılı sonrasında oluşan faizlerin etkisi oldukça büyüktür. Ülkenin borcunun büyük bir kısmı, Saddam döneminde yapılan askeri harcamaların finansmanı için alınan kredilerden oluşmaktadır. Özellikle İran'la yapılan savaş için alınan borçlar ve Kuveyt tarafından talep edilen savaş tazminatları çok büyük bir yer tutmaktadır.

2004 yılında ABD öncülüğünde bir araya gelen Paris Kulübünde, Irak'ın borçlarının silinmesi için uzlaşma talep edilmiştir. Paris Kulübü üyeleri ile varılan uzlaşma sonucunda, Irak'ın borçlarının üç aşamada silinmesi kararı alınmıştır.

¹²¹ Ahmet Küçükbaşlan, a.g.e., s.7/45.

¹²² <http://muhavirlikler.gov.tr/haberdetay.cfm?HaberID>, Erişim Tarihi: 12.05.2012.

¹²³ www.csis.org/files/publication/110105_Iraq_3-economy_Budget.pdf, Erişim Tarihi: 10.10.2011.

Öncelikle borçların %30'u anlaşma imzalandıktan hemen sonra silinecek, kalan kısmın faizleri ertelenecek ve kalanın da %30'u IMF ile yapılacak anlaşmanın onaylanması halinde silinecektir.¹²⁴

2.2.2.3. İş Gücü ve İşsizlik

Irak'ta, 80'li ve 90'lı yıllarda savaşlardan dolayı işsizlik, sürekli hale gelmiştir. Irak İstatistik Kurumu, işsizlik oranını 2006 yılı için %18 olarak açıklamıştır, ancak bu oranın gerçekte %40 civarında olduğu tahmin edilmektedir. Bazı eyaletlerde ise oranın %60'a kadar çıktığı belirtilmektedir. 2003 yılındaki ABD işgalinden sonra Irak'ta oluşan güvenlik sorunları, şiddet, ekonomik faaliyetlerin azalması, ordunun tasfiyesi, ülke genelinde ve eyaletlerde pazarın etnik/dinsel olarak ayrışması da işsizliği artırıcı faktörler olmuştur.

Bu bağlamda CSIS, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Merkezinin 05 Ocak 2011 tarihli ve "Irak'ın Yaklaşan Ulusal Sorunları: Ekonomi, Demografik Sorunlar, Bütçe ve Ticaret" başlıklı raporuna göre, ülkede Nisan 2010 itibariyle resmi işsizlik oranı %15,2 olarak açıklanmıştır. Ancak buna rağmen, resmi olmayan işsizlik rakamlarının %30 civarında olduğu belirtilmektedir.¹²⁵

Kamunun esas işveren olduğu, ordunun ve güvenlik birimlerinin halen en önemli istihdam alanı olduğu ülkede, özelleştirme programları ve ordunun azaltılması sonucunda, işsizlik oranının düşürülmesine çalışılmaktadır.¹²⁶

Tablo 2.11. Irak'ta Yıllar İtibariyle İşsizlik Oranları (%)

	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Erkek	30,2	29,4	19,2	16,2	11,7	14,3
Kadın	16	15	14,2	22,7	11,7	19,7
Toplam	28,1	26,8	18	17,5	11,7	15,3

Kaynak: Kaynak: COSIT, Republic of Iraq Ministry of Planning, Central Statistical Organization, **2008-2009 Iraq Annual Statistical Abstract**, s.126.

¹²⁴Bağdat Büyük Elçiliği Ticaret Müşavirliği, **Irak Ülke Raporu**, Ekim 2008.s.36.

¹²⁵Anthony H.Cordesman, Charles Loi and Adam Mausner, **Iraq's Coming National Challenges: Economy, Demographics, Budget and Trade**, Center for Strategic & International Studies-Uluslararası Stratejik Araştırmalar Merkezi, CSIS, January,5,2011, www.csis.org/files/publication/110105_Iraq_3economy_Budget.pdf , Erişim Tarihi: 10.10.2011.

¹²⁶Ahmet Küçükbaşlan, **a.g.e.**, s.8/45.

Tablo 2.11’de de görüleceği üzere, alınan önlemler sonucunda, 2003 yılında %28,1 olan işsizlik oranı, 2008’de %15,3’e gerilemiştir. Bu oranın önümüzdeki yıllarda daha aşağılara çekilmesine çalışılmaktadır.

Tablo 2.12. Irak İller İtibariyle 2008 Yılı 15 Yaş ve Üstü İşsizlik Oranları (%)

Vilayetler	Toplam	Kadın	Erkek
Nineva (Musul)	21,91	27,69	21,31
Kerkük	12,63	14,50	12,27
Diala	14,62	20,12	13,27
Al-Anbar	13,77	11,68	14,37
Bağdat	11,77	17,14	10,18
Babil	12,34	12,55	12,25
Kerbela	14,20	28,93	11,56
Wasit	12,71	13,51	12,46
Selahaddin	18,01	10,86	19,80
Necef	14,48	22,77	13,24
Kadisiye	14,78	17,21	14,14
Muthanna	24,89	11,27	26,78
Thiqr	30,81	46,93	28,22
Missan	16,58	14,39	16,78
Basra	15,51	20,07	14,89
Kuzey Irak Bölgesi			
Dahok	16,91	39,72	13,29
Erbil	13,22	36,03	7,49
Süleymaniye	11,88	27,41	7,91
Toplam	15,34	19,64	14,33

Kaynak: Anthony H.Cordesman, Charles Loi and Adam Mausner, Iraq’s Coming National Challenges: **Economy, Demographics, Budget and Trade**, Center for Strategic & International Studies-Uluslararası Stratejik Araştırmalar Merkezi, CSIS, January5, 2011, www.csis.org/files/publication/110105_Iraq_3-economy_Budget.pdf. Erişim Tarihi: 10.10.2011.

Irak iller itibariyle değerlendirildiğinde, işsizliğin en yüksek olduğu il %30,81 ile Thiqr, en düşük olduğu il ise %11,77 ile Bağdat’tır. Bağdat’taki işsizlik oranının düşük olmasının sebepleri olarak; devlet kurumlarının, ordu ve güvenlik birimlerinin burada yer olması gösterilebilir.

Tablo 2.13. Irak'ta 2005-2009 Döneminde Yapılan Emekli Maaşı Ödemeleri

Yıllar	Tutar (Dolar)
2005	949.179.842
2006	1.714.835.930
2007	3.278.791.866
2008	2.393.464.531

Kaynak: COSIT, *Annual Statistical Abstract*, 2008-2009, s.226.

Emekli maaşı ödemelerine bakıldığında, 2005 yılında 949.179.842 dolar olan tutar, 2008 yılında yaklaşık 25 kat artmış, 2,393 milyar dolara yükselmiştir.

Öte yandan, 2003–2004 yıllarına kadar Irak nüfusunun %90'ından fazlası, Ticaret Bakanlığı tarafından sağlanan gıda kartlarını kullanmıştır. Bu kartlar, ülkedeki fakirlere yönelik doğrudan gıda yardımlarını içermekte ve günlük kişi başına 1900-2000 kalori olarak hesaplanmaktadır. Bu kalori neredeyse açlık sınırına eşittir.

Aralık 2007 itibariyle günde 1 dolardan daha az geliri olan hanelerin sayısının ise %40'lara ulaştığı ifade edilmektedir. COSIT raporuna göre, karne sisteminin sürmemesi durumunda, bu oranın %50'leri aşacağı ifade edilmektedir. Ayrıca, kart sisteminin uygulanmaya devam edilmesi ile ülkede işlenmiş tarım ürünleri üretimine engel olduğu belirtilmektedir.

2005 yılı Temmuz ayında yine COSIT tarafından yapılan araştırmaya göre, 98 kazadan hanelerle görüşülmüş ve ülkede yoksulluğun hızla arttığı tespit edilmiştir. 2003–2004 döneminde %11 olan yoksulluk seviyesinin, 2005 yılında %15'e çıktığı belirlenmiştir.

2.2.2.4. Enflasyon

Irak'ta 1994 yılında %448 olan enflasyon, 2000 yılında %5'e düşmüştür ve 2002 yılında yeniden %20 seviyelerine çıkmıştır. 2003 yılından önce enflasyon üzerinde etkili olan unsurlar şu şekilde sıralanabilir;

- ❖ BM tarafından Irak'a uygulanan ithalat yasağı ve bu yasağın iç üretimi

azaltması,

- ❖ 1991–1994 yılları arasında Irak devletinin para basarak enflasyon artışına sebep olması,
- ❖ 2002 yılında beklenen ABD işgali.

Irak ekonomisi ABD işgalinden sonra büyük oranda inişli çıkışlı dönemlerden geçmiştir. Bu nedenle, ülkenin ekonomik göstergeleri dengeli bir yapıdan oldukça uzaktır. 2003–2007 döneminde %30 civarında seyreden enflasyonun, 2008 itibarı ile keskin şekilde düştüğü görülmektedir. Enflasyonda sağlanan bu düşüşün, önceki yıllara göre daha güvenli hale gelen ülke ortamından ve 2007 yılında uygulanan sıkı para politikasından kaynaklandığı belirtilmektedir.

Irak Dinarı'nın istikrarı, temel tüketim mallarının arzındaki artış, uluslararası konjonktürde meydana gelen gelişmeler nedeniyle, enflasyonun önümüzdeki yıllar boyunca da düşük seyredeceği öngörülmektedir. Yıllar itibarıyla Irak'ta gerçekleşen tüketici fiyatları enflasyon oranları Tablo 2.14'te gösterilmiştir.

Tablo 2.14. Yıllar İtibarıyla Irak'ta Gerçekleşen Tüketici Fiyatları Enflasyon Oranları (%)

	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Tüketici Fiyatları	36.3	31.7	31.6	53.2	30.7	2.8

Kaynak: Ahmet Küçükbaşlan, Irak Ülke Raporu, Ankara: İGEME Yayınları, s.8/45.

2.2.2.5. Dış Ticaret

Irak dış ticaret verileri açısından değerlendirildiğinde, ihracat gelirlerinde petrol fiyatlarına bağlı olarak bazı yıllarda düşüşler yaşamıştır. Ancak 2004–2008 döneminde, genel olarak artış yaşandığı görülmektedir. 2008 yılı ihracatının %98'ini ham petrol oluşturmuştur. Ülkenin ithalatında ise işlenmiş petrol ürünleri, elektrik-elektronik ürünler, gıda ve tarım ürünleri, makine ve otomotiv sektörü ilk sıralarda yer almaktadır.

Bu bağlamda Irak'ın ithalatında 2008 verilerine göre Türkiye, yaklaşık 4

milyar dolarlık ticaret hacmi ile ön sıralarda yer almaktadır. Irak'ın Türkiye'den ithalatı 2004–2006 döneminde % 17 iken, 2007–2008 döneminde % 38'e yükselmiştir. Yıllar itibariyle Irak'ın dış ticaret rakamları, Tablo 2.15'te görülmektedir.

Tablo 2.15. Yıllar İtibariyle Irak'ın Dış Ticaret Rakamları (Milyar Dolar)

Milyon Dolar	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
İhracat	17,782	23,697	30,529	38,144	61,705	24,837	32,531
İthalat	19,954	20,002	18,708	25,669	37,219	34,577	37,343
Denge	-2,172	3,695	11,821	12,75	24,486	-9,740	-4,812
Hacim	37,736	43,699	49,237	63,813	98,924	59,414	69,874

Kaynak: Anthony H.Cordesman, Charles Loi and Adam Mausner, Iraq's Coming National Challenges: Economy, Demographics, Budget and Trade, Center for Strategic & International Studies - Uluslararası Stratejik Araştırmalar Merkezi, CSIS, January 5, 2011, www.csis.org/files/publication/110105_Iraq_3economy_Budget.pdf, Erişim Tarihi: 10.10.2011.

Irak'ta güvenliğin tesisi ve iç çatışmaların azalmasına paralel olarak, petrol satışına dayanan ülke ihracatı, 2004-2010 döneminde önemli bir artış göstermiştir, bunda petrokimya tesislerinin hızla faaliyete geçirilmesi de etkili olmuştur. Ancak, 2008'de yaşanan küresel kriz, 2009 yılında hemen etkisini göstermiş ve bu durum, Irak'ın ihracat gelirlerinin sert bir şekilde düşmesine neden olmuştur.

Küresel ekonomide 2010 yılında yaşanan kısmi iyileşme, ihracat rakamlarını olumlu yönde etkilemiş, ancak rakamlar kriz öncesi döneme ulaşamamıştır. Örneğin, 2007 yılındaki ihracat gelirlerinin çok gerisinde kalmış, bu da ülkenin yüksek oranda cari açık vermesi sonucunu doğurmuştur.

Yıllar itibariyle Irak'ın ihracatında önemli yer tutan ülkeler, Tablo 2.16'da görülmektedir.

Tablo 2.16. Yıllar İtibariyle Irak'ın İhracatında Önemli Yer Tutan Ülkeler (Milyar Dolar)

	2004	2005	2006	2007	2008
ABD	9,204	9,647	12,231	11,894	23,072
Hindistan	1	2	5,516	5,443	9,505
İtalya	1,005	2,045	2,782	4,015	5,779
Tayvan	543	732	876	2,050	2,161
Fransa	354	515	903	1.386	2.155
Kanada	848	996	1,472	1,418	2,135
Japonya	1,170	438	911	1,020	1,516
Çin	320	416	653	766	1,380
Hollanda	280	292	527	1,062	1,347
Türkiye	468	459	376	645	1,347
Brezilya	476	523	571	272	1,186
Diğer Ülkeler	2,612	2,753	3,610	6,331	2,254
TOPLAM	17,281	18,818	30,428	36,301	53,809

Kaynak: Anthony H.Cordesman, Charles Loi and Adam Mausner, Iraq's Coming National Challenges: Economy, Demographics, Budget and Trade, Center for Strategic & International Studies - Uluslararası Stratejik Araştırmalar Merkezi, CSIS, January 5, 2011, www.csis.org/files/publication/110105_Iraq_3-economy_Budget.pdf, Erişim Tarihi: 10.10.2011.

Irak'ın ihracat rakamları incelendiğinde, ülkenin en büyük ihracat ortağının ABD olduğu görülmektedir. ABD'ye yapılan ihracatın tamamına yakını ham petrol kalemi oluşturmaktadır. Benzer şekilde, Irak'ın diğer ülkelere olan ihracat rakamlarının neredeyse tamamı, ham petrol ihracatından elde edilmiştir.

Bu durum, Irak ekonomisinin tıpkı geçmişte olduğu gibi, bugün de son derece kırılgan ve petrol fiyatlarına bağımlı olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır. Irak'ın ihracat rakamlarına bakıldığında dikkati çeken diğer bir nokta ise, enerji kaynakları konusunda yetersiz olan Hindistan'a olan ihracatın yıllar itibariyle hızlı bir artış göstermesidir. Bu durum, son yıllarda ekonomisi Çin'den sonra en büyük büyüme oranlarına ulaşmış olan Hindistan'ın, Irak'ı kendisi için bir enerji alternatifi olarak gördüğünü ortaya koymaktadır.

Irak'ın ihracatında diğer önemli ortak ise AB ülkeleridir. AB ülkeleri arasında özellikle İtalya, Fransa ve Hollanda artan ithalatları ile dikkat çekmektedir. Bu ticaretin önemli bir bölümü, Irak'tan AB ülkelerine yapılan petrol ihracatından oluşmaktadır.

Öte yandan, yıllar itibariyle Irak'ın ithalatında yer alan ülkeler aşağıdaki tabloda verilmiştir.

**Tablo 2.17. Yıllar İtibariyle Irak'ın İthalatında Önemli Yer Tutan Ülkeler
(Milyar Dolar)**

	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Türkiye	1,821	2,750	2,589	2,845	3,916	4,053
BAE	1,521	2,161	2,339	2,995	3,003	3,283
ABD	856	1,372	1,494	1,575	2,123	2,183
Ürdün	733	733	633	725	1,283	1,463
Çin	150	408	491	687	1,189	1,889
Almanya	455	340	464	439	444	494
Tayland	170	142	201	203	423	567
Hindistan	127	157	203	197	380	480
İtalya	250	362	163	131	307	386
Diğer Ülkeler	3,777	3,944	4,983	3,783	3,796	3,986
TOPLAM	9.890	12.369	13.561	13.579	16.863	18.784

Kaynak: Anthony H.Cordesman, Charles Loi and Adam Mausner, **Iraq's Coming National Challenges: Economy, Demographics, Budget and Trade**, Center for Strategic & International Studies-Uluslararası Stratejik Araştırmalar Merkezi, CSIS, January 5, 2011, www.csis.org/files/publication/110105_Iraq_3-economyBudget.pdf, Erişim Tarihi: 10.10.2011.

Türkiye, 2009 yılı itibariyle Irak'tan yapmış olduğu 4 milyar dolarlık ithalat ile Irak'ın ithalat ortakları arasında en üst sıralarda yer almaktadır. İki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi, Irak'taki Türk yatırımlarının artması ve Güney Doğu Anadolu'daki terör olaylarının azalması ile birlikte, önümüzdeki yıllarda bu miktarda önemli bir artış görüleceği öngörülmektedir.

İhracat ve ithalat verilerine ilişkin tablolar analiz edildiğinde, Irak'ın ihracatı için 2008 yılına gelinceye kadar, Türkiye'nin önemli bir kaynak olduğu, 2008 yılında

hızlı bir ivme kazandığı ve yıllar itibariyle sürekli olarak artan bir trende sahip bulunduğu görülmektedir.¹²⁷ Bu durumun iki ülke arasındaki ilişkilerin artmasına paralel olarak gelecek yıllarda da devam edeceği ve Irak pazarının -özellikle ABD ve Avrupa pazarlarının 2008 yılından sonra içine girdiği kriz ortamı gibi olağanüstü durumları da göz önünde tutulduğunda- Türk ekonomisi için bir can simidi olacağı değerlendirilmektedir.

2008 yılında Türkiye'nin en çok ihracat yaptığı ülkeler arasında Irak, 3,9 milyar dolarla 8. sırada yer alırken, 2012 yılında 2. sıraya yükselmiştir, 2013 yılında ise 1. sıraya çıkması beklenmektedir¹²⁸.

Irak için ticari açıdan oldukça önemli olan diğer bir ülke ise İran'dır. Irak'taki Şii gruplarla İran'ın yakın ilişki içinde olması, iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin gelişmesinde oldukça önemli rol oynamaktadır. Irak ve İran arasında Basra'da bir serbest ticaret bölgesi yer almakta ve müteahhitlik alanında da iki ülke arasında anlaşmalar yapılmaktadır.

IKBY'nin mevcut Başbakanı Neçirvan Barzani'nin belirttiğine göre, Irak'ın Türkiye ile olan ticaret hacmi 2011 yılında 8 milyar dolar tutarındadır. İran'la ise 4 milyar dolar seviyesinde ticaret hacmi bulunmaktadır.¹²⁹

Suriye ve Irak arasındaki ticari ilişkilere bakıldığında, 2007 yılı verilerine göre Suriye'nin ihracatında da Irak'ın %27 civarında payı olduğu görülmektedir. İki ülke arasındaki ticaret, toplam 5 milyar dolar civarındadır. Suriye ile Al Rabia ve Abu Kamal Kapıları üzerinden ticaret yapan Irak, genellikle petrol ürünleri satın almaktadır.

Irak açısından ticari olarak önemli olan diğer ülkeler ise Ürdün, Kuveyt ve Suudi Arabistan'dır. Ayrıca son zamanlarda Çin, Fransa, İtalya ve Kore gibi ülkelerle de ticari ilişkiler yürütülmektedir.

¹²⁷ 2008 yılı İtibariyle Sektör Bazında Irak İhracat Rakamları, www.cosit.gov.iq, Erişim Tarihi: 10.10.2011.

¹²⁸ Yeni Şafak, 11 Temmuz 2012.

¹²⁹ Şükrü Andaç, "Mustafa Bey Benim Kardeşim Diğer Patronları da Bekliyoruz" **Milliyet**, 07.Mayıs.2012.

2.2.2.6. Ekonominin Sektörel Dağılımı

2007 yılında Sektörlerin Irak ekonomideki dağılımı değerlendirildiğinde, sanayi sektörünün %58,8'lik payla ilk sırada yer aldığı görülmektedir. İkinci sırada %26,7 ile hizmetler sektörü, üçüncü sırada %11,9 ile tarım sektörü onu takip etmektedir. (Tablo 2.18)

Tablo 2.18. Yıllar İtibariyle Sektörlerin Irak GSYİH'deki Payı (%)

	2003	2004	2005	2006	2007
Tarım	14,3	11,4	12,6	12,2	11,9
Sanayi	53,3	60,2	57,2	57,7	58,8
Hizmetler	27,8	25,7	27,4	27,3	26,7

Kaynak: Chaten Abduljabar Mahdi, **II. Körfez Savaşı'ndan Sonra Irak Ekonomisi ve Irak Petrollerinin Irak Ekonomisindeki Yeri ve Geleceği**, Marmara Üniversitesi, Ortadoğu İktisadi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009, s.66.

2.2.2.6.1. Tarım

Irak bulunduğu coğrafi bölge itibariyle, verimli topraklar üzerinde kurulmuş bir ülkedir. Fırat ve Dicle ile sulanan verimli topraklara sahip Mezopotamya ovaları, Irak'ın en verimli bölgeleridir. Mezopotamya, tarihte organize tarımın doğduğu yer olarak kabul edilmektedir. Irak'ta 8 milyon hektar tarıma uygun arazi olmasına rağmen, bunun ancak yarısında tarımsal üretim yapılmaktadır. Gelecekte tarıma elverişli arazilerin sulanmasıyla birlikte Irak'ın petrol gibi, tarımda da söz sahibi konuma geleceği değerlendirilmektedir.

1958 yılındaki darbeden sonra Irak'ta toprak reformu yapılmıştır. 1980 öncesinde önemli bir tarım sektörüne sahip olan Irak'ta sebze-meyvecilik, hayvancılık, balıkçılık, kümes hayvancılığı alanında önemli bir üretim kapasitesi bulunmaktadır.

Irak'ın bir zamanlar verimli olan toprakları, günümüzde çöle dönmüş vaziyettedir. Ülkenin güneyindeki Divaniye'den bir yetkili, 1950'li yıllarda buğday ihracatı yapan birkaç ülkeden biri olan Irak'ın, bugün neredeyse bütün ürünleri ithal ettiğini belirtmiştir.

Öte yandan ülkenin kuzey bölgelerinde, yağışlara bağlı olarak tahıl ve tütün tarımı yapılmaktadır. Genelde dağlık olan bu bölgede küçükbaş hayvancılık da önemli

yer tutmaktadır. Mezopotamya ovalarında ise sulamaya bağılı olarak pirinç, mısır ve çeşitli sebzeler yetiştirilmektedir. Güneyde, Şattularap bölgesinde, pamuk tarımı öne çıkmaktadır. Batı Irak'taki çöl bölgelerinde ise deve yetiştirilmektedir.¹³⁰ Bütün bu yüksek tarım potansiyeline rağmen, tarımda modernizasyon yetersiz düzeydedir.

Irak'ta, savaşlar ve yaşanan istikrarsızlıklar sebebiyle tarımsal üretimde önemli düşüşler yaşanmıştır. Buna rağmen tarım sektörü, ekonominin önemli bir bölümünü oluşturmakta, iş gücünün yaklaşık %25'ini teşkil etmektedir. Dönemsel olarak meydana gelen kuraklıklar ve tuzlanma, tarım üretimindeki verimsizliğin başlıca sebebidir. Bu nedenle, arpa ve buğday ithalatının önümüzdeki dönemde de süreceği öngörülmektedir.

Diğer taraftan Eylül 2004'te yapılan araştırmalara göre, ülke bir tarım ülkesi olmasına rağmen Irak'ta nüfusun dörtte biri gıdaya muhtaç, dokuzda biri aşırı yoksul ve gıda güvenliğinden yoksundur.

Irak Yatırım Ajansına göre, gelecek birkaç yıl içinde tarım sektöründe hızlı bir gelişme öngörülmektedir. Yüksek nüfus artışı, hayat standartlarının hızla yükselmesi, verimli tarımsal kaynaklara sahip olunması, eksik istihdam edilmiş ve yer değiştirmiş çiftçilerin bölgelerine dönmesiyle bu sektörün hızla gelişeceği değerlendirilmektedir.

Irak ekonomisine ilişkin tarımsal üretim verileri yıllar itibariyle Tablo 2.19'da gösterilmiştir.

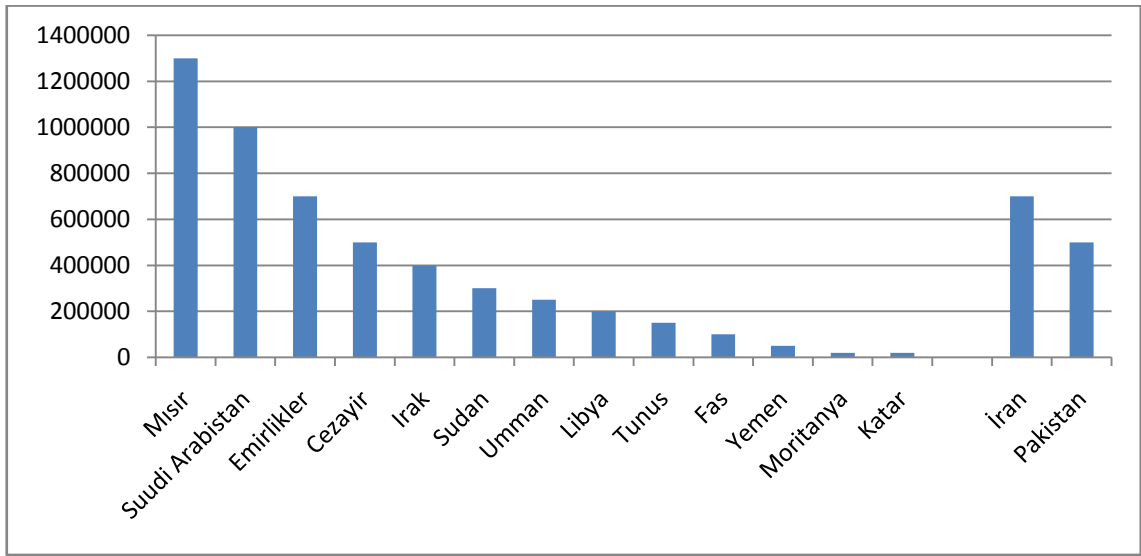
Tablo 2.19. Yıllar İtibariyle Irak Ekonomisine İlişkin Tarımsal Üretim Verileri (Ton)

Ürünler	2003	2004	2005	2006
Arpa	861.000	805.000	754.000	600.000
Hurma	868.000	875.000	404.000	404.000
Mısır	233.000	416.000	401.000	401.000
Darı	2.000	4.000	4.000	4.000
Zeytin	4.000	3.000	3.000	3.000
Buğday	2.329.000	1.832.000	2.226.000	2.226.000

Kaynak: İTO, Irak Ülke Raporu, Temmuz 2007, s.14.

¹³⁰İTO, Irak Ülke Raporu, Temmuz 2007, s.7.

Dünyadaki 120 milyon hurma ağacının %70'i Arap ülkelerinde bulunmaktadır. Hurma yetiştiriciliği Irak'ta milattan önce 4000 yılına kadar gitmektedir. Hurmanın Irak'ta çok önemli bir yeri vardır, çünkü hurma ağaçları sayısı bakımından Irak, 1960'ların başında 30 milyondan fazla ağaçla dünyada ilk sırada yer almaktaydı. Ancak, daha sonra bu sayı çarpıcı bir biçimde düşmüştür. Shatt-al Arab bölgesinin İran – Irak savaşında yok olmasıyla, hurma yetiştiriciliği oldukça azalmıştır. 1985'te hükümet hurma ağaçlarının 13 milyondan daha az olduğunu açıklamıştır. Irak 2007'de 440.000 ton hurma üretilip 37.063 ton hurmayı 9.532.000 dolara ihraç etmiştir¹³¹.

Şekil 2.2. Arap Ülkelerinde Hurma Üretimi, 2008, (Ton)

Kaynak: Loutfy I. El-Juhany, **Arap Ülkelerinde Hurma Ağaçları ve Üretimi: Sebepler ve Potansiyel İyileştirmeler**, Kral Suud Üniversitesi, Prens Sultan Çöl, Su ve Çevre Araştırma Merkezi, 2009.

2.2.2.6.2. Sanayi

2007 yılı verilerine göre, sanayi sektörünün Irak ekonomisi içindeki payı %58'dir. Son dönemlerde Irak ekonomisinin petrol ve doğalgaza dayalı olduğu öne sürülmesine rağmen, ülkede sanayi sektörünün başlangıcı 1950'li yıllara kadar gitmektedir. 1958 yılında krallığın devrilmesinden sonra ülkede devletçi bir politika uygulanmıştır. Diğer taraftan 1964 yılında, 27 büyük sanayi firması millileştirilmiştir. Bu müdahaleci politikalarından dolayı, ülkeden sermaye kaçıışı yaşanmış ve sanayi

¹³¹ Loutfy I. El-Juhany, **Arap Ülkelerinde Hurma Ağaçları ve Üretimi: Sebepler ve Potansiyel İyileştirmeler**, Kral Suud Üniversitesi, Prens Sultan Çöl, Su ve Çevre Araştırma Merkezi, 2009.

sektöründe %6 yavaşlama ortaya çıkmıştır. Buna rağmen uygulanan devletçi politika, 1990'a kadar kendi sanayisini ayakta tutacak bir yapıyı oluşturmuştur.

Ayrıca, 1980'li yıllarda Sovyetler Birliği ve Doğu Bloğu ülkeleri; Irak'ta elektrik, çimento ve ilaç sektörlerine yönelik fabrikalar kurmuşlardır. Zübeyr'de demir çelik, Bağdat çevresinde ise inşaat, çimento, şeker, dokuma ve deri gibi hafif sanayi dalları oluşturulmuştur. Irak – İran Savaşı'nda ayakta kalabilen fabrikalar, 1991 Körfez Savaşı ve 2003 ABD işgali sırasında bombalanmışlardır.

2003'ten sonra uygulamaya konan yeni sanayi politikaları ile birlikte, hantal devlet kuruluşlarının modernizasyonu ve verimli hale getirilmesi için yasal çalışmalar yapılmıştır. Ayrıca, bu alanda yatırım yapacak yatırımcılara; millileştirmeme, makine parkı, sabit sermaye ve tüm duran varlıklarını koruma altına alacak güvenceler verilmiştir.

Öte yandan, 2008 yılında Irak Sanayi ve Madenler Bakanlığınca inşaat, petrokimya, tekstil, kauçuk, demir çelik ve madenler gibi birçok sektörde fabrikaların modernizasyonu ve iyileştirilmesi için yap- işlet- devret modeli ile ihaleler açılmıştır. Ancak yatırımcılar güvenlik ortamını yetersiz bulduklarından, bu ihalelerle pek ilgi göstermemişlerdir.

Irak'taki sanayi yatırımları için sıkıntı teşkil eden bir diğer konu da, bu sektör için çok önemli bir girdi olan elektrik üretiminin yetersiz oluşudur. Irak'ın yeniden yapılanmasında en önemli konulardan biri olan elektrik üretimi, günümüzde hala ülkenin ihtiyacını karşılayacak seviyeye ulaşamamıştır. Ülkenin çoğu kesimlerinde, ancak günün belirli saatlerinde elektrik verilebilmektedir ve Temmuz 2008 itibariyle elektir arzı, elektrik talebinin sadece %51'ini karşılayabilmektedir. Enerji alanında verimliliğin artırılması için, Irak Hükümeti tarafından çeşitli çalışmalar yapılmaktadır. Ancak tüm bu çalışmalara rağmen, elektrik enerjisi konusundaki sıkıntılar tamamıyla giderilememiştir. 2007 yılı sonu itibariyle elektrik ithalatı önceki yılların iki katına ulaşmıştır. Türkiye ve İran, Irak'ın elektrik ihtiyacının 2/3'ünü karşılayan ülkelerdir.¹³²

¹³² Ahmet Küçükaslan, **a.g.e.**, s.27.

2.2.2.6.3. Hizmetler

Irak'ın hizmetler sektörüne bakıldığında, ülke içindeki payının çok da yüksek olmadığı görülmektedir. 2007 yılı verilerine göre, hizmet sektörünün Irak ekonomisi içindeki payı % 27'dir ve gelecekte en çok gelişme gösterecek sektörlerin başında yer almaktadır. Bu alanda, bankacılık ve finans sektöründe son yıllarda olumlu gelişmeler görülmektedir.

Bu bağlamda, Irak'ta 2010 yılı itibariyle Merkez Bankası hariç 45 banka faaliyet göstermektedir. Bankalardan 7'si devlet, 23'ü yerli özel sektör, 8'i yerli İslami katılım, 7'si ise yabancı özel sektör bankalarıdır. Bankacılık sektöründeki en büyük payı %85 ile 7 büyük devlet bankası almaktadır. Bunların arasında en büyükleri, Rafidein ve Rasheed bankalarıdır.

Irak'ta yeni bankacılık sisteminde faiz oranları tamamen serbest bırakılmıştır. Yabancı bankalar, tüm uluslararası işlemleri yapmaya ve döviz teminat mektupları düzenlemeye yetkilendirilmiştir. Ayrıca Merkez Bankası tarafından, yabancı bankalara yönelik dolar ile Yeni Irak dinarı ihaleleri açılmaktadır. Irak Menkul Kıymetler Borsası Yeni Yatırım Kanunu'na göre, yabancı yatırımcılar 2004 yılından bu yana faaliyette olan Irak Menkul Kıymetler Borsası'nda serbestçe alım-satım işlemi yapabilmekte ve yatırım portföyü oluşturabilmektedir. Borsada 94 şirket işlem görmekte olup bunların piyasa büyüklüğü 3 milyar Dolar civarındadır.¹³³

Turizm sektörü açısından Irak değerlendirildiğinde, BM'ye göre Ortadoğu, 2008 yılında dünyada en fazla turist ağırlayan bölgedir. 2009 yılında Ortadoğu bölgesinin GSYİH'inin %9,6'sına denk gelen 158 milyar dolar geliri, turizmden elde edeceği değerlendirilmektedir. Ülkede güvenlik sağlandıkça Irak da bu pastadan payını alacaktır. Bölge, dünyanın en eski uygarlıklarına ev sahipliği yapması, 12.000 tarihi sit alanını barındırması -her ne kadar bakım ve onarıma ihtiyaç duysalar da- ve önemli dini mekânlara sahip olması açısından dolayı, turizm sektöründeki uluslararası yatırımcıların ilgisini çekmektedir.¹³⁴

¹³³ Ahmet Küçükbaşlan, a.g.e., s.21.

¹³⁴ Dicle Kalkınma Ajansı, **Irak Çalışma Ziyareti Raporu**, 2011, s.21.

Irak stratejik yatırım planına göre, sadece Irak'taki dört büyük şehirde, önümüzdeki yıllardaki ziyaretçi sayısını karşılayabilmek için 500 otele ihtiyaç vardır. Aşure gününde ve sonraki 40 günlük süreçte, Kerbela'ya 12 milyon yerli ve yabancı ziyaretçi gelmektedir. Bunlardan yaklaşık 500.000 ziyaretçi İran, Hindistan, S.Arabistan, Kuveyt, Umman, Bahreyn'den gelmektedir. Kerbela'da 300 irili ufaklı otel olmasına rağmen, beş yıldızlı otel bulunmamaktadır¹³⁵.

2.2.3. Doğal Kaynaklar

Irak doğal kaynaklar açısından oldukça zengin bir ülkedir. Özellikle hidrokarbon kaynaklarının zenginliği sebebiyle, hem bulunduğu çevre için hem de dünya geneli açısından büyük önem taşımaktadır. Ayrıca fosfat ve kükürt yatakları bakımından da oldukça zengin yeraltı kaynaklarına sahiptir.

2.2.3.1. Su Kaynakları

Dicle ve Fırat Nehirleri, gölleri ve bataklıklarıyla Irak, su fakiri diğer Ortadoğu Ülkelerine göre su zengini bir ülkedir. Toplam su alanları 4.910 km²'dir.¹³⁶ Suyun petrolden daha önemli hale gelmeye başladığı Ortadoğu bölgesinde, beş ana su kaynağı vardır. Bunlar Nil, Asi, Şeria, Fırat ve Dicle nehirleridir. Bu bağlamda, Mezopotamya Ovası'nı sulayan Fırat ve Dicle'nin suyu Irak sınırları dışından gelmektedir. Özellikle Fırat Nehri, Türkiye ve Suriye'den gelecek su akışına bağımlıdır. Suriye ile Irak arasındaki mutabakat gereği Suriye, Fırat Nehri'nden gelen suyun %58'ini Irak'a bırakmaktadır. Bu nehirden Irak'a yılda yaklaşık 10 milyar m³ su gelmektedir.

Öte yandan Dicle Nehri'nin Fırat ile birleşmeden önce yıllık ortalama su potansiyeli 53 milyar m³'tür. Bunun 21 milyar m³'ü Türkiye'den gelmektedir. 32 milyar m³'ü ise Irak topraklarından oluşmaktadır. Irak'ta bu potansiyeli oluşturan suların büyük bölümü, Kuzey Doğu Irak'ta olup bu nehirler: Küçük Zap, Adhaim ve Diyala'dır. İran'dan doğup Dicle'ye katılan sular da Irak'ın diğer su kaynaklarını oluşturmaktadır.

Kuzey Irak Bölgesi'nde Irak'ın tüm hidroelektrik ihtiyacını karşılayacak su

¹³⁵ www.hoteliemiddleeast.com Erişim Tarihi: 15.04.2012

¹³⁶ İTO, s.6.

potansiyeli olduğu değerlendirilmektedir. Bu su potansiyelinin temelinde, bölgenin bol yağış alması yatmaktadır. Özellikle Kuzey Irak'a yılın 6 ayı yağan kar, burayı Irak'ın su deposu haline getirmektedir.¹³⁷

2.2.3.2. Petrol ve Doğalgaz

OPEC'in kurucu üyelerinden olan Irak'ın milli gelirinin %60'ı, hükümet bütçesinin ise %90'ı petrol gelirinden oluşmaktadır. Bu nedenle petrol, Irak ekonomisi için hayati öneme sahiptir. Irak ekonomisi, petrol üretimi ve petrol ticareti ile yakından ilgilidir. Dünya işlenebilir petrol rezervinin yaklaşık 138,3 milyar ton (1 trilyon 16 milyar varil) olduğu tahmin edilmektedir.¹³⁸ Bu rezervlerin yaklaşık %10'u yani 13,4 milyar tonu (99.84 milyar varil) Irak topraklarında yer almaktadır. Ülkenin batı ve güneyinde, daha yeni teknolojilerle araştırma yapıldığında petrol rezervinin, 45–100 milyar varil artabileceği değerlendirilmektedir.¹³⁹

Diğer yandan, Ortadoğu Ülkeleri dünya petrol rezervlerinin % 65'ine, Irak ise Ortadoğu rezervlerinin % 15'ine sahiptir. Buna göre Irak, Suudi Arabistan (Dünya rezervinin % 25,8'i)'dan sonra, dünyanın rezervleri bakımından ikinci (%9,7) zengin ülkesidir. ABD işgalinden önce, 1995 yılı verilerine göre, önde gelen petrol üreticisi ülkelerin bilinen petrol rezervleri ve üretim miktarları Tablo 2.20'de gösterilmiştir.

Irak'ın dünya petrol üretimi açısından ne kadar önemli olduğu, bu veriler incelendiğinde çok daha net biçimde anlaşılmaktadır. Ayrıca, Irak'ın rezerv–üretim oranının 150 yıl olduğu tahmin edilmektedir. Irak, üretim maliyeti açısından da en düşük maliyetli petrol rezervlerine sahiptir.¹⁴⁰

¹³⁷USİAD, **GAP Raporu**, 2008, s.140.

¹³⁸Tolgahan Alpyavuz, **Yeniden Yapılanma Sürecinde Irak'ta Uygulanan Siyasi ve Ekonomik Stratejilerin Türkiye Açısından Önemi**, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Strateji Bilimi Bölümü, Yönetim, Bilim ve Teknoloji Stratejileri Yüksek Lisans Tezi, Gebze, 2007, s.160.

¹³⁹Turan Silleli, **a.g.e.**, s.30.

¹⁴⁰Hayati Doğanay ve Selçuk Haylı, **Irak'ın Başlıca Coğrafi Özellikleri ve Petrol Yatakları**, s.13, http://perweb.firat.edu.tr/personel/vayinlar/fua_299/299_19111.pdf, Erişim Tarihi: 11.01.2012.

Tablo 2.20. Önemli Petrol Üreticisi Ülkelerin Petrol Rezerv ve Üretim Miktarları (1995)

	REZERV		ÜRETİM	
	Rezerv (Milyar Ton)	Dünya Rezervindeki Payı (%)	Üretim (Milyon Ton)	Dünya Üretimindeki Payı (%)
Suudi Arabistan	35,7	25,8	426,5	13,1
Irak	13,4	9,7	16,4	0,8
Kuveyt	13,3	9,6	104,4	3,7
BAE	12,7	9,2	122,8	3,5
İran	12,0	8,9	182,8	5,6
Venezüella	9,3	6,8	146,4	4,5
Meksika	7,7	5,1	151,3	4,6
Rusya Federasyonu	6,7	4,8	306,8	9,5
A.B.D	4,6	3,3	382,5	11,8
Çin	3,3	2,4	149,0	4,5
Norveç	1,1	0,8	139,9	4,3
İngiltere	1,0	0,6	130,3	4,0
Toplam	120,6	87	2.259,1	70
Dünya Toplamı	138,3	100	3.252,4	100

Kaynak: Hayati Doğanay ve Selçuk Haylı, Irak'ın Başlıca Coğrafi Özellikleri ve Petrol Yatakları, s.8, http://perweb.firat.edu.tr/personel/vayinlar/fua_299/299_19111.pdf, Erişim Tarihi: 11.01.2012.

Irak'ta petrolün varlığı 1902 yılında Kerkük, Baba Gurgur'da keşfedilmiş, ilk üretim 1927 yılında yapılmış ve aynı yıl üretilen petrol, Musul ve Kerkük çevresinden Lübnan'ın Tripoli ve İsrail'in Hayfa limanlarına petrol boru hattı ile ulaştırılmıştır.¹⁴¹

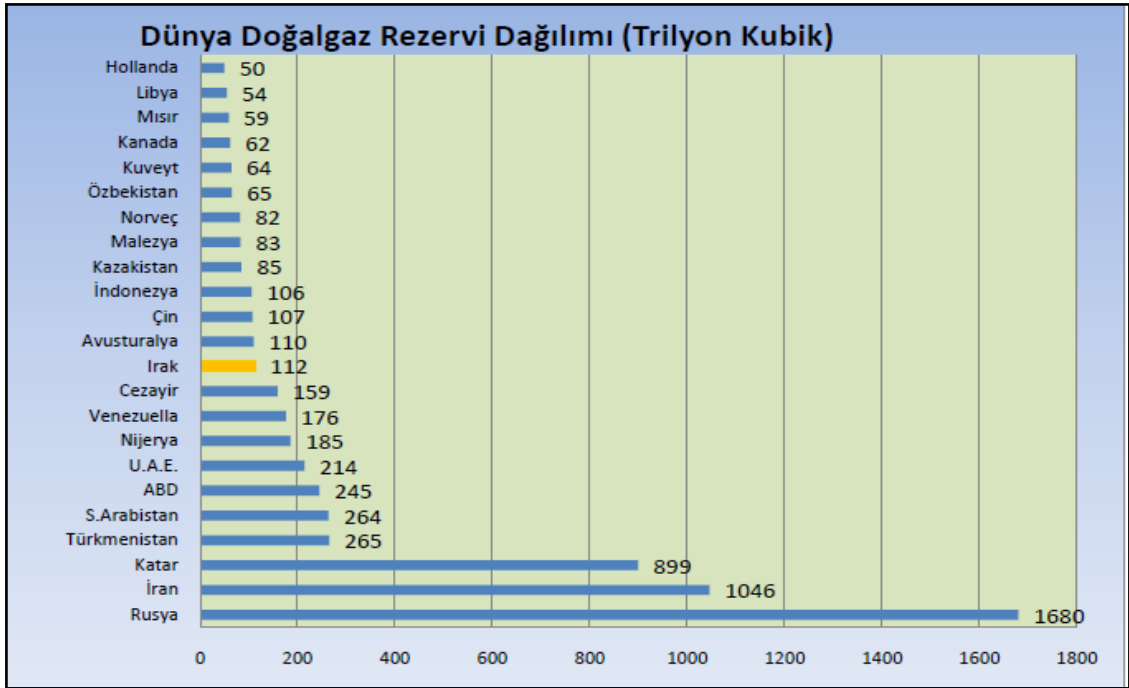
Ayrıca BP'nin (British Petroleum) 2008 tarihli raporuna göre, Irak'ın 2007 yılı sonu itibariyle kanıtlanmış petrol rezervlerinin 115 milyar varil olduğu tahmin edilmektedir. Söz konusu rezervlerin yalnızca %10'undan düzenli olarak yararlanılmaktadır. Ülkenin büyük bir bölümünde, henüz petrole yönelik araştırma yapılmadığı da göz önüne alındığında ilave rezervlerin 45 ila 100 milyar varil olabileceği tahmin edilmektedir.

1972 yılında Irak petroleri millileştirilmiştir. Irak petrol sektörü 35 yıllık Baas rejimi döneminde, Irak Petrol Bakanlığına bağlı Kuzey ve Güney petrol şirketlerince yönetilmiştir. Savaş ve ambargolara bağlı olarak, petrol üretiminde azalma ve artışlar yaşanmıştır. ABD işgalinin başlamasından sonra yok denecek seviyeye inen üretim,

¹⁴¹Hayati Doğanay ve Selçuk Haylı, Irak'ın Başlıca Coğrafi Özellikleri ve Petrol Yatakları, s.8, http://perweb.firat.edu.tr/personel/vayinlar/fua_299/299_19111.pdf, Erişim Tarihi: 11.01.2012.

2008 yılında günlük 2.42 milyon varile ulaşmıştır.¹⁴²

Petrolün yanı sıra Irak, doğalgaz kaynakları bakımından da zengin bir ülkedir. BP 2008 raporuna göre, Irak'ın belirlenmiş gaz rezervi, %70'i Basra civarında olmak üzere, 3.170 milyar m³'tür. Bu oran, dünya rezervlerinin %2'sine karşılık gelmektedir.¹⁴³ Doğalgaz rezervlerinin %70'i büyük petrol üretim alanları civarındadır. Çıkarılan gazın bir kısmı elektrik üretiminde, bir kısmı petrol kuyularında petrol üretimi için, % 40'lık kısmı ise yatırım eksikliğinden dolayı kuyuların başında yakılarak boşa gitmektedir. Dünya doğalgaz rezervlerinin ülkeler arasındaki dağılımı, Şekil 2.3'de yer almaktadır.

Şekil 2.3. Dünya Doğalgaz Rezervi Dağılımı

Kaynak: EIA, US Energy Information Administration, <http://www.eia.gov/>, Erişim Tarihi: 11.01.2012.

Ham petrol ihracı, Irak milli gelirinin %60'ını, kamu gelirinin ise yaklaşık %90'ını oluşturmaktadır. Irak Petrol Bakanlığı gelecek 10 yıl içinde mevcut günlük 2,4 milyon varil/gün olan üretim miktarını, 6 milyon varil/güne çıkarmayı hedeflemekte ve bu maksatla gerekli yatırımları yapmaktadır. Söz konusu üretim miktarlarına

¹⁴²2008-2009 Iraq Annual Statistical Abstract, Republic of Iraq Ministry of Planning, Central Statistical Organization, s.128.

¹⁴³Ahmet Küçükcaslan, a.g.e., s.5.

ulaşılabilmesi için, 25–75 milyar dolar yatırım yapılması planlanmaktadır.

Aşağıda Tablo 2.21’de, Irak’ın petrol üretim ve ihracat rakamları verilmiştir.

**Tablo 2.21. Irak’ın Günlük Petrol Üretimi ve İhracatı, (2005-2008),
(Milyon Varil/Gün)**

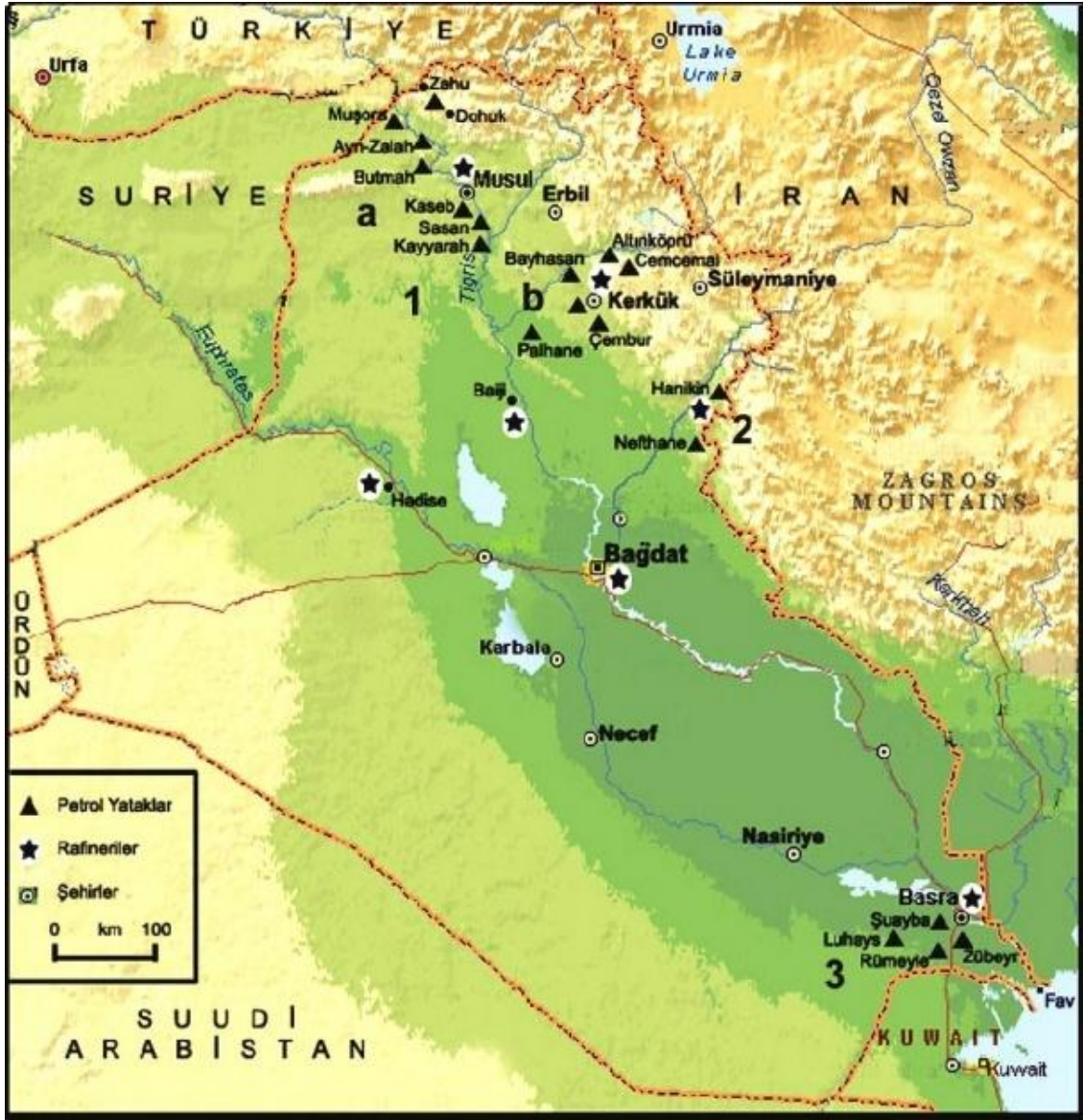
Yıllar	Günlük Petrol Üretimi	Günlük Petrol İhracatı
2005	1.900	1.400
2006	2.000	1.500
2007	1.600	1.640
2008	2.287	1.855

Kaynak: Iraq CSO, Annual Statistical Abstract, 2008-2009.

2003 işgali sonrasında Irak petrollerinin geliri ve dağılımı, ABD ve İngiltere’nin kontrolüne girmiştir. 2003 yılında yapılan anlaşmalarla, Irak petrollerinin üçte ikisi hiçbir ihale olmadan Amerikan petrol şirketlerinin eline geçmiştir. Böylece, Irak petrolleri bir anlamda özelleştirilmiştir. ABD yönetimi, 2003 yılındaki işgalden sonra Irak’ın, OPEC kararlarına uymasını istememiştir. Bu bağlamda, doların rezerv para olma konumu ve bunun petrol üreten ülkelerle ilişkisi, ABD işgali ile birlikte Irak’ta da görölmektedir.¹⁴⁴

Harita 2.2’de de göröleceği üzere, Irak petrol yatakları, ağırlıklı olarak Dicle - Fırat Nehirleri havzası boyunca, Irak’ın kuzeyinde ve güneyinde (Kürt ve şii bölgelerinde) ayrıca ülkenin batısında olmak üzere, üç bölgede yoğunlaşmış bulunmaktadır.

¹⁴⁴ Bülent Gökay-Paul Rogers, **Irak, İran ve Petrolünün Sonu**, Çeviren: Gamze Erbil, Versus Kitap, İstanbul, 2006, s.34.

Harita 2.2. Irak Petrol Yatakları Ve Rafinerilerinin Ülke Geneline Dağılımı

Kaynak: James A. Baker and Lee H. Hamilton, The Iraq Study Group Report – A Way Forward – A New Approach, Vintage Boks, New York, 2006, s.100

1) Kuzey Irak Petrol Yatakları, ağırlıklı olarak Kerkük ve Musul civarındadır. Irak petrol rezervlerinin %30-40'ını oluşturduğu değerlendirilmektedir. Kerkük petrolünün geleceği halen tartışmalıdır. Türkmen şehri Kerkük'te Türkmenler, Kürtler ve Merkezi Bağdat yönetimi tek söz sahibi olmak istemektedir.

Kerkük'teki rezervlerin değeri 1,5 trilyon dolar, Kerkük'ün yıllık petrol gelirinin ise 12 milyar dolayında olduğu açıklanmaktadır. Kuzey Irak Bölgesel

Yönetiminin, bölgede yeni açılacak petrol kuyularının gelirinin bölge için harcanacağını açıklaması üzerine, Bağdat yönetimi itiraz etmiştir. Böyle olunca, üst düzey bir IKBY yetkilisi, Irak'la anayasal birlikteliği tercih eden Kürt halkının, bu tercihini gözden geçirme hakkını saklı tuttuğunu belirtmiştir.¹⁴⁵

2) Orta Irak Petrol Yatakları, ülkenin doğusunda, Irak –İran sınırında Hanikin bölgesindedir. Kuzey ve güneydeki petrol rezervlerinin yanında pek önemi yoktur.

3) Güney Irak Petrol Yatakları, Basra kentinin güneybatısında yer almaktadır. Ülke rezervlerinin %60-70'nini oluşturmaktadır.

Petrol bölgeleri incelendiğinde; Kuzeyde Kürtlerin, güneyde Şii Arapların zengin petrol yataklarına sahip olduğu, orta bölgede ise Sünni Arapların yetersiz kaynaklara sahip olduğu görülmektedir.

Halen tartışılmakta olan hidrokarbon (petrol yasası) yasası üzerinde anlaşılmaya varılamamasının sebebi, gruplar arasındaki iktidar mücadelesidir. Sünniler, eskisi gibi petrol gelirlerinin merkezde toplanmasını ve buradan harcanmasını istemektedir. Zengin petrol yatakları üzerinde yaşayan Şiiler ise iktidara giden yolun, Kürtler de kalkınmalarının, doğal kaynaklara hükmetmekten geçtiğini düşünmektedirler.

Ayrıca IKBY, 2007 yılında kendi hidrokarbon yasasını çıkarmış ancak merkezi yönetimin itirazı ile karşılaşmıştır. Petrol gelirlerinin paylaşımı konusunda yakın gelecekte, Irak'ta sorunların yaşanmaya devam edeceği beklenmektedir.

Irak'ın başlıca petrol rafinerileri Bağdat, Basra, Baiji, Hadise ve Kerkük rafinerileridir. Ülkenin akaryakıt işleme kapasitesi 637.500 varil/gün civarındadır. Ancak ülkede, bu kapasitenin yarısı kullanılabilir. Irak günlük 600.000 varillik akaryakıt ihtiyacını karşılayamadığından, tükettiği akaryakıtın %30'unu, LPG'nin ise %17'sini ithalat yoluyla karşılamaktadır.¹⁴⁶

¹⁴⁵ TUSİAD, **GAP Raporu**, 2008, s.143.

¹⁴⁶ **2008-2009 Iraq Annual Statistical Abstract**, Republic of Iraq Ministry of Planning, Central Statistical Organization, s.187.

2003 yılında 5418 km'si petrol, 1.739 km'si doğalgaz, 1.343 km'si de rafineri üretim hattı olmak üzere, Irak'taki boru hatlarının uzunluğu 8.500km civarındadır.¹⁴⁷ Irak'ın en önemli ve çalışır vaziyette olan petrol boru hattı, Türkiye ile olan Kerkük – Ceyhan boru hattıdır. 1.6 milyon varil/gün kapasiteli hattın, tam kapasite ile çalışması için iki ülke arasındaki çalışmalar devam etmektedir. Irak'ın petrol boru hatları Kuzey Petrol hatları ve Güney Petrol Hatları olarak aşağıdaki gibidir.

Kuzey Petrol Boru Hatları;

- 1) Kerkük-Trablus (Suriye) hattı,
- 2) Kerkük-Trablus (Lübnan) hattı, iki hattan ibarettir,
- 3) Kerkük-Banyas (Suriye) hattı,
- 4) Stratejik Boru hattı, Irak sınırları içinde kuzey petrol bölgesini Basra Körfezi'ne bağlamaktadır.
- 5) Irak –Türkiye (Kerkük-Ceyhan) hattı, iki hattan ibarettir,
- 6) Irak-Akaba (Ürdün) hattı.

İlk üç petrol boru hattı, Irak petrol üretiminin % 63'ünü taşıyabilecek kapasitededir ve toplam uzunluğu 7.000 km'ye ulaşmaktadır.

Güney Petrol Boru Hatları;

- 1) Zübeyr-Fao Yarımadası hattı,
- 2) Zübeyr-Fao Yarımadası hattı, iki hatlıdır,
- 3) Fao-Hor El-Ammiye hattı,
- 4) Kuzey Ruamlia-Fao hattı,

Irak-Suudi Arabistan hattının, toplam uzunluğu 2.300 km'ye ulaşmaktadır.¹⁴⁸

2003 işgalinden sonra, Irak'ın petrol ve türevlerinden elde edilen gelirleri, Amerikan Federal Rezerv Bankası'nda (FED), Irak Merkez Bankası adına oluşturulan Irak Kalkınma Fonu hesabına aktarılmaktadır. Irak petrol gelirleri açısından Amerikan

¹⁴⁷Hayati Doğanay ve Selçuk Haylı, **Irak'ın Başlıca Coğrafi Özellikleri ve Petrol Yatakları**, s.13, http://perweb.firat.edu.tr/personel/yayinlar/fua_299/299_19111.pdf, Erişim Tarihi: 11.01.2012.

¹⁴⁸Tolgahan Alpyavuz, **Yeniden Yapılanma Sürecinde Irak'ta Uygulanan Siyasi ve Ekonomik Stratejilerin Türkiye Açısından Önemi**, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Strateji Bilimi Bölümü, Yönetim, Bilim ve Teknoloji Stratejileri Yüksek Lisans Tezi, Gebze, 2007, s.152.

Federal Rezerv Bankası, önemli bir gücü elinde bulundurmaktadır.¹⁴⁹

2.2.3.3. Madenler

Irak, petrol ve doğalgazın yanında zengin fosfat ve kükürt yataklarına da sahiptir. Irak'ın fosfat yataklarının 10 milyar ton olduğu değerlendirilmektedir.¹⁵⁰

Suriye sınırı yakınlarında Akashat bölgesinde çıkarılan fosfat, gübre üretiminde kullanılmaktadır. Birçok batılı şirket 1970'li yıllarda Musul civarındaki kükürt yataklarını işletmek istemiş ancak İran-Irak savaşı, 1.Körfez savaşı, ambargolar ve ABD işgali bu projelerin hayata geçmesini engellemiştir. Musul yakınlarındaki Mishraq kükürt yatakları, dünyada işletilen en büyük kükürt yataklarıdır.¹⁵¹

2.2.4. Ulaşım ve Haberleşme

Irak, savaş dönemlerinde diğer tüm alanlarda olduğu gibi, ulaşım ve haberleşme alanında da çok büyük kayıplara uğramıştır. Özellikle Körfez Savaşı sonrası, her ne kadar hükümet tarafından bombaların yollara verdiği hasarlar giderilmeye çalışılsa da, kaynak yokluğu sebebiyle yetersiz kalmıştır. Haberleşmede ise ülkenin her yerinden mobil iletişim sağlanabilse de, sadece nüfusun %10'u bu imkândan yararlanabilmektedir.

2.2.4.1. Karayolu

Irak 44.900km uzunluğunda karayoluna sahiptir ancak bunun 2.000 km'si motorlu taşıt kullanımına müsaittir.¹⁵² 1991 Körfez Savaşı'ndan sonra, bozulan yollar yeniden inşa edilmesine rağmen, ardından yaşanan 2003 ABD işgali ile Bağdat-Ürdün otoyolu dâhil olmak üzere pek çok köprü ve yol hasar görmüştür.

Irak'ta taşımacılığın önündeki en önemli engellerden biri de güvenlik sorunudur. Musul'dan güneye inildikçe yapılan saldırı ve hırsızlık olayları, can ve mal

¹⁴⁹ORSAM, *Türkiye'ye Yönelik Türkmen Göçü ve Türkiye'deki Türkmen Varlığı*, s.5.

¹⁵⁰Ahmet Küçükaslan, *a.g.e.*, s.9/45.

¹⁵¹İnci Selin Aydın, *Irak Cumhuriyeti Ülke Raporu*, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, İstanbul: İGEEM Yayınları, 2008, s.18.

¹⁵²Karacadağ Kalkınma Ajansı, *Irak Ülke Raporu*, 2010, s.56.

güvenliğini tehlikeye atmaktadır. Buna sigortacılık sektörünün gelişmemiş olmasını, saldırı, sabotaj ya da hırsızlık olaylarında mal bedellerinin tazminindeki güçlükleri de eklemek gerekmektedir. Tüm bu nedenler, yolların yetersizliğinin dışında taşımacılıkta karşılaşılan diğer sorunlardır.

Irak'ın İran ve Suriye ile 4, Kuveyt ile 2, Türkiye, Ürdün ve Suudi Arabistan ile 1'er sınır kapısı vardır.¹⁵³ Ağustos 2009 ayı verilerine göre, Türkiye ile Irak arasındaki Habur Sınır Kapısı'ndan (Türkiye'den Irak'a, yönelik taşımacılığın %99'undan fazlası bu kapıdan yapılmaktadır) Irak'a, günde 1400-1500 TIR/kamyon geçişi olmuştur.¹⁵⁴

2.2.4.2. Demiryolu

Irak'ta başlıca demiryolu hatları;

- 1) Bağdat-Kerkük-Erbil hattı,
- 2) Türkiye'ye uzanan Bağdat –Musul-Yarubiyah hattı,
- 3) Suriye'ye uzanan Bağdat-Hadise-Kusaybah hattı,
- 4) Bağdat-Maakal-Um Kasr hattı,
- 5) Baiji petrol rafinerisini Al Kaim'deki gübre fabrikasına bağlayan 5 ana hat ve ayrıca,
- 6) Musul-Halep hattı olarak sıralanabilir.

2003 yılından sonra demiryollarının iyileştirilmesine hız verilmiştir. Bu dönemde İran ve Suriye sınırlarına uzanan 2.300km uzunluğunda yeni hatların inşası yanında, Bağdat Metrosunun faal hale getirilmesine karar verilmiştir.¹⁵⁵

Irak Devlet Demiryolları Şirketi tarafından, tüm Bağdat'ı kuşatacak şekilde bir demiryolu ağı kurulmasına ve Bağdat'ın Irak'ın güneyindeki limanlara bağlanmasını sağlayacak iki demiryolu yapılmasına karar verilmiştir. İlk hat “Bağdat-Kut-Nasiriye-Basra” ve ikinci hat ise “Bağdat-Kutj-Amara- Basra” üzerinden yapılacaktır. Bu sayede Kerkük ve Musul istasyonlarının İran'a açılması hedeflenmektedir.

¹⁵³Bağdat Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, **Irak Ülke Raporu**, Ekim 2008, s.42.

¹⁵⁴Ahmet Küçükcaslan, **a.g.e.**, s.13/45.

¹⁵⁵Ahmet Küçükcaslan, **a.g.e.**, s.12/45.

Öte yandan, Suriye üzerinden Irak'a yapılan demiryolu taşımacılığı, Suriye'nin kısıtlaması ile 1982 yılında durdurulmuştur. Bu faaliyetler, 2000 yılı Nisan ayında yeniden başlamıştır. 16 Eylül 2003'te Türkiye, Irak ve Suriye yetkilileri demiryolu taşımacılığı konusunu görüşmek üzere İstanbul'da toplanmışlardır. Bunun sonucunda 2011 yılında Irak'a doğrudan demiryolu hattının kurulmasına ve direk taşımacılık yapılmasına yönelik bir projenin kararlaştırıldığı T.C. Devlet Demir Yolları Genel Müdür Yardımcısı tarafından açıklanmıştır.¹⁵⁶

Bu projenin gerçekleşmesi halinde, kapasite olarak Türkiye'den Irak'a yapılan taşımacılığın artması ve taşımacılık maliyetlerinin düşmesi beklenmektedir. Böylece Habur sınır kapısındaki iş yükünün azalması öngörülmektedir. Fakat bütün bunlar, güvenlik faktörüne ve Irak demiryolu hatlarının açık olması durumuna bağlıdır.

2.2.4.3. Havayolu

Irak'ın başkenti Bağdat'ta 2, Basra, Erbil, Süleymaniye ve Musul'da birer uluslararası, Kerkük'te ise orta ölçekli bir yerel havaalanları bulunmaktadır.¹⁵⁷ İşgal öncesinde askeri üs olarak kullanılan Al Najaf Havaalanı da uluslararası bir düzeye dönüştürülmektedir. Bağdat havaalanı işgal sırasında kullanılamaz hale gelmiş, Ağustos 2004'te yeniden hava trafiğine açılmıştır.

Iraq Airways, Bağdat-Amman hattında Royal Jordanian ile ortak sefer düzenlemektedir. Alman DHL şirketinin de Bağdat'a seferleri bulunmaktadır. Bağdat'ı Kuveyt'e ve Ürdün'e (Amman) bağlayan uçuşlar askerî programa bağlanmıştır. Irak hükümeti, Bağdat'tan komşu ülkelere doğrudan seferler düzenlenmesi için resmi görüşmeler yürütmüş; bu görüşmelerin sonucunda Kasım 2005'te 25 yıl aradan sonra İran'a ilk sefer düzenlenmiştir.

THY'nin Bağdat, Musul, Erbil, Süleymaniye, Basra, Nefes gibi yerlere tarifeli seferleri vardır. Özel havayolu şirketlerinin de başta Kuzey Irak olmak üzere, seferleri mevcuttur.

¹⁵⁶ <http://www.botas.gov.tr/raporlar/Botas/petrol.htm>, Erişim Tarihi. 12.Mayıs.2012.

¹⁵⁷ İnci Selin Aydın, a.g.e., s.7.

2.2.4.4. Denizyolu ve Limanlar

Irak'ın en büyük ticari limanı Umm Kasr limanıdır. İkinci büyük limanı Khwr al-Zubayr'dır. Irak'ın denize çıkışı Basra Körfezi'nde Fao Yarımadası üzerinden sadece 20 km'dir.¹⁵⁸ Irak bu konumu ile neredeyse bir kara devleti karakterine sahip olup Fao Yarımadası, bu açıdan Irak'ın stratejik olarak en önemli arazi kesimini meydana getirmektedir.

Fırat ve Dicle Nehirleri, Basra Körfezinde denize dökülmeden önce birleşir ve Şatt-ül-Arap adını alır. Uzunluğu 200 km'ye yakındır. Irak'ın denize çıkış noktalarından biri olan Şatt-ül-Arap suyu, İran'la arasında bir anlaşmazlık konusudur. Bu suyu, petrol tankerlerinin karanın 30kilometre içine kadar girmesine imkân sağlar. Üzerinde irili ufaklı pek çok liman ve iskele vardır.

Irak'ın bir diğer denize çıkış noktası ise Fao Yarımadası'nın güneyindeki Zübeyr Su Kanalı'dır. Ancak Zübeyr Kanalı'nın ağzı, Kuveyt'in mülkiyetinde olan adaların kontrolündedir ve 1980 İran –Irak Savaşı ve 1.Körfez Savaşı'nın nedenlerinden birini oluşturmuştur.

Irak'ın kendisinden 25 defa daha küçük güney komşusu Kuveyt'in, denize kıyısı ise 450km civarındadır. Geçmişte sınırların suni olarak belirlendiğine inanan Irak'ın, gelecekte bu durumu kabullenmeyeceği beklenmektedir.

Irak neredeyse, uluslararası sulara çıkışı olmayan tek petrol ihracatçısı ülke durumundadır. Petrol ihracatını komşu ülkeler üzerinden ve petrol boru hatları ile yapmak durumundadır.

2.2.4.5. Haberleşme ve Medya

Uzun yıllar süren savaşlar ve ambargolar nedeniyle, Irak'ın haberleşme alt yapısı büyük zarar görmüştür. Irak'ta sabit hat kullanıcılarının sayısı 1 milyon civarında olup abonelerin yarısı Bağdat ve civarındadır.

¹⁵⁸ Mesut Özcan, **Irak: Ortadoğu'nun Etnik ve Kültürel Minyatürü**, s.159.

Ülkede 3 tane GSM sunucusu bulunmaktadır. Bunlar, Zain, AsiaCell ve Korek'tir. Zain ve AsiaCell ülkenin merkezi ve güneyinde, Korek ise kuzeyinde ağırlıklı olarak faaliyet göstermektedir. Cep telefonu abone sayısının 20 milyona ulaştığı tahmin edilmektedir. Cep telefonu kullanımında, bu sayılara ulaşılmasında özel sektörün payı büyüktür. Ayrıca 2007 yılı itibarı ile 261.000 kişinin internet abonesi olduğu tahmin edilmektedir.¹⁵⁹

2003 savaşından sonra, Irak medyasında önemli gelişmeler ve dönüşüm yaşanmıştır. Bunun neticesinde Arapça, Kürtçe ve Türkçe birçok gazete ve dergi yayınlanmıştır. Ülkede çok sayıda radyo ve TV kanalı yayın yapmaktadır. Iraklıların %70'inin uydu yayınlarını takip ettiği değerlendirilmektedir.¹⁶⁰

İnternet kullanımı, otellerin yanı sıra, Bağdat ve Basra çevresindeki kafelerde yaygınlaşmıştır. Ayrıca 2006 yılında, nüfusun %1,5'inin internet hizmetinden yararlandığı bilinmektedir. 2003 yılında gerçekleşen ABD işgalinden önce, internet abonesinin sayısı 5 bin civarında olan Irak'ta; 2007 Nisan ayı itibarıyla bu rakamın 250 binlere ulaştığı bilinmektedir.¹⁶¹

¹⁵⁹ İnci Selin Aydın, **a.g.e.**, s.8.

¹⁶⁰ Ahmet Küçükbaşlan, **a.g.e.**, s.14/45

¹⁶¹ COSIT, KRSO, s.34.

Tablo 2.22. 2008 Yılı Irak'ta Vilayetler İtibariyle Irak'ta 5 Yaş ve Üzeri İnternet Kullanımı Oranları

İller	Kullanıcılar (%)
Nineva (Musul)	4,3
Kerkük	6,0
Diala	5,9
Al-Anbar	7,2
Bağdad	7,9
Babil	4,7
Kerbela	4,0
Wasit	3,1
Selahaddin	6,6
Necef	5,3
Kasidiye	3,8
Muthanna	1,7
Thiçar	3,9
Missan	4,9
Basra	6,5

Kaynak: COSIT, KRSO, s.36.

2010 yılında yapılan bir ankete göre, nüfusun %24'ünün haftada en az iki gün gazete okuduğu, nüfusun %27'sinin TV izlediği ve radyo dinlediği belirlenmiştir. Ayrıca nüfusun %16'nın ise düzenli olarak internet kullandığı tespit edilmiştir.¹⁶²

¹⁶²TESEV, *Ortadoğu'da Türkiye Algısı*, 2010, s.33.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. KUZEY IRAK VE TÜRKİYE SOSYO-EKONOMİK İLİŞKİLERİ

3.1. KUZEY IRAK

Kuzey Irak bölgesel anlamda farklı kavramlarla ifade edilebilmektedir. Bunlar; Irak Kürdistan Özerk Yönetimi, Irak Kürdistan'ı, Irak Kürt Bölgesi, Kürt Özerk Yönetimi ve Irak'ın kuzeyi olarak sıralanabilir. Irak Federe (Merkezi) Hükümeti ise, Dahok, Erbil ve Süleymaniye illerini kapsayan bu bölgeyi Kürt Bölgesel Yönetimi (Kurdish Regional Government) olarak tanımlamaktadır.

Tüm bu kavram karmaşası içerisinde bu çalışmada bölge, Türk resmi makamlarınca kullanılan Irak Kürt Bölgesel Yönetimi (IKBY) olarak tanımlanmaktadır. Bununla birlikte, Musul ve Kerkük bu çalışma sınırları içerisinde yer alacaktır.

3.1.1. Tarihi Geçmişi ve Coğrafi Konumu

Kuzey Irak bölgesinin tarihî geçmişine bakıldığında, öncelikle 1991 yılında gerçekleşen Birinci Körfez Savaşı'nda gitmek doğru olacaktır. Bu savaşta Irak, güneyde ABD önderliğindeki güçlere yenilince Kürtler üzerine yürümüş ve bunun sonucunda da 36. paralelin kuzeyi, uçuşa yasak bölge ilan edilmiştir. Burası, zamanla Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı yerler içinde adeta güvenli bir bölge haline getirilmiştir. Hatta Süleymaniye ili de -Kerkük'le aynı paralel üzerinde olmasına ve 36. paralelin güneyinde kalmasına rağmen- bu güvenli bölge içine alınarak korunmuştur. Kerkük ilinin tamamı ile Musul'un bir kısmı, güvenli bölgenin dışında tutulmuş ve 36. paralel düz bir çizgi iken kırık bir çizgiye dönüşmüştür. Böylece Türkmenler, Kürtler ile Arapların arasına sıkıştırılmıştır.

Öte yandan, 1992 yılında özellikle iki büyük Kürt partisi -Barzani liderliğindeki Kürdistan Demokrat Partisi (KDP) ile Talabani liderliğindeki Kürdistan Yurtseverler Birliği (KYB)- ve diğer küçük partiler; Kürdistan Cephesini meydana getirmişlerdir. Bunun sonucunda da 17 Mayıs 1992'de Kürt bölgesinde, Kürdistan vatandaşlarının katılabileceği belirtilen bir seçim gerçekleştirilmiş ve bu seçimden sonra

Kuzey Irak Kürt Yönetimi Parlamentosu kurulmuştur.¹⁶³

4 Temmuz 1992’de ise daha önce yürürlüğe konamayan, 1974 tarihli özerklik yönetiminin merkezi olan Erbil’de ilk hükümetlerini kurmuşlardır. Uçuşa yasak ve güvenli bölge yaptırımlarının sayesinde bu oluşum, bugüne kadar ulaşmayı başarmıştır. 8 Kasım 2002’de ise Kuzey Irak Kürt Yönetimi Parlamentosu’nda kabul edilen ancak referandum ile yürürlüğe gireceği belirtilmesine rağmen halen halkoyuna sunulamamış olan, Kerkük’ün başkent kabul edildiği Kuzey Irak Kürt Bölgesinin sınırları belirtilmiştir. Buna göre, Kuzey Irak Kürt Yönetimi Anayasasında “Kuzey Irak Kürt Yönetimi Bölgesi; Dahok, Erbil ve Süleymaniye illeri ile 1968 öncesi idari sınırlarıyla Kerkük, Akre, Sexan, Sincar, Telafer kazalarıyla Musal’a bağlı Zimar, Beeşqe, Eski Kelek bölgeleri, Diyala iline bağlı Hanekin ve Mendeli kazalarıyla, Wasit ilindeki Barda kazası ve Cesan bölgesi ve çoğunluğunu Kürtlerin oluşturduğu öteki bölgelerden meydana gelmektedir” ifadesi yer almaktadır.¹⁶⁴

2002 yılında sınırları böyle ifade edilen Kürt Hükümeti’nin, günümüzde kendine ait bütçesi, bayrağı ve askerî gücü bulunmaktadır. Musul ve Kerkük’ün Kürtlere ait olduğunu savunan Barzani, 3 Mart 2003’te KDP ve KYB silahlı güçlerini (Peşmergelerini) birleştirme kararı almıştır. 1992 yılından beri kurulması planlanan “Kürdistan Devleti” için, ABD’nin Irak’ı işgalinden sonra, bir de Kerkük’e Kürt vali atanması sağlanmıştır. 22 Aralık 2004’te 1,7 milyon Iraklı Kürt, Kuzey Irak’ta bağımsız bir Kürt Devleti kurulması için halkoylaması yapılması amacıyla dilekçelerini BM’ye iletmışlerdir. Böylece 30 Ocak 2005’te yapılan genel seçimlerde gayri resmî bir referandum düzenlenerek Kürtlere, bağımsız Kürt Devleti istenip istenmediği sorulmuştur. Kürtlerin, Kuzey Irak’ta bağımsız bir Kürt Devleti kurma yönündeki hedeflerine yönelik uygun bir ortam -ABD’nin de büyük desteği ile- oluşmuştur. Bunun sonucunda Kürt gruplar, 30 Ocak 2005’te yapılan seçimde Kerkük’te %50’nin üzerinde bir oy almışlardır. Elde ettikleri bu güç sayesinde de Arapları ve Türkleri göçe zorlamışlardır¹⁶⁵. Kürtler, bu sayede Kuzey Irak Bölgesel Kürt Yönetimi’nde etnik birliği sağlama hedeflerine de bir adım daha yaklaşmışlardır.

¹⁶³Oğuz Karaca, **Lozan’dan Bugüne Musul –Kerkük ve Kuzey Irak**, ResitalYayıncılık, 2007, İstanbul, s.108.

¹⁶⁴Turan Silleli, **a.g.e.**, s.268.

¹⁶⁵Zülfü Dağdeviren, **Türkiye’nin Kuzey Irak Politikası: Devlet-Hükümet İlişkileri**, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007, ss.87-88.

Kısacası Kuzey Irak'ta bir Kürt Devleti'nin kurulmasına yönelik verilen çabanın, oldukça geçmişe dayandığı ancak devletin kurulmasının yakın bir tarihte gerçekleştiği görülmektedir. Kuzey Irak'taki mevcut yapının anlaşılması için tarihsel gelişimin yanı sıra, bölgenin coğrafi özelliklerinin de incelenmesi doğru olacaktır.

Bugün Kuzey Irak diye adlandırılan ve Dahok, Erbil ve Süleymaniye illerinde; IKBY'nin resmi kontrollerinin yanı sıra, bölge dışında da fiili kontrolünün söz konusu olduğu bir bölge mevcuttur. Kuzey Irak Bölgesi, tam anlamıyla üç kıtanın kesişme noktasındadır. Ayrıca Ortadoğu'nun üç büyük etnik yapısı olan Arap, Fars ve Türklerin de tam ortasında yer almaktadır.

Kuzey Irak dağlık bir bölge olma özelliğine sahiptir. Dicle Nehri kıyılarında neredeyse sıfır olan denizden yükseklik, nehrin doğusundan itibaren, bölgenin kuzeybatı ucundan İran'a doğru uzanan kuzeybatı-güneydoğu hattının doğusundan doğru yükselmeye başlamaktadır¹⁶⁶. Bölgenin kuzeyine ve doğusuna doğru yükseklik artmaktadır. Yükseklik, İran sınırı yakınlarında bulunan ve rakımı 4.000 metreye yaklaşan Hisar Dağı ile zirve yapmaktadır. Bölge, bu özelliği ile Irak'ı ve Basra Körfezi'ni kontrol etme özelliği taşımaktadır.

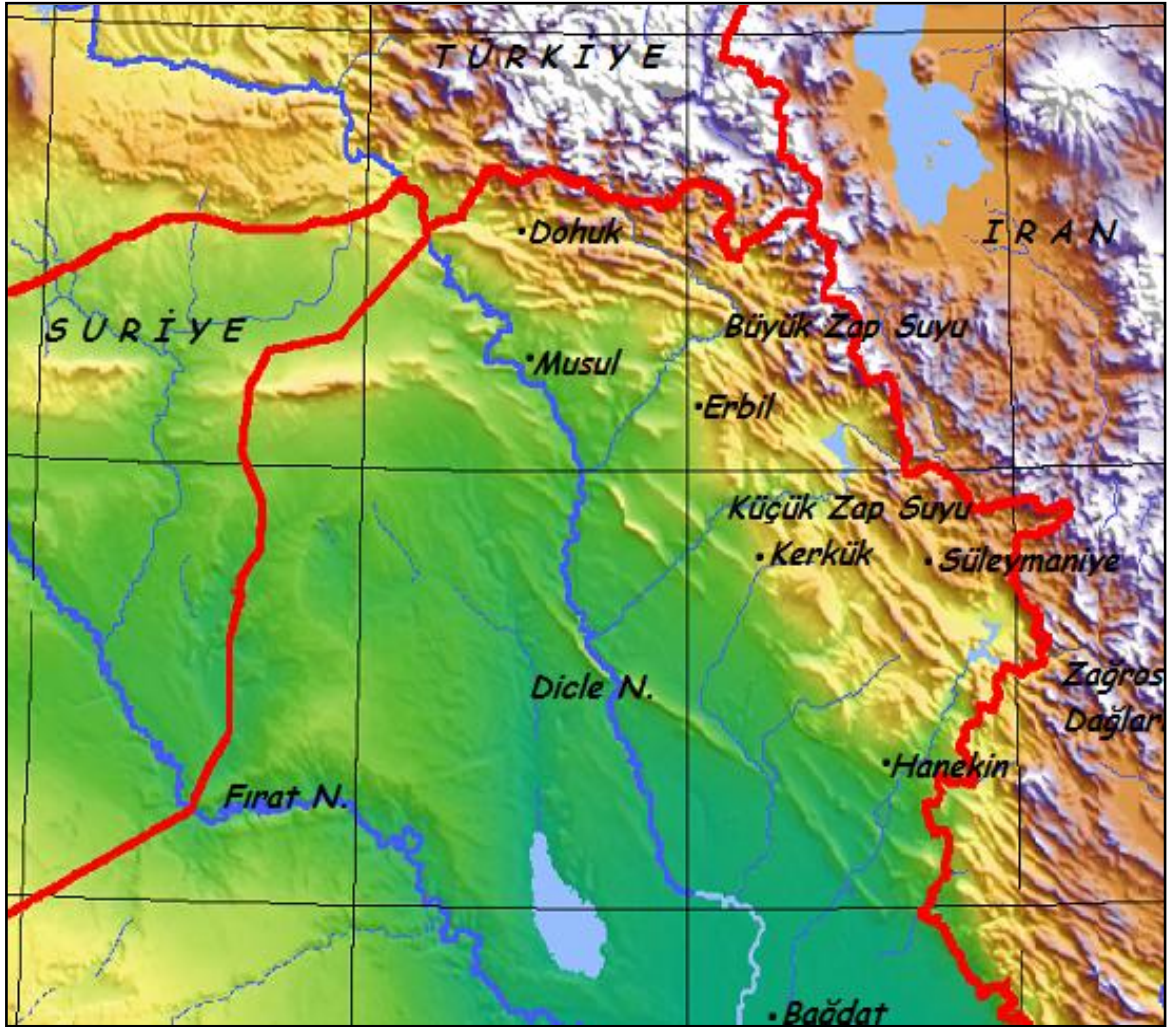
Kuzey Irak Bölgesel Yönetimi kontrolünde olan bölge, yaklaşık 40.000 kilometrekare ile Lübnan'ın 4 katı büyüklüğünde bir alana yayılmaktadır¹⁶⁷. Ortalama yüksekliği 1400m ve en yüksek yeri 3611 metredir. Bu yükseklik, Suriye dâhil olmak üzere tüm Arap Yarımadası'na hâkim konumdadır. Bölge, kuzeyinde Türkiye, doğusunda İran, güneyinde Merkezi Irak, batısında Suriye ile çevrili olup, bölgenin denize çıkışı bulunmamaktadır. Bölgenin coğrafi açıdan ilk dikkat çeken özellikleri, yüksekliği ve iklim koşullarıdır. Bu koşullar dikkate alındığında, bölgenin yıllık yağış ortalaması 1780mm ile Türkiye'nin üç katı kadardır ve yılın 6 ayı kar yağışı alan bölge, Irak açısından su deposu konumundadır. Güney Batı Asya'nın en uzun iki nehri olan Dicle ve Fırat bu bölgeden geçmektedir ve Fırat Nehri'ne Türkiye'den karışan suların katkısı %90, Suriye'den karışan suların katkısı ise %10'dur. Dicle Nehri'ne ise

¹⁶⁶Mehmet Ali İkbâl, **Irak Kürt Bölgesinin Jeopolitiğine İlişkin Stratejik Öngörüler**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tez Çalışması, Ankara, 2006, s.9.

¹⁶⁷USİAD, **GAP Raporu**, 2008, s.137.

Türkiye'den karışan suların katkısı %40, Suriye'den karışan suların katkısı ise yoktur ve Irak'tan karışan suların katkısı %60 civarında olup bunun hemen hemen tamamı Kuzey Irak'taki dağlardan sağlanmaktadır.

Dicle Nehri'ne katkısı olan sulara bakıldığında ise büyük Zap Suyu'nun, Türkiye'den doğup Musul'un güneyinde Dicle Nehri'ne katıldığını görülmekte ve Kuzey Irak Dağlarından doğan Küçük Zap Suyu, Kerkük'ün batısında Dicle Nehri ile birleşmektedir. Diyala Nehri ise Irak-İran sınırını teşkil ettikten sonra batıya dönerek Diyala şehrinin batısında Dicle Nehri ile birleşmektedir.

Harita 3.1. Kuzey Irak'ın Coğrafi Durumu

Kaynak: www.itkib.org.tr/ihracat/DisTicaretBilgileri/raporlar/ulkeraporlari.htm, Erişim Tarihi: 04.04.2012.

Bölgenin yüksekliğine değinilecek olursa, Kuzey Irak'ın Türkiye'den uzanan Toroslar ve İran'dan bölgeye doğru gelen Zağros dağlarının kesiştiği bölgede yer aldığı görülmektedir. Bu bölgede arazi, batıdan doğuya, güneyden kuzeye gittikçe yükselmektedir. Bölgenin dağlık olması, bölge ülkelerini hedef alan ayrılıkçı terör örgütlerine, barınma ve üs bölgeleri tesis etme imkânlarını sunmaktadır. Kuzey Irak bölgesinde mevcut dağların etekleri, Dicle Nehri'ne kadar geniş düzlüklerden oluşmaktadır ve yukarılara çıkıldıkça bitki örtüsü artarak zenginleşmektedir. 1475m ile Sefin, 1441m ile Harir ve 1706m ile Karadağ, bölgedeki en önemli dağlar arasında yer almaktadır. Bölgenin yazlık yaylaları Selahattin ve Şaklava yöresinde yer almaktadır. Bu bölgeye özellikle sıcaklığın yüksek olduğu yaz aylarında, Irak'ın güneyinden çok sayıda Arap turist gelmektedir.

Bölgenin coğrafi açıdan belirgin olan diğer bir özelliği ise iklimidir. Bölge iklimi ile ilgili sıcaklık ortalamalarına Tablo 3.1.'de yer verilmektedir.

Tablo 3.1. Son 30 Yılda Bölgenin Sıcaklık Ortalamaları

Ay	Sıcaklık Dereceleri Ortalamaları	
	En Düşük	En Yüksek
Ocak	2,4	13,1
Şubat	3,8	15,5
Mart	6,4	19,2
Nisan	10,9	25,1
Mayıs	15,7	33,2
Haziran	20,4	39,2
Temmuz	23,7	43,1
Ağustos	22,8	42,9
Eylül	17,7	39,7
Ekim	12,2	31,2
Kasım	7,4	21,7
Aralık	3,5	14,7
Yıllık Ortalama	12,2	28,1

Kaynak: IKBY Meteoroloji Dairesi (Son 30 Yılın Ortalaması)

3.1.2. Diğer Ülkelerin Bölgede Nüfuz Edinme Çabaları

Kuzey Irak, birçok milletin ve devletin hâkim olmak istediği bir coğrafyada yer almaktadır. Bölgeye bu açıdan bakıldığında coğrafi olarak yükseltilerin başladığı yerler, Kürt nüfusunun yoğun olduğu bölgenin doğal sınırlarını oluşturmaktadır. Kürt halkının çabalarını bir zamanların Sovyetler Birliği'nin sıcak denizlere ulaşma çabalarına benzetmek yanlış olmayacaktır. Bugün de Kürtler, Dicle'ye inme çabasındadırlar. Türkiye, 1926 yılında Musul'u kaybettikten ve özellikle Atatürk'ün ölümünden sonra bölge ile hiç ilgilenememiştir. Bölgeye yapılan en üst düzey ziyaretler bile bu bölgede yaşayan Türkmenlerin zararına olmuş, ziyaretler Irak yetkililerini ürküttüğünden Türkmenler aleyhine politikalar uygulanmıştır.

Bu bağlamda değerlendirildiğinde, 1980'lerden itibaren PKK terör örgütünün faaliyete geçmesiyle birlikte bölge, Türkiye için yeniden ilgilenilmesi gereken bir yer haline gelmiştir. Bu dönemde Türkiye'nin politikası "Irak'ın iç işlerine karışmama, Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması ve Türkiye'nin güvenliğinin sağlanması" bağlamında olmuştur. Bölgenin coğrafi ve etnik yapısı, PKK terör örgütü için geri bölge mahiyetindedir. Türkiye'nin gelecekte, İKBY'nin yönetim yapısı ne olursa olsun, bölge ile yakından ilgileneceği ve bölgeyi ekonomik yönden kontrol edeceği düşünülmektedir. Türkmenler ve Kerkük'ün statüsü ve güvenliği konusunda ise Irak ve Kürtlerle karşı karşıya geleceği, hatta çatışabileceği bu nedenle de müttefikleri ile bu konularda görüş ayrılığı yaşayacağı değerlendirilmektedir.

Öte yandan bugün, Kuzey Irak'taki resmi yapıdan geriye gidişin mümkün olmadığı artık anlaşılmıştır. Bu durumda Türkiye, kendi bölgesindeki Kürt vatandaşlarının ekonomik refahını artırmak suretiyle çekim merkezinin bölge değil, Türkiye olmasını sağlamalıdır.

2003 yılında yaşanan ABD işgali sonrası ve 2005'te Irak'ta federal bir yapıyı adeta teşvik eden yeni Irak Anayasası'nın kabulünden sonra, güneyde Şii bir federal yapının ortaya çıkacağı beklenmiş ancak bu gerçekleşmemiştir. Sünni Araplar, kesinlikle bugünkü yapının sürdürülmesini, Şii'ler ise -Kürtlerin aksine- sadece kendi bölgelerinde değil Orta ve Güney Irak'ta da söz sahibi olmak istediklerini, seçimlerde

yaptıkları tercihlerle ortaya koymuşlardır. Her ne kadar Araplar arasında mezhep farkları olsa da, kuzeydeki tartışmalı yerlerin IKBY'ye bırakılması ve doğal kaynakların paylaşılması konusu gündeme geldiğinde, aralarında birleşecekleri düşünülmektedir. Durumun, bugünkünden daha da geriye bir gidişi göstermesi halinde bunu kabul etmeyecekleri beklenmektedir. Yani Araplara göre Kürtler, Irak'tan alacaklarını almışlardır.

Duruma İran açısından bakıldığında, Irak'ın toprak bütünlüğünü savunmakla beraber güneydeki Şiiler'e siyaseten açıkça destek vermiştir¹⁶⁸. Kürtler kendi bölgesel yönetimlerini kurunca güneydeki Şiiler, Araplar arasında çoğunlukta buldukları için, Irak yönetiminde en etkin unsur olarak öne çıkmışlardır. Zaten yönetimde kendileri olacağından bunun devamını istemeleri hem Şii'ler hem de İran için anlaşılabilir bir durumdur. Bu nedendir ki, Kürtler gibi kendi federal yönetimlerini kurmaları demek, zamanla Irak'ın güneyinde yeni bir Şii devletinin ortaya çıkması demektir. Bu durum, söz konusu yeni kurulacak bu devletin İran ile güçlü bağlar kuracağı, İran'ın bu devletin hamiliğine soyunacağı anlamına gelmektedir. Böylece İran, kendi petrolünün yanında bir de Irak'ın rezervlerinin %60'ına egemen olacak ve Güney Irak üzerinde de nüfuz sahibi bir ülke konumuna gelecektir. Bunun sonucunda da, dünya enerji güvenliği üzerinde son derece etkili olacaktır.

İran geçmişte de kuzeyde Kürtler üzerinde etkili olmuş, zaman zaman onları Irak yönetimine karşı isyana teşvik etmiştir. Öyle ki Kürt gruplar arasında bile taraf olmuş, çatışmalara fiilen asker göndererek Irak'ın iç işlerine karışmıştır. 1975 Cezayir Anlaşması ile Kürtlere verdiği desteği bırakmış, ancak 1980–1988 yılları arasında devam eden İran-İrak savaşı sırasında yeniden destek olmuştur. Bütün bu olanlara rağmen İran, Irak'ın kuzeyinde kurulacak bir Kürt Devleti'ni istememektedir. Çünkü İran'da hatırı sayılır bir Kürt nüfusu vardır. 2006 yılı nüfus sayımına göre 70 milyonluk İran'ın, %7'sini yani yaklaşık 5 milyonluk kesimini Kürtler oluşturmaktadır. İran da bilmektedir ki kendi sınırları içinde yaşayan Kürt vatandaşları, günün birinde Kuzey Irak'ta kurulacak bir Kürt Devleti ile birleşmek veya oradaki yapının benzerini kendi topraklarında kurmak isteyeceklerdir.

¹⁶⁸Kurdistan Region Council Of Ministers, **Prices Index and Inflation Rates In Kurdistans**, s.37.

Bölgedeki nüfuz edinme çabalarına Suriye açısından da bakmak gerekir. Suriye geçmişte -İran kadar olmasa da- Irak'ı güçlü bir komşu olarak istememiştir. Bundan dolayı, Kürtlerin Irak hükümetine karşı yürüttükleri faaliyetlere destek olmuştur. 2007 yılı verilerine göre Suriye nüfusunun %8 ila %10'unu, yani 1,5 milyondan fazlasını oluşturan Kürtler, daha düne kadar kimliksiz yaşamış ve vatandaş sayılmamışlardır. Suriye başbakan yardımcısı 2004 yılında yaptığı bir açıklamada, hükümet politikası olarak, Irak'ta bir Kürt Devleti kurulmasını istemediklerini belirtmiştir.

Suriye'den sonra durumu bir de İsrail açısından değerlendirmek gerekir. Irak'ta yaşayan Yahudiler İsrail'in kurulması ile birlikte ülkelerinden ayrılarak İsrail topraklarına göç etmişlerdir. İsrail'de bugün yaklaşık olarak 150.000 Kürt asıllı Yahudi bulunduğu belirtilmektedir¹⁶⁹. Güvenlik kaygıları içinde yaşayan İsrail'in, bölgede işbirliği yapabileceği, Arap olmayan bir devlet istemesi normaldir. İsrail'in bölgede güçlü bir Arap devletinin varlığını kabul etmesi, kendi güvenlik ihtiyaçları nedeniyle mümkün değildir. Irak'ın bölünmesi, İsrail'i yakın vadede hem güçlü bir komşudan kurtaracak hem de bölgede Arap olmayan, ilişki kurup geliştirebileceği bir devlete kavuşturacaktır. Ayrıca Kürtleri kullanarak Türkiye'ye, kendi siyasetine yakın politikalar izlemesi yönünde imada bulunabilecek ve Türkiye üzerinde etki sahibi olabilecektir.

Kuzey Irak'ta oluşan bir diğer durum ise, İsrail'in Irak'ta Barzani ve Talabani'nin yardımıyla toprak alımı yapmasıdır. Irak'ta kurulan birimler aracılığıyla Iraklı ailelerin İsrail'e gitmesi sağlanmış ve İsrail'de yaşayan Kürt Yahudiler aracılığıyla bölgede arazi alımları yapılmıştır. Söz konusu iş için İsrail'in 300 milyon dolar ayırdığı iddia edilmektedir. İsrail toprak alımlarını gizlemekte ve bölgeye Kürt Yahudileri çekmeye çalışmaktadır. Bir diğer önemli konuda, İsrail'in yıllardır kullanılmayan Musul-Hayfa ya da Hayfa-Kerkük boru hattını yeniden faaliyete geçirmek istemesidir. Buradaki ana hedef, İsrail'in Akdeniz'i bir çekim merkezi haline getirmek istemesi, böylece İran'ın Basra Körfezi ticaretine alternatif oluşturmasıdır¹⁷⁰.

Öte yandan İsraili subaylar, 1950'li yıllarda, Kürtlerin askerî alanda

¹⁶⁹Kurdistan Region Council Of Ministers, s.38.

¹⁷⁰Madsen Wayne, "İsrail'in Irak'taki Planları", Çeviren: Oğuz Eser, www.timeturk.com.tr, Erişim Tarihi: 12.02.2012.

eğitimlerine yardımcı olmuş ve Irak Federe hükümetine karşı faaliyet yürüten Kürt gruplarına, taktik, teknik ve siyasi alanlarda danışmanlık hizmeti vermişlerdir. 1958 yılında da Irak'ın Sovyetler Birliği'ne yaklaşması sonucunda, dönemin İran monarşisi ile ittifaka girmiş ve İran'la beraber Kürt grupları desteklemişlerdir. 1960'lı yıllarda Kürtlere verilen desteğin boyutu silah yardımına kadar ulaşmış, bunun yanında askerî eğitimler verilmeye devam edilmiş, danışmanlık hizmetleri ise daha da artmıştır. İsrail, İKBY ile gerçekleştirmeyi hedeflediği ekonomik ve siyasi işbirliğinin neticesinde, Kürt bölgesinden kendi limanlarına uzanan petrol boru hattını faaliyete geçirerek enerji güvenliğini sağlayabileceklerini düşünmektedir. İsrail ve İKBY bölgenin yalnız kalan ülkeleridir. Bu nedenle karşılıklı askerî, siyasî ve ekonomik çıkarları oldukça fazla olan iki doğal müttefik konumundadırlar. İsrail mevcut siyasi konumu itibariyle, İKBY'ye bugün ve gelecekte etki edebilecek en önemli bölge oyuncularından birisi durumundadır.

İsrail'in de içinde bulunduğu Ortadoğu su yoksunu bir bölgedir ancak Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı Kuzey Irak bölgesi, diğer ülkelere göre su zengini bir bölgedir. İsrail, gelecekte su ihtiyacını -aynı petrolde olduğu gibi- boru hatları ile bölgeden karşılayabilecektir.

ABD'nin ise bölge üzerindeki rolü ve etkinliği, diğer ülkelere çok daha farklı bir noktadadır. 2003 işgali ile Kuzey Irak'a girmiş olan ve bölgeden fizikî olarak 2011 yılında çekilmiş olan ABD'nin, günümüzde İKBY'de her bakanlıkta bir danışmanı görev yapmakta, bu sayede de Amerika bölgede etkinliğini sürdürmektedir.

ABD'nin çekilmesi sonrasında Irak'ta birtakım iç karışıklıklar yaşanmıştır. Tarık El Haşimi, parlamento binasında bomba yüklü bir aracın patlatılması olayından sorumlu tutulmuş ve yurt dışına çıkışı yasaklanmıştır. Daha sonra da kendisine yönelik tutuklama kararı çıkarılmıştır. Bu karardan sonra Haşimi, Cumhurbaşkanı Celal Talabani ve İKBY Başkanı Mesut Barzani'nin konuğu olarak Kuzey Irak'ın Süleymaniye kentine sığınmıştır. Söz konusu olay, yargıya intikal etmiş ve Haşimi'nin iadesi talep edilmiştir. Haşimi'nin Kuzey Irak'ta koruma altına alınmasının iki önemli nedeni bulunmaktadır. Öncelikle bölge yönetimi, Haşimi'ye karşı koruyucu bir rol üstlenerek, ABD işgalinden beri Sünni Arap kamuoyunda kendisi hakkında oluşan

olumsuz imajı değiştirmek istemiştir. Diğeri de, ABD askerlerinin çekilmesinin ardından, Irak'taki siyasi denklemde Maliki hükümetiyle olan anlaşmazlıklar noktasında, Sünniler üzerinden yeni bir baskı oluşturabilmektir.

Önümüzdeki dönemde IKBY ve Federe Irak Yönetimi arasında ortaya çıkabilecek iki temel anlaşmazlık dikkati çekmektedir. Bunlardan ilki uzun süredir gündemde olan nüfus sayımı ve buna bağlı olarak petrol gelirlerin paylaşımıdır. İkinci anlaşmazlık konusu ise tartışmalı bölgelerdir. Kerkük başta olmak üzere bazı bölgelerin IKBY'ye dâhil edilmek istenmesi, Federe Hükümet ile aralarında soruna neden olmaktadır.¹⁷¹

Almanya'nın bölgedeki nüfuz edinme çabalarına bakıldığında ise, bölgede pazar arayışı içinde olduğu görülmektedir. Almanya, 2009 yılında Erbil'de başkonsolosluk açarak IKBY ile hem diplomatik ilişkiler konusunda ilerleme kaydetmek, hem de ekonomik alanda ilişkilerini geliştirmek istemiştir. Almanya'nın en büyük havayolu şirketi Lufthansa, 25 Nisan 2010'da Bağdat'ta uçuşlara başlamadan önce, Erbil'e uçuşlara başlamıştır.

3.1.3. İdari ve Siyasi Yapı

Kuzey Irak'ın idarî ve siyasî yapısının incelenmesi ve açıklanması bölgenin Türkiye ile olan ilişkilerini ve bu ilişkilerdeki karşılıklı tutumu belirlemek bakımından oldukça önemlidir. Özellikle bölgede hâkim olan siyasi yapı ve bu yapıyı oluşturan siyasi partilerin durumları, bölgenin Türkiye ile ilişkileri açısından büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle bu başlık altında, öncelikle bölgenin idarî yapısı, ardından da siyasi yapısı ele alınacaktır.

3.1.3.1. İdari Yapı

Günümüzde bölgenin sınırları gibi, idari yapısı da sürekli tartışma konusu olmaktadır. Kuzey Irak bölgesi, genel olarak Dahok, Süleymaniye ve Erbil illerini

¹⁷¹ Ali Semin, “KDP-KYB İlişkileri, Bölgedeki Değişiklikler ve Gelişmeler”, Ortadoğu Analiz, Kasım 2010, Cilt: 2, Sayı: 23, ss.22-23.

kapsamaktadır. Ancak, Irak'ın işgalinden hemen sonra Kürt Peşmerge güçleri, savaş öncesi sınırların dışına çıkarak bazı bölgeleri de kontrolleri altına almışlardır. Bunun sonucunda Musul, Dahok, Erbil, Kerkük, Süleymaniye, Selahattin ve Diyala illerini kapsayan “tartışmalı bölgeler” sorunu ortaya çıkmıştır. Söz konusu sorunun ötesinde, bölgedeki farklı etnik ve dini-mezhepsel grupların bir arada yaşama sıkıntıları, partilerin siyasal rüşlerini ispatlama çabaları, yeraltı ve yerüstü zenginliklerin paylaşılma sorunu, Federe Hükümet ile IKBY arasında anlaşmazlıklara neden olmaktadır.¹⁷²

IKBY 1992’de, idari yapının oluşumu ve korunması adına, Süleymaniye ilinde askerî bir akademi kurmuştur. İlk mezunlarını aynı yılın Eylül ayında vermiştir. KDP de Ekim 1992’de Selahaddin’de, “Peşmerge İşleri Genel Komutanlığı” oluşturmuş ve bu komutanlık, Peşmerge İşleri Bakanlığı’na bağlanmıştır. Daha sonra Zaho’da polis akademisi kurulmuştur. Sivil emniyet işlerine bakan polis teşkilatının merkezi ise Erbil’dedir. Bu sayede Talabani ve Barzani peşmergeleri, gerilla düzeninden çıkarak düzenli ordu haline dönüşme çalışmalarına devam etmişlerdir.¹⁷³

Irak Anayasası'na göre, IKBY sınırları içinde güvenliğin sağlanmasından sorumlu olan Peşmerge kuvvetleri, 1991 yılı sonrasında oluşturulan yeşil hattın kuzeyinde kalan “tartışmalı alanlar” (disputed territories) olarak adlandırılan bölgelerde de hâkimiyet kurmuşlardır. Bu bölgeler içindeki Peşmerge varlığı, Irak topraklarının yaklaşık %7'sine denk düşmektedir. Peşmerge kuvvetlerinin mevcut sayısının 75.000-100.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir¹⁷⁴.

Irak Merkezi Yönetimi, Kürt Bölgesel Yönetimi sınırlarını Dahok, Erbil ve Süleymaniye ile sınırlandırmaktadır. Harita 3.2.’de IKBY sınırları ve tartışmalı bölgeleri gösterilmiştir.

¹⁷² Mehmet Ali İkbâl, **Irak Kürt Bölgesinin Jeopolitiğine İlişkin Stratejik Öngörüler**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2006, s.13.

¹⁷³“Ortak Tatbikat ve Askeri İş Birliği”, <http://www.yenisafak.com.tr>. Erişim Tarihi: 24.02.2012.

¹⁷⁴ <http://busam.bahceshir.edu.tr/rapordosya/irakcalisma.pdf> Erişim Tarihi: 01.08.2012

Harita 3.2. IKBY'nin Sınırları ve Anlaşmazlığa Konu Olan Bölgeler

Kaynak: <http://www.crisisgroup.org/en/other-languages/turkish-translations.aspx>, Erişim Tarihi: 05.05.2012.

Diğer taraftan, IKBY'nin idari yapısı; Dahok, Erbil, Süleymaniye illeri, bu illere bağlı kaza ve bu kazalara bağlı nahiye ve köyler şeklinde yapılanmıştır. Nüfusu 3000'in üzerinde olan yerlerde, kent konseyi teşkilatının kurulması öngörülmüştür. Bölgenin yönetim şekli, Irak Federal Cumhuriyeti'ne bağlı Parlamenter Kuzey Irak Bölgesel Yönetimi şeklindedir. Yasamadan sorumlu Kuzey Irak Bölgesel Meclisi, yürütmeden sorumlu ve halk tarafından seçilen Kuzey Irak Bölgesel Yönetimi Başkanı, yürütme görevini yapan Kuzey Irak Bölgesel Yönetimi Bakanlar Kurulu, başbakan, bakanlar ve nihayet bağımsız yargı organları IKBY'nin idari unsurlarını meydana getirmektedir.

Kuzey Irak'ın idari yapısını oluşumuna bakıldığında, İKBY'nin ortaya çıktığı bugünkü bölge, Mart 1970 yılında resmileşmeye başlamıştır. Kürtlerle Irak hükümeti arasında 1970 yılında yapılan anlaşmada, o gün Irak'ta iktidarda bulunan devrim komuta konseyi tarafından, Kürt Halkının haklarını kullanma karar alınmıştır. Ayrıca Kürtlerin kendi yurtlarını inşa edebilmeleri için çaba gösterileceği üzerinde anlaşılmış ve bu durumla ilgili bir manifesto yayınlanmıştır. Yine aynı anlaşmada Irak'ın Arap ve Kürt uluslarından oluştuğu, Kürtlerin çoğunlukta olduğu yerlerde Kürtçenin Arapça ile birlikte resmi dil olacağı belirtilmiştir. Söz konusu anlaşmanın maddeleri aşağıdaki gibidir:¹⁷⁵

- ❖ Kürtçe, Kürt bölgelerinde resmi dil olacak, Kürt okullarında eğitim dilinin Kürtçe olduğu kabul edilecektir.
- ❖ Hükümet, Kürtlere karşı bakanlık, kamu hizmetleri, askeri ve diğer görevlerde ayrımcılık yapılmayacağını taahhüt edecektir.
- ❖ Hükümet, televizyonda Kürtlerin meseleleri hakkında özel programlar hazırlayacak, Kürt bölgelerinde daha fazla ve daha iyi eğitim veren okullar açacaktır.
- ❖ Kürt bölgeleri, polis ve güvenlik görevlileri dâhil olmak üzere, Kürt yetkililer tarafından idare edilecektir.
- ❖ Kürtler, kendi öğrenci, gençlik, kadın ve öğretmen örgütlerini kurabileceklerdir.
- ❖ Daha önceki ayaklanmalar sırasında Hükümetteki memuriyetlerini bırakan Kürtler, yeniden işe alınacaktır.
- ❖ Kürt bölgelerinin geçmişte çektikleri zararların tazmin edilmesi sağlanacak ve savaşta ölen Kürtlerin ailelerinin ücretsiz barınmalarının temini yanında, ekonomik kaynaklar bölgeye âdil olarak dağıtılacaktır.
- ❖ Kürt ve Arap köylüler evlerine dönecektir.
- ❖ Toprak reformu, Kürt bölgelerinde hızlandırılacaktır.
- ❖ Anayasada Kürt dili ve milleti tanınacaktır.
- ❖ Kürtler, yayın istasyonlarını ve ağır silahlarını Hükümete devredeceklerdir.

¹⁷⁵U.S. Department Of Defence, **Measuring Stability and Security in Iraq**, 2008, s.7-8.

- ❖ Devletin başkan yardımcılarında biri Kürt olacaktır.
- ❖ Kürt illeri, anlaşma doğrultusunda idare edilecektir.
- ❖ Devlet, Kürt çoğunluğun bulunduğu yerleri belirlemek üzere nüfus sayımı yapacaktır.
- ❖ Kürtler parlamentoda orantılı olarak temsil edileceklerdir.

Kürtler, 1970 yılında Irak yönetimi ile varılan mutabakatın gereğinin tam olarak yerine getirilmemesi ve özellikle de Kerkük'ün, özerk bölgelerinin içine dâhil edilmemesinden dolayı, bu kararı tanımamışlardır. Üstelik Irak'ın 1975 yılında Cezayir'de İran ile yaptığı anlaşma neticesinde, İran'ın Kürtler'e verdiği desteği kesmesine neden olmuşlardır. Böylece Özerk Kürt Bölgesi kurulamadan süreç sona ermiş, Irak yönetimi ile Kürtlerin arası yine açılmıştır. 1970 yılında yayınlanan Kürdistan özerklik manifestosunda, Kürtler için düşünülen özerk bölge, Harita 3.3'te yer almaktadır.

Irak Devrim Komuta Konseyi, 24 Şubat 1974 tarihinde tek taraflı aldığı bir kararla, Dahok, Erbil ve Süleymaniye'yi kapsayan bölgeyi "Kürt Özerk Bölgesi" olarak ilan etmiştir. Bu kararda Kerkük, özerk bölgenin sınırları içerisine dâhil edilmemiştir.¹⁷⁶

¹⁷⁶Mehmet Baran, "Amerikan İşgali Sonrası Irak'ta Arap-Kürt Çatışması ve Türkiye'ye Yansımaları", Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir, 2009, s.18.

Harita 3.3. Kürt Bölgesel Yönetimi Haritası

Kaynak: [http://de.wikipedia.org/wiki/Datei:Auton_ome_Region_Kurdistan_\(Karte\).png](http://de.wikipedia.org/wiki/Datei:Auton_ome_Region_Kurdistan_(Karte).png), Erişim Tarihi: 10.10.2011.

2004 yılının Mart ayında imzalanan Kuzey Irak Kürt Yönetimi Geçici Yönetim Yasası'nın 53'ncü maddesinin A bendinde; "*Kürdistan Bölgesel Hükümeti, 19 Mart 2003 tarihinde Dahok, Erbil, Süleymaniye, Kerkük, Diyala ve Musul illerindeki toprakları idaresi altında bulundurmakta olan resmi hükümet*" olarak tanımlanmaktadır.

15 Ekim 2005'te referandumla kabul edilen Irak Cumhuriyeti anayasasının 117. maddesi "*Yürürlüğe girdikten sonra bu anayasa, Kürdistan Bölgesini ve mevcut organlarını federal bir bölge olarak kabul eder*" ifadesini içermektedir. 140. maddesi ise "*sakinlerinin iradesini tespit için Kerkük'te ve diğer anlaşmazlık bölgelerinde en*

geç 31.12.2007 tarihinde referandum düzenlenmesi tamamlanmalıdır.” demektedir.

Irak Cumhuriyeti anayasasının 141. maddesi ise “1992 yılından bu yana Kürdistan Bölgesinde çıkartılan yasalar yürürlükte kalmaya devam eder. Mahkeme kararları ve sözleşmeler dâhil olmak üzere, Kürdistan Bölgesel Hükümeti tarafından alınan kararlar, Kürdistan Bölgesi yasaları gereğince ve bölgenin ilgili makamları tarafından değiştirilmedikçe, iptal edilmedikçe ve bu anayasayla çelişmedikleri sürece geçerli sayılır.” şeklindedir.

3.1.3.2. Siyasi Yapı ve Siyasi Partiler

Kuzey Irak'ta 1991'de 36. paralelin kuzeyinde “Güvenli Bölge” oluşturulmasından itibaren yeni bir yapı bölgeye hâkim olmuştur. Böylece Yeni Irak'ın federal bir yapıya dönüşmesi, IKBY'nin 1970 yılından beri belirsiz olan durumunu netliğe kavuşturmuştur. Bölgede 1992 yılında gerçekleşen seçimler sonrasında kurulan parlamento, iç karışıklıklar, iki büyük parti arasındaki siyasi mücadele ve nihayetinde çıkan iç savaş, siyasi yapının daha karmaşık hale gelmesine sebep olmuştur.

Diğer taraftan, 1998 yılına gelindiğinde çatışmanın sona ermesi ve 2002'den itibaren KDP ve KYB arasındaki işbirliğinin etkisiyle siyasi yapıda, büyük bir değişim sürecine girilmiştir. Bu süreç, 2005 yılında referandumla kabul edilen yeni Irak anayasasıyla da ilan edilmiştir. Bundan sonra Irak'ta kurulan tek federal bölge, Kürt Bölgesel Yönetimi olmuştur. Ancak Irak Anayasası tarafından belirlenen bölgenin, siyasal yapısı, hakları ve yükümlülükler ve sınırları konusundaki tartışmalar hâlâ devam etmektedir. Iraklı Kürtler, kendi bölgeleri için birkaç kez anayasa yazma girişiminde bulunmuşlar ve 2009 yılının yaz aylarında son halini alan bir metin oluşturmuşlardır.¹⁷⁷ Ancak bu metnin henüz tam olarak kabul edildiğini söylemek mümkün değildir. Bu haliyle de IKBY'deki yapı, yasama ve yürütme arasındaki ilişkiler açısından değerlendirildiğinde, yarı başkanlık sistemine daha çok benzemektedir.¹⁷⁸

Bu bağlamda, Kuzey Irak'taki siyasi partiler hem dünyada hem de bölgede büyük önem taşımaktadır. Özellikle KYB ve KDP açısından durum çok daha önemlidir.

¹⁷⁷ORSAM, *Kuzey Irak'ın Toplumsal Siyasal Yapısı Ve Kürt Bölgesel Yönetimi'nin Türkiye İle İlişkileri*, Nisan 2011, Ankara: ORSAM, s.11.

¹⁷⁸ <http://krgspain.org>, Erişim Tarihi:11.04.2012.

Kuzey Irak'ta, Irak'ın geri kalanına oranla daha istikrarlı bir siyasi yapısının olduğu dikkati çekmektedir. Bunun yansıması olarak da bölge, bir kamu otoritesine sahiptir ve güvenlik kurumları düzenli çalışmaktadır. Bu sayede bölgede istikrarsızlık yaratabilecek durumların önüne geçilebilmektedir.¹⁷⁹ Bölgenin iki büyük siyasi partisi arasında 2005 yılında imzalanan “stratejik ortaklık” anlaşması çerçevesinde IKBY, faaliyetlerine devam etmektedir.

Bu anlaşmaya göre 4 yıllık yönetim sürecinde, her iki partinin ikişer yıl bölgesel hükümeti yönetmesi öngörülmektedir. 2009 yılında Kuzey Irak Kürt Yönetimi'nin 6. hükümetini kuran Berham Ahmet Salih, ikili anlaşma gereği 7. kabineyi kurma görevini 2002 yılı başında 1966 doğumlu İdris Barzani'nin oğlu Neçirvan Barzani'ye vermiştir. KDP'nin başkan yardımcısı ve Mesut Barzani'nin yeğeni olan Barzani, Tahran Üniversitesi Siyasal Bilimler Mezunudur.¹⁸⁰

Bu siyasi yapı içerisinde partilerin bölgedeki rolü oldukça önemli olduğu için konuya detaylı bir biçimde aşağıda değinilecektir.

3.1.3.2.1. KDP (Kürdistan Demokratik Partisi) ve KYB (Kürdistan Yurt Severler Birliği)

Mesut Barzani liderliğindeki KDP ve Celal Talabani yönetimindeki KYB Partileri Irak'taki Kürt siyasal varlığının en önemli iki yapı taşıdır. Bu iki partinin Bağdat'la olan ilişkilerine bakıldığında ise 1961 yılına kadar uzanan bir etkileşim olduğu görülmektedir. KDP, kültürel, idari ve siyasi hakların geliştirilmesi, örgütlenmeye konan sınırların kaldırılması ve toprak reformu vaadini içeren 1970 Anlaşması ile 1974 Otonomi Yasasının çıkmasında hayati bir rol üstlenmiştir. Bu yasalar bölgesel ve uluslararası dengeler açısından oldukça büyük önem taşımaktadır. Bunlar, Bağdat'ta monarşinin yıkıldığı 1958 yılından bu yana, Kürtlere en çok hak tanıyan belgelerdir.¹⁸¹

¹⁷⁹ <http://libris.bahcesehir.edu.tr/dosyalar/busam/BSM001.pdf>, Erişim Tarihi: 04.04.2012.

¹⁸⁰ <http://193.255.184.20/tezpdf/28236.PDF>, Erişim Tarihi:11.04.2012.

¹⁸¹ İhsan Şerif Kaymaz, “ARAP – KÜRT Karşılığı Temelinde Irak'ın Parçalanmasına Giden Yol ve Türkiye”, Güvenlik Stratejileri Dergisi, Cilt:1, Sayı: 1, 2005, ss.24-27.

KDP ve KYB arasında belirgin sosyo-kültürel farklılıklar vardır ve bu partiler bölgedeki farklı alt kültürlerle dâhildirler. Söz konusu partilerin farklılıklarını açıklayabilmek için, her iki partinin tarihi geçmişlerine bakmak ve yapılarını incelemek gerekmektedir.

İran'da 16 Ağustos 1946'da kurulan İran Kürdistan Demokratik Partisi'ne paralel olarak kurulan Kürdistan Demokratik Partisi (KDP), bölgenin en köklü partisidir ve partinin ilk başkanlığını, kurulmasında ön ayak olan, Molla Mustafa Barzani yapmıştır.¹⁸²

Molla Mustafa Barzani'nin ölümünden sonra, partiyi oğulları İdris ve Mesut Barzani ortak yönetmiştir. 1987 yılında İdris Barzani öldükten sonra da partiyi, halen IKBY Başkanı olan, 1946 doğumlu Mesut Barzani yönetmiştir. KDP, milliyetçi ve muhafazakâr bir yapıya sahip olmanın yanı sıra, modern bir görünüm de sergilemektedir. Parti, Dahok ve Erbil'de, ayrıca IKBY dışında bulunan Musul ilinde güçlü konumdadır, Süleymaniye'de ise destekçisi azdır. Hem 2009 IKBY Bölgesel Parlamento seçiminde, hem de 2010 Irak genel seçiminde KDP oldukça önemli bir duruş sergilemiştir ve Kuzey Irak'taki partiler arasında oldukça güçlü bir noktada bulunmaktadır.¹⁸³

Parti, 1999 yılından sonra, ilk kongresini 2010 yılında gerçekleştirmiştir. Mesut Barzani, kongrede yeniden partinin genel başkanı seçilirken genel başkan yardımcılığına parti için önem arz eden yeğeni Neçirvan Barzani getirilmiştir. Bunun yanı sıra Mesur Barzani, Fazıl Mirani ve Hoşyar Zebari de partinin önde gelen isimleri arasında yer almaktadır.¹⁸⁴

KDP'den ayrılarak 1975 yılında kurulan Süleymaniye merkezli KYB, uzun bir dönem boyunca bölgenin en önemli siyasi güçlerinden birisi olmuştur. KYB'nin kurulmasıyla birlikte, KDP'nin Kürtler arasındaki siyasi gücü de bölünmüştür. Cumhurbaşkanlığını da yürüten Bağdat Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunu olan 1933 doğumlu Celal Talabani, aynı zamanda partinin de liderliğini yapmaktadır. KYB, 1996

¹⁸² <http://www.kdp.se/>, Erişim Tarihi: 1.04.2012.

¹⁸³ ORSAM, **Kuzey Irak'ın Toplumsal Siyasal Yapısı Ve Kürt Bölgesel Yönetimi'nin Türkiye İle İlişkileri**, s.11.

¹⁸⁴ www.dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/794/10178.pdf, Erişim Tarihi:10.04.2012.

yılında KDP ile arasındaki savaşta Erbil'i kaybedinceye kadar bölgede oldukça etkili olmuştur, bu nedenle halen Erbil'de destekçileri bulunmaktadır. Ancak son seçimde Erbil'de milletvekili çıkaramamıştır. Sosyal demokrat bir yapıya sahip olan KYB, uzun bir dönem Kuzey Irak'taki siyasi hareketlerin öncülüğünü yaparken, entelektüel zenginliği ile Süleymaniye şehrinin en büyük partisi olmuştur. Partinin etkin olduğu yerler, Kuzey Irak'ta Soranice konuşulan yerlerdir.¹⁸⁵

2006 yılına gelindiğinde Neşirvan Mustafa, KYB'den ayrılmıştır ve 2007 yılından itibaren de parti içindeki muhalefet, değişim talebinde bulunmaya başlamıştır. Bunun üzerine KYB'de sorunlar yaşanmaya başlamıştır. 2009 yılında yapılan seçimde, Goran Hareketi'nin KYB'yi Süleymaniye'de yenmesi bu sorunları daha da alevlendirmiştir. Bunun üzerine 2010 yılında gerçekleştirilen kongrede, KYB'de bir reform dönemi başlamıştır. KYB'nin Celal Talabani dışındaki diğer önemli isimleri; son kongrede en çok oyu alan Talabani'nin eşi Hero Ahmet, IKBY'nin önceki başkanı Berham Salih, Kosrat Resul ve Molla Bahtiyar'dır.¹⁸⁶

KDP, Zap Nehri'nin batısında yer alan Bahdinan bölgesinde, KYB ise Zap Suyu'nun doğusunda bulunan Soran bölgesinde hâkim konumdadır. Bahdinan bölgesinde Nakşibendî Tarikatı ağırlıkta olup, bu bölgede yaşayanlar, gerek dil gerekse aşiret bağları açısından Türkiye Kürtleriyle benzer özellikler göstermektedirler. Soran bölgesinde bulunanlar ise Şafi inancına sahip olup, sosyo-kültürel bakımdan İran Kürtlerine yakındırlar. Her iki partinin kontrolündeki bölgeler Harita 3.4'te görülmektedir.

¹⁸⁵ Zehra Doğan, **Stratejik Ortaklıktan Model Ortaklığa Türk-Amerikan İlişkileri ve Ortadoğu**, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Uluslararası İlişkiler Bölümü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: 2011, ss.125-130.

¹⁸⁶ ORSAM, **Kuzey Irak'ın Toplumsal Siyasal Yapısı Ve Kürt Bölgesel Yönetimi'nin Türkiye İle İlişkileri**, s.12.

Harita 3.4. KDP ve KYB Bölgeleri

Kaynak: http://www.loadtr.com/385647-kuzey_irk_haritasi.htm, Erişim Tarihi: 11.07.2012

1990'lı yıllarda bu iki parti arasında savaş yaşanmıştır. ABD'nin de katkılarıyla iki parti arasındaki savaş sona erse de bu partiler, Kuzey Irak'ı iki ayrı bölgeye ayırmışlar ve bu bölgeler arasında nüfus değişimi yapmışlardır.¹⁸⁷ 2005 yılında iki parti arasında imzalanan stratejik ortaklık anlaşmasının temel noktaları şunlardır:¹⁸⁸

- ❖ Her iki parti de Irak'ta ya da özelde, Kuzey Irak'taki tüm seçimlere tek liste halinde katılacaktır.
- ❖ Kuzey Irak Kürt Yönetimi'ndeki herhangi bir görev, iki parti arasında paylaşılacak ve Erbil ile Bağdat'ta iki parti birbirlerinin adaylarını

¹⁸⁷ <http://w3.balikesir.edu.tr/~metinay/turkmen.html>, Erişim Tarihi: 12.04.2012.

¹⁸⁸ Doğan, ss.125-130.

destekleyecektir. Kuzey Irak seçimlerini kazanan iki parti de, başbakanlığı ikiye sene süreyle dönüşümlü olarak yapacaktır.

Stratejik ortaklık, Talabani ve Barzani arasındaki liderlik mücadelesini de çözmüştür. KYB lideri olan Talabani'nin Irak Cumhurbaşkanı olmasında, KDP'den destek görmesi oldukça önemlidir. Öte yandan, Barzani'nin IKBY Başkanı olması ile hem partisinin, hem kendisinin Kuzey Irak'taki etkisinin eskiye nazaran azalacağı düşünülmürken, durum böyle olmamıştır. Ayrıca Kürt kamuoyunda Talabani, tüm Irak'ın lideri olarak algılanmaya başlanmıştır.

3.1.3.2.2. Goran ve Diğer Partiler

Bölgede siyasi olarak büyük güç sayılabilecek hareketlerden üçüncüsü de Goran, yani Değişim Hareketi'dir. Bu hareketin liderliğini 1944 doğumlu, Bağdat Üniversitesi siyaset kanunu fakültesi mezunu Neşirvan Mustafa yapmaktadır. Hareketin temelleri, fikri olarak 1990'ların ortalarında atılmıştır. Ancak bu hareketin asıl çıkış noktası, KDP-KYB ittifakına karşı farklı bir siyasi görüş arayışı olmuştur. 2005 yılındaki seçimde 23 sandalye kaybeden KDP-KYB'nin karşısında ilk kez ciddi bir muhalefet olarak solcu Neşirvan Mustafa liderliğindeki "Değişim" görülmüş ve hareket, 28 milletvekilinden 19'unu Talabani'nin kalesi olan Süleymaniye'den çıkarmıştır. 2009 IKBY Parlamento seçimlerinde varlık gösteren Goran Hareketinin sözcüsü Muhammet Tevfik'dir. Medya hareketi olarak ortaya çıkan Goran, IKBY ve Irak Parlamentosunda muhalefet konumundadır.¹⁸⁹

Bölgedeki diğer siyasi hareketlere bakılacak olursa, yukarıda açıklanan üç büyük siyasi oluşumun yanı sıra, İslamcı Partiler'in de varlığı dikkati çekmektedir. Kürdistan İslami Birliği ve Kürdistan İslami Cemaati bu hareketlerden en önemlileridir. Kürdistan İslami Birliği 1994 yılında kurulmuştur ve lideri Selahattin Bahattin'dir. Parti, Süleymaniye ile Dahok illerinde güçlenmiş ve silahlı mücadeleden uzak durmuştur. Bölgedeki diğer bir İslami Parti ise, IKBY'nin 111 sandalyeli Parlamentosu'ndan 6, Irak Parlamentosu'ndan 4 milletvekilinin ayrılmasıyla 31 Mayıs 2001 tarihinde kurulan Kürdistan İslami Cemaati Partisidir. Bu parti, askeri alanda da

¹⁸⁹ http://www.orsam.org.tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/201032_seroyt_mart.pdf, Erişim Tarihi: 01.04.2012.

adından söz ettirmiştir ve partinin başkanlığını Ali Bapir yürütmüştür. ABD'nin Irak'ı işgaline karşı çıkararak, işgalin din merkezli olduğu görüşünü savunmuştur. Günümüzde IKBY parlamentosunda 4, Irak parlamentosunda 2 milletvekili bulunmaktadır. Bölgenin şeriat hükümlerine göre yönetilmesini savunmaktadır.

Ayrıca bölgenin siyasi yapısına bakıldığında, Irak'ın geri kalanına oranla, istikrarlı bir siyasi yapının egemen olduğu gözlemlenmektedir. Buradaki kamu otoritesi oldukça önemli bir yere sahiptir. Ancak bu yapı, tüm siyasi partilerin aynı görüşe sahip oldukları anlamına gelmemektedir. Öyle ki İslami partiler arasında dahi görüş ayrılıkları yaşanmaktadır.¹⁹⁰

3.1.3.2.3. Mevcut Siyasi Durum

Irak anayasasına göre, bakanlıklar, üniversiteler, meslek odaları, TV kanalları, ordu birlikleri ve istihbarat örgütleri bölgede kurulmuştur. Kürt Dil Akademisi, yaklaşık iki yıl önce Moskova'dan Erbil'e taşınmıştır. Erbil'de Merkez Bankası ve Kürt parlamentosu yeni binalarında faaliyet göstermektedir ve 25 Temmuz 2009 seçimlerine göre, 111 sandalyeli parlamentoda KDP-KYB'nin 55, Goran'ın 28, Solcu-İslamcı kesimin 17, azınlıkların 11 sandalyesi bulunmaktadır. Parlamentoda, sağlık, eğitim, kültür, kadın hakları, ziraat ve bayındırlık gibi 13 komite görev yapmaktadır.¹⁹¹ Daha önce de belirtildiği gibi, IKBY'deki yasama, yürütme arasındaki ilişkiler ve başkanın mevcut konumu ele alındığında, bölgedeki sistemin daha çok yarı başkanlık sistemine benzediği görülmektedir.

3.1.4. Nüfus ve Sosyal Yapı

Dünyanın her yerinde görülen değişim süreci, Kuzey Irak'ta da kendini göstermiştir. Bu süreçte, 20. yüzyılda yaşanan ekonomik ve siyasal değişim büyük ölçüde etkili olmuştur. Özellikle Saddam Hüseyin'in devrilmesinden sonra yaşanan değişim ve oluşan yeni yapı, nüfusun ve sosyal durumun da ciddi anlamda değişmesine yol açmıştır. Bölgedeki sosyal yapı değişikliklerinin yansıdığı temel toplum birimi ise ailedir.

¹⁹⁰ http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/201149_orsamraporkuzeyirakson.pdf, Erişim Tarihi: 01.04.2012.

¹⁹¹ Mehmet Ali İktal, **a.g.e.**, s.27.

2003 yılından itibaren bölgede güvenlik, siyasal ve ekonomik istikrar sağlanmaya başlamış, böylece bölge insanının hayat standartları da yükselmiştir. Bu değişimi ve bölgedeki yeni yapıyı anlayabilmek için bölgenin demografik özelliklerinin de bilinmesi gerekmektedir. Bu nedenle öncelikle, bölgenin demografik özelliklerinin incelenmesinde fayda vardır.

3.1.4.1. Demografik Özellikler

Çalışmanın ikinci bölümünde Irak nüfusunun 32,5 milyon olduğu ve bu nüfusun % 80'inin Arap, % 17'sinin Kürt, % 3'ünün ise Türk, Keldani, Asurî gibi diğer etnik gruplardan meydana geldiği belirtilmişti. Bu bölümün başlangıcında ise IKBY'nin idari yapısı incelenirken bölgenin bugünkü siyasi sınırlarının tam ve açık şekilde ortaya konulmasındaki sıkıntı dile getirilmişti. Dolayısıyla IKBY'nin sınırları içindeki nüfusun ve etnik yapının ortaya konulması için, anlaşmazlık noktaları bir kenara bırakılmış ve 2005 Irak Anayasası'nın IKBY için öngördüğü sınırlar dikkate alınmıştır. Buna göre bölge Dahok, Erbil ve Süleymaniye illerinden oluşmaktadır. Söz konusu bu bölgenin yüzölçümü yaklaşık 40.000 km² olmasına rağmen, peşmergelerin kontrolü altında olan alan, anayasada belirtilen illerin yüzölçümleri toplamının yaklaşık iki katı büyüklüğündedir.¹⁹² (Harita 3.3)

Ekonomi ve Kalkınma Bakanlığı Kürdistan Yerel İstatistik Ofisi ve Irak Yerel Sosyo-Ekonomik Araştırması Gezici Bilgi İletişim Sistemleri'ne göre, yıllık nüfus artış oranı 2006-2007 döneminde %3,7'e yükselmiştir. Öte yandan IKBY Sağlık Bakanlığı verilerine göre 2004-2009 döneminde nüfus artışı %4,2 olarak gerçekleşmiştir. Bu oran, aynı dönemdeki %2,6 olan dünya nüfus artışından %60 daha fazladır. Gerçekleşen oranlara bakıldığında ise, 2007'de kırsal alandaki %22,4 nüfus oranına karşılık, kentsel nüfusun %77,6 olduğu görülmektedir.¹⁹³

Bölgedeki çalışan nüfus ele alındığında ise, 2009'da nüfusun %58'inin 15-64 yaş aralığındaki çalışan yaş nüfus olduğu görülmektedir. Öte yandan 2009'da ekonomik faaliyetlere katılan işgücü oranı % 41'dir. Bunun %12,9'u kadın, %69,7 erkektir.

¹⁹²Baran, s.51.

¹⁹³www.karacadag.org.tr/ContentDownload/irak_ulke_raporu.pdf, Erişim Tarihi: 01.05.2012.

Irak ve Kuzey Irak'la ilgili nüfus verilerine, her zaman temkinli yaklaşmak gerekmektedir. Çünkü uzun süredir sağlıklı sayımlar yapılmamaktadır. Verileri ortaya koyan batılı kaynaklar, Federe Irak Yönetimi ve IKBY; Kürtler, Türkmenler ve Arapların toplam nüfus içerisindeki oranları konusunda, siyasi amaçlarına uygun yaklaşımlar geliştirmişlerdir. Nüfus rakamlarıyla bilinçli olarak oynadıkları ve rakamları değiştirdikleri bilinmektedir. Bu çalışmanın hazırlanması sırasında da farklı kaynakların, birbirinden çok farklı nüfus rakamları iddiasında bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum, çalışmanın objektifliğinin sağlanması konusunda çok temkinli ve dikkatli yaklaşılmasını gerektirmiştir.

2003 yılında Kürt Bölgesel Yönetimi'ne bağlı Dahok ilinin nüfusu 1.176.000, Süleymaniye'nin 1.800.000 ve Başkent Erbil'in 1.713.461 olmak üzere IKBY'nin toplam nüfusu 4,7 milyondur. Norveç, İrlanda ve Hırvatistan'ın nüfusu ile yaklaşık olarak aynıdır.¹⁹⁴ Bölgesel Yönetimin Irak Parlamentosunda temsil oranı, bugün itibarıyla %17,5, Federe Irak bütçesinden aldığı pay ise % 17'dir.¹⁹⁵ Bu oranlarla günümüz 32,5 olan Irak nüfusuyla değerlendirildiğinde, Kuzey Irak Bölgesi nüfusu yaklaşık 5,5 milyona karşılık gelmektedir. Bu sayı, bölgesel yönetimin nüfusu hakkında, başka bir açıdan fikir edinilmesi için verilmiştir. Ayrıca, bölgesel yönetim sınırları içindeki nüfus da homojen bir yapıya sahip değildir, farklı kaynaklar incelendiğinde bu üç ildeki nüfusun % 90'ının Kürtlerden oluştuğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Diğer taraftan bölgede nüfus hızlı bir şekilde artmaya devam etmektedir. Irak'ın ABD liderliğindeki ülkeler tarafından işgalinden sonra, nispeten güvenli bir yer haline gelen bölge, Irak'ın diğer şehirlerinden göç almıştır. Bölgede aşiretçilik olgusu hâlâ yaygındır. Bölgesel Yönetim ve KDP başkanı Mesut Barzani de bir aşiret lideridir. IKBY içindeki halkın büyük kısmı, Sünni Müslümanlardan oluşmaktadır. Yine bölgede kendini Kürt olarak ya da başka etnik grup içerisinde gören dini kesimlere mevcut topluluklar da bulunmaktadır. Bu konuya bir sonraki bölümde ayrıntılı olarak değinilecektir.

¹⁹⁴ORSAM, *Kuzey Irak'ın Toplumsal, Siyasal Yapısı ve Kürt Bölgesel Yönetiminin Türkiye İle İlişkileri*, s.7.

¹⁹⁵ORSAM, *7 Mart 2010 Irak Parlamentosu Seçimlerinin ve Yeni Siyasal Denklemin Değerlendirilmesi*, Rapor No 17, Nisan 2010, s.22.

Kuzey Irak'taki illere, demografik özellikleri açıdan bakıldığında, Barzani'nin hâkim olduğu Behdinan bölgesinde, feodal ilişkilerin mevcut olduğu, aşiret yapılarının güçlü şekilde hissedildiği görülmektedir. Bölgenin toplam nüfusu, Barzani'nin Erbil'i işgali ile birlikte 1.900.000'e ulaşmış ve 2007 yılında Kerkük'e yapılan nüfus transferleri sonucunda ise 1.500.000'e düşmüştür.¹⁹⁶

Kuzey Irak'taki nüfus yapısı aileler bazında Tablo 3.2 aracılığıyla incelemek mümkündür.

Tablo 3.2. IKBY'de Aile Büyüklüğü Ortalamasına Göre Nüfusun Dağılımı, (2010)

İl	Nüfus Oranı, %			Aile Büyüklüğü Ortalaması			Ortalama
	İl merkezi	Kazalar ve Çevre Bölgeler	Kırsal Alan	Şehir	Kazalar ve Çevre Bölgeler	Köyler	
Erbil	50,9	30,7	18,4	6,4	6,2	7,0	6,4
Dahok	25,9	46,5	27,5	7,1	6,5	6,9	6,8
Süleymaniye	33,4	45,4	21,2	5,4	5,7	5,9	5,6
Toplam	38,2	40,1	21,6	6,1	6,1	6,5	6,2

Kaynak: Kurdistan Regional Government Ministry Of Planning, **Regional Development Strategy For Kurdistan Region 2012-2016**, s.18.

Tablo 3,2'den de görüleceği üzere aile büyüklüğü ortalaması bakımından, kırsal kesimde yer alan Dahok ili diğer illere göre daha yüksektir. Erbil'de ise, il merkezindeki nüfus oranı %50,9 ile diğerlerinden daha fazladır. Bunun nedeni ise, Erbil'in bölgenin başkenti olması nedeniyle yatırımların daha çok buraya yapılması ve şehrin Dahok ve Süleymaniye'ye oranla genişlemeye müsait bir coğrafi yapıya sahip olmasıdır.

Öte yandan, bölgedeki nüfusun iller bazında ve iş kollarına göre dağılımı Tablo 3.3.'te gösterilmiştir.

¹⁹⁶ Ümit Özdağ, **Türk Ordusunun Kuzey Irak Operasyonları**, Pegasus Yayınları, İstanbul, 2008, ss.35-36.

Tablo 3.3. IKBY’de Çalışan Nüfusun İller Bazında Ekonomik Sektörlere Göre Dağılımı, 2007, (%)

SEKTÖRLER	İLLER			
	Erbil	Dahok	Süleymaniye	Ortalama
Tarım, Ormancılık, Balıkçılık ve Avcılık	6.6	6.9	19.4	12.8
Taş Ocağı ve Madencilik	0.2	0.4	0.8	0.5
Tekstil Endüstrisi	6.9	2.4	4.2	4.8
Elektrik, Su ve Gaz	1.4	1.2	1.1	1.2
Yapı ve Konut	11.1	11.4	10.8	11
İş	15.9	7.3	15.8	14.3
Restoranlar ve Oteller	1.5	1.8	2.1	1.9
Ulaşım ve İletişim	7.8	6.4	7	7.2
Toplu Konut ve Finans	3.4	10.5	4.2	5.1
Genel Yönetim, Savunma ve Sosyal Hizmetler	23.3	24	0.9	13.4
Eğitim	5.4	7.8	8.1	7.1
Sağlık	1.2	1.6	2.4	1.9
Diğerleri	4.6	7.9	18	11.6
Tanımlanamayan	8.7	10.4	5.2	7.2

Kaynak: Kurdistan Regional Government Ministry Of Planning, **Regional Development Strategy For Kurdistan Region 2012-2016**, s.18.

Tabloda da görüldüğü üzere, Süleymaniye ilinde tarım, ormancılık, balıkçılık ve avcılık sektörlerinde çalışan nüfusun oranı, diğer illere göre daha yüksektir. Taş ocağı ve madencilik alanında çalışanların oranı ise %0,8 ile yine Süleymaniye’de daha fazladır. Tekstil endüstrisinde çalışanların oranı ise %6,9 ile Erbil’de daha yüksektir. Yapı ve konut alanında ise Dahok, diğer illere göre daha yüksek oranda iş gücüne sahiptir.

3.1.4.2. Etnik ve Dini Yapı

Bölgedeki nüfus yapısı, Araplar, Kürtler ve Türkmenler arasında siyasi çekişmelere konu olmuştur. Bu nedenle konu ile ilgili yapılan değerlendirmelerde, mümkün olduğunca çok kaynaktan veri almak ve bu verilerin ortalamasını bugünkü gerçek rakamlara en yakın değerler olarak kabul etmek gerekmektedir. Çünkü bölgede uzun süredir sağlıklı nüfus sayımı yapılmamış, ortaya konan veriler de bunları

derleyenlerin siyasi niyetine uygun rakamlar olarak ortaya koyulmuştur.

1923 yılında Lozan Barış görüşmelerinde Musul konusu gündeme geldiğinde İsmet İnönü, Musul Sancağı'nda, yani bugünkü Kuzey Irak'ta toplam nüfusun 503.000 olduğunu belirtmiş ve bu nüfusun 146.960'ının Türk, 263.803'ünün Kürt, 43.210'unun Arap, 18.000 Yezidi ve 13.000 gayri Müslim olduğu bilgisini konferansta sunmuştur.¹⁹⁷

Kuzey Irak'ın nüfus oranları, Türklere göre: %52 Kürt, %28 Türk, %8 Arap, %12 diğerleridir. İngilizlere göre bu rakamlarda farklılık görülür, %58 Kürt, %8,3 Türk, %24 Arap, %7,8 Hıristiyan ve %2 diğerleri şeklindedir.¹⁹⁸

Etnik kimliğin sorulduğu ve Irak'ta yapılan son nüfus sayımı olan 1957 sayımının 2000 yılına uyarlanmış haline göre, Irak'ta Türkmen nüfusu 1.750.000 civarındadır.¹⁹⁹ Kerkük'te ise toplam Türkmen nüfusuna ilişkin rakam 92.252, Kürt nüfus sayısı ise 17.000'dir. Yani nüfusun %75'i Türk, %20'si Kürt ve geriye kalan %5'lik kesimi ise Ermeni, Süryani ve Araplardan oluşmaktadır.²⁰⁰

3.1.4.2.1. Kürtler

Kürtlerin yaşadığı yer olan Musul, Erbil ve Kerkük hattının kuzeyi, kendi içinde ikiye ayrılmaktadır. Birinci kısım, Behdinan bölgesidir. Burası Türkiye sınırına yakın olan KDP'nin bölgesidir. İkinci kısım ise Soran bölgesidir. Burası da İran sınırına yakın olan ve KYB'nin bölgesidir.

Daha önce de belirtildiği gibi, Kuzey Irak'ta IKBY sınırları içindeki Dahok, Erbil, Süleymaniye illerindeki toplam Kürt nüfusu, özellikle Erbil ilinde homojen olmamakla beraber 5,5 milyondur. Günümüzde bu üç ilin %90 Kürt nüfusu barındırdığı görüşü ağırlık kazanmaktadır. Ayrıca 1,5 milyon Kürt nüfusun bölge sınırları dışında yaşadığı tahmin edilmektedir. Bölge dışındaki Kürt nüfus; Musul, Kerkük, Diyala, Kut ve başkent Bağdat'ta yaşamaktadır.

¹⁹⁷ **Lozan Barış Konferansı/ Tutanaklar**; Çev: Prof. Dr. Saha L. Meray; Önsöz: İsmet İnönü, Cilt-1, Kitap-1, Ankara: Ankara Üniv. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1969, s. 345.

¹⁹⁸ Mehmet Bayrak, **Musul-Kerkük Kimin Yurdu**, http://www.navkurd.net/nivisar/mehmet_bayrakmusulkerkuk.htm, Erişim Tarihi: 15.11.2011.

¹⁹⁹ Kurdistan Region Council Of Ministers, s.19.

²⁰⁰ ORSAM, Habip Hürmüzlü, **İnceleme, Irak'ta Nüfus Sayımı ve Kerkük Şehrine Etkileri**, Eylül 2010, s.51.

Sosyal yapı olarak, Kürtlerde aşiret yapısı günümüzde de önemini korumaktadır. Yukarıda sözünü ettiğimiz iki kısım, biri Zap Suyu'nun doğusunda, diğeri batısında olmak üzere iki alt kültürü oluşturmaktadır. Batıda Bahtinan diye adlandırılan bölgede Kürtçenin Kırmanço lehçesine yakın bir dil konuşulmaktadır ve Türkiye'de konuşulan Kürtçeye benzemektedir. Bugün KDP'nin etkisi altındaki Bahtinan'da Barzani, Zebari ve Berzenci gibi önemli aşiretler bulunmaktadır. Bölge, Nakşibendî tarikatının etkisi altındadır.

Soran bölgesinde yaşayan KYB etkisindeki Kürtler ise komşu İran'daki soydaşlarının konuştuğu lehçeye yakın bir Kürt lehçesi konuşmaktadırlar. Talabani aşireti bölgede söz sahibi konumdadır.²⁰¹ IKBY, iki bölge arasındaki lehçe farklarını ortadan kaldırma çabası içindedir. Bölgedeki aşiret liderleri siyasete karışmadıklarını, sadece toplumsal meselelerde sözlerinin geçerli olduğunu belirtmektedirler.

Kürtler arasındaki diğeri bir önemli olgu ise dindir. Kürtlerin büyük çoğunluğu Sünnî Müslüman'dır. Ancak Kuzey Irak dışındaki yerlerde yaşayan Şiiiler de vardır. Yezidilik, Kakailik, Sabaklık gibi farklı dini gruplar içinde de Kürtler bulunmaktadır. Kendini bu dinî kimlikler içinde tanımlayanların bir kısmı, etnik köken olarak da Kürt olduklarını düşünmektedirler. Kimileri ise kendilerinin farklı etnik gruba dâhil olduklarını savunur.²⁰²

İngilizler, Birinci Dünya Savaşı yıllarında, bölgede işbirliğine gidebilecekleri ve Osmanlı İmparatorluğu'na karşı kullanabilecekleri etnik topluluklar aramışlardır. Bu durum en çok Kürtlerin işine yaramış ve ilk defa dünya gündemine çıkma fırsatı yakalamışlardır. Aynı dönemde ayrılıkçı amaçlar güden Kürt Teali ve Terakki Cemiyeti kurulmuş, ancak ayrılıkçılık fikrini Kürtlere taşımada başarılı olamamıştır.²⁰³

1970'li yıllarda Kürt hareketinin başına Molla Mustafa Barzani geçmiş ve hareketi 1979'a kadar yönetmiştir. Barzani, 1932 yılında hükümete karşı ayaklanmış ve merkezi hükümet siyasal hakları kapsayan birçok söz vermek zorunda kalmıştır. İngiliz hava kuvvetlerinin desteği ile isyan bastırılmış ve Barzani Türkiye'ye sığınmıştır. 1934

²⁰¹Emin Salih, a.g.e., s.54.

²⁰²ORSAM, *Kuzey Irak'ın Toplumsal, Siyasal Yapısı ve Kürt Bölgesel Yönetiminin Türkiye İle İlişkileri*, s.7-9.

²⁰³Akçakaya, s.14.

yılında çıkan af sonucunda Türkiye'den bölgeye dönen Barzani, 1943 yılına kadar Süleymaniye'de gözaltında tutulmuştur. Barzani, 1943 yılında gözaltında tutulduğu Süleymaniye'den kaçarak kendi bölgesine gitmiş ve döner dönmez Irak hükümetine karşı tekrar faaliyetlere başlamıştır. Bunun için de İngilizlerden destek aramıştır. Önceleri destek veren İngilizler, kendi menfaatlerinin tehlikeye düştüğünü görünce iki taraf arasında anlaşma sağlanmasını istemiştir. Böylece 1944 yılında başlayan Kürt hareketi, bu defa da İngilizlerin yardımı ile bastırılmış ve Kürt liderler ölüm cezasına çarptırılmıştır. Barzani bu sefer de aşiretini alarak İran'a kaçmıştır.²⁰⁴

1945 yılına gelindiğinde, Kürtler üzerinde Sovyetler Birliği etkisi görülmeye başlamıştır. Sovyetler Birliği himayesinde Mahabad Kürt Devleti, 1946'da ayrılıkçı Kürt lider Kadı Muhammed ve Barzani tarafından İran'da kurulmuştur. Barzani ayrıca yine 1946 yılı içerisinde Kürdistan Demokrat Partisini (KDP) kurmuştur. Mahabad Kürt Devletinin iki İranlı kurucusu, İran anayasasını ihlal ettikleri gerekçesi ile 1947 yılında idam edilmişlerdir. Böylece Barzani'nin bağımsızlık hayallerinden biri daha son bulmuştur.²⁰⁵

Kürtler sayısız kere isyan etseler de isyanları başarıya ulaşamamıştır. Bunun pek çok nedeni vardır: **1.** Kürtlerin milli bilinçten yoksun olması, **2.** İngilizlerin, Bağımsız Kürt Devleti fikrinden vazgeçmesi, **3.** Aşiret reislerinin, kendi üzerlerinde hükümet, cumhurbaşkanı gibi bir kamu denetimi istememeleri.²⁰⁶

1958 darbesinden sonra ilan edilen genel afı Barzani, Sovyetler Birliği'nden ülkesine dönmüş ve bölgesinde otoritesini yeniden sağlama çabalarına girişmiştir. Darbeden sonra yayınlanan geçici anayasanın getirdiği rahatlama ile Kürtlerle Irak hükümeti birbirine biraz olsun yaklaşmıştır. Bunun neticesinde, Irak Kürdistan Demokrat Partisinin faaliyetleri serbest bırakılmıştır. Sovyetler Birliği'nin gösterdiği destek ile güçlenen Barzani, bu güçle Kerkük'ü sahiplenmeye girişmiş, emrindeki Kürt ve komünistlerle, Türkmenler üzerinde baskı kurmaya başlamıştır. Bu süreç, 1959 yılında yaşanan Kerkük Türkmen katliamına kadar gitmiştir.

1958 yılında darbe ile Irak yönetimini ele geçiren General Kasım'ın hızla Arap

²⁰⁴ www.belgeler.com/blg/1tud/hasan-cemal-kurtler, Erişim Tarihi:10.04.2012.

²⁰⁵ Doğan, ss.125-130.

²⁰⁶ www.dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/794/10178.pdf, Erişim Tarihi:10.04.2012.

milliyetçiliğine yönelmesi ile başlangıçta iyi olan KDP merkezi hükümet ilişkileri bozulmuş ve yönetimden talep ettiklerinin karşılanmayacağını gören Barzani, tekrar çatışmalara başlamıştır. Çatışmalar, 1963 yılında yönetimin Baasçıların eline geçmesine kadar sürmüştür. Hükümetin devrilmesi ile Baas partisinin yönetime gelmesine destek veren Barzani, hükümette iki üye verilerek ödüllendirilmiştir. Buna rağmen, özerklik talebi kabul görmemiştir. Irak'taki yeni iktidar, 1964'te Irak anayasasını ilan etmiş, ancak bu anayasada Kürt ve Türkmenlere yer verilmemiştir. Bu durum, Kürtleri kızdırmıştır ve bunun üzerine zaman kaybetmeden yeniden ayaklanmışlardır.²⁰⁷

KDP içindeki muhalefetin önde gelen liderlerinden Celal Talabani ve arkadaşları 1964'te partiden ihraç edilmişler ve böylece Kürdistan Yurtseverler Birliğinin kuruluş yolu açılmıştır. Bu iki parti, 1990'lı yılların sonuna kadar sürekli çatışmışlardır.

1968 yılında düzenlenen darbe ile Irak'ta yönetim el değiştirmiştir. Yönetimi Baasçı El- Bakır ele geçirmiş ve yardımcılığına 31 yaşındaki Saddam Hüseyin getirilmiştir. Ülkede düzeni sağlayabilmek için diğer yönetimlerde olduğu gibi yeni yönetim de Kürtlere özerklik sözü vermiştir.

1970 yılında hazırlık aşamasını müteakip Kürtlere özerklik sözü verilmiştir. Irak, 1972 yılında Sovyetler Birliği bloğunda yerini almış, bunun üzerine bölgeye ABD ve İsrail'de dâhil olmuştur. Yeni durumdan cesaretlenen Barzani, kanlı bir ayaklanma başlatmıştır. 1970 yılında Kürtlere verilen özerklik sözünün yerine getirilmesinin zamanı geldiğinde, Kürtler ısrarla Kerkük'ü istemiştir. Irak yönetimi buna sıcak bakmayınca özerklik süreci de başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

1979'da İran'da meydana gelen rejim değişikliği sonrasında Irak, 1980 yılında Cezayir Anlaşması'nı tek taraflı olarak iptal etmiştir. İran–Irak Savaşı sırasında bölgede meydana gelen otorite boşluğu, İran tarafından desteklenen KDP ile Suriye tarafından desteklenen KYB gruplarınca doldurulmuştur. Bu gruplar, bölgenin denetimini tamamen ele geçirmiştir. Bu arada bölgede PKK terör örgütü de yavaş yavaş boy göstermeye başlamıştır. Böylece bugüne kadar isyancı hiçbir Kürt liderin yapmadığını

²⁰⁷Akçakaya, s.21.

Barzani Türkiye'ye karşı yapmış ve PKK'yı desteklemeye başlamıştır.²⁰⁸

İran–Irak Savaşı'nda sınır bölgesindeki halkın İran'a verdiği desteği hazmedemeyen Irak yönetimi, 17 Mart 1988'de Halepçe'ye havadan kimyasal gaz taarruzu başlatmıştır. Bu saldırının sonucunda bölgede yaşayan binlerce Kürt, hayatını kaybetmiştir.

Savaşın sona ermesinden sonra içeriye dönen Saddam yönetimi, savaşta İran'a destek verdikleri gerekçesi ile Kürtlerin üzerine yürümüştür. 250.000 kadar insanı gruplar halinde Orta ve Güney Irak'a sürmüş, 800'e yakın köyü boşaltmıştır. Saddam yönetiminin bu saldırıları karşısında İran da sınırlarını kapatınca Kürtler, Türkiye sınırına akın etmişlerdir. Bir hafta içinde Hakkâri ilinin sınır köylerine 51.542 kişi sığınmış, Irak makamlarının kaçanları sıcak takip yapma isteği Türkiye tarafından reddedilmiştir.

1.Körfez Savaşı, 1991 yılında Irak'ın yenilgisi ile sona erince, Irak birlikleri Kuveyt'ten çekilmiştir. Irak'ın yenilmesini fırsat bilen Kürtler, 7 Mart 1991'de Süleymaniye'de hemen ayaklanmışlardır. İran, ayaklanmaya açık desteğini ilan etmiştir. 1988 Halepçe katliamını unutmayan Kuzey Irak halkı, bunun üzerine yine İran ve Türkiye sınırlarına dayanmıştır. 3 gün içinde 246 bin kişi Türkiye'ye sığınmıştır. 14 Nisan tarihine kadar bu sayı 460 bine ulaşmıştır.²⁰⁹ Bu gelişmeler üzerine Türkiye, BM'den sığınmacılar için Irak'ta güvenli bölge tesis edilmesini istemiştir.

1992 yılı, Kürtler için tam bir kazanç yılı olmuştur. Çekiç Güce güvenerek güvenli bölgelerinde ilk özgür seçimlerini yapmışlar, parlamentolarını açmışlardır. Yine aynı yıl Kürt Federe Devletini kurduklarını ilan etmişler ve Erbil'de bölgesel hükümetlerini kurmuşlardır. Daha sonra 1992'den 2002 yılına kadar geçen süreç, Kürt grupları arasında çekişme ve çatışmalarla, tekrar bir araya gelip birliği sağlama çabaları ile geçmiştir. Hatta Parlamento bile 1996 yılında kapanmıştır. 1996'da KDP ve KYB arasında çatışmalar sürerken Irak birlikleri, Barzani'nin talebi ile -uçuşa yasak bölge kararını da delerek- Talabani kontrolündeki Erbil'i almıştır. Talabani birlikleri, Erbil'i Barzani'ye bağlı peşmergelere bırakarak çekilmişlerdir. Bu durum Barzani'ye yaramış

²⁰⁸ www.dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/794/10178.pdf, Erişim Tarihi: 10.04.2012.

²⁰⁹ www.tuicakademi.org/.../252-gecmisten-gunumuze-abdnin-ortadogu, Erişim Tarihi: 10.04.2012.

ve onun bölgedeki gücünün artmasını sağlamıştır.

1996'da kapanan Kürt Parlamentosu 2002 yılında yeniden açılmıştır. 8 Kasım 2002'de anayasalarını Parlamentolarından geçirmişler, ancak hala halkoyuna sunamamışlardır. Bu anayasada başkent olarak belirttikleri Kerkük'ü Kürtleştirme işini zamana bırakmak zorunda kalmışlardır. Kürtler, bugünkü sınırları içinde ister federal, ister özerk, isterse anayasanın dediği gibi bölgesel yönetim olsun, 2005 yılında kabul edilen Irak anayasasında yer alan durumlarını tescil ettirmeyi başarmışlardır. Bundan sonra IKBY, arık bölgesinde ekonomik kalkınmaya öncelik vermeye başlamıştır.

Öte yandan, 2005 yılında KDP-KYB arasında imzalanan stratejik ortaklık anlaşması bölgenin kaderi ve Kürt kamuoyundaki iç dinamikleri açısından kilit öneme sahiptir. Bunun neticesinde Talabani ve Barzani, Bağdat yönetiminden Devlet Başkanlığı, Dış İşleri Bakanlığı, Genel Kurmay Başkanlığı gibi birçok önemli mevkiin kendilerine verilmesini sağlamışlardır.

Bütün bunlara rağmen, son yıllarda bölgedeki sosyal yapı hızlı bir şekilde değişmeye başlamıştır. Daha çok demokrasi, daha çok özgürlük ve ekonomik kaynakların hakça dağılımı gibi isteklerle ortaya çıkan ve özellikle Süleymaniye bölgesinde güçlenen Goran muhalefeti, KDP ve KYB'yi yakınlaşmaya sevk etmiştir. Bu yakınlaşmaya karşın, yine de 25 Temmuz 2009'da yapılan seçimlerde Goran Hareketi, 111 sandalyeli IKYB Parlamentosu'nda 25 sandalye kazanarak büyük bir başarı elde etmiştir.²¹⁰

3.1.4.2.2. Araplar

Araplar İslamiyet'in ortaya çıkmasından önce Irak'ta Sasani Devletine bağlı Gasasina ve Suriye bölgesinde Bizans İmparatorluğuna bağlı Menazira isimli iki Arap emirliği bulunmaktaydı. Ayrıca, Kuzey Irak bölgesinde ve özellikle Musul civarında Adnani ve Kahtani Arap kabilelerine mensup muhtelif aileler ve aşiretler yer almaktaydı.²¹¹ 637 yılında İslam orduları tarafından Musul ve Kerkük'ün fethedilmesi,

²¹⁰ Bilgesam, Ali Semin, "KDP Ve KYB İlişkileri, Bölgedeki Değişiklikler ve Gelişmeler", <http://www.tuicakademi.org> Erişim Tarihi: 11.01.2012

²¹¹ Hakkı Dursun Yıldız, **İslam Ansiklopedisi**, C.III, İstanbul: 1991, s.272.

642 yılında yapılan Nihavend Savaşı ile Irak'ın kontrolünün tamamen ele geçirilmesi, bölgede Arap nüfusunun hızla artmasına yol açmıştır.

Araplar, Abbasi halifeliği döneminde bölgeye hâkimken, Moğol istilaları ve bölgeye yönelik Türkmen göçlerinin sonucunda yavaş yavaş nüfuzlarını yitirmişlerdir. Nüfuzlarını kaybedince de, göçebe yaşam biçimine ağırlık veren kabileler haline dönüşmüşlerdir. Kimi Arap aileleri ve aşiretleri ise şehirlerde yaşamlarını devam ettirmiştir. Bugün bunlardan, Ubeyd aşiretinin mensupları bölgede görülmektedir, bu aşiret tarihte sürekli olarak Türkmen Bayat aşireti ile çatışma ve mücadele içerisinde olmuştur. Günümüzde Dileym, Musul ve Irak'ın batı bölgelerinde hâkim konumdadırlar.²¹²

Bölgedeki Arap aşiretlerinin tümü Müslüman'dır, ancak farklı mezheplere mensupturlar. Çalışmanın konusu olan Kuzey Irak bölgesinde, yoğun olarak bulunan Kerkeri, Zübeyd, Al-Ubeyd ve Al-Cubur'un Karatepe kolu Şafi, Cubur'un Kerkük kolu, Dileym ve Beni Zeyd aşiretleri Hanefi, Şammar Al-Sayih aşiretinin bir bölümü Maliki bir bölümü de Hanbelî'dir. Musul civarındaki Hadidi aşireti ise Caferi'dir.²¹³

Araplar, Şii ve Sünni olarak ikiye ayrılmış durumdadır. Irak yönetimlerinde bölgenin nüfus yapısını değiştirmek amacıyla Kuzey Irak'a yerleştirilmişlerdir. Saddam rejiminin devrilmesinden sonra ortaya çıkan yeni durumun gereği olarak, Arapların bir kısmı eski yerlerine dönmüşlerdir. Kuzey Irak'ta yaşayan Araplar, Sünni Araplardan oluşmakta ve büyük çoğunluğu Kerkük ve Musul'da yaşamaktadır. Baas rejiminin başarılı Araplaştırma politikaları sonucunda, özellikle Musul'da çoğunluğu oluşturmuşlardır.²¹⁴

2010 yılı Mart'ında yapılan genel seçimlerde Kerkük'teki 12 milletvekilliğinin 6'sını, Musul'daki 32 milletvekilliğinin 24'ünü Kürt dışı oluşumlar kazanmıştır. Bu iki ilde Türkmenler, seçime kendi listeleri ile katılmamışlardır. İşgal sonrası yıllarda ABD ve Peşmerge güçleri Musul ve Telafer'de El-Kaide'ye bağlı direnişçi güçlerin barındığı gerekçesiyle bu bölgelere operasyonlar düzenlemişlerdir.

²¹²Kıvanç Galip Öner, **Irak'ta Bütünleşmeye Doğru**, Avrasya Dosyası, Sonbahar 2000, c.VI, s.3, s.150.

²¹³Sinan Marufoğlu, **Osmanlı Döneminde Kuzey Irak**, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1998, s.74.

²¹⁴Haluk Karadağ, **İkinci Körfez Harekâtı Sonrası Türkiye'nin Kuzey Irak Politikası**, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara: 2007, s.24

36. paralelin üstünde kalan ve daha önce çekiç gücün koruma sağladığı bölgede, Arap nüfus bulunmadığı; Çekiç gücün himayesi dışında kalan bölgede ise 720.000 Arap nüfus bulunduğu belirtilmektedir. Kerkük'ü de kapsayan 35 ve 36. paraleller arasında nüfusun % 25'i Arap'tır, sayıları da 237.000 civarındadır. 34 ve 35. paraleller arasında ise nüfusun % 35'i Arap'tır, sayıları ise yaklaşık 720.000'dir.²¹⁵

Söz konusu bölgelerde Türkmen nüfusun sabit kaldığı, kuzeye çıkıldıkça Arap nüfusun azaldığı bunun tersine Kürt nüfusun arttığı görülmektedir. Bunun yanı sıra, güneye inildikçe Arap nüfusun arttığı, Kürt nüfusun ise azaldığı görülmektedir.

3.1.4.2.3. Türkmenler

Bölgenin Kürtler ve Araplardan sonra üçüncü temel unsuru, Türkmenlerdir. Türkmenlerin Kuzey Irak'a birinci göç dalgası -Abbasilerin askerliklerini beğendiği 2000 Türk savaşçısı bölgelere çağırmasıyla- 650'li yıllarda olmuştur. İkinci göç dalgası ise 11. yüzyılın ortalarında Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in Irak'ı almasıyla yaşanmıştır. Bunu, Osmanlı İmparatorluğu'nun 1535 yılında bölgeyi fethiyle ortaya çıkan üçüncü göç dalgası izlemiştir.²¹⁶

Bu bağlamda Türkmenler, Kuzey Irak'ın giriş kapısı sayılabilecek Dicle Nehri'nin güneyinde, Musul, Türkiye ve Suriye'ye 60–85 km. mesafede bulunan Telafer'den başlayarak genelde Dicle Nehri'nin kuzeyinde yaşamaktadırlar. Burası, Kürt nüfusun yoğun olarak bulunduğu dağ etekleri arasında bulunan ve kuzeybatı-güneydoğu boyunca Diyala'ya kadar uzanan bir hatır. Bu hatta Kerkük, Telafer, Musul ve buraya bağlı nahiye ve köyler ile Altunköprü, Tazehurmatu, Tavuk, Kifri, Tuzhurmatu, Hanekin, Mendeli gibi köy kasaba ve şehirler vardır. Başkent Bağdat'ta da 100.000'in üzerinde Türkmen'in yaşadığı belirtilmektedir.²¹⁷

²¹⁵Mustafa Sürmeli, **1990 Sonrası Irak Türkmenlerinin Sosyo-Ekonomik Yapısı ve Irak Ekonomisine Katkısı**, Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü Ortadoğu İktisadi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2005, s.96.

²¹⁶Emin Salihi, **a.g.e.**, s.50.

²¹⁷Suphi Saatçi, **Irak Türkmen Boyları Oymakları ve Yerleşme Bölgeleri**, Kerkük Vakfı, İstanbul, 2009, s.65.

Harita 3.5. Kuzey Irak Coğrafyasında Türkmenlerin Yaşadığı Yerler

Kaynak: <http://turkbilimi.com/?p=6512>, Erişim Tarihi: 13.11.2011

Irak Ordusunun 1990 yılında, ileri harekâtına devam etmesiyle Türkmenler de dâhil olmak üzere yüz binlerce bölge insanı Türkiye–İran sınırına yığılmıştır. Türkiye'nin isteğiyle 17 Nisan 1991'de ilan edilen uçuşa yasak bölge, güvenli bölgeye dönüştürülmüştür. Buraya sadece Kürtler alınmış, Türkmenler bölge dışında tutularak Arapların insafına terk edilmiştir. Bunun üzerine Türkmenler, bütün parti ve teşkilatlarını bir araya getiren Türkmen Cephesini 24 Nisan 1995 tarihinde kurmuşlardır.²¹⁸

Türkmenlerin yaklaşık yarısı Şii mezhebindedir.²¹⁹ Genelde ticaretle uğraşır ve şehirlerde yaşarlar. Irak Türkmenlerinin % 29'u ya üniversite mezunu ya da üniversite öğrencisidir. 2005 yılı verilerine göre erkeklerde okula gitmeyenlerin oranı % 8, kadınlarda % 27 civarındadır. Arapça, Kürtçe ve İngilizce dillerine hâkimdirler.

Türkmen hanelerinin %36'sında en az bir üyenin yurtdışına göç ettiği tespit

²¹⁸ORSAM, **Kuzey Irak'ın Toplumsal Siyasal Yapısı ve Kürt Bölgesel Yönetimi'nin Türkiye ile İlişkileri**, s 14.

²¹⁹Gökhan Çetinsaya ve Taha Özhan, **a.g.e.** s.75.

edilmiştir. Bunların %38'i Türkiye'ye, %21'inin Almanya'ya göç etmiştir. Bu göçlerin %80'inin 1990 sonrasında, %45'inin ise 1997'den sonra yapıldığı tespit edilen bu göçlerin, Irak'taki güven ortamının ortadan kalkması nedeni ile yapıldığı belirtilmiştir.²²⁰

Kerkük dışında Kuzey Irak'ın üç ilinde de yerleşik olmalarına rağmen, Türkmenlerin çoğunluğu Erbil ilinde yaşamaktadır. Bölgede yaşayan Türkmenlerin nüfusu hakkında kesin bir rakam vermek oldukça zordur. Çalışmanın önceki bölümlerinde Irak nüfusunun bugün itibarı ile 32,5 milyon olduğu belirtilmişti. Muhtelif kaynaklarda Irak'taki genel nüfusun %75-80'inin Arap, %15-18'inin Kürt, geri kalan %5'lik kısmın ise Türkmenlerle beraber diğer azınlıklardan oluştuğu belirtilmektedir. Bazı kaynaklarda Arap ve Kürt nüfusun dışında kalanların genel nüfus içindeki oranının 2009 verilerine göre %3 olduğu saptanmıştır. Konuşulan dile göre yapılan bir araştırmada ise, genel nüfusun %12'sinin Türkmen olduğu belirtilmiştir.²²¹

Öte yandan Kürtler, Türkmen nüfusunun genel nüfus içindeki oranının %5'den az olduğunu iddia etmektedirler. Türkmen nüfusunu, 1976 yılı için 1 milyon, 1990 yılı için 2,1 milyon, 2000 yılı için 2,5 milyon, 2003 yılı için yaklaşık 3 milyon olarak belirten kaynaklar da mevcuttur. Türkmenler ise bölgedeki nüfuslarının 3-3,5 milyon olduğunu öne sürmektedirler.²²²

Avrupa Parlamentosunun 16 Mayıs 2002 tarihinde aldığı bir kararda, Musul ve Kerkük gibi illerde yapılan Araplaştırma çalışmaları neticesinde, 800 binden fazla Kürt, Türkmen ve Asurî'nin Dahok, Erbil, Süleymaniye gibi Kürt illerine göç ettiği belirtilmiştir.²²³ 2003'teki ABD işgali sırasında, Irak Hükümet güçlerinin kontrolünde olan Kerkük, 10 Nisan 2003'te Kürtler tarafından, ABD'nin de yardımıyla ikinci defa işgal edilmiştir. Kürtler, bu işgal sırasında 1991 yılındaki gibi, önce tapu ve nüfus dairelerine saldırmışlardır.²²⁴

12–15 Eylül 2003 tarihinde ikinci Türkmen Kurultayı düzenlenmiştir.

²²⁰Mesut Özcan, *Değişen Toplular Değişmeyen Siyaset: Irak Ortadoğu'nun Etnik ve Kültürel Minyatürü*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2004, s.177.

²²¹Ali Gökhan Kayılı, *The Iraqi Turkmen 1921-2005*, İstanbul: Kerkük Vakfı, 2008, s.16.

²²²İbrahim Sirkeci, *a.g.e.* s.4.

²²³Turan Silleli, *a.g.e.* s.251.

²²⁴Emin Salihi, *a.g.e.*, s.53.

Türkmenler 2005 yılında kabul edilen Irak Anayasası'nda asli unsur olarak değil, azınlık olarak yer almışlardır.

3.1.4.2.4. Diğer Etnik Kimlikler

Yezidiler, Irak Parlamentosunda Musul ilinden verilen 1 milletvekili kontenjanı ile temsil edilen, Paganizim, Hristiyanlık ve İslamiyet dinlerinden etkiler almış olan etnik bir kimliktir. Başta Irak olmak üzere Ermenistan, Suriye, Gürcistan, Rusya, Avrupa, ABD ve küçük bir kısmı da Türkiye'de yaşamaktadır. Irak'ta yaklaşık 650.000-700.000 civarında bir nüfusa sahip olduğu tahmin edilen Yezidilerin 150.000 kadarının Kuzey Irak'ta yaşadığı ileri sürülmektedir. Dinleri konusunda hemfikir olan Yezidiler, kökenleri konusunda farklı fikirler ileri sürmektedirler. Bunların büyük bir çoğunluğu Kürt kökenli olduklarını, başka bir grup kendi öz etnik kimlikleri olduğunu, diğer bir grup ise Arap kökenli olduklarını iddia etmektedir.

Bölgedeki yerleşim yerleri Musul ve civarıdır. IKBY sınırları içinde yaşayanlar rahat olduklarını, Musul'da yaşayanların ise önemli problemleri olduğunu belirtmişlerdir.²²⁵ Kendilerini Kürtlere yakın hissedenler olsa da Saddam Rejiminin Müslüman Kürtlere karşı yaptığı Enfal harekâtında, tamamı Yezidilerden oluşan askerî birliklerde kullanıldığı bilinmektedir.

Yezdaniliğin Irak'ta ortaya çıktığı, bu konu ile ilgili ABD ve Avrupa'da araştırmalar yapıldığı, yayınların sayısının arttığı belirtilmektedir.²²⁶ Kürtler ise Musul'da Yezidi kontenjanından Irak Parlamentosuna seçilen kişinin, Kürt asıllı olduğunu iddia etmişlerdir.

Öte yandan Yezidiler, içlerine kapalı bir toplum olarak yaşamaktadırlar. Onlar, sonradan Yezidi olunamayacağına inanmakta, bu nedenle de dışarıdan evlilik yapmaya olumsuz yaklaşmaktadırlar.²²⁷

²²⁵ Kuzey Irak'ın Toplumsal Siyasal Yapısı ve Kürt Bölgesel Yönetimi'nin Türkiye ile İlişkileri, ORSAM, s.9.

²²⁶ Tolgahan Alpyavuz, Yeniden Yapılanma Sürecinde Irak'ta Uygulanan Siyasi ve Ekonomik Stratejilerin Türkiye Açısından Önemi, 2007, İstanbul, s.138.

²²⁷ Sabriye Deliceoğlu, Kuzey Irak'taki Etnik ve Dini Gruplar ve Bölge Politikalarındaki Etkileri, Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Siyasi Tarih ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: s.84.

Irak meclisinde Musul ilinden 1 milletvekili ile temsil edilen Şabaklar, Musul'un doğusundaki 70 köyde yaşamaktadırlar. Nüfuslarının 300.000–500.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir.²²⁸ Şabaklar tarihi süreç içerisinde Araplar, Türkmenler, Kürtler ve Hıristiyanlar ile karışmışlardır. Tek bir etnik kimlik altında olduklarını belirtmek zordur. Kürt ve Türkmenlerin arasında Şabak aşiretler de bulunmaktadır. Türkçenin baskın olduğu, Arapça, Kürtçe, Farsça karışımı bir dil konuşmaktadırlar. Şabaklar'ın Anadolu Aleviliğine benzer bir dini inanışa sahip olmaları, onları Irak Şiiliğinden dışlamış, azınlık içinde azınlık haline getirmiştir.

Irak nüfusuna oranları %5 olan ve “diğerleri” şeklinde gösterilen Hıristiyanların ise, hepsine birden Asurîler denmektedir. Bunlar da kendi aralarında Nasturi, Keldani ve Süryani olarak ayrılmaktadır. Tarihi yaklaşım, Süryani isminin Pers kralı Syrus'tan geldiği yönündedir. Ancak farklı yaklaşımlar da vardır. Asur ismine nispetle Asurya veya Hz. İbrahim'in sülalesinden gelen Asurin'den türemiş olduğu iddialarına da yer verilmektedir. Süryani aydınları, kökenlerini -farklı yaklaşımlarda bulunmakla birlikte- Asurlulara, Aramilere ve bütün eski Mezopotamya halklarına dayandırma görüşündedirler.

Süryaniler, MS 38 yılında Hıristiyanlığı kabul ederek Antakya'yı merkez edinmişlerdir. Antakya, Urfa, Mardin, Suriye ve Kuzey Irak civarında bulunan bu Hıristiyanlar, ibadetlerini Aramice'nin bir lehçesi olan Süryanice lehçesinde yaparlar. Bunlara batı Süryanileri denilmektedir.²²⁹

Aslen Süryani olan fakat Tanrı İsa'nın doğrulamayacağı iddiasında bulunan, liderleri patrik Nestorius'un adından ötürü kendilerine Nasturi denilen Doğu Süryanileri ise, Irak, Hindistan ve Çin'e kadar yayılarak yeni bir inanç sistemi kurmuşlardır. Nasturiler, İsa'nın iki niteliği olduğuna inanırlar: ilki insan İsa, ikincisi ise Tanrısal İsa. Meryem, insan olan İsa'yı doğurmuştur. Tanrı İsa, doğrulamaz. Bu yüzden Meryem'e, tanrının annesi (Theotokos) denilemez.²³⁰

²²⁸Gül Atmaca, Irak'lı Bektaşilerin Yol Hikâyesi, **Bilim ve Gelecek Dergisi**, Ekim 2010, İstanbul, s.80.

²²⁹Mesut Özcan, **Değişen Toplumlar Değişmeyen Siyaset: Irak Ortadoğu'nun Etnik ve Kültürel Minyatürü**, Bağlam Yayınları, İstanbul: 2004, s.159.

²³⁰www.dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/794/10178.pdf, Erişim Tarihi:10.04.2012.

Tarihte Nasturiler, devamlı Bizans baskısı altında kalmıştır. Patriklik makamı yüzyıllar içinde Bağdat, Musul ve Hakkâri'ye taşınmıştır. 1918'de Patrik Mar Simon'un Kürtler tarafından öldürülmesiyle tekrar Musul'a, Irak'ın bağımsızlığını kazanmasıyla da ABD'ye taşınmıştır. Bugün Nasturiler'in sayısı oldukça azdır ve Irak'ta en fazla Musul ve Bağdat civarında yaşamaktadırlar.²³¹

Keldani kelimesinin anlamı hakkındaysa bir görüş birliği olmamakla birlikte bu kelime, hem etnik, hem de dinî manada kullanılmaktadır. Keldanice-Arapça sözlüğün Keldani maddesinde şöyle denmektedir: “*Keldaniler; Babil ve etrafında makam ve devlet sahibydiler, bilginlikte, krallıkta ve astrolojide şöhret kazanmışlardı. Yaşadıkları yer; Babil, Asur ve Cezire idi. Bunlar, Süryanilerin ataları idi*”.

Keldaniler'i Kürtlerle akraba göstermeye çalışan görüşler de bulunmaktadır, ancak bu görüşü destekleyen bir veri henüz tespit edilememiştir. Keldaniler ve Kürtler arasındaki ilişki, akrabalık değil, yaşadıkları bölgelerden ötürü, komşuluk ilişkisinden ibarettir. Başlangıçta Nasturilerle aynı kiliseye ve inanca mensup olan Keldaniler, 16.yy'da, Katolik kilisesine bağlanarak bölgedeki üç farklı Hıristiyanlığın bir parçası haline gelmişlerdir. Sonuç olarak, Avrupalıların topluca Asurîler diye adlandırdığı Irak Hıristiyanları, Aramice, Süryanice ve Arapçaya ses olarak çok benzeyen Nasturice konuşmakla birlikte, bu dillerin hemen hepsi İncil'in ve İsa'nın da dili olan Aramcanın diğer lehçeleridir.²³²

Irak'ta Hıristiyanlar, ülke geneline yayılmış bir nüfusa sahiptir. İşgalden önce sayıları 1,5 milyona yaklaşırken, işgal sonrası yaşanan şiddet olayları sonucu yoğun bir göçe zorlanmışlardır. Bu nedenle bu sayı, 600.000'lere kadar düşmüştür. Başta Musul, Bağdat, Kerkük, Dahok ve Erbil'de yaşadıkları, yaşanan şiddet olayları nedeniyle yurt dışına kaçtıkları, maddi durumu iyi olmayanlar ise güney ve orta Irak'tan Kuzey Irak'a göç ettikleri görülmektedir.

Süryani ve Keldaniler Kuzey Irak'ta, IKBY'nin kontrol ettiği alanlarda, Nasturiler ise Musul ve Bağdat'ta yaşamaktadırlar. Genellikle tarım ile uğraşan, kamu ve özel sektörde ücretli çalışan Hıristiyanlar, göçlerden sonra fakirleşmiş, güç yaşam

²³¹İbrahim Sirkeci, a.g.e., s.5.

²³²Sabriye Deliceoğlu, a.g.e., s.98.

koşullarıyla karşı karşıya kalmışlardır. Pek çok Hıristiyan için Kuzey Irak, nispeten güvenli bir bölgedir ve buraya günümüzde de ciddi oranda göçler devam etmektedir.²³³

Bölgede öteden beri yaşayan Hıristiyanların siyasi partileri; Asurî Demokratik Partisi, Asurî Ulusal Partisi, Asurî-Keldani-Süryani Meclisi, Keldani Demokratik Partisidir. Kuzey Irak Hıristiyanları Dahok'tan 1, Erbil'den 1, Musul'dan 1, Kerkük'ten 1 milletvekili kontenjanı ile temsil edilmektedirler.²³⁴ Kürt Bölgesel Yönetimi Parlamentosunda ve Kent Meclislerinde de benzer kontenjanlar bulunmaktadır. Bölgeye 2012 yılı Nisan ayında yapılan seyahatte, Dahok'ta beş adet kilise bulunduğu görülmüştür.

3.1.4.2.5. Dinî Yapı

Kuzey Irak, birçok etnik kökene ev sahipliği yaptığı gibi çok sayıda dini inancı da bünyesinde barındırmaktadır. Önceki bölümde Kuzey Irak'taki etnik kökenlerin dini inanışlarına kısaca değinilmişti. Ancak bu bölümde azınlıklar, etnik yapı, dini inanışları dolayısıyla ayrıntılı olarak ele alınacak ve Tanrı inanışından, dini uygulamalarına kadar değişik konular ele alınacaktır.

Kuzey Irak bölgesinde dini açıdan çeşitlilik hâkimdir. Bu dinler arasında Zerdüştlük de önemli bir yere sahiptir. Zerdüştlük, Mani Dini ve Hıristiyanlık ile birçok açıdan benzeşmektedir ve İslam dinindeki sünnet, oruç ve kurban gibi temel esaslar bu dinde de mevcuttur. Bu inancın en büyük sembolü tavus kuşudur ve Yezidi inancına mensup olanlar tavus kuşunu kutsal bir öge olarak kabul etmektedirler. Ayrıca Yezidiler Laleş Vadisi'ndeki bir bölgede Hac merasimlerini gerçekleştirmektedirler. İslam dininde olduğu gibi kutsal kabul ettikleri, zemzem suları vardır. Işık saçtıklarından dolayı güneş, ay ve yıldızları kutsal saymaktadırlar ve Hz. Âdem ve Havva'dan değil Cebba bin Sehid adlı bir kişiden geldiklerine inanmaktadırlar. İnanışa göre Tanrı'nın cezalandırdığı şeytan, 7000 yıl boyunca kaldığı cehennemde tövbe ve gözyaşlarıyla doldurduğu 7 testiyle cehennem ateşini söndürmüş ve hemen ardından Tanrı tarafından bağışlanarak meleklerin önderi olmuştur. Bu nedenle melek tavus, Tanrının yarattığı

²³³ORSAM, *Kuzey Irak'ın Toplumsal Siyasal Yapısı ve Kürt Bölgesel Yönetimi'nin Türkiye ile İlişkileri*, s.10.

²³⁴ORSAM, *7 Mart 2010 Irak Parlamento Seçim Sonuçlarının ve Yeni Siyasal Denklemin Değerlendirilmesi*, s.22.

dünyanın koruyucusu, üstün bir varlık haline gelmiştir. Yezidiler'in Kitabı'ı Cilve ile Mushaf'ı Res adında iki kitabı bulunmaktadır. Kitaplar Asur dilinde yazılmıştır.²³⁵

Sincar Dağı eteklerinde yaşayan ve kapalı bir toplum olan Yezidiler, Kürtçe ve Arapça konuşmaktadırlar. Yezidiliğin temel özelliklerinden biri, bünyesinde çeşitli uygulamaları bir arada toplayan 'Karma' bir 'Halk' dinî olmasıdır. Halk dinînden kasıt, Tanrının seçtiği bir halka gönderilen dindir. Yezidiler'in, her şeyi yaratan tek tanrı inancı vardır. Bu inanışa göre yani Mushaf-ı Reş'teki yaratılış hikâyesine göre, Allah, ilk başta beyaz bir inci yaratıp bunu Enfer adlı -kendisi tarafından yaratılan- kuşun üstüne koymuştur. Kırk bin yıl boyunca onun üzerinde oturmuştur. Daha sonra yedi tane meleği yaratmış, sonra yedi kat göğü, güneşi ve ayı yaratmıştır ve son yaratılan Melek Fahreddin, insan ve hayvanları yaratmıştır. Bu inanca göre Peygamberler, gaflete düşmüş olan insanları doğru yola çekmek amacıyla insan suretinde gönderilmiş meleklerdir. Nebi Muhammed ve Nebi Musa da bu şekilde Tanrı tarafından görevlendirilen ve görevleri bitince de gökyüzüne yükseltilen meleklerdendir. Onlar da Şeyh Hadi ve Sultan Yezid ile aynıdır.²³⁶

Bir diğer inanışa mensup etnik grup da, heteredoks bir inanç biçimini benimsemiş olan Ehl-i Haklardır. Ehl-i Hakların etnik açıdan Kürt oldukları ileri sürülmektedir ancak inançları, onları Kürtlerden ayırmaktadır. Ehl-i haklar Irak'ta Kakai ismi ile bilinmektedirler ancak Batı İran'da Ali-Allahi, Ali-ilahi ya da Aliyullahi olarak bilinmektedirler. Mezhebin kurucusu 671 yılında doğmuş olan ve 716'da mezhebi yaymaya başladığı rivayet edilen Sultan İshak'tır.²³⁷ Ehl-i Hak inancı Şîî İslam içerisindeki gizemli bir mezhep olarak kabul edilmektedir. Ancak bir kısım inananlar da bunu ayrı bir din olarak görmektedir. Tanrının insan olarak vücut bulduğuna inanmaktadırlar ve bunlardan birisini de Hz. Muhammed'in yeğeni ve damadı Ali

²³⁵ Abdullah Türksöy'la Gezgin Programı, <http://www.kanala.com.tr/programicerik.asp?id=153>, Erişim Tarihi:12.04.2012.

²³⁶ Ahmet Turan, "Yezidi İnanç ve İbadetleri", **19 Mayıs İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: I, Sayı: 1, Samsun, 1986, ss.146-147.

²³⁷ Ziba Mir-Hosseini, Inner Truth And Outer History: The Two Worlds Of The Ahl-i Haqq Of Kurdistan, **International Journal of Middle East Studies**, Vol: 26, No: 2, May 1994, s.268.

olarak kabul etmektedirler. Bu inanca mensup diğer bir bölüm için, Tanrı'nın en önemli vücut bulma şekli Ali değil, mezhebin kurucusu Sultan Sahak'tır.²³⁸

Kuzey Irak'ta yaşayan diğer bir etnik grup olan Sabaklar, farklı dini inanışlara sahiptirler. Sabaklar ibadetlerini ve dinî törenlerini Türkçe yapmaktadırlar ve dinî toplantılarda, Sabaklar tarafından okunan dini nitelikteki şiirlerden bazıları Şah İsmail'e ve Alevi büyüğü Pir sultan Abdal'a ithaf edilmektedir. Sabaklar'ın inancını ifade biçimi şiir ve dualarladır. Sabaklar için kutsal kitaplarının Türkçe olması ve ibadetlerini Türkçe yapmaları bu topluluğun Türkmen olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir.²³⁹

Bu inanışlar arasında Hristiyanların sayısı da azımsanamayacak miktardadır. Bu bağlamda Doğu Hristiyanlığı içerisinde değişik mezhepler akla gelir. Bunlar Keldani, Nasturi ve Süryani'dir. Bu mezhepler Hz. İsa ve Meryem'e bakış açısına göre farklılık kazanmaktadır.²⁴⁰

Öte yandan Yahudiler açısından ise, bu bölgedeki varlıkları çok eski tarihlere dayanmaktadır. Kudüs'ün Yeni Babilliler tarafından alınması ve Babil Kralı Nebukadnezar'ın halkın üst tabakasını "Babil Esaretine" yollamasıyla Yahudilik bölgeye girmiştir. Yahudiliğin bölgeye girmesiyle birlikte ünlü hahamlar ortaya çıkmıştır. Samuel Barzani de ünlü hahamlar arasında yer almaktadır. Asıl adı Samuel ben Nathaneal hal-Levi olan Samuel Barzani-Adoni, Barzani adını Barzani kasabasından almıştır. Özellikle Yahudiler ile Barzani ailesinin ilişkilendirilmesine bu mesele dayanak oluşturmaktadır ve temel nedeni ise sadece soyadı benzerliğidir. Ancak yine de, Barzani soyadı ile haham Barzani ve Barzani ailesi arasında akrabalık bağları olduğu iddia edilmektedir.

3.1.4.3. Kültürel Yapı

Bölge, barındırdığı kaynaklar ve jeopolitik yapısı sebebiyle birçok etnik ve dini kimliğin hedefi olmuştur. Bundan dolayıdır ki çok sayıda etnik gruba ve kültüre ev sahipliği yapmaktadır. Aynı zamanda, sahip olduğu benzersiz tarihi eserler nedeniyle

²³⁸ C.J.Edmonds, **Kürtler, Türkler, Araplar**, Çeviren: Serdar Şengül/ Serap Ruken Şengül, Avesta Yayınları, İstanbul, 2003, s.250.

²³⁹ Martin Van Bruinessen, **Kürtlük, Türklük, Alevilik**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, ss.131-132.

²⁴⁰ Kadir Albayrak, **Keldaniler ve Nasturiler**, Vadi Yayınları, Ankara, 1997, s.71.

bir medeniyetler beşiğidir ve kültür turizmi bakımından da son derece önemlidir. Bu sebeple kültür turizmi alanında yapılan yatırımlar bölge yönetimi tarafından teşvik edilmektedir. Fakat kültürel miras, arkeolojik sit alanları yeterince korunamamaktadır.²⁴¹ Bu durum bölgenin hem kültürel yapısı, hem de ekonomisi için büyük bir sorun teşkil etmektedir.

Bölge, turistlerin ilgisini çekebilecek doğal manzaralara ve değişik kültürel mirasa sahip, ender yerlerden biridir. Turizm alanında 2007’de 64 olan otel sayısının, 2009’da 167’ye yükselmesi, bölge için önemli bir gelişmedir.²⁴²

Kuzey Irak’ta zaman içinde yönetim, özel sektördeki gibi bilinçlenmiştir. Tiyatrolar, festivaller, şiir ve sanatsal forumlar gibi kültürel etkinliklerin düzenlenmesi söz konusu olmuştur. Sinema sayısı arttırılarak 7’ye ulaşmış ve tüm bunlara ek olarak pek çok festival ile kültürel, edebî ve sanatsal etkinlikler düzenlenmeye başlanmıştır.

3.1.4.4. Eğitim

IKBY, bölgede sosyal gelişimi gerçekleştirecek eğitim programlarını genişletmeyi temel hedef olarak görmüş ve Milenyum Gelişim Hedeflerine ulaşabilmek için bu alanda daha fazla çaba göstermeye başlamıştır. 6–11 yaş aralığındaki çocuklarda, eğitim alma oranında artış kaydedilmiştir. 2003–2009 döneminde tam zamanlı zorunlu eğitimin oranı %91,6’dan %94,3’e çıkmıştır. Orta Öğretim seviye oranı 2003’te %20,33 iken 2009’da %27,25’e yükselmiştir. Öğrencilerde görülen %6,8’lik bu artış, nüfus artışı ve okula kaydettirilen çocuk sayısındaki artışla açıklanmaktadır. Üniversite seviyesindeki 18-23 yaş grubu için eğitim oranı, 2003 yılında %4,9’dan 2009 yılında %14,7’ye yükselirken, öğrencilerdeki bu artışa karşın öğretmen sayısında bir artış gerçekleşmemiştir. 2003 yılında bölgede yalnız 3 olan üniversite sayısı, 2009 yılında 18’e yükselmiştir. Aynı dönem içerisinde devlet okullarının sayısı 35’ten 81’e yükselmiş, özel okulların sayısı ise 12’ye ulaşmıştır.²⁴³

²⁴¹ Karacadağ Kalkınma Ajansı, s.37.

²⁴² Kürdistan Yerel Yönetimi Ekonomi ve Kalkınma Bakanlığı, Kürdistan Bölgesi için Yerel Gelişim Stratejisi 2012-2016, Erbil- 2011.

²⁴³ <http://www.orsam.org.tr/tr/raporgoster.aspx?ID=1734>, Erişim Tarihi: 30.04.2012.

Okula kayıt olma seviyesinin, okul yaşı nüfusunun, kentsel ve kırsal alanlardaki eğitimin artmasıyla ve okuldan atılmaların azalmasıyla beraber, son 6 yılda okul talebi 2 katına çıkmıştır. Bunun üzerine, okul binaları iyileştirilmeye ve yeni binalar yapılmaya başlanılmıştır. Ancak ihtiyaçların artması, okullarda 2'li hatta 3'lü tedrisatlarla çalışılması ihtiyacını meydana getirmiştir.

Bölgede son yıllarda okuma yazma oranını yükseltmek için gösterilen çabalar sonuç vermiş, eskiye oranla kısmen de olsa artışlar gözlenmiştir. İKBY Milli Eğitim Bakanlığı verilerine göre, 2006–2007 döneminde 10 ve üstü yaş okuma yazma oranı %63 iken, 2009 yılında %83'e çıkmıştır. Bu oranın 2015 yılında %90'a çıkması planlanmaktadır. Kentsel alanlarla kırsal alanlar arasındaki ve kadın, erkek arasındaki okuma yazma oranı aynı değildir. Bazı hesaplamalar göstermektedir ki, şehir merkezlerindeki okuma yazma oranı %86'dır. Bu oran çevre mahallelerde %84'e, kırsal kesimlerde ise %75'e kadar düşmektedir.²⁴⁴

Bölge nüfusunun eğitim düzeyine bakıldığında, nüfusun ağırlıklı olarak ilkökul seviyesinde olduğu görülmektedir. Eğitim seviyesinin illere göre dağılımı Tablo 3.4. ve bölgedeki okulların dağılımı ise Tablo 3.5.de verilmektedir.

²⁴⁴ http://www.orsam.org.tr/tr/.../2012131_Ortadoğu%20ve%20Kalkınma.pdf, Erişim Tarihi. 02.05.2012.

Tablo 3.4. 2006–2007 Eğitim Yılında Bölgedeki Öğrenci Sayısı

Eğitim Aşamaları	Öğrenci Sayısı			Bölgenin Toplamı
	Erbil	Dahok	Süleymaniye	
Anaokulu	13.239	4.867	9.287	27.393
İlkokul	255.128	189.925	268.357	713.410
Ortaokul	43.838	46.844	76.306	166.988
Lise	85.493	36.885	62.796	185.174
Hazırlık	21.781	18.798	30.605	71.184
Meslek Okulu	3.734	3.195	5.233	12.162
Enstitü	3.555	2.957	6.662	13.174
Yüksek Okul	2.131	1.300	1.052	4.484
Toplam	428.899	304.771	460.298	1.193.968

Kaynak: Kurdistan Regional Government Ministry Of Planning, **Regional Development Strategy For Kurdistan Region 2012-2016**, s.19.

Tabloda da görüldüğü gibi ana okul, ilkokul, lise ve yüksek okul düzeyinde eğitim gören öğrencilerin sayısının en yüksek olduğu il Erbil'dir. Bu durum Erbil'in bölgenin başkenti olması ile açıklanabilir. Ortaokul öğrenci sayısının en yüksek olduğu il ise Süleymaniye'dir.

Tablo 3.5. 2006 – 2007 Eğitim Yılında Bölgedeki Okulların Sayısı

Eğitim Aşamaları	Bölgedeki İller Seviyesinin Okul Sayısı			Bölge Seviyesinin Toplamı
	Erbil	Dahok	Süleymaniye	
Anaokulu	72	17	57	146
İlkokul	1334	852	1488	3674
Ortaokul	147	135	282	564
Lise	213	107	137	457
Hazırlık	41	34	51	126
Meslek Okulu	9	6	15	30
Enstitü	8	8	11	27
Yüksek Okul	21	11	13	45
Toplam	1845	1170	2054	5069

Kaynak: Yaseen A. Abdula, **The Role of Government Expenditure to Investment on Human in Iraqi Kurdistan Region**, Selahaddin, 2008, s.16.

Bölgedeki okulların dağılımına bakıldığında ise anaokulu, lise ve yüksek okullarının sayısının diğer illere oranla Erbil'de daha yüksek olduğu görülmektedir. İlkokul ve ortaokul, meslek okulları ve enstitülerin sayısının ise Süleymaniye'de daha

yüksek olduğu belirlenmiştir. Tablo 3.6.'da ise illere göre eğitim bakanlığı enstitülerindeki öğretmen sayıları verilmiştir.

Tablo 3.6. İllere Göre Eğitim Bakanlığı Enstitülerindeki Öğretmenlerin Sayısı (2003-2007)

İller	2003		2007	
	Sayı	%	Sayı	%
Erbil	7	4.70	210	44.90
Dahok	41	95.30	257	55.10
Süleymaniye	--	--	--	--
Toplam	48	100	467	100.00

Kaynak: Kurdistan Regional Government Ministry Of Planning, **Regional Development Strategy For Kurdistan Region 2012-2016**, s.20.

2003'te 48 olan enstitülerdeki öğretmen sayısı, beş yıl içinde on kat artarak 467'ye yükselmiştir. Bu da, bölge yönetiminin eğitime verdiği önemin bir göstergesidir.

Tablo 3.7'de özel sektör ve kamu sektörü yüksek okul öğrencileri, öğretmenleri, fakülteleri ve üniversiteleri sayısının yıllara göre verileri yer almaktadır.

Tablo 3.7. IKBY'de, Özel ve Devlet Yüksek Okul Öğrenci, Öğretmen, Fakülte ve Üniversite Sayıları (2003, 2008,2009)

Yıl	Öğrencilerin Sayısı		Öğretmenlerin Sayısı		Fakültelerin Sayısı		Yüksek Okul ve Üniversitelerin Sayısı	
	Devlet	Özel	Devlet	Özel	Devlet	Özel	Devlet	Özel
2003	5.817	-	1.753	-	3	-	30	-
2008	21.673	2.742	3.506	396	17	12	70	39
2009	26.082	4.363	3.926	418	18	12	81	39

Kaynak: Kurdistan Regional Government Ministry Of Planning, **Regional Development Strategy For Kurdistan Region 2012-2016**, s.20.

Tablodan da anlaşılacağı üzere, 2009 yılında devlet üniversitelerindeki öğrenci sayısı, 2003 yılındaki öğrenci sayısına oranla yaklaşık beş kat artmıştır. Bölgedeki devlet üniversiteleri, özel üniversiteler ve buldukları şehirler şunlardır:

Devlet Üniversiteleri;

Hawler Medical University-Erbil, University Of Dahok-Dahok, University Of Koya-Koya, University Of Kurdistan-Erbil, University Of Salahaddin-Erbil, University Of Soran-Soran, University Of Sulimania-Süleymaniye University Of Halabjah-Halepçe, University Of Garmain-Garmain, University Of Raparin-Raparin, University Of Ranya-Ranya, University Of Zakho- Zaho.

Özel Üniversiteler;

American University-Süleymaniye, Cihan University-Erbil, Dijlah College-Erbil, Ishik University-Erbil, Lebanese French University-Erbil, Royal British University-Erbil, Sabıs University-Erbil, University Of Human Development-Süleymaniye, Nawroz University- Dahok.

Öte yandan eğitime devlet bütçesinden ayrılan payın oranı, 2005 yılında %13,2 2008 yılında ise %16,59 olarak gerçekleşmiştir.²⁴⁵

3.1.4.5. Medya ve Haberleşme

Medya ve haberleşme açısından Kuzey Irak değerlendirildiğinde, bölgede gazetecilik, basın ve görsel-işitsel medyanın çoğunlukla kamu tarafından yürütüldüğü görülmektedir. Geçtiğimiz yıllarda uydudan yayın yapan televizyon kanalları sayısı artmıştır ve yerel televizyon kanalları sayısı 40'a varmıştır. Resmi ve özel gazetelerin sayısı 29'a yükselirken, resmi ve özel dergiler de 48'e ulaşmıştır.²⁴⁶

Bu bağlamda, bölgede 2004'te Geçici Irak hükümeti ve ABD'nin desteğiyle TV kanalları tekrar yayına başlamıştır. Söz konusu kanallar aşağıda belirtilmiştir.²⁴⁷

- ❖ **Baba Gorgor FM:** Yayın merkezi Kerkük'tür, 24 saat üç dilde yayın yapmaktadır.

²⁴⁵ www.orsam.org.tr/tr/.../2012131_Ortadoğu%20ve%20Kalkınma.pdf, Erişim Tarihi: 02.05.2012.

²⁴⁶ http://www.ito.org/docs/pdf/country_reports/irak_ulke_raporu_2011.pdf, Erişim Tarihi:04.03.2012.

²⁴⁷ Kevser Şanlı, **ABD'nin Müdahalesi Sonrası Değişen Irak Yayıncılık Sistemi**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Radyo Televizyon ve Sinema Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: 2008, ss.32-35.

- ❖ **Zagros Televizyonu:** Kuzey Irak'ın Erbil şehrinde yayın yapmaktadır ve sahibi Mesut Barzani'ye yakınlığı ile tanınmaktadır.
- ❖ **Ishtar Televizyonu:** Erbil'den uydu aracılığıyla test yayınına başlamıştır ve Kuzey Irak'taki Kürt gruplara yakındır.
- ❖ **Erbil FM:** Erbil'den Kürtçe müzik yayını yapmaktadır.
- ❖ **Sümer Radyosu:** Kerkük'ten Türkmençe yayın yapmaktadır. Velit Serike tarafından yönetilen radyoyu, Mesut Barzani desteklemektedir.
- ❖ **Kürdistan TV:** Kuzey Irak'a ve diğer ülkelere yönelik yayın yapmaktadır.

Kuzey Irak birçok alanda olduğu gibi medya ve haberleşme konusunda da yatırımlara ve gelişmeye ihtiyaç duymaktadır. Savaşlar sebebiyle bölgenin telekomünikasyon altyapısı hasar görmüştür. Her ne kadar 2003 yılından sonra sektörde iyileşmeler olsa da, hasar gören altyapı tam anlamıyla iyi durumda değildir.²⁴⁸ Ancak son yıllarda bu doğrultuda önemli adımlar atılmaktadır.

3.1.5. Ekonomik Yapı ve Uygulanan Ekonomi Politikaları

Doğal kaynakların yetersizliği, tüketimin yüksek, üretimin ise düşük ve dışa bağımlı olması, bölge ekonomisinin, özellikle 1991 Körfez Savaşı döneminde, büyük bir yıkım yaşamasına neden olmuştur. Bu dönemden sonra bölgede kısa süreli de olsa ekonomik bir iyileşme yaşanmıştır. KDP'nin Türkiye ve KYB'nin İran üzerinden Bağdat bağlantılı kaçakçılık yapması ve bu sayede bölgeye para akışının gerçekleşmesi bunun ana nedenidir. Böylece yiyecek almak için bile maddi açıdan yetersiz olan halk, lüks tüketim ürünlerini almaya başlamıştır. Ancak bu, sadece ayrıcalıklı bir kesimin imtiyazı olarak kalmıştır. Bu dönemde gelir daha çok silah alımı için kullanılırken, bölge ekonomisi sınırların açılmasına veya kapanmasına bağımlı hale gelmiştir. Ayrıca bölgedeki güçlü ailelerin, bölge topraklarını ve kaynaklarını kendi kontrolleri altında tutması, bölge ekonomisini olumsuz olarak etkilemiştir.

²⁴⁸ http://www.ito.org/docs/pdf/country_reports/irak_ulke_raporu_2011.pdf, Erişim Tarihi:04.03.2012.

IKBY'nin ekonomi politikaları, bölgedeki yatırımların artmasına ve bu sayede ekonomik büyüme hedefine yöneliktir. 2003 yılındaki Amerikan müdahalesi sonrasında, bölge ekonomisi yeniden yapılanma sürecine girmiştir. Bölgesel Yönetimin oluşturduğu güvenlik ortamı ile ticari faaliyetler de artış sağlanmıştır. Bu amaçla bölgenin büyük ve bereketli topraklarının etkin bir biçimde kullanılması sağlanarak, tarımsal sanayinin ve hayvancılığın geliştirilmesi hedeflenmiştir. Bu faaliyetlere yönelik fabrikaların, araştırma merkezlerinin ve teknik eğitim kurumlarının kurulmasının desteklenmesi, yönetimin öncelikleri arasında yer almıştır.

Diğer taraftan 2010 yılında ekonomik büyüme ve kalkınma konusunda, IKBY Başbakanı Barham Ahmad Salih'in Ekonomi Danışmanı Dr. Zeki Fettah, yerine getirilmesi hedeflenen faaliyetler planı hazırlamıştır. Bu planda, özellikle yenilikçi ve sürdürülebilir bir özel sektörün geliştirilmesini amaçlayan, fiziksel ve doğal kaynakların yerinde kullanımıyla en iyi faydanın sağlanmasını esas alan bir yapı hedeflenmiştir. Kuzey Irak Bölgesi'nde hâkim olan ekonomik faaliyetler; ticaret, inşaat, tarım, temel imalat sanayi, gayrimenkul, küçük ölçekli yatırımlar ve devlet hizmetlerinden oluşmaktadır. Bunlar, yabancı yatırımcılar açısından oldukça büyük fırsatlar içermektedir.²⁴⁹

Özellikle kırsal ve kentsel alanlarda konut imkânı, okul binalarının ve diğer sosyal hizmet binalarının yenilenmesi, yüksek teknoloji kullanılarak üretilen yapı malzemelerinin üretimi de IKBY'nin öncelikli hedefler arasında yer almaktadır. Ayrıca eğitim ve sağlık sisteminin reformu, mühendislik, tasarım, taahhüt, ticaret ve girişimcilik, kalite ve standart kontrolü, araştırma ve geliştirme merkezlerinin kurulması ile bankacılık, risk sermayesi, mikro-finansman, sigorta ve sermaye piyasalarının oluşturulması yönünde de çalışmalar yapılması hedeflenmektedir.²⁵⁰ Mevcut ekonomik durumun değerlendirilmesi aşağıdaki bölümde ele alınmıştır.

²⁴⁹ DIKA, **Irak Çalışma Ziyareti Raporu**, Dicle Kalkınma Ajansı, 2011, ss.29-30.

²⁵⁰ DIKA, s.29.

3.1.5.1. Ekonomik Göstergeler ve Yatırımlar

Kuzey Irak ekonomisi 2009 yılında %8, 2010 yılında %10'luk bir büyüme gerçekleştirmiştir. Bölgedeki kişi başına düşen yıllık gelir, 2011 yılında 6 bin dolar civarındadır. Sanayi ve Ticaret Bakanlığına kayıtlı yabancı firma sayısı 2009 yılında yaklaşık 1400'ken, 2010 yılında 1600'e kadar ulaşmıştır. Başta Erbil olmak üzere bölgenin şehirleri, yatırımlar sayesinde modern hale gelmiştir.

Kuzey Irak'ta gelişen ekonomi ile birlikte, kişi başına düşen milli gelir de yıllar itibariyle önemli artışlar göstermiştir. (Tablo 3.8) 2003'te 775 dolar olan kişi başına düşen milli gelir, 2008 yılında yaklaşık yedi kat artışla 5.443 dolara ulaşmıştır. Ayrıca 2011 yılında Irak'ta kişi başına düşen milli gelir 4.384 dolar olurken, Kuzey Irak'ta bu rakam %70'lik fazlayla 6.200 dolar olarak gerçekleşmiştir.²⁵¹

Tablo 3.8. IKBY'de Milli Gelir ve Cari Fiyatlarla Kişi Başı Milli Gelir, (2003 – 2008)

	Milli Gelir (Milyon Dolar)	Ortalama Kişi Başı Milli Gelir(Dolar)
2003	3,471	775
2004	6,330	1.372
2005	8,770	1.867
2006	11,526	2.322
2007	13,505	2.676
2008	28,305	5.443

Kaynak: Kürdistan Bölgesel Yönetimi, Planlama Bakanlığı, **Bölgesel Kalkınma Stratejisi**, 2012 – 2016, Mart 2011, s.15.

Geçtiğimiz beş yıl içerisinde, ekonomide toplumun tümüne yansıyan gözle görülür bir büyüme kaydedilmiştir. Yönetim, zor durumdaki ekonomik sektörler için desteğini artırmıştır. Aynı dönemde yerli ve yabancı sermaye yatırımlarının oranında, büyük bir gelişme gerçekleşmiştir. 2004–2009 döneminde devletin yatırım harcamaları aynı dönemdeki toplam harcamalarının %25'ini aşarak %92,1'e yükselmiştir. Yabancı sermaye yatırımlarında %7'lik büyüme sağlanırken yurtiçi üretimde %8, tarım sektöründe %15, imalat sektöründe %5 ve turizm alanında %7'lik bir büyüme

²⁵¹ www.krgspain.com, Erişim Tarihi: 02.06.2011.

gerçekleşmiştir. Ayrıca yurtiçi üretimin yerel ve yabancı yatırımlara katkısının 5 yıl içerisinde %20 oranında artması beklenmektedir.²⁵²

Tüm bu gelişmelerin ışığında bölgenin makro ekonomik göstergeler açısından değerlendirmesi yapılırken, öncelikle bölgenin ekonomik kalkınması için son derece önemli olan yatırımlara değinmek gerekmektedir.

IKBY başkanı Mesut Barzani bir konuşmasında, kendisinin ve peşmergelerinin Saddam zamanında çok iyi savaştığını, iki binayı yıkmanın çok kolay olduğunu, ancak bir binayı kurmanın çok zor olduğunu, bu yüzden yabancı sermayeyi bölgeye çekmek için, bölge güvenliğinin sağlanmasının çok önemli olduğunu belirtmiştir.²⁵³

Kuzey Irak Bölgesi Kamu Yatırımları, merkezi bütçeden alınan kaynaklarla finanse edilmektedir. 2009 yılında bölgede devam eden kamu yatırımlarının tutarı, yaklaşık olarak 13 milyar dolar civarındadır ve toplam 2.472 adet kamu yatırımı bulunmaktadır.²⁵⁴

Tablo 3.9. IKBY’de 2012 - 2016 Yılları Arasında Öngörülen Yatırımların Dağılımı, (%)

Kamu Hizmetleri	22,4
Elektrik	19,2
Yapı & Konut	16,2
Eğitim	10,45
Tarım	3,5
Sosyal Hizmetler	2,2
Ulaşım, Haberleşme	1,5
Sağlık	4,76
Bankacılık ve Ticari Hizmetler	12,3
Maden ve İmalat Sanayi	1,1

Kaynak: Kürdistan Bölgesel Yönetimi, Planlama Bakanlığı, Bölgesel Kalkınma Stratejisi, 2012 – 2016, Mart 2011, 2011, s.12.

Tablo 3.9’da görüldüğü üzere, 2012–2016 yılları arasında gerçekleşmesi planlanan yatırım oranlarında ilk sırada %22,4 ile kamu hizmetleri, son sırada ise %1.1 ile maden ve imalat sanayi yer almaktadır. Kamu hizmetlerine ayrılan payın büyüklüğü,

²⁵²2012-2016 Yerel Gelişim Stratejisi Doktorası, “Kürdistan Yerel Yönetimi Ekonomi ve Kalkınma Bakanlığı, Kürdistan Bölgesi için Yerel Gelişim Stratejisi”, Erbil Mart- 2011.

²⁵³<http://eu.kurdistan-post.eu/ekonomi/3416-bgney-krdistan-ekonomisi> Erişim Tarihi: 12.12.2011

²⁵⁴Sarp Kalkan, **Politika Analisti, Ekonomi Etütleri**, TEPAV, Mart 2011.

bölgede oluşan gizli işsizliğin bir göstergesidir. Ayrıca merkezi hükümetten alınan bütçenin daha fazla olması amacıyla, kamuda çalışanların sayısı, bilinçli olarak olduğundan fazla gösterilmektedir.

IKBY, 2003 yılı sonrası piyasa ekonomisine geçiş açısından önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Bölgede yapılacak yabancı sermaye yatırımlarına önemli teşvikler verilmektedir. Özellikle 2006 yılında, Neçirvan Barzani'nin başbakan olmasından sonra atılan adımlar oldukça önemlidir ve bunun temelinde, yasalaşan yabancı sermaye yatırımlarını teşvik kanunu vardır.

Bu kanunla, yerel ve yabancı yatırımcılara aynı muamele yapılmaktadır. Yabancılar, yerel bir ortakla veya tek başına yatırım yapma hakkını elde etmektedirler. Yatırımcılar, üretim yapmaya ya da hizmet vermeye başladıkları andan itibaren, 10 yıllık vergi istisnasına sahip olmaktadır. Elde ettikleri kârları serbestçe yurt dışına transfer edebilmektedirler. Ayrıca, projeleri için ithal ettikleri hammadde ve teçhizatlar için, beş yıl boyunca gümrük vergisinden muaf tutulmaktadır.

Tablo 3.10. Bölgedeki Yatırım Tutarları, Milyar Dolar, (01.08.2006-21.11.2011)

Yatırımlar	Erbil	Süleymaniye/Erbil	Süleymaniye	Dahok	Toplam
Yabancı	1,626	150	-	509	2,285
Ortak	322	-	343	115	779
Yerli	7,871	-	4,442	881	13,194
Toplam	9,819	150	4,785	1,504	16,258

Kaynak: Kurdistan Regional Government, Ministry Of Planning, **Regional Development Strategy For Kurdistan Region 2012-2016**, s.18.

Tablodan da görüldüğü üzere, 01.08.2006–21.11.2011 döneminde bölgede gerçekleşen toplam yatırımın %14'ü yabancı, %81 ise yerli yatırımlardan oluşmaktadır. Erbil'de gerçekleşen toplam yatırımlar 9,8 milyar dolardır ve bu tutar Süleymaniye'ye göre yaklaşık iki kat fazladır. Bölgenin başkenti olması, bürokratik işlemlerin burada kolay takip edilip, neticelendirilmesi, Erbil'deki yatırımların yüksek olmasının önde gelen sebeplerindendir.

Aşağıdaki tabloda, 2005–2010 döneminde bölgede gerçekleşen projelerle ilgili bilgiler verilmiştir.

Tablo 3.11. IKBY’deki Sanayi Yatırımları Proje Sayısı, Proje Tutarı ve Projelerde Çalışan İşçi Sayıları (2005–2010)

	Sektör	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Proje Sayısı	Sanayi	720	814	870	942	966	981
	Gıda	127	136	155	173	178	187
	Plastik	43	63	95	112	145	179
	Demir-Çelik	261	316	387	413	473	440
	Mobilya	49	60	65	80	97	119
	Kimya	24	35	46	59	66	73
	Alüminyum	81	105	130	152	168	189
	Hizmetler	84	93	102	106	106	107
	Diğer	35	43	48	53	56	61
	Toplam	1.424	1.665	1.898	2.090	2.219	2.336
	Proje Tutarı (Milyon USD)	Sanayi	83.343	100.472	101.377	117.684	120.951
Gıda		20.375	24.044	21.230	29.953	32.000	52.462
Plastik		810	858	1.232	1.836	2.579	3.256
Demir-Çelik		29.789	74.710	76.232	79.028	79.220	79.220
Mobilya		1.475	10.304	23.446	79.028	82.240	45.690
Kimya		9.635	1.545	10.232	12.885	12.955	12.987
Alüminyum		1.974	3.237	3.484	4.295	4.363	4.447
Hizmetler		3.809	4.055	3.740	12.885	12.955	43.920
Diğer		890	1.057	4.651	4.368	4.363	1.243
Toplam		152.105	220.695	277.019	342.744	342.391	344.651
İşçi Sayısı		Sanayi	4.862	5.652	6.182	6.675	6.850
	Gıda	1.089	1.199	1.455	2.823	2.871	2.978
	Plastik	294	608	741	869	1.032	1.175
	Demir-Çelik	1.384	2.089	2.507	2.622	2.794	2.800
	Mobilya	266	329	352	505	582	654
	Kimya	327	394	434	667	769	858
	Alüminyum	343	435	542	666	722	800
	Hizmetler	475	525	569	585	585	593
	Diğer	162	212	225	273	273	290
	Toplam	9.202	11.343	13.007	16.505	16.505	17.214

Kaynak: Kürdistan Bölgesel Yönetimi Genel İstatistik Ofisi ile Görüşülerek Elde Edilen Verilerle Oluşturulmuştur.

Sanayi sektörünün istihdama katkısının önemi tablodaki rakamlar incelendiğinde görülmektedir. Bunu, gıda ve plastik sektörleri takip etmektedir. Bölgede son yıllarda, özel sektör tarafından orta ölçekli sanayi yatırımları gerçekleştirilmektedir. Bunlardan bazıları; demir çelik, plastik kapı pencere, alüminyum, çimento ve un fabrikalarıdır.

Tablo 3.12. IKBY’de Sektörler İtibariyle Yatırımlar, (2006 – 2010)

Sektörler	Sermaye (Milyon Dolar)	%
Ticaret	1.371	10,98
Banka	2.295	18,37
Sağlık	173	1,39
Sanayi	1.634	13,08
Hizmet	29	0,23
Turizm	1.311	10,5
Haberleşme	221	1,77
Eğitim	375	3
Tarım	237	1,89
Konut	4.792	38,37
Teknik	2	0,02
Spor	51	0,41
Toplam	12.491	100

Kaynak: Kürdistan Bölgesel Yönetimi, Planlama Bakanlığı, Bölgesel Kalkınma Stratejisi, 2012 – 2016, Mart 2011, 2011, s.22.

Tablo 3.12 yardımıyla 2006–2010 yılları arasındaki yatırımların sektörlere göre dağılımına bakıldığında, konut sektörünün %38 ile birinci sırada yer aldığı görülmektedir. Bunun sebebi, bölgenin yeniden inşa edilmeye başlanması ve bölge nüfusunun konut ihtiyacının çok yüksek olmasıdır. İkinci sırada ise %18 ile bölgede çok zayıf olan bankacılık sektörüne yapılan yatırımları yer almaktadır. Bunu %13 oranla sanayi yatırımları takip etmektedir. Yeni çıkan yatırımları teşvik yasası sayesinde, bölgede gittikçe artan sanayi tesisleri kurulmaya başlamıştır.

Tablo 3.13. Cari Fiyatlarla Kamu ve Özel Sektör Yatırım Oranları, (2004 – 2008)

Sektör	%
Özel Sektör	59
Kamu Sektörü	41
Toplam	100

Kaynak: Kürdistan Bölgesel Yönetimi, Planlama Bakanlığı, Bölgesel Kalkınma Stratejisi, 2012 – 2016, Mart 2011, 2011, s.19.

2004–2008 yılları arasında bölgede gerçekleşen yatırımların yaklaşık yarısı özel sektör, diğer yarısı da kamu sektörü tarafından gerçekleştirilmiştir.

Öte yandan bölgede yatırım oranı ve gelir yüksekken, buna karşın emek verimliliği ve üretimdeki rekabet düzeyi oldukça düşüktür. Nominal işsizliğin yanı sıra, bölgede gizli işsizlik de vardır. Yetkililerin açıklamalarına göre 4 milyon nüfusu olan Kuzey Irak'ta 1,1 milyon kişi kamu çalışanıdır ve bu oldukça yüksek bir orana karşılık gelmektedir. Bölgede yerli iş gücü rekabetten yoksundur ve bu durum sürekli olarak iş gücü ithalini zorunlu kılmaktadır. İş gücü açığı, yabancı işgücü yoluyla karşılanmaya çalışılmaktadır. Güney Doğu Asya ve Kuzey Doğu Afrika'dan bölgeye, iş gücü ithali yaşanmaktadır. Bu işçiler, bölge halkının istemedikleri vasıfsız işlerde istihdam edilmektedir. Bu nedenle bölgedeki inşaat firmaları başta olmak üzere, birçok sektörde yabancı çalışan tercih edilmektedir.²⁵⁵

Kuzey Irak'ta son yıllarda kâr vadeden yabancı yatırımların yanısıra, artan hammadde maliyetleri ve bunun sonucunda çevre ülkelerden gelen hazır-nihai mamuller nedeniyle, yerel iş yerlerinin kapılarına kilit vurulması da yaşanan başka bir gelişmedir. 2009 yılı içerisinde Kuzey Irak'ta çok sayıda tesis, faaliyetine son vermiştir. Erbil'de yayınlanan "The Kurdish Globe" isimli gazete, 31.12.2009 tarihli sayısında Kuzey Irak ekonomisinin olumsuz bir seyir izlediğini verilerle açıklamıştır. Ayrıca, İKBY Planlama Bakanlığı verilerine göre, üretim maliyetlerindeki artış ve ithal mallarla rekabet edememeden dolayı 2009 yılında, ülke genelinde 170 üretim tesisi kapanmıştır. Bu sayı, Kuzey Irak'taki tesislerin yaklaşık % 10'una karşılık gelmektedir.²⁵⁶

3.1.5.2. Sektörler İtibariyle Ekonomik Durum

Günümüzde Kuzey Irak ekonomisi tamamen petrol gelirlerine bağlı durumdadır. Ülkedeki özel sektör gelişme safhasındadır ve üretim yeterli seviyede değildir. Ayrıca bu sektörün faaliyetleri imalat sektöründen ziyade, ticaret ve hizmetler alanlarında yoğunlaşmış durumdadır. Bu durum, bölge ekonomisinin gittikçe dışarıya daha bağımlı hale gelmesine yol açmaktadır.

Kuzey Irak ekonomisinin sektörler itibariyle durumunu açıklamak amacıyla, bu bölümde tarım, sanayi ve hizmetler sektörüne değinilecektir.

²⁵⁵ http://www.kurdinfo.com/arsiv/basin/nodar_moski.htm, Erişim Tarihi: 12.04.2012.

²⁵⁶ **Kuzey Irak'ın Krizden Çıkış Yolu**, Diplomatik Gözlem, 15 Aralık 2010, http://www.diplomatikgozlem.com/haber_oku.asp?id=3971, Erişim Tarihi: 02.06.2011

3.1.5.2.1. Tarım

Kuzey Irak dağlık bir bölge olduğundan, tarıma elverişli araziler çok azdır. Mevcut tarımsal ürünler: arpa, buğday, mercimek, ayçiçeği, tütün, pirinç, sebze ve meyvelerden oluşmaktadır. Modern tarım yok denecek kadar azdır. Dağlık kesimlerde keçi ve koyun besiciliği yapılmaktadır. Ancak tarımsal üretim, geliri tamamen petrole bağlı olan Kuzey Irak için büyük önem arz etmektedir. Özellikle gıda ihtiyacının karşılanması konusunda, tarımsal üretime duyulan ihtiyaç oldukça fazladır.

Buna rağmen, halen Irak'ın toplam buğday üretiminin % 50'si, arpa üretiminin % 40'ı, tütün üretiminin % 98'i, pamuk üretiminin % 30'u ve meyve üretiminin % 50'si Kuzey Irak bölgesinde gerçekleştirilmektedir.²⁵⁷ Ancak bu üretim, tüketim açısından yine de yeterli olmamaktadır. Özellikle tarım teknolojileri açısından son derece yetersiz olan bölge, bu konudaki yatırımlara açıktır. Bölge yönetimi tarım sektörüne yönelik yatırımlara öncelik vermektedir. Bu doğrultuda, tarıma dayalı sanayiye desteklemeye yönelik olarak; demiryolları, depolama tesisleri, dağıtım merkezleri, soğutma, dondurma, paketleme, ticari tesis ve üretim sistemlerinin geliştirilmesi amaçlanmaktadır.²⁵⁸

Tarım sektörü için, sulanabilir alanların durumu, önemli bir konudur. Toplam sulanabilir ve yağmur suyuyla beslenen alanlar, bölgenin yaklaşık %42,5'ini oluşturmaktadır. Bu oranın da %87,6'sı (toplam alanın %37,2'si) yağmur suyuyla beslenmekte, % 12,4'ünde de (toplam alanın % 5,3'ü) sulama yapılmaktadır. Doğa şartlarının temel ekin üretiminde ve hasat seviyesinde belirleyici bir rolü bulunmaktadır.

Bölge yıllık yağış miktarı oranına göre 3 bölüme ayrılmıştır: 1. bölgede beklenen yıllık yağış miktarı 500 mm'den fazla, 2. bölgede yıllık yağış beklentisi 350-500mm ve 3. bölgede ise beklenen yağış miktarı 350 mm'den azdır.

²⁵⁷ Kurdistan Region Economic Development Assessment, Final Report, RTI-International, December 2008, p.5.

²⁵⁸ DIKA, s.29.

Tablo 3.14. 2007 Yılı Sulama ve İllere Bağlı Olarak Ürün Yetiştirilebilen ve Yetiştirilemeyen Alanlar, (Hektar)

İller	Toplam Alan	Yağış Alan Alanlar	Sulama Alanları	Verimli Alanlar Toplamı	Verimsiz Alanlar
Erbil	1.514.120	580.645	45.635	626.280	887.840
Dahok	931.398	254.892	46.650	301.542	629.856
Süleymaniye	1.042.808	232.700	59.299	291.999	750.809
Toplam	3.488.326	1.068.237	151.584	1.219.821	2.268.505
%	100	30,62	4,34	34,96	65,04

Kaynak: Kurdistan Regional Government Ministry Of Planning, **Regional Development Strategy For Kurdistan Region 2012-2016**, s.18.

Bölgedeki bitki ekim alanları açısından önemli olan bir diğer konu da, yazlık bitki ekim alanlarıdır. Bölgedeki yazlık bitki ekim alanlarına ait veriler Tablo 3.15.'de yer almaktadır.

Tablo 3.15. 1997–2002 Yılları Arasında Yazlık Bitki Ekim Alanları Yüzölçümü Ortalaması, (%)

Buğday	61,9
Arpa	27,3
Nohut	9,1
Kış Sebzeleri	1,09
Mercimek	0,61

Kaynak: Kurdistan Regional Government Ministry Of Planning, **Regional Development Strategy For Kurdistan Region 2012-2016**, s.15.

Tabloya göre, 1997-2002 yılları arasında bölgedeki tarım ürünleri ekim alanları içinde en yüksek pay, %61,9 ile buğdaya aittir. İkinci sırada %27,3 ile arpa, üçüncü sırada %9,1 ile nohut, dördüncü sırada %1,09 ile kış sebzeleri ve son sırada da %0.81 ile mercimek yer almaktadır.

Bölgedeki tarımsal faaliyetler makineden daha ziyade, insan gücüne dayanmaktadır. 2009 değerlendirmelerine göre ekonomik olarak aktif nüfus, toplam nüfusun %41'idir. Bunun %23'ü de tarım sektöründe yer almaktadır. Uzmanlar, bu alanda çalışanların daha verimli hale getirilmesi ve gizli işsizliğin önlenmesi için, gerekli eğitim ve teknik desteklerin verilmesinin uygun olacağını düşünmektedirler.

Tarım alanındaki bir diğ er faaliyet olan besiciliğ e bakıld ığında, bölgede koyun ve inek besiciliğ inin de yapıld ığı görülmektedir. Bölgedeki hayvancılığ a ilişkin durum Tablo 3.16’da görülmektedir.

Tablo 3.16. Bölge İllerindeki Hayvansal Proje Sayısı, (2007)

Proje Türü	İller			Toplam
	Erbil	Dahok	Süleymaniye	
Et Besiciliğ i	347	76	354	777
Beyaz et	2	1	1	4
Balık yetiştirme	126	22	67	215
Koyun besiciliğ i	1	5	1	7
İnek besiciliğ i	11	2	12	25
Kasaplar	1	1	2	4

Kaynak: Kurdistan Region-Iraq Council of Ministers, Ministry of Planning, Regional Statistical Office, 2007, s.40.

Üstteki tabloda da görüldüğü üzere, et besiciliğ inde en yüksek proje sayısına Süleymaniye ili sahipken, balık yetiştiriciliğ inde Erbil, koyun besiciliğ inde ise Dahok ilk sırada yer almaktadır.

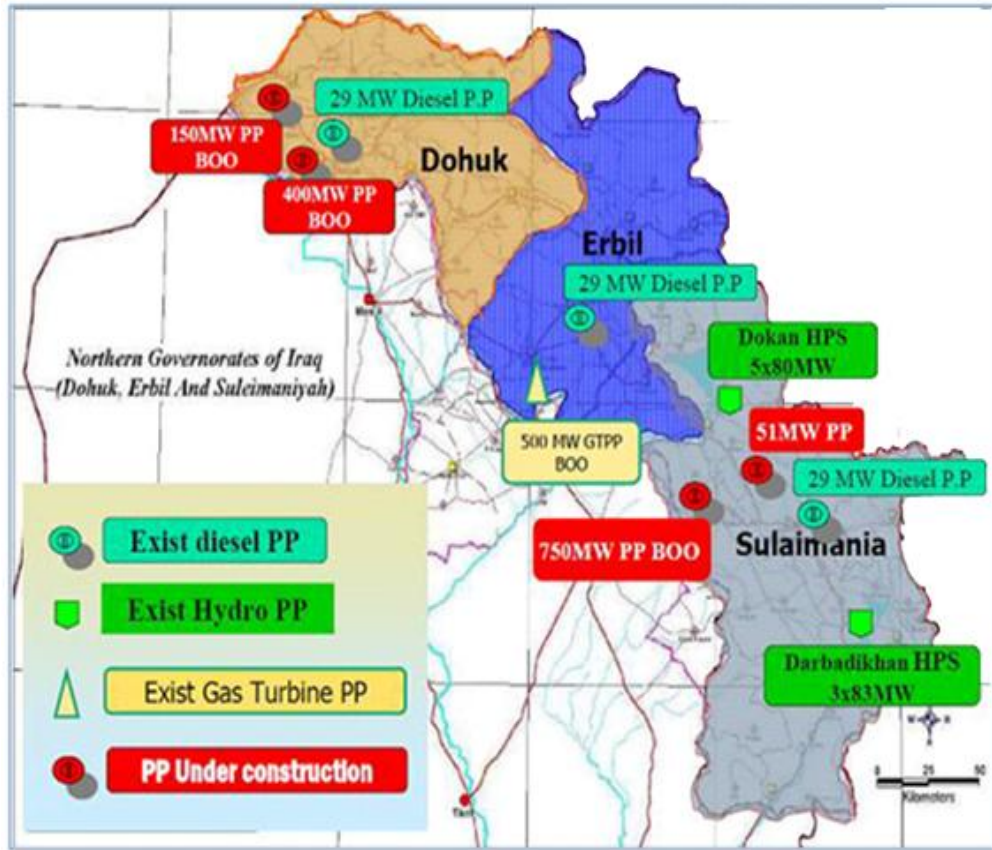
3.1.5.2.2. Sanayi

Kuzey Irak’ta sanayi alanındaki yatırımlara bakıld ığında, Talabani bölgesi olarak da bilinen Soran bölgesi, Barzani bölgesi olarak bilinen Bahtinan bölgesine göre daha büyük sanayi tesislerine sahiptir. Süleymaniye’de iki çimento fabrikası, bir şeker fabrikası, Erbil’de dokuma, sigara, demir çelik fabrikası, hazır giyim atölyeleri, gaz ve bira fabrikaları bulunmaktadır.

Sanayi için temel ihtiyaç olan elektrik üretimi, civarda bulunan barajlardan sağlanmaktadır. Son yıllardaki olumlu gelişmelere rağmen, Kuzey Irak Bölgesi’nde sanayi sektörü için uygun yatırım ortamı henüz istenen seviyede değildir. Sanayide üretimi sağlayacak olan elektrik enerjisi kıtlığı devam etmektedir. Elektrik kullanımı daha henüz günde 14–16 saate çıkmıştır ve son 10 yılda işletmeye alınan 11 üretim ve 96 dağıtım santrali ile kapasite artırılmaya çalışılmaktadır. 2011 yılında bütçesinin %60’ına denk gelen 533 milyon dolar, elektrik üretimine ayrılmıştır. Ancak, üretim artışıyla beraber, elektriğ e olan talep de artış göstermektedir. Ayrıca, uzun yıllar

elektriğin ücretsiz olması nedeniyle, bölgede enerji israfı da önemli boyutlara ulaşmıştır.

Bölgede mevcut elektrik üretimi kapasitesi, 2009 yılı itibarıyla 1236 MW'dir ve bunun %52'si hidroelektrik santrallerden, geri kalanı da, dizel ve gaz türbinlerinden sağlanmaktadır. Ayrıca, bir sosyal refah göstergesi olan kişi başına elektrik tüketimi bölgede 2.500 kw/yıl civarındadır.

Harita 3.6. Kuzey Irak Bölgesi Elektrik Enerjisi Yatırımları

Kaynak: DİKA, Irak Çalışma Ziyareti Raporu, Dicle Kalkınma Ajansı, 2011, s.32.

3.1.5.2.3. Hizmetler Sektörü

Kuzey Irak'ta bankacılık sektörü gelişme aşamasındadır. Bölgedeki ticari faaliyetler, bankalara olan güvenin eksik olmasından ve geleneksel yapıdan dolayı nakit olarak yapılmakta, bu durum ise bazı risklere neden olmaktadır. Bölgede inşaat sektörünün yanı sıra, bankacılık ve sağlık sektörleri gözde yatırım alanları olarak

özellikle dikkat çekmektedir. Irak Merkez Bankası çatısı altında, iki sene önce kurulan IKBY Merkez Bankasının Başkanı, bölgede halen 3 tane büyük özel bankanın olduğunu, fakat uluslararası bankacılık konusunda yeterli olmadıklarını belirtmiştir. Ayrıca bölgede bankacılık yapmak isteyen yabancı bankalara, lisans verme yetkilerinin olmadığını ifade etmiştir.²⁵⁹

Bölgesel Yönetim, bankacılık sektörünü ve para piyasasını geliştirmeyi öncelikli hedefleri arasında görmektedir. 2003'ten sonra yürütülen özel bankacılık faaliyetleri, bölge ekonomisine önemli katkılarda bulunmuştur. Bu faaliyetler, özel sektör tarafından yürütülen ticari işlemlerde artış sağlamıştır. Bölgede 2004–2009 döneminde faaliyet gösteren özel bankaların sayısı 16'dan 24'e yükselmiştir.

Tablo 3.17. 2009 Yılında Rafidain ve Rasheed Banktaki Tasarruf Tutarları (Milyon Dolar)

Bankalar	Kamu Sektörü Tasarrufları	Şirketler ve Bireysel Tasarruflar	Ortak Sektör Tasarrufları	Toplam
Rasheed Bank	586	85	2	673
Rafidain Bank	291	229	2	522
Toplam	878	312	6	1196
%	73,5	26,3	0,2	100

Kaynak: IKBY, Maliye Bakanlığı verileri.

Yukarıdaki tabloda, Kuzey Irak'taki iki büyük bankanın kamu ve özel sektör tasarruflarının tutarları görülebilir.

Hizmetler sektörü açısından önemli olan diğer bir hizmet alanı da turizmdir. Turizm denilince otellerin önemi ise şüphesiz çok büyüktür. Bölge, bu açıdan değerlendirildiğinde Dahok'un diğer illere göre daha fazla otel sayısına sahip olduğu görülür. Bölgenin güvenli olması; orayı turizm açısından önemli bir yatırım alanı haline getirmektedir. Ancak, bölgenin turizm potansiyeli uluslar arası düzeyde yeterince bilinmemektedir.

²⁵⁹ www.aksiyon.com.tr/.../haber-12907-26-kuzey-irakta-organize-isler, Erişim Tarihi: 12.04.2012

Tablo 3.18. Bölgedeki Oteller, 2006

SINIFLANDIRMA	İLLER				
	Erbil	Dahok	Süleymaniye	Toplam	Oran %
Derece					
Birinci	2	4		6	2.3
İkinci	4	11	2	17	6.4
Üçüncü	10	23	12	45	17.1
Dördüncü	11	41	13	65	24.6
Beşinci	41	51	39	131	49.6
Toplam	68	130	66	264	100

Kaynak: Kurdistan Regional Government Ministry Of Planning, **Regional Development Strategy For Kurdistan Region 2012-2016**, s.18.

Kuzey Irak'ın başkenti Erbil'de 2012 yılında Türk Divan otelinin açılmasından sonra, uluslar arası otel zincirlerinden Marriott, Swiss ve Sheraton da bölgede yatırım kararı almıştır. Ayrıca, 2016'ya kadar bölgede 5 yıldız ve üzeri 26 otel yapılması planlanmaktadır.

Tablo 3.19. Bazı Kültürel Göstergeler (2003, 2007 ve 2008)

	2003	2007	2008
Uydu Kanalı	2	3	7
Yerel Kanallar	5	28	40
Yerel ve Özel Gazeteler	17	26	29
Yerel ve Özel Dergiler	18	38	84
Tiyatrolar	5	5	7
Sanat Galerileri	2	6	9
Sinemalar	4	2	1
Kültürel Festivaller	1	1	4
Toplam	54	109	125
%	18.75 %	37.85 %	43.40 %

Kaynak: Kurdistan Regional Government Ministry Of Planning, **Regional Development Strategy For Kurdistan Region 2012-2016**, s.20.

Bölgede 2003 yılında iki olan uydu kanalı sayısı, 2008 yılına gelindiğinde 7'ye yükselirken, yerel kanalların sayısı 5'ten 40'a çıkmıştır. Böylece, bölgenin dış dünyaya açılımı sağlanmıştır. Ayrıca, aynı dönemde çıkan gazete ve dergi sayısında da önemli artışlar olmuştur.

IKBY Genel Turizm Otoritesi verilerine göre; 2011-2012 yılbaşı geçirmek üzere bölgeye gelen 40.000 ziyaretçi için 365 otel, 168 motel ve 40 tatil köyündeki yatak kapasitesi ile 50.000 ziyaretçiyi ağırlayabilecek potansiyel olduğu bildirilmiştir.

Diğer taraftan 2011 yılı Kurban Bayramında Kuzey Irak'ı 15.000 turist ziyaret

etmiştir. Bunların çoğu Güney Irak'tan gelen Arap ziyaretçiler ve İranlı turistlerdir. Diğerleri ise, yurt dışından bölgeye akrabalarını ziyaret için gelenlerdir.

Ayrıca, bölgeye 2015 yılında 1,5 milyon turist geleceği tahmin edilmekte ve bu talebi karşılayabilmek için 2.500 yeni konaklama tesisi yapılacağı planlanmaktadır. Şimdiye kadar tarihi Erbil Kalesi'nin restorasyonuna başlanmış, pek çok alışveriş merkezi yapılmış ve yeni oteller inşa edilmiştir. 120 turizm projesi için 388 milyon dolar yatırım yapılmıştır.²⁶⁰

3.1.5.3. Doğal Kaynaklar

Kuzey Irak doğal kaynaklar bakımından oldukça zengin bir bölgedir. Özellikle petrol, bölgenin en önemli gelir kaynağı olmakla birlikte, aynı zamanda doğal gazla birlikte en büyük yeraltı zenginliğidir. Petrol ve doğal gaz dışında su, sülfür, mermer ve bakır da bölgedeki diğer önemli doğal kaynaklar arasında yer almaktadır.

3.1.5.3.1. Bölgenin Petrol ve Doğalgaz Kaynakları

IKBY Doğal Kaynaklar Bakanı Dr. Ashti Hawrani; Kürdistan Bölgesel Yönetimi'nin hesaplamalarına göre, IKBY'de 45 milyar varil petrol, 3-6 trilyon santimetreküp civarında doğalgaz rezervinin bulunduğunu belirtmiştir. Hawrani'nin verdiği bu rakamlara Musul ve Kerkük dâhil değildir. Yani, bugünkü rakamlarla bu rezervlerin piyasa değeri, 3 trilyon dolar civarındadır. Bölgede günde 60 bin varil petrolün rafine edildiğini belirten bakan, bu miktarın yılsonuna kadar 100 bin varile çıkarılacağını söylemiştir. Günde 10 milyon dolarlık ekonomik katkı sağlayan hidrokarbon kaynakları, bölge için çok büyük önem taşımaktadır.

2011 yılı başında İngiliz petrol arama şirketi Heritage Oil, Miran Batı sahasında 6,8-9,1 trilyon metreküplük yeni bir doğalgaz sahası bulunduğunu açıklamıştır. Şirket, bu kaynağın parasal değerinin en az 1 trilyon dolar olduğunu ifade etmiştir. Firma daha önce yaptığı aramalarda, aynı sahada 53-75 milyon varil petrol rezervi olduğunu belirtmiş, bunda da haklı çıkmıştır. Miran batı doğalgazını -planlanan Nabucco Boru Hattı ile- Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşımayı düşündüklerini belirten

²⁶⁰ <http://www.aknews.com> Erişim Tarihi:28.11.2011

şirket, söz konusu sahanın Türkiye'nin yaklaşık 190 yıllık doğalgaz ihtiyacını karşılayabileceğini iddia etmiştir.²⁶¹

Heritage Oil, Çukurova Grubu şirketi olan ve Irak'ın kuzeyinde petrol arama faaliyetinde bulunan Genel Enerji ile birlikte çalışmalarını sürdürmektedir. Toronto merkezli Addax ile Taq Taq petrol sahasını ve Norveçli DNO ile de Takve petrol sahasını işleterek bu sahaları genişletmeyi, böylece buradan çıkacak petrolü Kerkük-Ceyhan Boru Hattı üzerinden uluslararası piyasalara dağıtmayı hedeflemektedir.

2012 yılı başında, dünya enerji sektöründen yatırımcıların katıldığı 1. Erbil Enerji Arenası Toplantısı'nda IKBY Başbakanı Neçirvan Barzani, Türkiye'nin hem IKBY hem de Irak için önemli bir çıkış kapısı olduğunu belirtmiştir. Ayrıca toplantıda konuşan IKBY Tabii Kaynaklar Bakanı Ashti Hawrami, Musul ve Kerkük gazının BOTASŞ şebekesi üzerinden dağıtılacağını belirterek, 2014 yılında Ceyhan'a her gün bir milyon varil petrol taşınacağını ifade etmiştir.²⁶²

Irak'ın bilinen petrol rezervleri 115 milyar varil civarında olup bu rezerv miktarı ile ülke; 2010 yılı itibarıyla Suudi Arabistan, Kanada ve İran'ın ardından dünyanın dördüncü büyük petrol rezervine sahip ülkesi konumundadır. Irak petrollerini oluşturan bu rezervin yaklaşık %40'ı Kuzey Irak, Musul ve Kerkük'te bulunmaktadır. Kalitesi ve çıkarma maliyetleri açısından değerlendirildiğinde Kerkük'teki petrol rezervlerinin değerinin yaklaşık 1,5 trilyon dolar olduğu tahmin edilmektedir. Buradaki petrolden elde edilen yıllık gelirin ise 12 milyar dolar olduğu bilinmektedir. Musul civarındaki rezerv ise %5 civarındadır.

IKBY, Musul ile aralarında yer alan ihtilafli bölge ve Kerkük üzerinde hak iddia etmektedir.²⁶³ Kerkük'teki zengin petrol rezervleri, Bölgesel Yönetime Irak Anayasası ile garanti edilmiş sınırların dışındadır, ancak IKBY'nin fiili kontrolü altındaki bölgededir. Bu nedenle Kürtler ısrarla Kerkük'ü istemekte, Irak Yönetimi, Türkiye ve Türkmenler şiddetle buna karşı çıkmaktadır. Dolayısıyla, Kerkük'ün statüsündeki belirsizlik halen sürmektedir.

²⁶¹ Vatan Gazetesi, 26 Ocak 2011.

²⁶² <http://www.milliyet.com.tr>, Erişim Tarihi: 25.05.2012.

²⁶³ EIA, Country Analysis Brief Header, Iraq, <http://www.eia.gov/cabs/Iraq/Full.html>, Erişim Tarihi: 23.01.2012.

Diğer taraftan IKBY, petrol konusunda Federe yönetimden bağımsız hareket etmek istemektedir. Bu nedenle Federe hükümetçe hazırlanan petrol yasa taslağı yasalaşmadan, kendi petrol yasasını meclisinden geçirmiş ve günümüze kadar 20 kadar yabancı firma ile 15 kontrat imzalamıştır.

Söz konusu yasa, Kürdistan Milli Petrol Şirketi kurulmasını ve üç Kürt eyaleti olan Erbil, Süleymaniye, Dahok'un yanı sıra, Kerkük'ün de petrol rezervlerinin yönetim hakkının IKBY'ye bırakılmasını içermektedir. Bunun üzerine Irak Meclisi, 2007 yılı Haziran ayı içerisinde petrol üretiminden elde edilecek gelirin merkezde bir havuzda toplanmasını ve nüfusa göre bölgelere dağıtılmasını içeren "Petrol Gelirlerinin Paylaşımına İlişkin Yasa"yı çıkarmıştır.

Daha sonra Irak Federe hükümeti Petrol Bakanlığı, Kuzey Irak Kürt Bölgesel Yönetiminin petrol üretiminin, Irak Milli Petrol Pazarlama Şirketi (SOMO) aracılığıyla yürütülmesi gerektiği konusunda, son derece katı ve taviz vermeyen bir politika izlemeye başlamıştır. Buna rağmen, Irak Federe Yönetimi, petrol ve doğalgaz alanında Kuzey Irak'ta yatırım yapmasa da, bölge yönetimi; petrol üretimi, paylaşımı, geliştirme ve araştırma konusunda çok sayıda yabancı şirketle anlaşmalar imzalamıştır. Böylece kendi petrolünü açıkça ihraç etmeye başlamıştır.

IKBY Fransız Brniko Oil şirketi ile 2008'de Dahok'da ve İmadiye'de petrol çıkarma anlaşması imzalamıştır. Bunun yanı sıra, birçok şirketin Zaho ve Akre'de petrol çıkarma anlaşması yapmak için görüşmelerde buldukları bildirilmektedir.²⁶⁴

Norveç'in DNO ve Sinopec/Addax firmaları bölgede petrol üretimi gerçekleştiren diğer yabancı kuruluşlardır. Bu kuruluşların günlük petrol üretim kapasiteleri 100.000 varil/gün civarındadır ve bir yıl gibi bir süre içerisinde söz konusu bu rakamı 200.000 varil/gün seviyesine çıkaracakları düşünülmektedir.²⁶⁵

Irak Federal Anayasası'nın 117. Maddesine göre tanınan IKBY, çok uluslu petrol şirketleriyle Federal yönetimden bağımsız ve farklı nitelikte anlaşmalar yapmıştır. Bugüne kadar Hint, İngiliz, Amerikan, Kanada, Fransız, Moldova, Macar,

²⁶⁴ Kerim Yıldız, **a.g.e.**, ss.4-5.

²⁶⁵ EIA, Country Analysis Brief Header, Irak, <http://www.eia.gov/cabs/Iraq/Full.html>, Erişim Tarihi: 23.01.2012.

Çin, Rus, G.Kore, Avusturya, Avustralya, Norveç, B.A.E gibi ülkelerden yaklaşık olarak 40 petrol şirketi IKBY'den 40 arama bloğunda petrol arama, üretim ve geliştirme faaliyetleri için lisans almıştır.

Bölgede 5.000–40.000 varil/gün işleme kapasitesine sahip küçük çaplı 4 adet rafineri bulunmaktadır. Bunlar Erbil Bazian, Tawke ve Süleymaniye bölgelerinde yer almaktadır. Ayrıca Taq Taq bölgesinde de 60.000 varil/gün kapasiteli rafineri yapılması ve 2015'te devreye alınması planlanmaktadır.²⁶⁶

IKBY Doğal Kaynaklar Bakanlığı, 2014 yılında petrol üretimini 1 milyar varile çıkartmayı planlamaktadır. Bunun Irak'a getirisi yaklaşık 20 milyar dolar olmaktadır ve bu sayede IKBY, dünyanın en büyük 24. petrol üreticisi konumuna gelecektir.

IKBY, ABD güçlerinin Irak'tan çekilmesine yakın ABD'li Exxon ile 18 Ekim 2011'de Al Qush, Baeshiqa, Pirmam, Betwata, Qara Hanjeer ve Arbat içeren 6 petrol sahası için anlaşma yapmıştır. Ayrıca Exxon, Basra bölgesinde 05 Kasım 2009'da kazanıp, kontrat şartları üzerindeki müzakerelerin tamamlanmasını takiben 25 Ocak 2010 tarihinde Federe Hükümet Petrol Bakanlığı ile West Hurna-1 bölgesi için servis kontratı imzalamıştır. Böylece Exxon'un Kuzey Irak'taki varlığı, diğer petrol şirketlerine de Bölgesel yönetim ile yaptıkları anlaşmaların geleceğine dair, bir rahatlama ve güven duygusu vermiştir. Exxon ile birlikte Marathon, Hess başta olmak üzere bazı Amerikan şirketleri, ABD ile bölgesel yönetim arasında köprü konumundadır. Ayrıca bu şirketler, petrol ve gaz yasası ile ilgili çıkarlarına aykırı herhangi bir tasarının geçmesini engellemek konusunda, IKBY ve Merkezi Hükümet üzerinde yeterli baskı gücüne sahiptir.

3.1.5.3.2. Su Kaynakları

Kuzey Irak, Türkiye dâhil olmak üzere, çevresindeki ülkelere göre su kaynakları bakımından oldukça zengin kaynaklara sahiptir. Özellikle bölgenin yıllık ortalama yağış oranının 1780mm olması, bölgeyi Irak'ın su deposu konumuna getirmiştir. Yılın altı ayı boyunca burada kar yağışının olması da, bölge için bir avantajdır.

²⁶⁶ www.orsam.org.tr/en/enUploads/.../201222_103orsamrepotde.pdf, Erişim Tarihi: 8.Nisan.20102.

Dicle Nehri su miktarının 21 milyar m³'ü, Türkiye sınırlarından Irak'a giriş yapmaktadır ve 32 milyar m³'ü ise tamamen Irak sınırları içinden oluşmaktadır. Bu ırmakların çok büyük bir bölümü, Kuzey Doğu Irak'tan gelmektedir. Bu nehirler, Küçük Zap, Adhaim ve Diyala nehirleridir ve Dokan ile Darbandikan barajları bu nehirler üzerinde yer almaktadır. Ayrıca Büyük Zap üzerindeki Bekme Barajı inşaatı yarım kalmış olup, Adhaim Barajı ise planlama aşamasında bulunmaktadır. Dicle ana kolundan Irak'a, sınırdan giren su akımı, yıllık yaklaşık 16 milyar m³ civarındadır.

Düzensiz bir akış rejimi olan Dicle sularının, yeni yapılacak İlisu Barajı'nda düzenlenerek Irak'a verilmesi, Irak için sadece nispi bir rahatlama sağlayacaktır. Çünkü İlisu Barajı, Irak sınırına 45km uzaklıktadır ve Irak'ta Dicle Nehri üzerinde, Türkiye sınırından 70km aşağıda, 1984 yılında yapılan 126m yüksekliğindeki Musul (Saddam) Barajı bulunmaktadır. Bu barajın toplam depolama hacmi, 11,1 milyar m³ olup İlisu Barajı'nın toplam hacminden yaklaşık 1 milyar m³ daha büyüktür. Ancak ABD'li uzmanlar, bu barajın güçlendirilmesi gerektiği yönünde açıklamalarda bulunmaktadır.²⁶⁷

Bölgedeki barajlara bakıldığında, Dahok Barajı önemli su kaynakları arasında yer almaktadır. Kuzey Irak Bölgesi tüm Irak'ın hidroelektrik enerji ihtiyacını karşılayacak kadar su potansiyeli sahip olmanın yanı sıra, bölgenin yeraltı suyu potansiyeli açısından da zengin olduğu ifade edilmektedir.

Özellikle Süleymaniye ve Erbil'in belirli bölgelerinde klasik yöntemlerle sulama yapılmaktadır. Buna karşın Dahok ve Erbil'in diğer bölümlerindeyse, modern sulama sistemleri bulunmaktadır ve bölgede sulama amaçlı kullanılan 74 derin kuyu, 500'ü aşkın 10-20 m³'lük küçük depolar, 290km sulama kanalı vardır.²⁶⁸

²⁶⁷Dursun Yıldız, a.g.e., s.4.

²⁶⁸Dursun Yıldız, USIAD, "Su Ve Petrol Bölgenin Paylaşılmayan İki Kaynağı, Ortadoğu Denklemi", s.4.

Tablo 3.20. Kuzey Irak'taki Nehirler, (2007)

Nehirler	Uzunluk (km)	Yıllık Su Miktarı (Milyar m3)	Bölge İçinde (%)	Bölge Dışında (%)
Habur	160	2,2	42	58
Büyük Zap	392	14,32	58	42
Küçük Zap	400	7,07	64	36
Ava Sipi	230	0,7	100	0
Serevan	384	5,86	41	59
Toplam	1,566	30,15	59,80	40,20

Kaynak: Kurdistan Regional Government Ministry Of Planning, **Regional Development Strategy For Kurdistan Region 2012-2016**, s.20.

Tablo 3.21. Kullanım Alanları Bakımından Su Kaynakları, (2006)

İller	İçme Suyu Kuyuları	Sulama Kuyuları	Endüstri Kuyuları	Tarımsal Araştırmalar ve Ek İşler Kuyuları	%
Erbil	2.370	1.800	85	55	22,20
Dahok	1.122	235	235	0	8,20
Süleymaniye	12.022	1.524	0	55	69,60
Toplam	15,514	3,559	320	0	100
%	79,70	18	1,70	0,30	

Kaynak: Kurdistan Regional Government Ministry Of Planning, **Regional Development Strategy For Kurdistan Region 2012-2016**, s.21.

Kullanım alanları bakımından su kaynakları incelendiğinde, %69,60 ile en yüksek orana Süleymaniye sahiptir. Erbil'de %22,20 olan su kullanım alanı oranı, Dahok'ta %8,20'dir.

3.1.5.3.3. Diğer Kaynaklar

Bölgede, Pençvin ve Süleymaniye'de bakır ve demir, Süleymaniye ve Revandüz'de mermer, Musul yakınlarındaki Mıshrak'ta dünyanın en zengin sülfür

yatakları yer almaktadır.²⁶⁹ Ayrıca bölgenin Türkiye ve İran sınırındaki 15-25 kilometrelik şerit boyunca, altın, demir, krom, çinko, bakır, platin ve gümüş yataklarına sahip olduğu tahmin edilmektedir. Buna ek olarak bölge, Irak'ın %57'sini kapsayan kalsiyum, magnezyum ve karbonattan oluşan Dolomi kaynakları ile nikel, demir, çinko, kurşun, kireçtaşı, alçıtaşı, çakıl, kum ve çimento kumu gibi zengin metal madenlerine sahiptir.

Dünyanın en zengin sülfür rezervi Musul yakınlarındaki Mıshrak'ta bulunmaktadır. Ayrıca bu bölgede, zengin uranyum yatakları olduğu ise, işgal öncesi Irak'ın nükleer çalışmaları nedeniyle dünya kamuoyuna yansımıştır. Bu minerallerin kullanımı halinde, bölge ekonomisine önemli oranda ekonomik kaynak sağlanacaktır. Fakat bunun için öncelikle maden araştırma ve çıkarma enstitüsüne ihtiyaç vardır.²⁷⁰

3.1.5.4. Bütçe ve Gelir Kaynakları

Kuzey Irak'ın en önemli bütçe ve gelir kaynakları, petrol geliri ve İbrahim Hali sınır kapısından elde edilen vergilerdir. Petrolün bölge için önemi oldukça yüksektir. Bu nedenle Kerkük, Kürt bölgesine dâhil edilmeye çalışılmaktadır. Yüksek kalitesi ve düşük çıkarma maliyeti ile dünyadaki en ucuz petrol olan Kerkük petrolünün, İKBY kontrolü altında olması, bölge ekonomisi açısından son derece önemlidir.²⁷¹ Bu nedenle petrol, bölgenin geliri açısından lokomotif görevi taşımaktadır.

Petrolen sonra bölgenin gelir kaynaklarının önemli bir bölümünü sınır kapıları oluşturmaktadır. İthalatta uygulanan gümrük vergisi oranı %3 ile %5 arasında değişmektedir ve araç başına 100 dolar sabit ücret alınmaktadır. Ancak İbrahim Halil gümrük kapısının teknik eksiklikleri ve buradaki keyfi uygulamalar bölge için sorun teşkil etmektedir.

3.1.5.4.1. Bütçe

Genel olarak bütçenin %70'i cari harcamalara aktarılırken, yüzde 30'u yatırım harcamalarına gitmektedir. 2011 yılında bütçeden 6,7 milyar dolar cari harcamalara,

²⁶⁹ Mehmet Ali İktbal, **a.g.e.**, s.30.

²⁷⁰ Haşim Söylemez-Ufuk Şarkı, "Kuzey Irak'ta Organize İşler", **Aksiyon Dergisi**, Sayı:578, 02.01.2008.

²⁷¹ Mehmet Ali İktbal, **a.g.e.**, s.30.

yaklaşık 3,1 milyar dolar ise yatırımlara aktarılmıştır. Yatırımların 1,2 milyar doları yeni projelerden oluşurken, 1,9 milyar doları ise halen devam eden projelerden meydana gelmektedir.²⁷² Tablo 3.22. aracılığıyla 2011–2014 dönemi Irak Federe Yönetimi ve IKBY bütçelerini karşılaştırmak mümkündür.

Tablo 3.22. Irak Federe Yönetimi ve IKBY Bütçe Tahminleri, (Milyar Dolar)

	Yıllar	Petrol Fiyatı, Dolar	Petrol Gelirleri	Diğer Gelirler	Merkezi Bütçe Gelirleri	IKBY Bütçe Gelirleri
Ulusal Kalkınma Planı	2011	63	52,889	4,810	57,699	9,809
	2012	68	62,050	5,431	67,481	11,472
	2013	68	69,496	5,852	75,348	12,809
	2014	68	76,942	6,329	83,271	14,156
Revize Tahminleri	2011	105	88,148	4,810	92,959	15,803
	2012	105	95,813	5,431	101,243	17,211
	2013	105	107,310	5,852	113,162	19,238
	2014	105	118,808	6,329	125,136	21,273

Kaynak: Irak Ulusal Kalkınma Planı (2010-2014) TEPAV Hesaplamaları

Irak'ın bütçe gelirlerinin yaklaşık %95'i petrol gelirlerinden oluşmaktadır. Gelecek dönem bütçe tahminlerine göre, petrol fiyatının 105 dolar olması halinde, 2014 yılında Merkezi Hükümet bütçe gelirlerinin 119 milyar dolara ulaşması beklenmektedir. Bu durumda, diğer gelirle beraber merkezi bütçe gelirlerinin yaklaşık 125 milyar dolar ile 2011 bütçesinin yaklaşık iki katı olması planlanmaktadır. Dolayısıyla gelecek dönemlerde bütçe gelirlerinin durumunun ne olacağı, ekonomik büyüme rakamları ve tüketimin sürdürülebilirliği açısından oldukça önemlidir. Bu da, tümüyle petrol fiyatlarına bağlıdır.

Merkezi hükümetten alınan %17'lik pay hesaplandığında, 2011'de yaklaşık 10 milyar dolar olan IKBY'nin bütçe gelirlerinin, revize tahminlerden sonra 2014 yılında 21 milyar dolara çıkması hesaplanmaktadır. Böylece 4 yıllık süre zarfında Kuzey Irak'ın tüketim potansiyeli iki katına çıkacaktır. Ayrıca Merkezi Hükümet ile Kuzey

²⁷² Sarp Kalkan, a.g.e.. s.36.

Irak'ta çıkan petrol ve doğal gazın satışı konusunda anlaşma sağlanabilirse, bölge gelirinin çok daha büyük rakamlara ulaşacağı ve buranın kısa bir sürede zengin Körfez Ülkeleri seviyesine ulaşabileceği değerlendirilmektedir.

Tablo 3.23. 2005 - 2009 Toplam Kamu Harcamaları, (Milyar Dolar)

Yıllar	Cari Harcamalar	Yatırım Harcamaları	Toplam Harcamalar	Cari Harcamalar/Toplam Harcamalar, (%)	Yatırım/Toplam Harcamalar, (%)
2005	1.283	333	1.616	79,40	20,60
2006	1.510	333	1.843	81,90	18,10
2007	4.414	1.813	6.228	70,90	29,10
2008	4.884	2.688	7.572	64,50	35,50
2009	4.745	1.828	6.573	72,20	27,80
Toplam	16.836	6.995	23.832	70,65	29,35

Kaynak: Kürdistan Bölgesel Yönetimi, Planlama Bakanlığı, Bölgesel Kalkınma Stratejisi, 2012 – 2016, Mart 2011, s.25

Yukarıdaki tablo incelendiğinde, cari harcamaların en yüksek olduğu yıl, 4,884 milyar dolarla 2008'dir. Yatırım harcamaları da aynı şekilde 2,688 milyar dolarla 2008 yılında en yüksek tutara ulaşmıştır.

Cari harcamaların büyük bir kısmını, maaş ödemeleri ve sosyal destekler oluşturmaktadır. Maaş ödemeleri içerisinde kamu çalışanlarına yapılan ödemelerin dışında, gazilere ve şehit yakınlarına yapılan ödemeler de yer almaktadır. Bu sistemde, bölge vatandaşlarının büyük bir kısmı maaş alabilmektedir. Ayrıca uygulamaya konan sosyal destekler de oldukça kapsamlıdır. Tüm vatandaşlara, kamu kaynaklarından, gıda ve temel ihtiyaç yardımı yapılmaktadır ve konut sahibi olmaları desteklenmektedir. Bu amaçla, ücretsiz arazi tahsisleri ve konut edindirme fonu aracılığıyla yardımlar yapılmaktadır. Söz konusu fona, her yıl 100 milyonlarca dolar aktarılmaktadır.

IKBY'nin halkına sağladığı sosyal yardımlar aşağıdaki şekilde sıralanabilir:

120 m²'lik sosyal konutların 9.000 dolara halka satılması, ailedeki her bireye, her ay ücretsiz temel gıda ve temizlik maddelerinin ücretsiz dağıtılması, üniversite mezunlarına devlet tarafından iş verilene kadar ayda 150 dolar verilmesi, evlenen

çiftlere 4.000 dolar kredinin ayda 20 dolar geri ödemeli olarak sağlanması ve iş kuranlara 2 yıl geri ödemeli 15.000 dolar kredi desteği.²⁷³

Tablo 3.24. IKBY’de Sektörler İtibariyle Bütçeden Ayrılan Fonların Durumu

Sektörler	Faaliyet Alanları	2007-2010, (%)
Kamu Hizmetleri	Belediye, Kültür & Turizm	23
Elektrik	Elektrik	20
Yapı & Konut	Yeniden Yapılanma & Konut	17
Eğitim	Eğitim, Yüksek Eğitim	11
Tarım	Tarım, Su Kaynakları	5
Sosyal Hizmetler	Sosyal, Spor, İnanç	3
Ulaşım, Telekomünikasyon	Ulaşım, Yollar & Köprüler	2
Sağlık	Sağlık	6
Bankacılık ve Ticari Hizmetler	Finans, Ticaret	13
Maden Üretimi Endüstrisi	Endüstri, Doğal Kaynaklar	2

Kaynak: Kurdistan Regional Government Ministry Of Planning, **Regional Development Strategy For Kurdistan Region 2012-2016**, s.19.

Tablo 3.24.’den de görüleceği üzere, 2007–2010 dönemi fonundan en yüksek oranda yatırım payı kamu hizmetlerine ayrılmışken, en düşük yatırım payı ise maden üretimi endüstrisine ayrılmıştır. Faaliyet alanları açısından bakıldığında ise en yüksek oranla kültür ve turizm birinci sırada yer alırken, endüstri ve doğal kaynaklar son sırada yer almaktadır.

3.1.5.4.2. Federe Yönetimden Gelen Pay

Irak anayasasında, ülkedeki petrol ve gaz rezervlerinin, Iraklıların tümüne ait olduğu, yalnızca Kürdistan halkına özel olmadığı ve bu kaynaklardan sağlanacak gelirin Federe Yönetimlerdeki nüfus oranına göre dağıtılacağı belirtilmektedir. Bu da IKBY’nin, Irak’ın tüm gelirlerinin yüzde 17’sine sahip olabileceği anlamına gelmektedir.²⁷⁴ Anayasadaki bu kanuna istinaden, 20 Haziran 2007 tarihli Finansal

²⁷³ Bölgeye yapılan ziyaretlerde elde edilen bilgiler

²⁷⁴ www.haberiniz.com.tr/yazilar/haber25639Irakli_Kurtlerden_enerji_alin_istikrar_verin Erişim Tarihi: 02.03.2012

Kaynaklar başlıklı kanun 2008 yılında yürürlüğe girmiştir. Bu kanunun 4. maddesinde, Federal Hükümet'in toplam gelirinin %17'si IKBY'ye Irak Merkez Bankasında açılan hesaptan aylık olarak tahsis edileceği yer almaktadır. Ancak söz konusu gelirlerin aktarımı aynı kanunun 3. maddesine göre, başbakana ve finans bakanına bağlanmıştır. Bunun için de bağımsız gözetim komisyonu kurulmasına karar verilmiştir.

Öte yandan hali hazırda IKBY'nin bünyesindeki sahalardan üretilen petrolün ihracatı, SOMO üzerinden yapılmakta ve elde edilen gelir de Federal yönetimin hesabına aktarılmaktadır. Fakat satış gelirlerinin düzenli olarak temin edilememesi, bölgedeki petrol şirketlerinin çalışmalarını olumsuz olarak etkilemektedir. IKBY ise, kendi bölgesindeki petrol alanında anlaşma yaptığı şirketlere, Federe Hükümetle yapılan anlaşmaların yaklaşık olarak iki katı kadar gelir payı vermektedir. Bu durum, bazı gözlemciler tarafından yolsuzluk olarak değerlendirilmektedir.²⁷⁵

3.1.5.4.3. İbrahim Halil Sınır Kapısı Gelirleri

2003 yılında ABD müdahalesinden sonra İbrahim Halil Kapısı'nın işleyişinde, çok büyük bir değişiklik olmamıştır ve IKBY gümrüğü el değiştirmemiştir. 1990 yılından itibaren Irak tarafına ait olan İbrahim Halil Gümrüğü, ABD müdahalesinden sonra da IKBY tarafından yönetilmeye devam etmiştir. Dolayısıyla bu sınır kapısında bir sıkıntı yaşanmamıştır. Fakat müdahaleden sonra ABD kuvvetlerine taşınan yükler, kapıdaki iş yükünü iki kat arttırmıştır ve yığılmalara neden olmuştur. 1990'lı yıllarda KDP ve KYB, İbrahim Halil Sınır Kapısı'ndan gelen gümrük gelirleri ve iktidar hırsı için savaşımlardır.²⁷⁶

2009 yılı Kasım ayı itibarıyla bu tür sorunlar sona ermiştir. Ancak sınır kapısının teknik olarak yeterli olduğunu söylemek mümkün değildir. Yıllık 25 milyar dolar ticaret hacminin hedeflendiği Orta Doğu'ya açılan fırsatlar kapsı olan İbrahim Halil Sınır Kapısı, mevcut haliyle bu büyüklükteki bir geçişi kaldırabilecek yapıda değildir. Personel eksikliği ve keyfi uygulamalar sınır kapısının tam kapasite çalışmamasına neden olmaktadır. Günde 2.500 aracın giriş yaptığı İbrahim Halil sınır

²⁷⁵ Bağdat Elçiliği Ticaret Müşavirliği, **Irak Ülke Raporu**, 2008.

²⁷⁶ Orsam, **Kuzey Irak'ın Toplumsal Siyasal Yapısı Ve Kürt Bölgesel Yönetimi'nin Türkiye İle İlişkileri**, s.35.

kapısında, mevcut iş yükünü kaldıracak nitelik ve nicelikte memurların olmaması ve teknik yetersizliklerden dolayı, Kuzey Irak'a geçişlerde aksaklıklara yol açmaktadır.

1991'den itibaren IKBY'ye yıllık 600-700 milyon dolar civarında gelir sağlayan sınır kapısının tüm geliri Barzani'ye gitmektedir. Bu durum, hem Merkezi Hükümet, hem de Talabani ile sürtüşmelere neden olmaktadır. Ayrıca, bölgede gittikçe güçlenen muhalefet partisi Goran, bu gelirin nereye gittiğinin açıklanmasını istemektedir.

Diğer taraftan, bu sınır kapısı üzerinden yapılan kaçakçılıktan, Peşmergelere ve dolayısıyla bölgede bulunan terör örgütüne ayda yaklaşık 200-300 milyon dolar kara para sağlandığı tahmin edilmektedir.

3.1.5.4.4. Diğer Gelirler

IKBY'nin diğer gelirlerinin arasında ithalattan alınan yaklaşık %3-5'lik vergi, İran üzerinden Afganistan'a yapılan petrol ihracatı ve Türkiye'ye olan sigara kaçakçılığı dikkat çekmektedir. Bölgedeki Takkat kasabasında (OPEC'te kaydı olmayan ve Erbil'le Kerkük arasında yer alan) çıkarılan yaklaşık 15 milyon dolar değerinde kaçak akaryakıt her ay İran'a gitmektedir.²⁷⁷

Merkezi hükümet, IKBY'yi, kendi kontrollerindeki petrolü yurt dışına, özellikle de İran'a, kaçak olarak satmakla, bunu resmi gelir olarak da kaydetmemekle suçlamaktadır. Ayrıca İran'ın Kuzey Irak sınırındaki Hacı Ümran kapısı etrafında yoğunlaşan kaçakçılar; içki, sigara, şeker, çay, elektronik eşya ve benzeri malların kaçakçılığını yapmaktadır. İran'a yapılan kaçakçılık, Barzani'nin yönetiminde olan Peşmergeler tarafından organize edilmektedir.

Öte yandan Türkiye-Irak sınırının, fiilen ortadan kaldırılmasının en önemli nedeni de kaçakçılıktır. Türkiye'de bu nedenle sigara satışları hızla düşerken sigara kaçakçılığından bölgenin gelirleri milyarlarca dolara ulaşmıştır.²⁷⁸ Her yıl Türkiye'ye bölgeden 2,5 milyar doları tutarında kaçak sigara girmektedir. Sigara kaçakçılığı, riski

²⁷⁷ Bölgeye yapılan ziyaret sonucunda edinilen bilgidir.

²⁷⁸ <http://www.kurdistantribune.com/2011/border-point-taxes-pocketed-by-kdp-deputies-claims-executiv-boss/>, Erişim Tarihi: 11.04.2012.

Musul, jeo-stratejik konumu, tarihi geçmişi, eğitimli insan yapısı, Dicle Nehri kenarındaki 19.000 km'lik geniş tarım alanları, petrol, doğalgaz, sülfür, kükürt gibi zengin doğal kaynakları ve 3,5 milyon nüfusuyla Irak'ın Bağdat'tan sonra ikinci büyük ve önemli kentidir. Musul'un 2004 yılından sonra sürüklendiği güvenlik zafiyetinin aşılmaya başlaması, şehir için yeni bir dönemi başlatmıştır. Bu güvenlik durumu kısa bir süre öncesine kadar şehir için dezavantaj yaratsa da gelinen noktada Musul, güvenlik sıkıntısını büyük ölçüde aşmıştır. 2009 yılından itibaren bölgedeki istikrarın tedricen artması, bölgeyi yatırıma uygun hale getirmiştir.²⁸⁰

Kerkük, Türkiye açısından bulundurduğu Türkmen yapısıyla, Irak Merkezi hükümeti ve IKBY ilişkileri açısından ise, barındırdığı zengin petrol rezervleri itibariyle oldukça büyük öneme sahiptir. Ayrıca Kerkük, Türkmenler için Irak'taki varlıklarının ispatı, Kürtler için geleceklerinin garantisi olan petrol ve dolayısıyla petrol geliri, Araplar için ise saygınlık ve petrol geliri olarak değerlendirilmektedir. Kerkük'te yer alan petrol yataklarında, Irak petrol rezervinin yaklaşık % 20-25'inin bulunduğu belirlenmiştir.

Kerkük'ün nüfus yapısı ile ilgili sağlıklı rakamlara ulaşmak oldukça zordur. 1930-1940'lı yıllarda Türkmen kimliğinin kente hâkim olduğu, 1959 yılında 150.000 kişilik şehir nüfusunun yarısını Türkmenlerin oluşturduğu, yarısından azını Kürtlerin, geri kalanını da Arap, Süryani ve Ermenilerden meydana geldiği muhtelif kaynaklarda belirtilmektedir. Ancak Kuzey Irak 1980'li yıllarla birlikte, bu sefer de PKK terör örgütünün faaliyetleri ve bölgedeki Türkmen varlığının Kürtler tarafından yok edilme çabaları yüzünden, yeniden Türkiye'nin gündemine girmiş ve bölge nüfusu bu dönemde değişiklik göstermeye başlamıştır. 1959'da kent nüfusunun üçte birinin Kürtlerden, yarısının Türkmenlerden, geriye kalan kısmının ise Asurîler (Hıristiyan) ve Araplardan oluştuğu belirtilmektedir.²⁸¹ 1981 yılında Kerkük'ün nüfusu 567.778 Irak genelinin ise 13.669.689'dur.²⁸²

Irak'ın işgali öncesinde Kerkük'ün nüfusu 850 bin civarındadır, fakat Nisan 2003'ten bu yana, ABD güçlerinin de yardımıyla, Kürt nüfusunun bölgede artması

²⁸⁰ Orsam, **Musul'a Yatırım Geleceğe Yatırım Demektir**, Orsam, Nisan 2012, s.4.

²⁸¹ Ali Gökhan Kayılı, **The Iraqi Turkmen 1921–2005**, Kerkük Vakfı, İstanbul, 2008, s.106.

²⁸² Sabriye Deliceoğlu, **a.g.e.**, s.44.

yönünde ilerlemeler kaydedilmiştir. Bu bağlamda KDP ve KYB, kentin demografik yapısını kendi lehlerine çevirmek amacıyla, aile başına 10 bin dolar vererek kuzeyden Kerkük'e 600 bin vatandaşını getirmiştir.²⁸³

Günümüzde Kerkük'ün nüfusu, bölgeye yapılan göçlerle 1,5 milyona ulaşmıştır. Irak'ta Krallık döneminde başlayan Araplaştırma politikaları, 1991 yılında Kerkük'ün Kürt Peşmergelerce istilasına kadar sürmüştür. Bu tarihten 2003 yılındaki işgale kadar da hem Kürtleştirme, hem Araplaştırma politikaları şeklinde iki koldan devam etmiştir. 2003 yılından sonra da durum tamamen Kürtleştirme politikasına dönüşmüştür.

Kürtler, 1991 ve 2003 yıllarında bölgedeki durumun kendilerine sağladığı avantajla Kerkük'e saldırmışlar, kentin demografik ve sosyal yapısını değiştirmek amacıyla, önce tapu ve nüfus müdürlüklerinde tahribat yapmışlardır. Ayrıca IKBY yasalarında Kerkük'ü başkentleri göstermişler, şimdi olmasa bile ilerde, bunun böyle olması gerektiği yolunda kararlar almışlardır. Ancak Irak Anayasası'nın 140. maddesi Kerkük için özel şartlar ortaya koymuştur. 2007 yılı sonu itibarı ile yapılması gereken ve Kürtlerin ısrarla istediği referandum, Türkiye ve ABD'nin desteklememesi sonucunda halen yapılamamıştır. Kerkük, 2003'ten bu yana, Kürt grupların bölgeye hâkim olma isteğinden kaynaklı, Irak Merkezi Yönetimi ve IKBY arasında sorun olmaya devam etmektedir.

Kürtler, Kerkük'ü bölgesel yönetimlerinin sınırlarının içine katmak istemekte, Türkmenler ise tarihi ve kültürel özellikleriyle bir Türk şehri olduğunu, bu yüzden Irak'ın içinde kalması gerektiğini savunmaktadır. Araplar ise bırakmayı hiç düşünmedikleri Kerkük hakkında, günümüzde çeşitli senaryolar üretmektedir. IKBY'ye bağlanması, doğrudan Irak Federe yönetimine bağlanması, ya da Irak içinde özel statüde bir il olması, bu senaryolardan bazılarıdır.

2005 yılının Ekim ayında ABD ve dış güçler tarafından hazırlanan Irak Anayasasında Kerkük'ün Kuzey Irak'a bağlanması için büyük çaba gösterilmiştir. 2010 Mart ayında yapılan genel seçim sonuçları, kenti tek bir grubun yönetemeyeceğini

²⁸³Bölgesel Irak Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, **Dinamikiyet El-Nizaa Fi El Iraq (Irak'ta Çatışmaların Dinamikleri)**, Bağdat Yayınevi, 2007, s.45.

göstermiştir.²⁸⁴ Mayıs 2012’de Maliki’nin Barzani’ye karşı bir güç gösterisi olarak Kerkük’ü ziyaretinde, kente ağır silahlı araçlar ve birlikler getirilmiştir.

Kerkük ekonomik açıdan değerlendirildiğinde, Irak Türklerinin merkezi olmasından dolayı, ticari olarak da Türk ürünlerinin yoğun olarak bulunduğu bir şehirdir. Kerkük Ticaret Odası’na kayıtlı esnafın %70’i Türkmen’dir. Türkmenler esnaflığın yanında, genelde öğretmenlik, doktorluk meslekleriyle geçimlerini sağlamaktadırlar.

Kerkük petrollerinden elde edilen milyarlarca dolarlık gelir, ülkenin her tarafındaki yatırımlara aktarılmaktadır. Kerkük, günümüzde Irak’ın diğer kentleriyle karşılaştırıldığında kültürel açıdan oldukça gelişmiştir. Ancak, ekonomik olarak bakıldığında, ortalama gelir, aylık 150 dolar olan şehirde yaşam standardı oldukça düşüktür. Ayrıca şehirde, ciddi alt yapı sorunları vardır. 2011 yılında atanan yeni Kürt vali ile birlikte, şehirde yol, köprü, kanalizasyon gibi alt yapı faaliyetlerine hız verilmiştir.²⁸⁵ Bunun nedeni, Federal Hükümet’in çıkardığı kanunla, Kerkük’ten çıkan her varil petrolden Kerkük’e ayrılan 1 doların, şehirdeki hizmetlere harcanmaya başlanmasıdır.

Kuzey Irak’ta IKBY bölgesi dışında, Kerkük’ten sonra önemli diğer şehir de Musul’dur. Musul aslında Ninova ilinin merkezinin adıdır. Irak’ın kuzeybatısında bulunan Ninova, Türkiye ve Suriye sınırında yer almaktadır ve ilin merkezi, Türkiye sınırına yaklaşık 100km uzaklıktadır. Ninova, 9 ilçe ve 21 nahiyeden oluşmaktadır. Toplam nüfusu 3,5 milyona yaklaşan ilin, genç ve dinamik bir demografik yapısı vardır. 2.000’den fazla sanayi ve ticaret kuruluşunun bulunduğu Ninova, güçlü bir ticaret kültürüne sahiptir ve tarihi ticaret yollarının kesiştiği bir şehir olan Musul’un içinden geçen Dicle Nehri şehre hayat vermektedir. Ayrıca büyük sulama kanalları sayesinde geniş tarım alanlarına sahip olan Ninova’da, 19.000 km’lik bir tarımsal arazi bulunmaktadır.²⁸⁶

²⁸⁴SETA ANALİZ, **2010 Irak Seçimleri**, Nisan 2010, s.30.

²⁸⁵Mustafa Sürmeli, **1990 Sonrası Irak Türkmenleri’nin Sosyo-Ekonomik Yapısı ve Irak Ekonomisine Katkısı**, Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü Ortadoğu İktisadi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, ss.110-112.

²⁸⁶http://www.orsam.org.tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/201252_Rapor117.pdf, Erişim Tarihi. 26.05.2012.

Musul ekonomik açıdan değerlendirildiğinde, bu kentin tarım ağırlıklı bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Kentteki Türkler, genel olarak çiftçilik yapmaktadır. Arapların “Beyn-el-Nehreyn” dedikleri Dicle ve Fırat Nehirleri arasında kalan ve yılda iki kere mahsul alınan geniş alüvyon ovaları bu bölgede yer almaktadır. Bu yüzden İngilizler, Musul’un ekonomik ve stratejik önemini çok daha önce farkına varmışlardır.²⁸⁷

Musul’da yatırım yapan firmaların başında; 388 milyon dolar tutarında, 6.750 megawattlık doğalgaz çevrim santrali ile “Türk Çalık” firması ve 308 milyon dolarlık proje tutarıyla 4.500 konut yapan “Türk Tikarvan” firması yer almaktadır.

3.2. KUZEY IRAK VE TÜRKİYE SOSYO-EKONOMİK İLİŞKİLERİ

Kürtler tarih boyunca çok kültürlü bir yapıya sahip olan Osmanlı topraklarında barış içinde yaşamıştır. T.C. dönemine bakıldığında ise Türkiye, I. Dünya Savaşı’ndan sonra Ortadoğu ile arasındaki bütün köprüleri yıkarak, bu bölgenin tüm doğal kaynakları ve kültürel varlığıyla olan bağını da koparmıştır. Bu durum, bölgeyle Türkiye arasında yaşanan yabancılaşma ve Türkiye’nin bölgedeki etkinliğinin azalması sonucunda, sosyo-ekonomik ilişkilere de yansımıştır.

Öte yandan, Türkiye-Irak ilişkilerinde özellikle II. Körfez Savaşı esnasında önemli gelişmeler yaşanmıştır. İran, 1982 yılında savaştığı Irak’a üstünlük sağlamış ve Irak topraklarına girmiştir. İran’dan yana tavır takınan Suriye, Bağdat yönetimini zayıflatıp Arap dünyasının liderliğini ele geçirmek istemiştir. Bu amaçla Kerkük-Yumurtalık hattı dışındaki, Suriye topraklarından geçip Banyas ve Trablusgarp’a giden iki petrol hattını ve Suriye-Irak sınırını kapatmıştır.²⁸⁸

Bölge ile ilişkiler bu durumdayken Türkiye, Irak’ın toprak bütünlüğünün korunması, Kuzey Irak’ta yeni bir devletin oluşumunun engellenmesi ve Türkmenlerin can ve mal güvenliği ile birlikte bütün etnik ve kültürel haklarının korunması yönünde bir politika izlemiştir. Aslında bölge, ekonomik açıdan Türkiye için büyük önem

²⁸⁷Sürmeli, ss.110-112.

²⁸⁸Çağrı Erhan-Ömer Kürkçüoğlu, “Kürt Sorunu”, *Türk Dış Politikası*, ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s.132.

taşımaktadır, ancak ilişkilerdeki istikrarsızlık, ekonomik açıdan Türkiye'nin aleyhine olmuştur. Ayrıca Türkmen sorunu sebebiyle, Kuzey Irak-Türkiye ilişkileri daima gergin olmuş ve Türkmenlerin Kürtlerle birlikte üçüncü azınlık olarak tanınması yönünde bir politika izlenmiştir.²⁸⁹

1990'lı yıllarda Kuzey Irak denildiğinde, Türkiye'de akıllara PKK terör örgütüyle mücadele ve Irak'ın parçalanması sonucunda kurulacak olan bir Kürt Devletini getirmiştir. Türkiye'nin Kuzey Irak'a yönelik güvenlik politikası da daima bu doğrultuda olmuştur. Ancak, 2003'ten itibaren Türkiye'de uygulamaya konan "Demokratik Açılım Projesi" Iraklı Kürtler arasında, Türkiye'nin Kürt sorununu çözme konusunda olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca, Türkiye'nin Erbil'de başkonsolosluk açmasının da ayrı bir önemi vardır. Bu durum, bölgeyle siyasi ve ticari ilişkileri geliştirmek için önemli bir adım olmuştur.²⁹⁰

İlişkilerin gelişmesinde etkili olan diğer önemli olaylar ise; Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun Kasım 2010 ve son olarak 28-29 Mart 2011 tarihinde Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın bölgeye yaptığı ziyaretlerdir.²⁹¹

3.2.1. Türk Şirketlerinin Yatırımları ve Yabancı Sermaye Yatırımları İçindeki Payı

Türkiye 2009 yılında bölgede üstlenilen toplam 2 milyar dolarlık inşaat ve alt yapı projelerinin yaklaşık %70'ini gerçekleştirmiştir. Türk firmaları Erbil ve Süleymaniye uluslararası hava alanları, Dahok su dağıtım projesi, Erbil-Dahok karayolu, muhtelif toplu konut, okul ve hastane inşaatları gibi önemli projeler gerçekleştirilmiştir.

2006 yılından bu yana, yürürlükte olan Yatırım Teşvik Kanunu ile bölgeye yapılan yatırımlar artmıştır. Bu kapsamda 10 yıl gelir vergisi muafiyeti, arsa tahsisi, üretimde kullanılan makine, donanım ve hammaddeye gümrük vergisi muafiyeti,

²⁸⁹Sedat Laçiner, *Sosyo-Ekonomik Dış Politika: Türkiye-İrak İlişkileri Örneği, Irak Krizi (2002- 2003)*, Der. Ümit Özdağ-Sedat Laçiner ve Serhat Erkmen, ASAM yayımları, Ankara, 2003, ss.243-244.

²⁹⁰*El-Nizaa Fi El-Iraq, Irak'ta Çatışmaların Dinamikleri*, Irak Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, Bağdat Yayınevi, Bağdat, 2007, s.45.

²⁹¹www.ekonomi.gov.tr/index.cfm?sayfa=bakanlikofisi, Erişim Tarihi:16.04.2012.

sermaye ve kâr transferi serbestîsi sağlanmaktadır. Ayrıca yerli işçi çalıştırma zorunluluğu da bulunmamaktadır. Kuzey Irak'ta halen büyük ölçekte bir üretim tesisi bulunmaması nedeniyle, Türkiye bölgede yapılacak yatırımlar açısından avantajlı bir konumdadır.

Yaklaşık 6,5 milyonluk nüfusa sahip olan Kuzey Irak'ın temel ihtiyaçlarının neredeyse tamamı, ithalat yoluyla karşılanmaktadır. İnşaat sektörü, yeniden yapılanmakta olan bölge için oldukça önemlidir. İnşaat alanındaki yatırımlara ihtiyaç duyan Kuzey Irak, bu yatırımlar için ücretsiz arsa tahsisi gibi önemli yatırım destekleri sağlamaktadır. Bölgenin tarım açısından da yatırımlara ihtiyacı vardır. Bölge verimli topraklara sahiptir, ancak topraklardan yeterli verimin alınabilmesi için gelişmiş bir sisteme sahip değildir.

2011 yılı itibariyle, İKBY'de kayıtlı bulunan 10.433 firmanın 1.170 tanesi (%11'i) yabancı firmalar olup, bunların %60'ı Türk firmalarıdır. Bölgedeki kayıtlı Türk firmalarının dışında, Sanayi Bakanlığı veya Kamu Kurumlarına kayıtlı olmadan faaliyet gösteren çok sayıda Türk firması da bulunmaktadır.²⁹²

Kuzey Irak'ta yatırım yapan önemli bir Türk firması, 1999'da kurulmuş olan ve 2007'de Türk Telekom Grubu çatısı altına giren İnova Bilişim Çözümleri firmasıdır. Kuzey Irak'taki kontör operasyonunu Türkiye'den yönetmektedir. Bu çalışma ile Kuzey Irak'ın en hızlı büyüyen GSM operatörü olan Korek Telekom ve onun ana dağıtıcısı Delta Communications ile ön ödemeli müşterilerinin elektronik ortamda kontör yüklemeleri gerçekleştirilmektedir. Bu sistemin çalışması için gereken tüm donanım ve yazılım altyapısı, İstanbul'daki veri merkezi üzerinde tutulmaktadır.²⁹³ Bu durum Kuzey Irak için önemli bir gelişme, Türkiye için de büyük bir yatırım olmuştur. Tablo 3.27. aracılığıyla da Türk firmaları ile yabancı firmaların bölgedeki yatırımlarını karşılaştırmak mümkündür.

²⁹² <http://www.krgspain.org>, Erişim Tarihi:04.2012.

²⁹³ <http://www.stargazete.com/ekonomi/kuzey-irak-ta-kontor-yukleyen-innova-balkanlar-a-da-aciliyor-> haber-28656.htm, Erişim Tarihi:04.04.2012.

**Tablo 3.25. IKBY, Yabancı Sermaye, Ortak Sermaye ve Yerli Yatırım Dağılımı
(01.08.2006 - 21.11.2011)**

YATIRIM ŞEKLİ	ÜLKE	TATIRIM TUTARI, (Dolar)	YABANCI SERMAYE ORANI, (%)	SERMAYE BAZINDA, (%)
Yabancı	Lübnan	774.625.619	33.90	4.76
	Türkiye	702.801.530	30.76	4.32
	Mısır	350.000.000	15.32	2.15
	İngiltere	214.403.975	9.38	1.32
	Amerika	99.036.925	4.33	0.61
	Yeni Zelanda	98.189.850	4.30	0.60
	Almanya	25.505.712	1.12	0.16
	İsviçre	13.500.000	0.59	0.08
	Lübnan/Fransa	7.082.207	0.31	0.04
Yabancı Yatırım Toplamı		2.285.145.818	100.00	14.06
Ortak	Irak-Kanada	2.000.000	0.26	0.01
	Irak-Emirlikler	11.555.555	1.48	0.07
	Irak-Almanya	7.770.000	1.00	0.05
	Irak-İran	1.850.000	0.24	0.01
	Irak-Kuveyt	76.806.706	9.86	0.47
	Irak-Mauritius	15.000.000	1.93	0.09
	Irak/Güney Afrika	12.000.000	1.54	0.07
	Irak-İsviçre	20.893.549	2.68	0.13
	Irak-Türkiye	199.159.566	25.57	1.22
	Irak-İngiltere	112.000.000	14.38	0.69
	Irak-Amerika	316.700.000	40.65	1.95
	Irak-İspanya	3.284.530	0.42	0.02
Ortak Yatırım Toplamı		779.019.906	100.00	4.79
Irak		13.194.213,390	100.00	81,5
Genel Toplam		16.258.379.114	100.00	100.00

Kaynak: Kurdistan Regional Government Ministry Of Planning, **Regional Development Strategy For Kurdistan Region 2012-2016**, s.19.

01.08.2006–21.11.2011 döneminde en yüksek yabancı sermaye yatırım tutarına 774.625.619 dolar ile Lübnan sahiptir. İkinci sırada ise % 30.76'lık oranla, 702.801.530 dolar ile Türkiye yer almaktadır. Ortak yatırımlara bakıldığında 316.700.000 dolar ile Irak-ABD yatırımlarından sonra 199.159.566 dolar ile Irak-Türkiye yatırımları gelmektedir.

IKBY Yatırımlar Kurulundan alınan bilgilere göre, 2006 yılı 8. ayı ile 2011 yılının 11. ayı arasında, bölgede toplam 16,7 milyar dolar yabancı sermaye yatırımı gerçekleştirilmiştir ve bu yatırımların %40'ı barınma, %17,7'si endüstri, %13,7'si bankacılık , %13,5'i ticaret ve %8'i ise turizm alanlarında yapılmıştır.

IKBY Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Müsteşarı Dr. Nuri Gazali, yabancı sermaye konusunda bölgeye Türk, Amerikan, İngiliz ve Alman firmalarının yatırım talepleri olduğunu belirtmiştir. Yabancı sermaye konusunda tamamlayıcı yasal düzenlemeleri en kısa zamanda yapacaklarını, böylece bölgenin dış yatırımlar açısından bir cazibe merkezi hâline getirileceğini ifade etmiştir.

Türkiye'nin Kuzey Irak'taki pazar payı, tüketici ürünlerinde yaklaşık %50'dir. Bu ürünler: tekstil, mobilya, gıda, elektrik-elektronik, yapı ve inşaa malzemelerinden oluşmaktadır. Türk ürünlerine karşı olumlu bir algı mevcuttur. Özellikle bölgenin gıda ihtiyacının büyük bir kısmı, Türk ürünlerine duyulan güven sebebiyle Türkiye'den ithal edilmektedir. IKBY Sanayi ve Ticaret Bakanı, İran'dan Kuzey Irak'a gelen malların %25'inin kalite olarak uygun olmadığını, bu nedenle geri gönderildiğini, ancak İran'ın bu malları kabul etmediğini belirtmiştir.

Türkiye ile olan yakın ilişkiler, IKBY'nin kontrolü altındaki her yerde dikkati çekmektedir. Bölgeye yatırım yapan Türk özel sektör firmalarının sayısı, gün geçtikçe artmaktadır. Habur sınır kapısından geçiş yapan araç sayısındaki dikkat çekici artış da bunun en belirgin göstergesidir.

3.2.2. Ticaret Hacmi ve Türk Şirketlerinin Faaliyetleri

İthalat vergisi çok düşük olan bölgede, hemen bütün ihtiyaç malları ithalat yoluyla karşılanmaktadır. Türkiye pazarının bir uzantısı gibi olan Kuzey Irak'taki

malların neredeyse tamamı, Türkiye’den ithal edilen mallardan oluşmaktadır. Türkiye-Kuzey Irak ticari ilişkilerine bakıldığında Türkiye’nin ağırlıklı olarak ihracatçı ülke konumunda olduğu görülmektedir.²⁹⁴

2011 yılında Türkiye’nin Almanya’dan sonra en fazla ihracat yaptığı ülke Irak olmuş ve bu ihracatın %70’i Kuzey Irak’a yapılmıştır. Aynı yıl, Türkiye-Kuzey Irak ticaret hacmi, bölge ile İran arasındaki 4 milyar dolarlık tutarın iki katına çıkarak, 8 milyar dolara ulaşmıştır.²⁹⁵

Sınırdan geçen ve ticari yük taşıyan araçların sayısı da Türkiye’nin bölge ile olan ticarî ilişkilerini anlayabilmek için yeterli olmaktadır. Habur sınır kapısındaki 26 kontrol noktasından Irak’a, günde 1500 tır giriş yapmaktadır. Tırlarla genelde inşaat malzemeleri, hazır giyim, mobilya, gıda malzemesi ve daha birçok Türk ürünü taşınmaktadır. Artış bu hızla devam ettiği takdirde bölge, Türkiye için en büyük ihracat pazarlarından biri olacaktır. Ticari ilişkiler yalnızca gıda ve inşaat sektörüne ait değildir, film ve dizi sektörünü kapsayan ticari ilişkiler de bulunmaktadır. Kurtlar Vadisi, Gümüş, Aşk-ı Memnu gibi diziler, bölgede oldukça yüksek oranda izleyici bulmuştur. Bu sayede bölge vatandaşlarının pek çoğu, Türkçeyi kendine yetecek kadar öğrenmiştir.

Diğer taraftan, bölgede çalışan Türk işçi sayısı oldukça fazladır. Kuzey Irak’ta, sadece Erbil’de yaklaşık olarak 15 bin olmak üzere, 25 binin üzerinde Türk çalışmaktadır.

Türkiye’nin Irak’a ihracatı her geçen yıl artmaktadır. 2009’da 5 milyar 126 milyon dolar olan ihracat, 2010 yılında 8 milyar dolar ve 2011 yılında 12 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. İKBY Doğal Kaynaklar Bakanı, Türkiye ile Kuzey Irak arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin her geçen gün arttığını belirtmektedir. Buna istinaden, Türkiye’nin bir numaralı ticari ortakları olduğunu, Irak’a yapılan ihracatın %70’inin bölgeye yapıldığını dile getirmektedir. Erbil’deki Türkiye konsoloslüğünde Irak vatandaşlarına her gün yaklaşık olarak 300 vize verilmektedir.²⁹⁶

²⁹⁴ <http://www.krgspain.org>, Erişim Tarihi: 12.04.2012.

²⁹⁵ <http://www.milliyet.com.tr>, Erişim Tarihi: 07.05.2012.

²⁹⁶ <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/16692711.asp?gid=254>, Erişim Tarihi: 11.04.2012.

Öte yandan, bölgede önemli miktarda otel ve ofis açığı bulunmaktadır; bu açık, Türk iş adamlarının bu alanda da yatırım yapabilmelerine imkân sağlamaktadır. Bölgenin refah seviyesi petrol ve petrol ürünleri sayesinde son derece hızlı bir şekilde artmaktadır. Dünyanın 5. büyük petrol yataklarına sahip olan Kuzey Irak'ta Saddam zamanında 300 dolar olan ortalama aylık gelir, bugün yaklaşık olarak 6.000 dolara ulaşmıştır.

Bu durum otomotiv pazarının da büyümesini sağladığından, bölge geleceğin Dubai'si olarak görülmektedir. Türk firmalarından Ford Otosan ve BMC bölgede bayilik vermektedir. Özellikle ticari araç ağırlıklı büyümeye başlayan otomotiv pazarı, 2012 yılı Mart ayında Erbil Autoshow Fuarına ev sahipliği yapmıştır. Saddam döneminde, bölgede alıcı bulamayan batı markalı arabalar, artık Kuzey Irak'ta satılmaktadır. Ford Otosan Pazarlama, 2011'de Ford Cargo kamyonlarından 150 adet satıldığını ve 2012'de hedefin 250–300 adet olduğunu belirtmiştir. Volvo Car Genel Müdürü, Erbil'de dağıtım ofisi açmayı planladıklarını ifade etmiştir. BMC ise, satış, servis ve yedek parça konusunda, bölgede hizmet vermeye başlama yönünde karar almıştır. Yine Türk firmalarından Beymen yurt dışındaki ikinci 1.200 metrekaarelik mağazasını, Erbil'de Divan Otel kompleksi içerisinde açmış ve firmanın 2012 ciro hedefi 10 milyon TL olarak açıklanmıştır.

Bölgede inşaat sektöründe gerçekleştirilen önemli Türk projelerinden biri ise, Erbil'deki bin konutluk “Özal City” projesidir. Bu projeye ilaveten firma, şimdi de Dahok'ta toplu konut projesi için hazırlıklara başlamıştır. Bunun yanı sıra Türk kadın girişimcilerden oluşan Kadın Girişimciler Derneği, Erbil'de 2012'nin başında, dört gün süren üst düzey temaslarda bulunmuşlardır. Erbil'de şirket kuran Adıyamanlı bir iş kadını, AVM güvenlik sistemleri ve kozmetik alanında yatırımlar yapmakta, Fransız kozmetik firmasının Irak temsilciliğini yürütmektedir.²⁹⁷

Tüm bunların yanı sıra Koç Holding, turizm alanında 56 yıllık geçmişi olan Divan oteller zincirinin “5a” yıldızlı (5 ile 7 yıldız arasındaki kategori) ilk yurtdışı şubesini Nisan 2012'de Erbil'de açmıştır. 104 milyon dolarlık yatırımla yılda 50 milyon dolar ciro hedeflenmektedir. Böylece Kuzey Irak'ta bu alandaki en büyük girişime imza

²⁹⁷ 10 Mayıs 2012, MİLLİYET, www.milliyet.com.tr/, Erişim Tarihi: 10.05.2012.

atılmıştır.²⁹⁸ Öte yandan Koç Holding, büyük potansiyel gördüğü ve çalışılırsa küçük Dubai olarak değerlendirildiği bölgede, Petrol Sahaları, Elektrik Santrali, Hastane, Okul ve Bankacılık alanlarında bir dizi yatırım yapmayı planlamaktadır.²⁹⁹

Geçmişte Türk Ordusu bölge halkına karşı aşırı sert bir politika izlemesine rağmen, bu bölgeye yapılan ihracatın büyük bir bölümü “OYAK” tarafından gerçekleştirilmektedir. Kuzey Irak’taki çimento ve inşaat malzemelerinin hemen tamamı, OYAK’a bağlı fabrika ve şirketlerden sağlanmaktadır.

Kuzey Irak’ta yatırım yapan diğer önemli bir Türk firması da, SB Özel Grup’tur. 130 milyon dolarlık proje tutarıyla, biri ofis, diğeri beş yıldızlı otel olan 23 katlı Erbil’in en yüksek iki kulesini inşa etmektedir. Ayrıca grup, Erbil’de 2007 yılında üretime başlayan 240.000 ton/yıl kapasiteli ve 200’ü Türk 800 kişilik çalışmanı bulunan demir-çelik fabrikası yatırımını gerçekleştirmiştir. Bu yatırımların yanı sıra, Erbil’deki en büyük yapı marketi olan Home İstanbul bu gruba aittir ve yakın zamanda Süleymaniye ve Dahok’ta da şubeler açılması planlanmaktadır. Bölgede 50 milyon dolarlık 300 adet villa yapan firma sahibi, bölgenin Türkiye’ye komşu olması nedeniyle, lojistik ve ham madde tedariki açısından büyük avantajlara sahip olduğunu ve çok hızlı gelişmekte olan bir pazar olduğunu belirtmiştir.

Türk firmalarınca bölgede yapılan diğer önemli bir yatırım da, Makyol-Cengiz inşaat ortaklığınca 350 milyon dolarlık yatırımla gerçekleştirilen, dünyanın en uzun yedinci büyük pistine ve yıllık 2,5 milyon yolcu kapasitesine sahip uluslararası Erbil havalimanıdır. Erbil havaalanına 3 Türk havayolu şirketi haftada 20 sefer yapmaktadır. Ayrıca Erbil havaalanından, 16 havayolu 23 noktaya uçuş gerçekleştirmektedir.

3.2.3. Kerkük-Yumurtalık Petrol Boru Hattı

Kerkük-Yumurtalık Petrol Boru Hattı, bölge ile olan ticari ilişkiler açısından oldukça önemlidir. Kerkük ve Kuzey Irak’taki diğer üretim sahalarından elde edilen ham petrol, bu boru hattı vasıtasıyla Ceyhan (Yumurtalık) Deniz Terminali’ne ulaşmaktadır. 35 milyon/ton yıllık taşıma kapasitesine sahip olan hat, 1976’da işletmeye

²⁹⁸ 09 Haziran 2012, MİLLİYET, www.milliyet.com.tr/, Erişim Tarihi: 09.06.2012.

²⁹⁹ 04 Mayıs 2012, MİLLİYET, www.milliyet.com.tr/, Erişim Tarihi: 10.05.2012.

alınmış, ilk tanker yüklemesi ise 25 Mayıs 1977’de gerçekleştirilmiştir. 1983’te başlayıp 1984’te tamamlanan I. Tevzi Projesi ile hattın kapasitesi, 46,5 milyon ton/yıla yükseltilmiştir. I. Boru Hattı’na paralel olarak ve 1987’de işletmeye alınan II. Boru Hattı ile yıllık taşıma kapasitesi 70,9 milyon tona ulaşmıştır.³⁰⁰

Harita 3.8. Kerkük-Yumurtalık Petrol Boru Hattı

Kaynak:http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=1976:petrol-ve-dogalgaz-boru-hatlari-stratejisi&catid=183:enerji Erişim Tarihi.29.04.2012.

5 Ocak 1977 tarihinde işletmeye açılan I. Boru Hattının, 345 km’lik kısmı Irak kesiminde, 641 km’lik kısmı ise Türkiye kesimindedir ve toplam 986 km uzunluğundadır. II. Boru Hattı ise 234 km’si Irak kesiminde, 656 km’si Türkiye

³⁰⁰ Fahrettin Tepealtı, **Boru Hatları Ulaşımı ve Potansiyelinin Türkiye’nin Siyasi Coğrafyası’ndaki Etkileri ve Önemi**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: 2009, s.159.

kesiminde olmak üzere 890 km'lik uzunluğa sahiptir ve iki parçalı hattın toplam uzunluğu 1.876 km'dir.³⁰¹

Türkiye'nin hayata geçirdiği ilk boru hattı olan bu proje, açıldığı günden bugüne kadar ABD'nin Irak'a müdahalesi ve ülkede yaşanan güvenlik sorunları nedeniyle tam kapasite olarak çalışmamıştır. I. Körfez Krizi sırasında BM'nin, Kuveyt'i işgal ettiği gerekçesi ile Irak'a uyguladığı ambargo sonucunda, boru hattı, Ağustos 1990'da işletmeye kapatılmış; 1996 yılında sınırlı olarak tekrar açılmıştır. Körfez Savaşı'ndan sonra Irak hükümeti, Yumurtalık'ı oluşturan paralel iki boru hattının biri üzerindeki bazı pompa istasyonlarını söküp güneydeki Basra'ya götürmüştür. Bu gibi tahribatlardan dolayı hat, kapasitesinin altında petrol sevkiyatı gerçekleştirmeye başlamıştır.³⁰² Hat, 2003'te ABD'nin Irak'ı işgali döneminde de olumsuz etkilenmiştir.

Kerkük-Yumurtalık boru hattından, 1977'de 4.777.298 ton, 1989'da 82.908.754 ton petrol taşımıştır. 1996–2007 yılları arasında ise 213.975.972 ton taşıma yapılmış ve Türkiye, hattan 97.684.658 ton petrol satın almıştır.³⁰³

Kuzey Irak'taki PKK unsuru, geçmişte Türkiye'nin bölge ile olan ilişkilerine ciddi zararlar vermiştir. Bölgeye Türkiye tarafından ekonomik ambargo uygulanabileceğinin açıklanması, Irak yönetiminin tepkisini çekmiştir. Hükümet yetkilileri, Ceyhan'a sevk edilen petrolün tamamının kesilebileceğini ifade etmiştir. Bunun üzerine Irak yönetimi, petrol sevkiyatı konusunda Suriye'yi bir alternatif olarak ele almıştır. Ancak sonraki dönemde, Türkiye'nin hem Kuzey Irak'taki Kürt yönetimi hem de Federe Irak yönetimi ile olan ilişkilerindeki iyileşmeler, bu sorunlu dönemin aşılmasını sağlamıştır. Bunun üzerine Irak hükümeti, Türkiye'ye uyguladığı petrol arama ve çıkarma konusundaki sınırlandırmalarını kaldırmıştır. Böylece Kerkük-Yumurtalık hattının kapasitesi artırılmış ve TPAO'ya, ülkede faaliyet gösteren şirketlerle ortaklık kurarak arama yapabilme imkânı sunulmuştur.

³⁰¹ Botaş Petrol İşletmeleri Ceyhan Bölge Müdürlüğü, *Çalışma Raporu 2007*, s. 4-5.

³⁰² Yunus Şen , “*Hazar'ın Kanı: Orta Asya'nın Petrolle Yazılan Tarihi*”, Doğan Kitap, İstanbul, 2009, s.69.

³⁰³ Arzu Yorkan, “*Kerkük-Yumurtalık Ham Petrol Boru Hattı ve Geleceği*”, Bilgesam, İstanbul, 2008, s.12.

Haziran 2009’da IKBY’nin Erbil’den çıkardığı petrolü, Kerkük-Yumurtalık Petrol Boru Hattı aracılığıyla Türkiye üzerinden dünyaya ihraç etmesi ile Türkiye IKBY ilişkileri, normalleşme sürecine girmeye başlamıştır.

Kuzey Irak petrol ve doğalgazının uluslararası pazara ulaştırılmasında, Türkiye önemli bir yere sahiptir. Bunlardan biri de Nabucco projesidir.

Harita 3.9. Nabucco Boru Hattı

Kaynak: <http://www.nabucco-pipeline.com/portal/page/portal/tr/Pipeline/Timeline>, Erişim Tarihi: 29.05.2012.

Ukrayna ile arasında gerçekleşen her sorunun sunucunda Rusya'nın, doğalgazı kesmesinin bedelini Türkiye ve AB ülkeleri ağır ödemiştir. Bu nedenle Nabucco boru hattı projesi üzerine yoğunlaşmıştır. Bu, Türkiye'den AB ülkelerine doğalgaz taşımak amacıyla yapılması düşünülen bir boru hattı projesidir. Bu proje, Avrupa'nın en büyük doğalgaz tedarikçisi olan Rusya'dan yapılan sevkiyata alternatif olması nedeniyle, hem ABD, hem de AB tarafından desteklenmektedir. Boru hattının Türkiye'den çıktıktan sonra terminal ülke Avusturya'ya kadar, sırasıyla Bulgaristan, Romanya ve

Macaristan'dan geçmesi planlanmaktadır. Bu özellikleriyle hat, hem Orta Asya'yı hem de Orta Doğu'yu (Kuzey Irak'ı) gaz hatları olarak bir birine bağlayacaktır.³⁰⁴

Petrol arama konusunda, Türk şirketlerinin bölgeye olan talebi oldukça yoğunudur ve Bölgesel Yönetim Türk firmalarıyla da üretim paylaşması anlaşmaları yapmaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır:

Genel enerji; Ber Bahr Sahası'nda %40, Dahok sahasında %40, Miran sahasında %18,75 hisseye sahiptir. Diğer bir Türk firması olan Petoil, Bawi sahasında %23, Pulkhana sahasında %20, Shakal sahasında %9, Chia Surkh sahasında ise %20 hissesi vardır. Doğan Holding ise Khalakan sahasında %80 hisseye sahiptir. Petroquest (Çalık Enerji), Sulevani sahasında %80 ve Dahok sahasında ise %30 hisseye sahiptir. 2010 yılı sonu itibarıyla verilen 40 üretim lisansının 14'ünde 4 farklı Türk şirketi konsorsiyum lideri veya ortağı olarak yer almıştır. 17 farklı ülke şirketlerinin yer aldığı petrol üretimi pastasında, ABD şirketleri 11, İngiliz ve Kanadalı şirketlerin ise 8 lisansı vardır. Türk şirketlerinin etkinliği bu ülkelere göre daha fazladır.³⁰⁵

Kerkük-Ceyhan petrol boru hattı, iki ülke arasındaki en önemli ekonomik işbirliğidir. Kuzey Irak'ta Taq Taq (Germiyan) ve Tawe (Zaho) bölgelerinde Norveçli DNO, Kanada-İsviçre ortaklığındaki Addax ve Türk General Energy firmalarının birlikte çıkardıkları petrol, 2011'de Kerkük-Ceyhan hattına bağlanmıştır. Ayrıca Çukurova Holding'e bağlı General Energy, 1990'lı yıllardan beri Kuzey Irak'ta petrol aramaları yapmaktadır ve bunun yanı sıra, bölgenin petrol rafinerilerini de inşa etmektedir.³⁰⁶

Şirket, Kuzey Irak'tan çıkarılacak petrolle dünya pazarlarında önemli bir paya sahip olmayı hedeflenmektedir. Bu amaçla, BP'nin eski CEO'sunun ortak olduğu İngiliz petrol şirketi Vallares ile ortak olmuştur. Bu ortaklıkla beraber, şirketin idari yapısının yanı sıra, adı da değişmiş ve Genel Energy Plc olmuştur.³⁰⁷

³⁰⁴ <http://www.noktavirgul.com/genel/nabucco-projesi-nedir.html>, Erişim Tarihi: 12.05.2012.

³⁰⁵ Kuzey Irak-Türkiye Ekonomik İlişkileri, **The Oil-Gas Year, Kurdistan Region of Iraq**, 2011, ss.58-59.

³⁰⁶ Murad Ali Ciwan, Türkiye İle Irak Kürdistan Bölgesi İlişkileri; Geçmiş ve Gelecek, www.kurdinfo.com/nuce_bixwine.asp?id=2496, Erişim Tarihi: 01.04.2012.

³⁰⁷ "Genel Enerjiye İngiliz Ortak Geliyor", **Milliyet**, 07.09.2011.

Bu birleşme sayesinde Genel Energy Plc, Londra Borsası'nda işlem gören ilk üç firma içerisinde yer almıştır. Dünya sıralamasında yer alan 2 üretim sahasına ve 4 adet potansiyeli yüksek arama lisansına sahip olan Genel Energy Plc'nin petrol rezervinin, 356 milyon varil olduğu açıklanmıştır. Söz konusu hacim, muhtemel rezervlerle birlikte 1,4 milyar varile ulaşmıştır. Ortak sahalarının toplamı ise, şu anda günde 41.000 varilken 2013 yılına kadar 90.000 varile ulaşması beklenmektedir. En büyük üretim alanı olan Kuzey Irak'taki Taq-Taq sahasında %44 payı olan şirketin, GNO tarafından işletilen Tawke sahasında ise %25 payı vardır. Genel Energy Plc, 2011 yılında World Finance Petrol ve Gaz Ödülleri kapsamında "Ortadoğu'nun En İyi Bağımsız Petrol Şirketi" seçilmiştir ve her geçen gün büyümesine devam etmektedir.³⁰⁸

Genel Energy, Türkiye'nin günlük petrol üretiminin iki katını Kuzey Irak'taki Taq-Taq sahasında üretmektedir. 120 bin varillik üretim, kalite bakımından da TPAO'nun 45 kuyudan çıkardığı petrolden çok daha fazladır. Ayrıca bölgede petrol arama sahalarını artırarak ve günlük üretimi 80 bin varil olan Bina Bawi sahasının %23 hissesini satın alarak, günlük üretimini 200 bin varile çıkarmayı hedeflemektedir. Söz konusu alan, Taq-Taq petrol üretim sahasının hemen yanında yer almaktadır.³⁰⁹

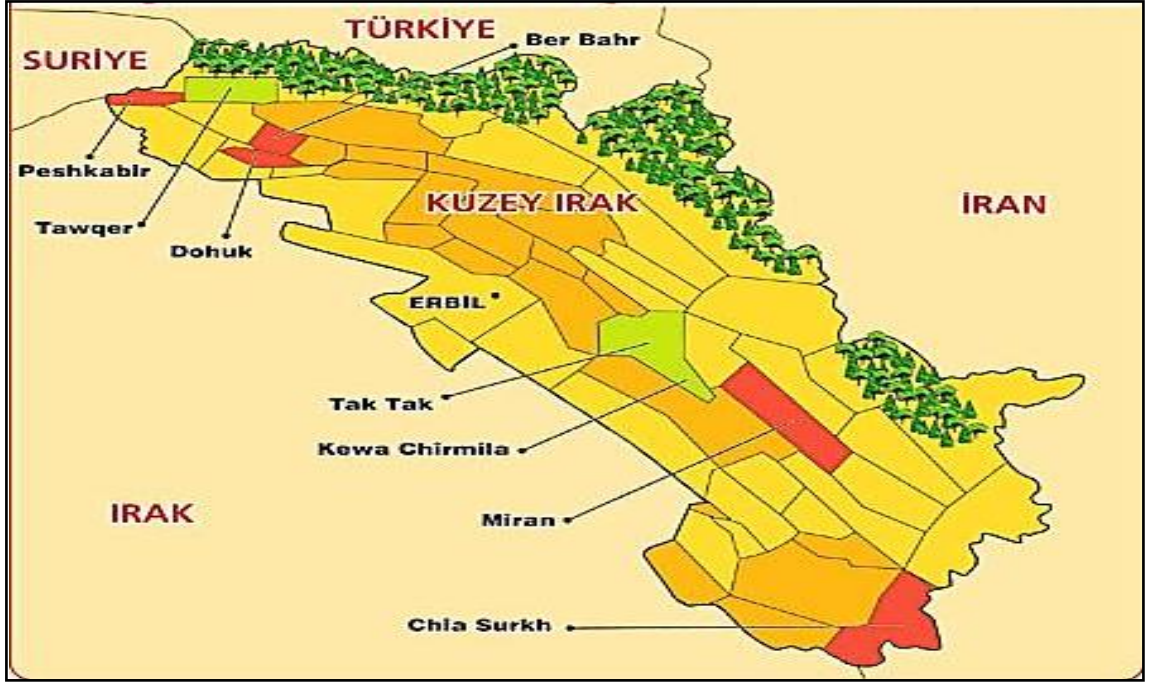
Genel Enerji Üst Yönetimi, bölgedeki üretimlerini kısa bir sürede Türkiye'nin petrol ihtiyacının yarısını karşılayacak seviyeye çıkaracaklarını açıklamıştır. Bunun için Kerkük-Yumurtalık boru hattına bağlanacak yeni bir hattın inşası planlanmaktadır.³¹⁰

Öte yandan bölgede, hali hazırda faaliyet gösteren 50'ye yakın petrol şirketi bulunmaktadır. 2-3 yıl içerisinde bu şirketlerin sayısının yaklaşık 10'a düşmesi beklenmektedir. Genel Energy Plc, söz konusu 10 şirketin içerisinde yer almayı hedeflemektedir. Yatırım yapmak üzere 2,2 milyar dolarının bulunması, şirketi diğer firmalara nazaran daha avantajlı hale getirmektedir. 2012 yılında çıkması beklenen Irak Petrol Kanunu'nun şirkete de yararlı olacağı düşünülmektedir. Genel Energy Plc, Kuzey Irak'a yaklaşık 600 milyon dolar yatırım ve 150 milyon dolar ödeme yapmıştır. Şirket, Taq-Taq sahasından Fishabur'a kadar 240 km'lik bir boru hattı yapmayı planlamaktadır. Genel Energy'nin bölgedeki lisans hakları, Harita 3.11.'de yer almaktadır.

³⁰⁸ <http://www.radikal.com.tr>, Erişim Tarihi: 08.09.2011.

³⁰⁹ Zaman Ekonomi Servisi, "Kuzey Irak'ta Yeni Petrol Sahası Aldı", **Zaman**, 15 Mayıs 2011, s.7.

³¹⁰ Urhan Bozkurt, "Haber Analiz", **Zaman**, 16 Kasım 2011 Çarşamba.

Harita 3.10. Genel Energy Lisans Haklarının IKBY'deki Bölgelere Göre Dağılımı

Kaynak: <http://ekonomi.milliyet.com.tr/sifirdan-9-yilda-4-milyar-dolarli-cikardi/ekonomi/ekonomidetay/08.09.2011/1435893/default.htm?ref=SolDigerHaberler>, Erişim Tarihi. 12.04.2012.

3.2.4. Alt Yapı ve İnşaat

Türkiye, müteahhitlik hizmetleri alanında dünyada üçüncü sırada yer almaktadır. Bu tecrübesini Kuzey Irak'a aktaran Türkiye, bölgenin karayollarının hemen tamamını, hava alanlarını, üniversitelerini, hükümet binalarını ve diğer stratejik yapılarını inşa etmiştir. Bölgenin nüfusu yaklaşık beş milyon civarındadır. Bu nüfusa yeni konutlar inşa edilmekte, bunun da önemli bir kısmını Türk firmaları gerçekleştirmektedir. Elinde bulundurduğu petrol gelirleri ve sınırlardan elde ettiği gelirler sayesinde bölge, günümüzde bir şantiye haline gelmiştir. Kürtlerin "Hewler" dediği Bölgesel Hükümet'in başkenti Erbil başta olmak üzere, Zaho, Dahok, Süleymaniye ve diğer illerde yeni konutlar, oteller, iş ve alışveriş merkezlerinin çoğunun yapımında Türk firmaları görev almaktadır.

Bu bağlamda değerlendirildiğinde, Kuzey Irak'ta inşaat sektörünün büyüklüğü ve diğer sektörlere etkisi oldukça önemlidir. Yapılan araştırmalara göre, 2009'da devlet yatırımları ve özel yatırımlarla birlikte 41.000 konut ihtiyacının bulunduğu, bu ihtiyacın

önümüzdeki 5 yıl içerisinde 250.000'e ulaşacağı beklenmektedir. Önceki yıllarda kırsal alanlarda bu sektöre gerekli önem ve ayrıcalık gösterilmemiştir. Bu nedenle kırsal alanlardaki elverişsiz konutlaşma, şehir merkezindeki sıkıntıdan daha büyüktür. Nüfusun %37'sinden fazlası, konut yetersizliği çekmektedir. Oysa GSYİH içerisinde, inşaat sektörünün payı oldukça büyüktür. İnşaat sektörünün büyüklüğünün 2,8 milyar dolar olduğu tahmin edilmektedir ve bunun %95'ini Türk şirketleri oluşturmaktadır.

Öte yandan bölgede otoyol, otel, köprü, camii ve altyapı inşaatlarının; 250 kilometrelik Erbil-Dahok ve 240 kilometrelik Erbil- Süleymaniye karayolunun yapımı Türk firmaları tarafından üstlenilmiştir. Ankara Sanayici ve İşadamları Derneği (ASİAD), Kuzey Irak'a iki büro açarak buradaki Türk Firmalarının sözcüsü olmak ve pazarda yer alabilmelerini sağlamak için görev yapmaktadır. Bürolardan biri Erbil'de, diğeri de Süleymaniye'de açılmıştır.

Erbil-Selahaddin kentleri arasında bir tepeye inşa edilen ve yakında bitecek olan "Hanzad Resort" oteli Türk işadamları tarafından yapılmaktadır. Ayrıca, Kuzey Irak'ta asfalt ve beton şantiyeleri, Türk iş adamları tarafından kurulmaktadır.³¹¹

İlk olarak 1981 yılında Irak inşaat pazarına giren Türk firmaları, 2003 yılından itibaren bölgedeki çalışmalarını hızlandırmıştır. Bunun nedeni, Türk firmalarına duyulan güvenin büyük olmasıdır. Bölgede, 2007 yılında 545 milyon dolar tutarında 39 adet proje alınmış, 2008 yılında 1,43 milyar dolar tutarında 72 adet proje gerçekleştirilmiştir.

Bölgenin yeniden yapılanması sürecinde konut projeleri, askeri tesisler, yol, köprü, baraj ve benzeri altyapı projeleri ile okul ve hastane benzeri kamu binalarının yapımı, özellikle Erbil'deki inşaat işlerinin çoğu, Türk firmaları tarafından üstlenilmiştir. Kuzey Irak'ta bulunan 300 civarındaki Türk inşaat firmasının 190'ı Erbil'de faaliyet göstermektedir. Bu firmalardan biri de Taşyapı'dır ve firma, Kuzey Irak'taki Kürdistan Bölgesel Yönetimi'nin merkezi olan Erbil'in yollarını yapmaktadır. Ayrıca, Erbil ve Süleymaniye uluslararası havaalanı, üniversiteler, bölgesel yönetimin bakanlık binaları, Mesut Barzani'nin başkanlık sarayı, cezaevleri, kültür ve alışveriş

³¹¹ <http://www.insaatdergisi.com>, Erişim Tarihi:10.04.2012

merkezleri, karayolları, kanalizasyon ve su şebekeleri, konutlar; Makyol, Tepe grubu, Nursoy, Elegan, Günay İnşaat gibi Türk firmaları tarafından yapılmaktadır.

Bölgedeki diğer bir Türk inşaat firması da 178 milyon dolarlık bir yatırımla, 18 ayda tamamlanacağı düşünülen, Hamilton Yolu'nu genişletme projesini almıştır. Bu yol, Erbil'i İran'a ve bölgeyi Türkiye'nin doğusu ile Kafkaslara ve Rusya'ya bağlamaktadır. Bununla beraber, yol üzerinde biri Suriye'ye yakın olmak üzere toplam iki adet gümrük kapısı açılması planlanmaktadır. Hakkâri-Yüksekova, Esendere, Van ya da Iğdır Gürbulak'ı kapsayan bir serbest sanayi bölgesi kurulması yönünde de çalışılmaktadır. Bu projeler, Kuzey Irak ve Türkiye'yi bütünleştireceği gibi, bir yandan da bölgeyi Kafkasya, Rusya ve Doğu Avrupa pazarlarına bağlayacaktır. Habur ve batısında açılacak olan diğer sınır kapısı ile bölge Türkiye ve Akdeniz'den dünyaya açılan bir liman haline gelecektir.³¹²

3.2.5. Eğitim ve Sağlık

Günümüzde Kuzey Irak'ta bölge halkına sağlanan eğitim şartları ve sağlık olanakları gelişmeye başlamıştır. Bunun neticesinde, Türkiye'nin doğusunda yaşayan Kürt kökenli öğrenciler tarafından bölgedeki üniversitelere öğrenim için başvurular yapılmaktadır. Selahattin Üniversitesi, Dahok Üniversitesi, Erbil Üniversitesi ve Süleymaniye Üniversitesi Türkiye'den gelen öğrencilere, sadece belirli bir not ortalamasının olması şartıyla, istedikleri bölümü seçme imkânı tanımaktadır. Yine de, bölgede eğitim imkânları yetersiz durumdadır, bu da bölgeye bu alanda yapılacak yatırımların önemini artırmaktadır. Özellikle yükseköğretim kurumlarına yapılacak yatırımlar, bölge için büyük önem taşımaktadır. Bölgede yaklaşık 1.000 okul ihtiyacı bulunmaktadır.

Türkiye, 1992 yılından bu yana, bölgeye eğitim alanında önemli yatırımlar yapmıştır. Işık Okulları ve Bilkent Okulları bu alandaki başlıca Türk yatırımları arasındadır. 2003'ten sonra uygulamaya konan "komşularla sıfır sorun" dış politikasının da katkılarıyla, bölge ile eğitim alanında da yakınlaşmalar başlamıştır. Günümüzde Irak'ta ve özellikle Kuzey Irak'ta toplam 25 okulda, Fezalar Eğitim kurumu tarafından

³¹² Murad Ali Ciwan, Türkiye İle Irak Kürdistan Bölgesi İlişkileri; Geçmiş ve Gelecek, www.kurdinfo.com/nuce_bixwine.asp?id=2496, Erişim Tarihi: 01.04.2012.

hizmet verilmektedir. İlki 1994 yılında açılan okulların 15'i bölgede, geri kalanları ise Kerkük, Musul ve Ambar'dadır. 2012 Mayıs sonu itibariyle bu okullarda yaklaşık, 9.400 öğrenci okumakta ve 480'i Türkiyeli, 170'i de Kürt, Türkmen ve Arap'lardan oluşan 650 civarında öğretmen görev yapmaktadır. (Tablo 3.26). Kürtçe, Arapça ve sosyal bilimler öğretmenleri bölgeden sağlanmakta; eğitim araçları, İngilizce, Türkçe ve fen bilimleri öğretmenleri ise Türkiye'den gelmektedir. Söz konusu okullar, yerel eğitim makamlarının gözetiminde eğitim vermektedir.

Öte yandan Erbil'de 2008 yılında açılan Işık Üniversitesi; diş hekimliği, inşaat ve bilgisayar mühendisliği, İngilizce ve matematik öğretmenliği ile iletişim teknolojileri alanlarında İngilizce eğitim vermektedir, ancak seçmeli olarak Arapça ve Türkçe dersleri de görülebilmektedir. Kuzey Irak'ta eğitim alanında yapılan farklı Türk yatırımları da bulunmaktadır. Bunlar, Erbil'de 1995 yılında hizmete açılan erkek ve kız öğrenci yurtlarıdır.

Ayrıca, bölgedeki gençler, Türkçeyi Türk dizileri ve şarkıları aracılığıyla öğrendiklerini, Türkçe yayın yapan ve yakında televizyon kanalı da açılacak olan Radyo Dewran'ın rolünün büyük olduğunu dile getirmişlerdir.³¹³.

³¹³Ibrahim Özdemir, "Türkiye – Irak İlişkilerinin Geleceği ve Yükseköğretim Boyutu", Zaman, 1 Nisan 2011 Cuma.

Tablo 3.26. 2010-2011 Eğitim Yılı, Irak'taki Türk Okulları (Fezalar Eğitim Kurumları)

Okul Adı	Bulunduğu Şehir	Açılış Yılı	Türkiyeli Öğretmen Sayısı	Yerli Öğretmen Sayısı	Öğrenci Sayısı	Mezun Sayısı
Özel Işık Erkek Lisesi	Erbil	1994	17	2	360	345
Özel Nilüfer Kız Lisesi	Erbil	1996	14	10	318	251
Özel Işık Ortaokulu	Erbil	2009	21	3	452	-
Özel Nilüfer Ortaokulu	Erbil	2010	13	9	385	-
Özel Işık Gulan Ortaokulu	Erbil	2008	27	7	611	83
Işık Romaki İlkokulu	Erbil	2005	17	6	370	-
Özel Işık Anaokulu	Erbil	2005	4	10	280	-
Işık Üniversitesi	Erbil	2008	-	-	697	-
Özel Dahok Işık Koleji	Dahok	2008	5	1	145	-
Dahok Işık Kız Koleji	Dahok	2008	1	1	36	-
Özel Soran Işık Koleji	Soran	2010	6	1	58	-
Selahaddin Eyyubi Koleji	Süleymaniye	1997	24	4	483	186
Süleymaniye Kız Koleji	Süleymaniye	1998	24	4	540	230
Süleymaniye İlkokulu(1)	Süleymaniye	2007	9	4	214	-
Süleymaniye İlkokulu(2)	Süleymaniye	2008	14	3	323	-
Şehit Halepçe Koleji	Halepçe	2010	4	2	100	-
Kerkük Çağ Erkek Koleji	Kerkük	2006	19	3	314	15
Kerkük Çağ Kız Koleji	Kerkük	2007	8	4	180	-
Özel Kerkük Çağ İlkokulu	Kerkük	2010	4	1	88	-
Özel Bağdat Işık Koleji	Bağdat	2009	7	1	74	-
Özel Ninova Işık Lisesi	Musul	2009	4	4	18	-
Özel Işık Anbar Koleji	Ramadi	2010	3	1	10	-
GENEL TOPLAM			245	81	6056	1110

Kaynak: Fezalar Eğitim Kurumu Halkla İlişkiler Birimi Müdürü ile birebir görüşme yapılarak, Kurumun Halkla İlişkiler Birimi Raporlarından elde edilmiş verilerdir.

Türkiye'nin yanı sıra, Almanya'nın da son yıllarda bölgedeki üniversitelerle işbirliği içerisinde olduğu görülmektedir. Alman Dışişleri Bakanlığınca, karşılıklı öğretim üyesi ve uzman değişimi yapılmakta, Alman-İrak burs programları ve ortak

seminerler düzenlenmektedir. Çeşitli Alman üniversitelerinde, yüzlerce Iraklı öğrencinin eğitimlerini sürdürdüğü bilinmektedir.

2011 yılında Türkiye’de Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) bünyesinde eğitim ekonomisi iş konseyi kurulmuştur. Konsey tarafından 2015 yılına kadar Türkiye’ye 100 bin uluslararası öğrenci getirilmesi hedeflenmiştir ve bu sayede 4 milyar dolar getiri sağlanması planlanmıştır. Kuzey Irak’ta öğrenci gelmesi beklenen ülkeler arasında ilk sıralarda yer almıştır. Başbakan ve Türkiye’nin bölgede yaratmış olduğu olumlu hava, özellikle komşu ülkelerden gelen öğrenci sayısının artmasını sağlayarak, Kuzey Irak’ta Türkiye’ye olan ilgiyi önemli bir boyuta taşımıştır.³¹⁴

Kuzey Irak ve Türkiye arasındaki ilişkilerde, sağlık sektörünün de rolü büyüktür. Bölgeden Türkiye’ye tedavi için gelen kişi sayısı, oldukça yüksektir. Son yıllarda 30 milyon TL’lik tıbbi cihaz takviyesi ile teknolojisini yenileyen onkoloji hastanesi, yanık merkezi, çocuk hastanesi, kalp merkezi ile Diyarbakır’a ve tüm bölgeye hizmet veren Dicle üniversite hastanesi, Kuzey Irak bölgesinden büyük ölçüde talep görmektedir.

Bu bağlamda Dicle Üniversitesi (DÜ), Erbil ve Dahok kentlerindeki üniversiteler ve özel hastanelerde bürolar kurmuştur. Bu bürolarda görev yapan doktor ve personel Dicle Üniversitesi Tıp Fakültesi Hastanesine gidecek hastalara randevu vermekte ve ambulans hizmeti sağlamaktadır. Hastaların başta kalp ve organ nakli olmak üzere, tüm servislerdeki sağlık hizmetlerinden faydalanmaları planlanmaktadır. Daha çok kardiyoji, kalp cerrahisi, ortopedi ve onkoloji bölümleri için DÜ’ye Kuzey Irak’tan hasta gelmektedir. Ayrıca, Irak’ın kuzeyinde bulunan Dahok Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu’nda öğrenim gören 38 öğrenci, staj yapmak için Dicle Üniversitesi Hastanesini tercih etmiştir.³¹⁵

Bölgedeki en gelişmiş sağlık tesisi, Sema Hastaneleri Grubu tarafından 2006 yılında açılmış olan Erbil Hastanesidir. Bu hastaneye, Bağdat ve Kerkük gibi çok uzak noktalardan Iraklı hastaların da geldiği belirtilmiştir. Bu durum, Türk özel sektörünün gücünü ve hizmet kalitesini gösterdiği gibi, bölgenin bu konudaki yetersizliğini de

³¹⁴ <http://www.dunya.com/> Erişim Tarihi: 16.05.2012.

³¹⁵ www.dicleedu.tr/merkez/duyab, Erişim Tarihi: 02.06.2012.

gözler önüne sermektedir. Gerek donanımlı yapısı, gerekse uzman doktorları ile Türk hastaneleri, bölgedeki sağlık alanındaki açığı kapatma konusunda önemli hizmetler sunmaktadır.

İstanbul Ent Center Hastanesi Müdürü, Kuzey Irak'ta Türk mallarına olan güvenden daha fazla, Türk doktorlarına güven olduğunu, ikinci sırada ise arada çok farkın olduğu İranlı doktorların yer aldığını belirtmiştir. Hastanelerine, %60–70 oranında hastanın, Irak'ın güney bölgelerinden geldiğini söylemiştir. Bugün Erbil'de, İstanbul Ent Center dışında Sema Göz Hastanesi, Turkish Center ve İstanbul Rehabilitasyon Center da faaliyetlerini sürdüren Türk hastaneleridir.³¹⁶

3.2.6. Kültür ve Turizm

Türk dizileri, özellikle son dönemde Arap ülkelerinde ve özellikle bölgede popüler hale gelmiştir. Bu da, bölgede Türkiye'nin artan etkisinin önemli bir göstergesidir. Böylece Türk ihraç ürünlerinin arasına kültürel ürünlerin de girmesi ile Türkiye, bu açıdan da tanıtılmaya başlanmıştır. 2010 yılı itibariyle Türkiye'nin Arap ülkelerine televizyon dizisi ihracatı, 50 milyon TL'ye ulaşmıştır.

Türk dizilerine olan talep ve hayranlık, Türk yaşam tarzına olan talebi de göstermektedir. Bölgede popüler olan dizilerin başında Gümüş, Aşk-ı Memnu ve Kurtlar Vadisi yer almaktadır. İş yerlerinde, Kurtlar Vadisi dizisinin başrol oyuncusunun bölgenin yöresel kıyafetleriyle çekilmiş resimlerine rastlanmakta, ya da dizinin adının kimi iş yerlerine verildiği görülmektedir. Bu da, Türkiye'ye bölgeden turist girişinde artış sağlamaktadır. Söz konusu dizilerin dini içerikli olmayışı, bölge ile olan ilişkilerin sadece din ve teknoloji kaynaklı olmadığını da diğer bir kanıtıdır.

3.2.7. Bankacılık ve Finans

Kuzey Irak'taki bankacılık lisansları, Irak Merkez Bankası tarafından verilmektedir. Albaraka Türk Erbil şubesi müdürü, 2011 yılı başında bireysel kredi hizmetlerinin başlatılmış olduklarını ve bölgede yaşayan halkın, yoğun talebi ile karşılaştığını söylemiştir.

³¹⁶ İstanbul Ent Center Hastanesi Müdürü ile görüşme yapılarak edinilen bilgilerdir.

Bankacılık sistemi bölgede yetersiz düzeydedir. Bunun bir sonucu olarak, Türkiye İş Bankası, Vakıf Bank, Halk Bankası, Al Baraka ve Asya Bank, bölgenin bu açığını kapatmak ve daha iyi, daha kaliteli bankacılık hizmetleri sunmak için bölgenin başkenti olan Erbil’de şubeler açmışlardır.³¹⁷

Bölgedeki Vakıf Bank yetkilisi ile görüşmede bulunulmuştur. Bu görüşme sonucunda; bankacılık gelirlerinin teminat mektubu ve havale komisyonları üzerinden edinildiği, bankacılık hizmetlerinin henüz kuruluş aşamasında olduğu dile getirilmiştir. Ayrıca, Irak üzerinde hala ekonomik ambargo olmasından dolayı, bölgedeki hiçbir bankanın Amerika’da muhabirinin olmadığı belirtilmiştir.³¹⁸

3.2.8. Türkiye İçin Habur Sınır Kapısının Önemi ve Diğer Sınır Kapılarıyla Karşılaştırılması

Habur Sınır Kapısı 1973 yılında 402.500 m²’lik bir arazi üzerinde, Şırnak-Silopi’de kurulmuştur. TOBB, yap-işlet-devret sözleşmesi ile Ekim 2005 ve Ekim 2006 tarihleri arasında kapıyı yeniden inşa ettirmiştir. 40.000m² kapalı alan, 12 giriş-12 çıkış için 24 hat üzerinde 62 işlem peronu, 30.000m² uzay çatı ve 350.000m² saha betonu imalatı gerçekleştirilmiştir.

Habur Sınır Kapısı, hedeflenen iş yükü ile mukayese edildiğinde, yeterli olmadığı görülmektedir. 2009 yılından itibaren, Irak’a yönelik taşımaların da artmasının etkisiyle, kapıdan geçen araç trafiği son derece yoğunlaşmıştır. 24 saat esasına göre işlem yapılan kapıda, günde ortalama 1.400-1.500 TIR/kamyon Kuzey Irak’a geçiş yapmaktadır.³¹⁹

Ayrıca, T.C. Kalkınma Bakanlığı ve Ulaştırma Bakanlığı ortak hareket ederek, Güneydoğu Anadolu Projesi’nin revize edilen eylem planı kapsamında, demiryolu ağının Habur Sınır Kapısı’na kadar uzatılacağı açıklanmıştır. Böylece, Türkiye’nin

³¹⁷Ergin Hava, **Economic Integration with Turkey an Antidote to Tensions in Iraq**, <http://www.ierbil.com/business/economic-integration-with-turkey-an-antidote-to-tensions-in-iraq>, Erişim Tarihi: 22.01.2012.

³¹⁸ Erbil’de Vakıf Bank yetkilisi ile yapılan birebir görüşmede edinilen bilgilerdir.

³¹⁹ <http://www.gtias.com.tr/page.asp?id=11> Erişim Tarihi, 02.06.2012.

ikinci en büyük ihracat pazarı olan Irak'la ve dolayısıyla Kuzey Irak'la olan dış ticaret hacminin daha da artması hedeflenmektedir.³²⁰

Öte yandan Türkiye'nin Kuzey Irak'la yoğun ticari ilişkilere sahip olması, bu sınır kapısının önemini bir kat daha arttırmaktadır. Bölge, üretim bakımından son derece yetersizdir ve buraya yapılacak olan yatırımlara yönelik hammadde ve teknoloji, bu sınır kapısından taşınacaktır. Bu nedenle Habur sınır kapısı, hem teknik açıdan güçlendirilmeli hem de Türkiye-Irak sınırında yeni kapıları açılmalıdır. Bununla ilgili aşağıda açıklanan planlar söz konusudur:

Habur'un 5km batısında açılması planlanan Aktepe Kara Hudut Kapısı, Habur ile aynı yolları kullanacaktır ve yine Habur'un 13km batısında açılması planlanan Ovaköy ile Derecik Kara Hudut Kapısı ise Türkiye-Irak-İran hudutlarının birleştiği noktaya oldukça yakındır. Erbil yolu üzerindeki ilk büyük yerleşim birimi olan Revandiz ile Erbil arasında, yaklaşık 110 km'lik bir tali yol bulunmaktadır. Üzümlü Kara Hudut Kapısı, Çukurca ilçesine yaklaşık olarak 10km mesafededir. Bu hudut kapısı da Habur ile aynı yolları kullanacaktır. Ovaköy demiryolu hudut kapısı ise Habur'un yaklaşık olarak 10km batısında Türkiye-Irak demiryolu üzerinde açılması planlanan bir sınır kapısıdır. Böylece yüklerin aktarılmasına ihtiyaç duyulmadan Irak içindeki tüm demiryolları ile Basra Körfezi'ne sevkiyat yapılabilecektir.³²¹

Türkiye'den Irak'a nakliye yapılırken Mersin'den çıkan bir aracın Habur'a ulaşım süresi, ortalama 24–30 saat; İstanbul çıkışlı bir aracın Habur'a ulaşma süresi ise ortalama 48–60 saattir. Kuzey Irak'a gidiş-dönüş süreleri ise ortalama 18–21 gün olduğu düşünüldüğünde, araçların gerek Habur, gerekse İbrahim Halil sınır kapılarındaki bekletilmeleri ülkemiz ekonomisi için zarara neden olmaktadır.

Türkiye'nin Kuzey Irak sınır kapısı Barzani'nin kontrolü altındadır ve Türkiye tarafından 2003 yılından beri Telafer üzerinden sınır kapısı açmak için birçok girişimde bulunulmuştur. Maliki ve Barzani ise bu girişimlere 2011 yılına kadar karşı çıkmışlardır ancak 2012'de Barzani, bu görüşünden vazgeçmiştir.

³²⁰ Zaman Gazetesi, 16 Haziran 2012

³²¹ İstanbul Ticaret Üniversitesi, Birleşmiş Milletler Batı Asya Ekonomik ve Sosyal Komisyonu Organizasyonunda, 'Yap-İşlet-Devret ve Kamu- Özel Sektör Ortaklığı Modellerinin Tanıtımı' Toplantısı'nda Gümrük Bakanı Hayati Yazıcı tarafından 26.01.2012 tarihinde yapılan konuşmadan derlenmiştir.

Tablo 3.27’de Habur Sınır Kapısı’nın diğer sınır kapılarıyla karşılaştırılması yapılmıştır.

Tablo 3.27. Habur Sınır Kapısı ve Türkiye’nin Diğer Sınır Kapıları, (2011)

SINIR KAPILARI	GİRİŞ-ÇIKIŞ ORANLARI (%)
Habur Gümrük Müdürlüğü	24,66
Sarp Gümrük Müdürlüğü	7,20
Kapikule Gümrük Müdürlüğü	17,29
Gürbulak Gümrük Müdürlüğü	9,36
Öncüpinar Gümrük Müdürlüğü	1,98
Dilucu Gümrük Müdürlüğü	7,37
Nusaybin Gümrük Müdürlüğü	0,11
İpsala Gümrük Müdürlüğü	3,94
Esendere Gümrük Müdürlüğü	0,02
Akçakale Gümrük Müdürlüğü	0,75
Hamzabeyli Gümrük Müdürlüğü	4,73
Cilvegözü Gümrük Müdürlüğü	5,29
Yayladağı Gümrük Müdürlüğü	0,01
Pazarkule Gümrük Müdürlüğü	0,00
Karkamış Gümrük Müdürlüğü	0,00
Kapikule Gümrük Müdürlüğü	17,29

Kaynak: <http://www.gumrukticaret.gov.tr/> , Erişim Tarihi: 12.04.2012.

Tablodan da görüleceği üzere Türkiye’nin diğer sınır kapılarıyla karşılaştırıldığında, Habur Sınır Kapısı’ndan gerçekleştirilen araç giriş-çıkışlarının oranı, diğerlerine göre çok daha yüksektir; neredeyse tüm sınır kapılarının ¼’ü kadardır.

Kuzey Irak’taki yetkililerden Süleymaniye’deki İran-Kuzey Irak sınır kapılarındaki araç giriş istatistikleri istenildiğinde, bunun ancak Barzani’nin müsadesi ve maliye bakanının rızası ile mümkün olacağını belirtmişlerdir. Bunun sebebi sorulduğunda, bu bilgilerin özel olduğu ve muhalefetin bunları elde etmesi halinde IKYB aleyhine kullanabilecekleri düşüncesi dile getirilmiştir.

Öte yandan, bölge ile İran arasında resmi olmayan bir akaryakıt ticareti mevcuttur. İran'dan her gün tonlarca tanker, boş olarak Süleymaniye sınırından bölgeye giriş yapmakta ve akaryakıt olarak bölgeden ayrılmaktadır. Bunun sebebi, bölgedeki akaryakıtın İran'a daha ucuza satılması ve böylece IKYB'nin merkez hükümete petrol geliri aktarımından kurtularak kendine fon sağlamasıdır.

3.28. Kara Kapılarında İşlem Gören Araç Sayıları (2010)

SIRA NO	GÜMRÜK MÜDÜRLÜKLERİ	BÜYÜK ARAÇ			YOLCU İŞLEMİNE TABİ ARAÇ			Büyük ve Yolcu İşlemine Tabi Araç Toplamı	Büyük Araç İşleminin Türkiye Geneline Oranı	Yolcu İşlemine Tabi Araç İşleminin Türkiye Geneline Oranı	Tüm Araç İşlemlerinin Türkiye Geneline Oranı
		(TIR-Tanker-Kamyon)			(Otomobil-Minibüs-Otobüs)						
		GİRİŞ	ÇIKIŞ	TOPLAM	GİRİŞ	ÇIKIŞ	TOPLAM				
1	HABUR GÜMRÜK MÜDÜRLÜĞÜ	404.549	418.052	822.601	227.125	229.273	456.398	1.278.999	41,94%	16,74%	27,29%
2	KAPIKULE GÜMRÜK MÜDÜRLÜĞÜ	165.884	173.298	339.182	340.208	335.734	675.942	1.015.124	17,29%	24,80%	21,66%
3	GÜRBULAK GÜMRÜK MÜDÜRLÜĞÜ	80.749	102.875	183.624	54.610	57.478	112.088	295.712	9,36%	4,11%	6,31%
4	DİLUCU GÜMRÜK MÜDÜRLÜĞÜ	77.433	67.182	144.615	102.705	101.296	204.001	348.616	7,37%	7,48%	7,44%
5	SARP GÜMRÜK MÜDÜRLÜĞÜ	72.642	68.648	141.290	178.734	192.662	371.396	512.686	7,20%	13,63%	10,94%
6	CİLVEGÖZÜ GÜMRÜK MÜDÜRLÜĞÜ	52.431	51.352	103.783	127.638	129.614	257.252	361.035	5,29%	9,44%	7,70%
7	HAMZABEYLİ GÜMRÜK MÜDÜRLÜĞÜ	49.301	43.393	92.694	371	32.681	33.052	125.746	4,73%	1,21%	2,68%
8	İPSALA GÜMRÜK MÜDÜRLÜĞÜ	38.390	38.969	77.359	65.215	84.769	149.984	227.343	3,94%	5,50%	4,85%
9	ÖNCÜPINAR GÜMRÜK MÜDÜRLÜĞÜ	20.394	18.512	38.906	115.863	116.117	231.980	270.886	1,98%	8,51%	5,78%
10	AKÇAKALE GÜMRÜK MÜDÜRLÜĞÜ	11.080	3.598	14.678	18.334	18.594	36.928	51.606	0,75%	1,35%	1,10%
11	NUSAYBİN GÜMRÜK MÜDÜRLÜĞÜ	1.925	196	2.121	13.890	13.871	27.761	29.882	0,11%	1,02%	0,64%
12	ESENDERE GÜMRÜK MÜDÜRLÜĞÜ	303	53	356	27.718	26.682	54.400	54.756	0,02%	2,00%	1,17%
13	YAYLADAĞI GÜMRÜK MÜDÜRLÜĞÜ	81	83	164	42.712	41.632	84.344	84.508	0,01%	3,09%	1,80%
14	KARKAMIŞ GÜMRÜK MÜDÜRLÜĞÜ	0	4	4	9.537	9.593	19.130	19.134	0,00%	0,70%	0,41%
15	PAZARKULE GÜMRÜK MÜDÜRLÜĞÜ	0	1	1	5.599	5.556	11.155	11.156	0,00%	0,41%	0,24%
GENEL TOPLAM		975.162	986.216	1.961.378	1.330.259	1.395.552	2.725.811	4.687.189	100,00%	100,00%	100,00%

Kaynak: <http://www.haburgumruk.gov.tr.>, Erişim Tarihi:12.03.2012.

Tablo 3.28 incelendiğinde, Habur Gümrük Kapısı'nın araç giriş çıkışı açısından 2010 yılında Türkiye'nin diğer sınır kapılarına göre %27–29 oranla daha büyük bir işlem hacmine sahip olduğu görülmektedir. Fakat yolcu giriş ve çıkış rakamlarına bakıldığında Habur Sınır Kapısı, Kapıkule sınır kapısından sonra ikinci sırada yer almaktadır.

SONUÇ

1980'lerden itibaren teknoloji ve iletişim alanında yaşanan gelişmeler neticesinde ortaya çıkan Küreselleşme olgusu, ekonomik, siyasal ve kültürel olarak bütünleşen bir dünyayı oluşturmaya başlamıştır. Bu oluşum, küreselleşme ve bölgesel entegrasyonlar olarak iki şekilde ortaya çıkmıştır.

Genellikle coğrafi olarak birbirlerine yakın, aralarında karşılıklı ekonomik işbirliği bulunan ülkeler ve bölgeler, mal, hizmet ve sermaye hareketlerini serbest hale getirerek, verimlilik ve rekabet güçlerini artırma ve bir arada barış içinde yaşama hedefine ulaşma doğrultusunda, bölgesel ekonomik entegrasyonlar kurma amacına yönelik hareket etmektedirler.

Türkiye ile Kuzey Irak Kürt Bölgesel Yönetimi (IKBY), ortak bir sınıra sahip olmanın yanı sıra, 2003 yılından itibaren gittikçe artan ekonomik işbirliği imkânlarına da sahiptirler.

Kuzey Irak zengin su, petrol ve doğalgaz rezervlerine sahip olmanın yanı sıra, bölgedeki petrol ve doğalgazın, Nabucco projesi vasıtasıyla Avrupa'ya ulaştırılmasına yönelik çalışmalar, bölgenin dünya üzerindeki Jeo-Stratejik konumunu daha da güçlendirecektir. 2012 Mayıs sonu itibariyle, toplam 115 milyar varil olan Irak'ın petrol rezervinin yaklaşık % 40'ına karşılık gelen 45 milyar varili Kuzey Irak sınırları içinde bulunmaktadır. Ayrıca, bölgede Türkiye'ye yaklaşık 170 yıl yetecek düzeyde 6,5 trilyon metreküp doğalgaz rezervi mevcuttur. 2009 yılında 1,8 milyar dolar, 2010 yılında 5 milyar dolar, 2011 yılında 9,9 milyar dolar olan bölgenin ham petrol ihracı, 2018 yılında 108 milyar dolara ulaşması planlanmaktadır. Bu verilere göre, 2018'de Kuzey Irak'ta kişi başına düşen gelir 30-35 bin dolar olması beklenmektedir.

Bölgedeki petrol ve gazın dış dünyaya ihracı için tek alternatif ülke Türkiye'dir. Böylece Türkiye, özellikle doğalgaz ihtiyacının önemli bir bölümünü, gelecekte Rusya ve İran'a bağımlı olmadan tedarik edebilecektir. Bu sayede Kuzey Irak ile Türkiye arasında oluşacak ekonomik entegrasyon neticesinde, bölgede oluşacak refah artışı ile birlikte, PKK sorununu çözümü daha kolay bir hale gelecektir.

Irak, 2011 yılı itibariyle Türkiye'nin ikinci sadece Kuzey Irak bölgesi ele alındığında ise onuncu ticaret ortağı haline gelmiştir. 2011 yılında Türkiye'nin Irak'a ihracatı Almanya'nın ardından 8,3 milyar dolara ulaşmış olup, bunun %70'i olan 4,88 milyar doları bölgeye yapılmaktadır. 2023 yılında Irak'a yapılacak ihracat tutarının 50 milyar dolara, bölgeye yapılacak ihracat tutarın ise 35 milyar dolara ulaşması, böylece bölgenin Türkiye'nin yedinci ticaret ortağı haline gelmesi beklenmektedir.

Mersin limanına gelen konteynırların yaklaşık 1/4'ü bölgeye gitmektedir. Her gün Erbil'deki Türk Başkonsolosluğu'na 400 Irak vatandaşı müracaat etmektedir. Bölgede 15 bin Türk vatandaşının yaşadığı tahmin edilmektedir. Bölge vatandaşlarının çoğu, gerek Türk kanallarından, gerek Türk dizi ve filmlerinden Türkçe öğrenmektedirler. Kuzey Irak'ta bulunan 1000'den fazla yabancı şirketin yarısından fazlasının Türk firmaları olduğu bilinmektedir. Bunların arasında, 5 adet Türk bankası bulunmaktadır.

Mayıs 2012 tarihinde 1. Erbil Enerji Arenası Toplantısı'nda konuşan bölgenin başbakanı Neçirvan Barzani, "Türkiye'nin hem Kürt bölgesi, hem de Irak için önemli bir çıkış kapısı olduğunu belirterek, enerji alanındaki işbirliği çalışmalarının geliştirilmesi gerektiğini" belirtmiştir. Aynı toplantıda konuşan Türk Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı, "2007'de çeşitli nedenlerle ara verilen Irak'tan ham petrol alıp, karşılığında işlenmiş petrol ürünleri verilmesi uygulamasının yakında başlayacağını, ayrıca, Irak sınırına yakın bir yerde kurulacak doğalgaz çevrim santrali vasıtasıyla, bölgeden gelecek doğalgazın elektrik üretiminde kullanılarak bunu tekrar bölgeye yollayacakları" açıklamasını yapmıştır. İKBY Tabii Kaynaklar Bakanı ise "Kuzey Irak'tan çıkarılan doğalgazda öncelikli hedefin, yoğun gaz talebi olan Güneydoğu Anadolu'daki iller olduğunu belirterek, bu gazın ve Musul ve Kerkük'te çıkarılan doğalgazın BOTAŞ şebekesi üzerinden dağıtılacağını" ifade etmiştir.

Yukarıda açıklanmaya çalışılan işbirliği alanlarının hayata geçirilmesinde Türk Devlet Kuruluşlarının yanı sıra, Türkiye ile bölgenin sosyo-ekonomik bakımdan bütünleşmesine öncülük etmesi açısından Türk girişimcilere de önemli görevler düşmektedir. Bu amaç doğrultusunda Türk firmaları, bölgede üniversiteler, oteller, köprüler, barajlar, otoyollar, konutlar, hava alanları gibi pek çok başarılı projeyi

gerçekleştirerek, sosyal ve ekonomik ilişkilerin, siyasi sorunların çözümünde bir araç olarak kullanılabileceğini ve iki ekonominin daha kısa bir sürede entegre olmasına katkıda bulunulabileceğini göstermişlerdir. Başka bir deyişle, Türk özel sektörünün itici gücü, bölgenin sosyo-ekonomik değişiminde hayati bir rol üstlenmiş durumdadır. Benzer şekilde, bölge yetkilileri de, sosyo-ekonomik bakımdan bölgenin gelişimi konusunda pek çok açıdan Türkiye'yi örnek almaktadırlar.

Diğer yandan, Türkiye bölge için dünyaya açılmanın kapısı, dünya ekonomisiyle bütünleşmenin köprüsü konumundadır. Bu açıdan, başta İran olmak üzere bölgeye komşu hiçbir ülke, dünya ekonomisiyle bütünleşmiş, serbest pazar ekonomisine sahip, AB ile müzakerelere başlamış, demokrasi ile yönetilen Türkiye'nin sağladığı imkânları İKBY'ye sağlayamaz. Kalkınmış bir ekonomiye sahip olma ve global dünya ile bütünleşme amacı, İKBY açısından da gerçekleştirilmesi gereken hayati öneme sahip hedeflerdir. Bu stratejik hedeflere ulaşabilmek için işbirliği yapabilecekleri ülkelerin başında Türkiye gelmektedir.

1990'lu yıllarda Kuzey Irak denilince, Türkiye'deki pek çok kişinin aklına bölücü terör örgütü ve Irak'ın muhtemel bir parçalanması sonucunda kurulacak bağımsız bir Kürt devleti gelmekteydi. Oysa son on yılda bölgede meydana gelen ekonomik ve sosyal gelişmeler neticesinde ve bölgeye yönelik kucaklayıcı yeni Türk dış politikası perspektifi doğrultusunda, bölge ile Türkiye arasındaki ilişkiler, karşılıklı çıkarların değerlendirilmesi yönünde ivme kazanmıştır. Bu amaca uygun olarak, fikir ayrılıklarından ziyade, ortak ekonomik işbirliği alanlarına vurgu yapılmaya başlanmış, karşılıklı ikili ziyaretler sıklaştırılmış ve diyalog süreci her tür engellemeye rağmen kesintisiz olarak devam ettirilmiştir. Ayrıca, ekonomik ve siyasal alandaki iyileşmeler, sivil örgütler kanalıyla sosyal ve kültürel alanlara da yansıtılmaya çalışılmıştır.

2012 yılı başında, Irak'ta gelişen olaylar neticesinde, Türkiye'nin İKBY ile Merkezi Hükümet arasındaki ekonomik ve siyasal sorunların çözümünde bir denge unsuru olma özelliği daha da belirgin hale gelmiştir. Ayrıca, bölgedeki zengin petrol ve doğalgaz kaynaklarının Kerkük-Ceyhan boru hattının yanı sıra, yeni yapılacak boru hattı ve Nabucco projesi ile Türkiye üzerinden dünyaya erişimi sağlanarak, Türkiye'nin

dünya enerji piyasalarındaki yeri güçlenecektir. Böylece Türkiye, uluslararası alanda tarihin kendine biçtiği rolü oynama yolunda önemli bir avantaja sahip olacaktır.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

A.ABDULLA, Yaseen, **The Role of Government Expenditure to Investment on Human in Iraqi Kurdistan Region**, Selahaddin, 2008.

EL-DURİ, Abdülaziz, **Bağdat**, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, IV., 1991.

AĞAR, Murat, **İslam Coğrafyacıları ve Müslüman Coğrafyacılar**, Kitapevi Yayınları, İstanbul, 2002.

AKKAN, Erdoğan, **Irak Fiziki ve Beşeri Coğrafyası**, İslam Ansiklopedisi, İstanbul: 1999, C. XIX.

ALBAYRAK, Kadir, **Keldaniler ve Nasturiler**, Vadi Yayınları, Ankara, 1997.

ANDAÇ, Şükrü, “Mustafa Bey Benim Kardeşim Diğer Patronları da Bekliyoruz” **Milliyet**, 07.Mayıs.2012.

ARI, Tayyar, **Irak, İran, ABD ve Petrol**, Güncellenmiş 2nci Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2007.

ARI, Tayyar, **Irak, İran ve ABD Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya**, Alfa Basım, İstanbul, 2003.

AYDIN, İnci Selin, **Irak Cumhuriyeti Ülke Raporu**, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, İGEEM Yayınları, İstanbul, 2008.

ATEŞ, Süleyman, **İslam Tasavvufu**, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul: 1992.

AYDIN, Mustafa, Özcan Nihat Ali ve Neslihan Kaptanoğlu, **Riskler ve Fırsatlar Işığında Irak'ın Geleceği Ve Türkiye**, TEPAV Yayınları, Matsa Basımevi, İstanbul, 2007.

AYHAN, Veysel ve Pirinççi, Ferhat, **Saddam Hüseyin Tarih Yeniden Yazılırken**, Barış Platin Kitap, Ankara, 2008.

ARNOVE, Anthony, **Kuşatma Altında Irak**, Çeviren: Mehmet Harmancı, Everest Yayınları, İstanbul, 2001.

ATMACA, Gül, Irak'lı Bektaşilerin Yol Hikâyesi, **Bilim ve Gelecek Dergisi**, İstanbul, Sayı 80, Ekim 2010.

Bağdat Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, **Irak Ülke Raporu**, Ekim 2008.

BAKER, James A. and Hamilton, Lee H., **The Iraq Study Group Report – A Way**

- Forward – A New Approach**, Vintage Books, New York, 2006.
- BEDİR, Ahmet, **Kuran'ı Kerim Atlası**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2009.
- Botaş Petrol İşletmeleri Ceyhan Bölge Müdürlüğü, **Çalışma Raporu**, 2007.
- Bölgesel Irak Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, **Dinamikiyet El-Nizaa Fi El Iraq (Irak'ta Çatışmaların Dinamikleri)**, Bağdat Yayınevi, 2007.
- BURSLAN, Kıvameddin, **Irak ve Horosan Selçukluları Tarihi**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999.
- CHITSYAKOV, Alevi, **The Middle East in the Light of Geopolitical Changes**, International Affairs, Moscow, 1995,
- CLEVELAND, William L., **Modern Ortadoğu Tarihi**, Çeviri: Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008.
- CSIS, **Military Balance in the Middle East**, An Overview 1, 14 April 2003,
- ÇETİNSAYA, Gökhan ve Özhan, Taha, **İşgalin 6.Yılında Irak**, Ankara: Seta Yayınları, Ocak 2009.
- ÇUBUKÇU Mete ve Özhan, Taha, **İşgal Altında İstikrar Arayışları 2010 Irak seçimleri**, SETA Analiz, Nisan 2010.
- DAVUTOĞLU, Ahmet, **Stratejik Derinlik**, Küre Yayınları, İstanbul, 2008.
- Department Of Defence Measuring: **Stability and Securityin Iraq**, 2008.
- Dicle Kalkınma Ajansı, **Irak Çalışma Ziyareti Raporu**, 2011.
- DURSUN, Davut, **İslam Dünyasında Entegrasyon Hareketleri**, İşaret Yayınları, İstanbul, 1999.
- DURSUN, Davut: **Ortadoğu Neresi**, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995.
- Economist Intelligence Unit, **Irak Ülke Raporu**, Aralık 2009.
- EDMONDS, C.J., **Kürtler, Türkler, Araplar, Kürtler, Türkler, Araplar**, Çeviren: Serdar Şengül/ Serap Ruken Şengül, Avesta Yayınları, İstanbul 2003.
- El-Nizaa Fi El-Iraq, **Irak'ta Çatışmaların Dinamikleri**, Irak Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, Bağdat Yayınevi, 2007.
- ERHAN, Çağrı ve Kürkçüoğlu, Ömer, **“Kürt Sorunu”**, **Türk Dış Politikası**, ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
- ERTUĞRUL, Ümit, **Irak Türkleri ve Türkiye**, Kerkük Vakfı, İstanbul, 2006.

FAROUK, Marian ve Peter Slugleh, **Iraq, Since 1958, from Revolution to Dictatorship**, I.B Tauris ooking Co. Ltd. London, U.K, 1990.

FERNEA Robert A., Wm. Roger Louis ve Aşar Onay, **The Iraqi Revolution of 1958**, I.B. Tauris & Co. Ltd. London, 1991.

GÖKAY Bülent ve Paul Rogers, **Irak, İran ve Pedroların Sonu**, Çeviren: Gamze Erbil, Versus Kitap, İstanbul, 2006.

Gülsoy, Ufuk, **Hicaz Demiryolu**, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1994.

GÖZENÇ, Selami: **Güneybatı Asya Ortadoğu Ülkeler Coğrafyası**, Çantay Kitabevi, İstanbul, 1999.

HALAÇOĞLU, Yusuf, **Bağdat-Osmanlı Dönemi**, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, IV., 1991.

HARRİS, William, **Modern Irak'ın Stratejik Konumu**, Avrasya Dosyası, Sonbahar 2000, Cilt 6, Sayı 3.

Harp Akademileri Komutanlığı, **Irak'ta Türkmen Varlığı**, İstanbul, Mayıs 2000.

HAVA, Ergin, **Economic Integration with Turkey an Antidote to Tensions in Iraq**, Today's Zaman, 15 Ocak 2012.

HENDERSON, Simon, **Instant Empire: Saddam Hussain's Ambition for Iraq**, San Fransisco, Mercury Mark Bowden, **Tales of the Tyrant**, The Atlantic Monthly, Volume 289, No 5, May 2002.

HEYKEL, Muhammed, **3. Petrol Savaşı**, Pınar Yayınları, İstanbul, 1993.

HÜRMÜZLÜ, Habip, **ORSAM: İnceleme, Irak'ta Nüfus Sayımı ve Kerkük Şehrine Etkileri**, Eylül 2010.

Iraq Household Socio-Economic Survey - Irak Hane Halkı Sosyoekonomik Anketi, IHSES-2007, Central Iraq CSO, Annual Statistical Abstract, 2008-2009.

Iraq Household Socio-Economic Survey - Irak Hane Halkı Sosyoekonomik Anketi, **IHSES-2007**, Central Organization for Statistics and Information Technology (COSIT), Kurdistan Region Statistics Organization (KRSO), The International Bank for Reconstruction and Development/The World Bank, National Press, Amman, 2007.

İMAMZADE, Meryem, **Irak Dosyası**, Akabe Yayınları, İstanbul, 1986.

İTO, **Irak Ülke Raporu**, Temmuz 2007.

İZZETİ, İzzetullah, **Soğuk Savaş Döneminde Irak**, Çeviren: Hakkı Uygur, Küre Yayınları, İstanbul, 2006.

KAMEL, Abu Jaber S., **Arap Baas Sosyalist Partisi**, Çeviren: Ahmet Ersoy, Altmok Matbaası, Ankara, 1970.

KARAASLAN, Tufan, **Ortadoğu'nun Coğrafyası**, Nobel Yayınları, Ankara, 2006.

KARACA, Oğuz, **Lozan'dan Bugüne Musul –Kerkük ve Kuzey Irak**, Resital Yayıncılık, İstanbul, 2007.

Karacadağ Kalkınma Ajansı, **Irak Ülke Raporu**, 2010.

KARSH, El Farim, **The Iran-Iraq War; Impact and Implications**, Londra, 1989.

KAYILI, Ali Gökhan, **The Iraqi Turkmen 1921-2005**, Kerkük Vakfı, İstanbul, 2008.

KÖROĞLU, Kemalettin, **Eski Mezopotamya Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.

Kurdistan Region Economic Development Assessment, **Final Report**, RTI-International, December 2008.

Kurdistan Region Council Of Ministers, **Prices Index and Inflation Rates In Kurdistans**. 2008.

Kuzey Irak-Türkiye Ekonomik İlişkileri, **The Oil-Gas Year, Kurdistan Region of Iraq**, 2011.

Kuzey Irak'ın Krizden Çıkış Yolu, Diplomatik Gözlem, 15 Aralık 2010.

KÜÇÜKASLAN, Ahmet, **Irak Ülke Raporu**, T.C. Başbakanlık Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi.

LAÇİNER, Sedat, **Sosyo-Ekonomik Dış Politika: Türkiye-Irak İlişkileri Örneği, Irak Krizi (2002-2003)**, Der. Ümit Özdağ-Sedat Laçiner ve Serhat Erkmen, ASAM Yayınları, Ankara, 2003.

Lozan Barış Konferansı/ Tutanaklar; Çev: Prof. Dr. Saha L. Meray; Önsöz: İsmet İnönü, Cilt-1, Kitap-1, Ankara Üniv. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1969.

MANER, Çiğdem, **Mezopotamya**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008.

MARTİN Van Bruinessen, **Kürtlük, Türklük, Alevilik**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

MARUFOĞLU, Sinan: **Osmanlı Döneminde Kuzey Irak**, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1998.

MEMİŞ, Ekrem, **Kaynayan Kazan Ortadoğu**, Çizgi Kitabevi, Konya, 2002.

MOSAKİ, Nodar, **Güney Kürdistan Ekonomisi Ve Kaynakların Laneti**, Moskova, 2011.

ONAY, Yaşar, **Neden Irak, Küresel Egemenlik Savaşı ve Irak**, Babil Yayıncılık, Ankara, 2003.

ORSAM, **Kuzey Irak'ın Toplumsal, Siyasal Yapısı ve Kürt Bölgesel Yönetiminin Ve Kürt Bölgesel Yönetimi'nin Türkiye İle İlişkileri**, Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi, Rapor No:40, Ankara, Nisan 2011.

ORSAM, **Türkiye'ye Yönelik Türkmen Göçü ve Türkiye'deki Türkmen Varlığı**, Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi, Rapor No:18, Ankara, Eylül 2010.

ORSAM, **7 Mart 2010 Irak Parlamento Seçimlerinin ve Yeni Siyasal Denklemin Değerlendirilmesi**, Rapor No 17, Ankara, Nisan 2010.

ORSAM, **Musul'a Yatırım Geleceğe Yatırım Demektir**, Orsam, Ankara, Nisan 2012.

ORSAM, **Kuzey Irak'ın Toplumsal Siyasal Yapısı ve Kürt Bölgesel Yönetimi'nin Türkiye İle İlişkileri**, Ankara, Nisan 2011.

OWEN, Roger ve Pamuk, Şevket: **20. Yüzyılda Ortadoğu Ekonomileri Tarihi**, Sabancı Üniversitesi, İstanbul, 2002.

ÖZCAN, Mesut, **Değişen Toplumlar Değişmeyen Siyaset: Irak Ortadoğu'nun Etnik ve Kültürel Minyatürü**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2004.

ÖZCAN, Mesut, **Irak: Ortadoğu'nun Etnik ve Kültürel Minyatürü**, Bağlam İstanbul, Yayınları, 2004.

ÖZCAN, Mesut, **Sorunlu Miras, Irak**, Küre Yayınları, İstanbul, 2003.

ÖZDAĞ, Ümit, **Türk Ordusunun Kuzey Irak Operasyonları**, Pegasus Yayınları, İstanbul, 2008.

ÖZEY, Ramazan, **Dünya Denkleminde Ortadoğu-Ülkeler, İnsanlar ve Sorunlar**, Aktif Yayınları, İstanbul, 2009.

ÖNER, Kıvanç Galip, **Irak'ta Bütünleşmeye Doğru**, Avrasya Dosyası, Sonbahar 2000, c.VI.

PAPPE, Ilan, **Ortadoğuyu Anlamak**, Çeviren: Gül Atmaca, NTV Yayınları, İstanbul: 2011.

POLK, William R., **Irak'ı Anlamak**, 2. Baskı, NTV Yayınları, Şubat İstanbul, 2007.

Republic of Iraq, Ministry of Planning, Central Statistical Organization, **2008-2009 Iraq Annual Statistical Abstract**, Baghdad, 2009.

ROUX, Georges, **Ancient Iraq**, England: Penguin Books, England, 1977.

SAATÇI, Suphi, **Irak Türkmen Boyları Oymakları ve Yerleşme Bölgeleri**, Kerkük

Vakfi, İstanbul, 2009.

SAÇAKLIOĞLU, Feride, **Irak'ta Savaş ve Sağlık**, Türk Tabipleri Birliği Yayınları, Ankara, 2005.

SALİHİ, Emin, **Irak Siyaseti ve Etnik Kimlikler**, Kerkük Vakfı, İstanbul, 2008.

SEMİN, Ali, **KDP Ve KYB İlişkileri, Bölgedeki Değişiklikler ve Gelişmeler**, BİLGESAM, 2012.

SİLLELİ, Turan, **Büyük Oyunda Türkiye-Irak İlişkileri**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2005.

SİMON, Reeva S., **Iraq Between the Two World Wars**, Colombia University Pres, New York, 1986.

SİRKECİ, İbrahim, **Irak Türkmenleri ve Türkmenlerin Yurt Dışına Göçü**, İstanbul 2005.

SOUSA, Ahmet, **History of Mesopotamian Civilaziation**, al-Huriya Printing House, Baghdad, 1983.

STANSFIELD, Gareth, **Iraq, Hot Spots in Global Politics**, Polity Pres, Cambridge, 2007.

STİGLİTZ, Joseph E., **Üç Trilyon Dolarlık Savaş Irak Savaşı'nın Gerçek Maliyeti**, ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2009.

ŞEN, Zekai, **Ortadoğu'da Su Sorunu, Bereketli Hilal ve Türkiye**, Su Vakfı, İstanbul, 2006.

ŞENTÜRK, Doğan, **Saddam'ın Baası**, Alfa Yayım, İstanbul, 2003.

TARBUSH, Mohammad A., **The Role of The Military in Politics, A Case Study of Iraq to 1941**, Kegan Paul International Ltd., Boston, 1982.

TESEV, **Arap Dünyasında Türkiye Algısı**, Haziran 2010.

The World Bank, **Doing Business in the Arab World**, International Finance Corporation, Abu Dhabi, 2010.

The 1968 Revolution in Iraq, Experience and Prospects, The Political Report of the Eighth Congress of the Arab Ba'th Socialist Party in Iraq, London, January 1974,

TOWNSHEND, Charles V.F., **Irak Seferi ve Esaret**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007.

TRIPP, Charles, **A History of Iraq**, Cambridge University Press, U.K., 2007.

ULUÇAM, Abdusselam, **Irak'taki Türk Mimari Eserleri**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1989.

USİAD, **GAP Raporu**, Editör: Dursun YILDIZ, Hazırlayan: ADA Strateji, Mart – 2008.

WOLF, C.D, **Arap Dünyasından Avrupa'ya Güneş Enerjisi İhracatı İmkânları**, Volume 14, 1998

World Bank, **International Bank For Reconstruction And Development International Development Association**, International Finance Corporation, 2009.

YAVİ, Ersal, **Hedefteki Adam Saddam**, Yazıcı Yayınevi, İzmir, 2002.

YERGIN, Daniel, **Petrol Para ve Güç çatışmasının Epik Öyküsü**, Çeviren: Kamuran Tuncay, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1995.

YILDIZ, Dursun, **Su ve Petrol Bölgenin Paylaşılmayan İki Kaynağı, Ortadoğu Denklemi**, USİAD, 2007.

YILDIZ, Hakan, **Büyük Oyun, Irak-Musul-Kerkük Üçgeni**, IQ Yayıncılık, İstanbul, 2004.

YILDIZ, Yavuz Gökalp, **Global Strateji'de Ortadoğu**, Der Yayınları, İstanbul, 2000.

YILDIZ, Hakkı Dursun, **İslam Ansiklopedisi**, C.III, İstanbul, 1991.

YILDIZ, Kerim, **Irak Kürtleri**, Belge Yayınları, İstanbul, 2005.

YÜCEL, Yaşar, **Timur'un Ortadoğu-Anadolu Seferleri ve Sonuçları**, Türk Tarih Kurumu, Ankara,1989.

ZORGBİBE, Charles, **Körfezin Tarihi ve Jeopolitiği**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992.

MAKALE VE TEZLER

AKÇAKAYA, Onur, **Irak Bölgesel Yönetimine Küresel ve Bölgesel Bakış**, Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2009.

ALPYAVUZ, Tolgahan,.: **Yeniden Yapılanma Sürecinde Irak'ta Uygulanan Siyasi ve Ekonomik Stratejilerin Türkiye Açısından Önemi**, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gebze, 2007.

BARAN, Mehmet, **Amerikan İşgali Sonrası Irak'ta Arap-Kürt Çatışması ve Türkiye'ye Yansımaları**, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir, 2009.

BOZKURT, Urhan, **"Haber Analiz"**, Zaman, 16 Kasım 2011 Çarşamba.

ÇEÇEN, Anıl: "Güney Komşumuz Irak", **Avrasya Dosyası**, 2000, Cilt 6, Sayı 5, s.13.

DAĞDEVİREN, Zülfü, **Türkiye'nin Kuzey Irak Politikası: Devlet-Hükümet İlişkileri**, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bolu, 2007.

DELİCEOĞLU, Sabriye, **Kuzey Irak'taki Etnik ve Dini Gruplar ve Bölge Politikalarındaki Etkileri**", Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Siyasi Tarih ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006.

DOĞAN, Zehra, **Stratejik Ortaklıktan Model Ortaklığa Türk-Amerikan İlişkileri Ve Ortadoğu**, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2011.

EL-JUHANY, Loutfy, I. **Arap Ülkelerinde Hurma Ağaçları ve Üretimi: Sebepler ve Potansiyel İyileştirmeler**, Kral Suud Üniversitesi, Prens Sultan Çöl, Su ve Çevre Araştırma Merkezi, 2009.

İKBAL, Mehmet Ali, **Irak Kürt Bölgesinin Jeopolitiğine İlişkin Stratejik Öngörüler**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, Yüksek Lisans Tezi, 2006.

KALKAN, Sarp, "**Politika Analisti, Ekonomi Etütleri**", TEPAV, Mart 2011.

KARADAĞ, Haluk, **İkinci Körfez Harekâtı Sonrası Türkiye'nin Kuzey Irak Politikası**, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tez Çalışması, Ankara, 2007.

KAYMAZ, İhsan Şerif, **ARAP-KÜRT Karşıtlığı Temelinde Irak'ın Parçalanmasına Giden Yol Ve Türkiye**, Güvenlik Stratejileri Dergisi, Cilt:1, Sayı: 1, 2005, ss.24-27.

KAVAK, İsmail Hakkı, **21. yüzyılda Kerkükte'ki Gelişmeler, Türkiye'ye yansımaları ve Bölgedeki Türkmen Halkın Durumu**, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007.

KEVSER, Şanlı, **ABD'nin Müdahalesi Sonrası Değişen Irak Yayıncılık Sistemi**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2008.

Kürdistan Bölgesel Yönetimi, Planlama Bakanlığı, **Bölgesel Kalkınma Stratejisi**, 2012 – 2016, Mart 2011.

LEWIS, Bernard, Orta Şarkın Tarihi Hüvviyeti, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, XII, 1964.

MAHDİ, Chaten Abduljabar, **II. Körfez Savaşı'ndan Sonra Irak Ekonomisi ve Irak Petrollerinin Irak Ekonomisindeki Yeri ve Geleceği**, Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Ortadoğu İktisadi Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009.

MİR-HOSSEİNİ, Ziba, **Inner Truth And Outer History: The Two Worlds Of The Ahl-i Haqq Of Kurdistan**, International Journal of Middle East Studies, Vol: 26, No: 2, May 1994.

SEMİN, Ali, **KDP-KYB İlişkileri, Bölgedeki Değişiklikler ve Gelişmeler**, Ortadoğu Analiz, Cilt: 2, Sayı: 23, Kasım 2010.

SÜRMEİLİ, Mustafa, **1990 Sonrası Irak Türkmenlerinin Sosyo-Ekonomik Yapısı ve Irak Ekonomisine Katkısı**, Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tez, İstanbul, 2005.

SÖYLEMEZ, Haşim, **Ufuk Şarkı, Kuzey Irak'ta Organize İşler**, Aksiyon Dergisi, Sayı: 578, 02.01.2008.

ŞEN, Yunus, **Hazar'ın Kanı: Orta Asya'nın Petrolle Yazılan Tarihi**, Doğan Kitap, İstanbul, 2009.

ÖZDEMİR, İbrahim, **"Türkiye-İrak İlişkilerinin Geleceği ve Yükseköğretim Boyutu"**, Zaman, 1 Nisan 2011 Cuma.

TEPEALTI, Fahrettin, **Boru Hatları Ulaşımı ve Potansiyelinin Türkiye'nin Siyasi Coğrafyası'ndaki Etkileri ve Önemi**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009.

The Economist & Tempo Dergisi, "2012'de Dünya" özel sayısı.

TURAN, Ahmet, **Yezidi İnanç ve İbadetleri**, 19 Mayıs İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: I, Sayı: 1, Samsun 1986,

"Genel Enerjiye İngiliz Ortak Geliyor", Milliyet, 07.09.2011.

2012-2016 Yerel Gelişim Stratejisi Doktorası, **Kürdistan Yerel Yönetimi Ekonomi ve Kalkınma Bakanlığı Kürdistan Bölgesi için Yerel Gelişim Stratejisi 2012-2016**, Erbil, Mart- 2011.

Zaman Ekonomi Servisi, **"Kuzey Irak'ta Yeni Petrol Sahası Aldı"**, Zaman, 15 Mayıs 2011.

Zaman Gazetesi, 29.11.2009,

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

"Ortak Tatbikat ve Askeri İşbirliği", <http://www.yenisafak.com.tr>., Erişim Tarihi: 24.02.2012.

2008 Yılı İtibariyle Sektör Bazında Irak İhracat Rakamları, www.cosit.gov.iq, Erişim Tarihi: 10.10.2011.

04 Mayıs 2012, MİLLİYET, www.milliyet.com.tr/, Erişim Tarihi: 10.05.2012.

Abdullah Türksoy'la Gezgin Programı,

<http://www.kanala.com.tr/programicerik.asp?id=153>, Erişim Tarihi: 12.04.2012.

BAYRAK, Mehmet, Musul-Kerkük Kimin Yurdu,

http://www.navkurd.net/nivisar/mehmet_bayrakmusulkerkuk.htm, Erişim Tarihi: 15.11.2011.

CIA World Factbook, April 2010, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/iz.html>, Erişim Tarihi: 10.10.2011.

CİWAN, Murad Ali, **Türkiye İle Irak Kürdistan Bölgesi İlişkileri; Geçmiş Ve Gelecek**, www.kurinfo.com/nuce_bixwine.asp?id=2496, Erişim Tarihi: 01.04.2012.

CORDESMAN, Anthony H.-Charles Loi and Adam Mausner: **Iraq's Coming National Challenges: Economy, Demographics, Budget and Trade**, Center for Strategic & International Studies - Uluslararası Stratejik Araştırmalar Merkezi, CSIS, January 5, 2011, www.csis.org/files/publication/110105_Iraq_3-economy_Budget.pdf, Erişim Tarihi: 10.10.2011.

Countries and Their Cultures, Iraq, <http://www.everyculture.com/Ge-It/Iraq.html>, Erişim Tarihi: 11.12.2011

Country Profiles, <http://www.state.gov/t/>, Erişim Tarihi: 10.08.2011.

DİNÇ, Ahmet, **Türkmen Kültürü ve Türkmenler'in Sosya İktisadi Düşüncesi**, unibir.academia.edu/AhmetDinc/.../TURKMEN_KULTURU_VE_, Erişim Tarihi: 12.05.2012.

DOĞANAY, Hayati ve Haylı, Selçuk, **Irak'ın Başlıca Coğrafi Özellikleri ve Petrol Yatakları**, www.itkib.org.tr/ihracat/DișTicaretBilgileri/raporlar/ulkeraporlari.htm, Erişim Tarihi: 04.04.2012.

EIA, **Country Analysis Brief Header**, Iraq, <http://www.eia.gov/cabs/Iraq/Full.html>, Erişim Tarihi: 23.01.2012.

EIA, US Energy Information Administration, <http://www.eia.gov/>, Erişim Tarihi: 11.01.2012.

<http://www.dunya.com/> Erişim Tarihi: 16.05.2012.

<http://www.haburgumruk.gov.tr>, Erişim Tarihi: 12.03.2012.

<http://muşavirlikler.gov.tr/haberdetay.cfm?HaberID>, Erişim Tarihi: 12.05.2012.

<http://193.255.184.20/tezpdf/28236.PDF>, Erişim Tarihi: 11.04.2012.

<http://busam.bahceshir.edu.tr/rapordosya/irakcalisma.pdf> Erişim Tarihi: 01.08.2012

<http://ekonomi.milliyet.com.tr/sifirdan-9-yilda-4-milyar-dolarli-cikardi/ekonomi/ekonomidetay/08.09.2011/1435893/default.htm?ref=SolDigerHaberler>, Erişim Tarihi: 12.04.2012.

http://en.wikipedia.org/wiki/File:China%E2%80%99s_Critical_Sea_Lines_of_Communication.png, Erişim Tarihi: 11.01.2012

<http://irak.ihh.org.tr/kronoloji.html>, Erişim Tarihi: 18.10.2011.

<http://libris.bahcesehir.edu.tr/dosyalar/busam/BSM001.pdf>, Erişim Tarihi: 04.04.2012.

<http://okulweb.meb.gov.tr/34/09/350725/resim/inktarihiharitalar>, Erişim Tarihi: 10.12.2011.

<http://topraksuenerji.org/?p=256>, Erişim Tarihi: 10.10.2011

<http://turkbilimi.com/?p=6512>, Erişim Tarihi: 13.11.2011

<http://w3.balikesir.edu.tr/~metinay/turkmen.html>, Erişim Tarihi:12.04.2012.

<http://www.akademikbakis.org>, Erişim Tarihi: 17.10.2011.

http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=1976:petrol-ve-dogalgaz-boru-hatlari-stratejisi&catid=183:enerji, Erişim Tarihi:29.04.2012.

<http://www.botas.gov.tr/index.asp>, Erişim Tarihi: 11.04.2012.

<http://www.crisisgroup.org/en/other-languages/turkish-translations.aspx>, Erişim Tarihi: 05.05.2012.

http://www.diplomatikgozlem.com/haber_oku.asp?id=3971, Erişim Tarihi: 02.06.2011

<http://www.gumrukticaret.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 12.04.2012.

<http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/16692711.asp?gid=254>, Erişim Tarihi: 11.04.2012.

<http://www.ierbil.com/business/economic-integration-with-turkey-an-antidote-to-tensions-in-iraq>, Erişim Tarihi: 22.01.2012.

<http://www.insaatdergisi.com>, Erişim Tarihi:10.04.2012

http://www.itso.org/docs/pdf/country_reports/irak_ulke_raporu_2011.pdf, Erişim Tarihi: 04.03.2012.

<http://www.kdp.se/>, Erişim Tarihi: 01.04.2012.

<http://www.kurdistantribune.com/2011/border-point-taxes-pocketed-by-kdp-deputies-claims-execuritiv-boss/>, Erişim Tarihi: 11.04.2012.

<http://www.lib.utexas.edu/maps/middleeastasia/iraqkurdishareas2003.jpg>, Erişim Tarihi:

27.10.2011.

http://www.loadtr.com/385648-irak_haritası.htm, Erişim Tarihi 11.07.2012

<http://www.nabucco-pipeline.com/portal/page/portal/tr/Pipeline/Route>, Erişim Tarihi: 12.05.2012.

<http://www.noktavirgul.com/genel/nabucco-projesi-nedir.html>, Erişim Tarihi: 12.05.2012.

http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/201032_seroyt_mart.pdf, Erişim Tarihi: 01.04.2012.

http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/201149_orsamraporkuzeyirakson.pdf, Erişim Tarihi: 01.04.2012.

http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/201252_Rapor117.pdf, Erişim Tarihi. 26.05.2012.

<http://www.radikal.com.tr>, Erişim Tarihi: 08.09.2011.

<http://www.stargazete.com/ekonomi/kuzey-irak-ta-kontor-yukleyen-innova-balkanlar-ada-aciliyor-haber-428656.htm>, Erişim Tarihi:04.04.2012.

<http://www.zonu.com/detail-en/2009-09-17-623/Middle-East-physical-map-1999.html>, Erişim Tarihi: 09.11.2011.

Malikiden Flaş Öneri, Haberler.com, <http://www.haberler.com/maliki-den-flas-oneri-3050262-haberi/>, Erişim Tarihi: 10.10.2011.

ÖZDEMİR, İbrahim, **Türkiye-İrak ilişkilerinin Geleceği ve Yükseköğretim Boyutu**, <http://www.tumhaberler.com/haber/index.pl?haber=6946343>, Erişim Tarihi: 10.10.2011.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı web sitesi, <http://www.mfa.gov.tr/irak-turkiye-ikili-iliskilerinde-son-donemde-meydana-gelen-gelismeler.tr.mfa>, Erişim Tarihi: 15.10.2011.

Ülkelerin Savunma Harcaması Rakamları, <http://finanstek.net/haberler/finans-haberleri/ulkelerin-askeriharcamarakamlari.html>, Erişim Tarihi: 10.08.2011.

WAYNE, Madsen, **İsrail'in Irak'taki Planları**, Çeviren: Oğuz Eser, www.timeturk.com.tr, Erişim Tarihi: 12.02.2012.

www.aksiyon.com.tr/.../haber-12907-26-kuzey-irakta-organize-isler, Erişim Tarihi: 12.04.2012

www.belgeler.com/blg/1tud/hasan-cemal-kurtler, Erişim Tarihi:10.04.2012.

www.dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/794/10178.pdf , Erişim Tarihi:10.04.2012.

www.dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/794/10178.pdf, Erişim Tarihi:10.04.2012.

www.ekonomi.gov.tr/index.cfm?sayfa=bakanlikofisi, Erişim Tarihi:16.04.2012.

www.hotelierniddleeast.com Erişim Tarihi: 15.04.2012

www.ishik.ac, Erişim Tarihi:19.04.2012.

www.karacadag.org.tr/ContentDownload/irak_ulke_raporu.pdf, Erişim Tarihi:
01.05.2012.

www.krgspain.com, Erişim Tarihi: 02.06.2011.

www.musavirlikler.gov.tr/upload/IRQ/IRAK%20RAPOR%202.doc, Erişim Tarihi:
12.04.2012.

www.orsam.org.tr/en/enUploads/.../201222_103orsamrepotde.pdf, Erişim Tarihi:
8.Nisan.20102.

www.tuicakademi.org/.../252-gecmisten-gunumuze-abdnin-ortadoğu , Erişim Tarihi:
10.04.2012.